СЫНАУЛАР ҺӘМ ҖИҢҮЛӘР ГАСЫРЫ
ВЕК ИСПЫТАНИЙ И ПОБЕД

КЕШЕЛӘР ҺӘМ ҖИР ТАРИХЛАРЫ
ИСТОРИИ ЛЮДЕЙ И ЗЕМЛИ

Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министырлыгының 100 еллыгына

К 100-летию Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан

ДВОРЕЦ ЗЕМЛЕДЕЛЬЦЕВ

ИГЕНЧЕЛӘР САРАЕ

Дорогие друзья!

Во все времена труд аграриев был основой общества, гарантом его выживания, процветания государства. Сегодня, в юбилейный для республики год, у нас есть еще один замечательный повод от всего сердца поблагодарить тружеников села за их благородный труд. Ведь 100-летие ТАССР – это, в том числе, и 100 лет развития сельского хозяйства республики.

Эта книга – своего рода подведение итогов нелегкого, но очень востребованного труда наших соотечественников. И тех, кто находился у истоков создания агропромышленного комплекса республики, и тех, кто сейчас формирует имидж Татарстана, как региона, в значительной мере обеспечивающего продовольственную безопасность страны. А тот факт, что республика много лет находится среди лидеров российского сельского хозяйства, подтверждает устойчивость этого поступательного развития.

Представленный в книге материал свидетельствует, каким непростым был путь становления сельскохозяйственной отрасли республики. Были и трагические испытания, которые вознаграждались заслуженными победами. Может быть, в историческом контексте 100 лет – срок не большой, но, сравнивая состояние аграрного сектора Татарстана на разных исторических этапах, понимаешь, насколько изменилась наша жизнь. Уверен, книга будет способствовать формированию у молодого поколения уважительного отношения к сельскому труду, которое нам передалось от отцов и дедов.

Развитие села – это не только забота о хлебе насущном. Это также забота государства о благополучии сельчан, труд которых, как и 100 лет назад, несет в себе неиссякаемую любовь к земле, к очагу родного дома, к устоявшемуся сельскому укладу жизни.

Пословица гласит: «Мы не унаследовали Землю от наших предков. Мы берем ее взаймы у наших потомков». От нас зависит, каким будет село будущего. И глядя сквозь призму истории, понимаешь, сколько всего нам еще нужно сделать, сколько внедрить новых технологий и воплотить в жизнь прорывных идей, чтобы по максимуму автоматизировать труд сельчан, а их семьи обеспечить современной инфраструктурой и доступной социальной средой.

Желаю всем нам успехов на этом пути!

Рустам Нургалиевич Минниханов
Президент Республики Татарстан

Кадерле дуслар!

Аграрийлар хезмәте һәрвакытта да җәмгыятьнең нигезе, аның сакланышы, дәүләтнең чәчәк атуы гаранты булып тора. Бүген, республиканың юбилее елында, авыл хезмәтчәннәренә намуслы хезмәтләре өчен ихлас рәхмәтебезне белдерергә тагын бер күркәм форсат туды. Чөнки ТАССРның 100 еллыгы – республика авыл хуҗалыгының да 100 еллык үсеше ул.

Бу китап – ватандашларыбызның авыр, әмма бик тә кирәкле хезмәтенә үзенә күрә бер йомгак ясау. Республиканың агросәнәгать комплексын оештыруның башында торучыларның да, илебезнең азык-төлек иминлеген шактый зур күләмдә тәэмин итүче төбәк буларак, хәзерге вакытта Татарстан имиджын булдыручыларның да хезмәтен бәяләү. Республиканың күп еллар дәвамында Россия авыл хуҗалыгы лидерлары арасында булуы исә әлеге омтылышлы үсешнең тотрыклылыгын раслый.

Китапта урын алган сәхифәләр республиканың авыл хуҗалыгы тармагын торгызу юлының гади генә булмавын дәлилли. Лаеклы җиңүләргә китергән фаҗигале сынаулар да була. Ихтимал, тарих өчен 100 ел бик үк дәвамлы чор түгелдер, әмма Татарстанның аграр секторының төрле тарихи этаплардагы торышын чагыштырып караганда тормышыбызның никадәр үзгәрешләр кичергәне ачык аңлашыла. Иманым камил, китап яшь буында авыл хезмәтенә карата ата-бабаларыбыздан тапшырыла килгән ихтирамлы мөнәсәбәт формалаштыруга ярдәм итәр.

Авылның үсеше – ул икмәк турында кайгырту гына түгел. Бу шулай ук дәүләтнең авыл кешеләре иминлеге турында кайгыртуы да, аларның хезмәте исә, 100 ел элеккеге кебек үк, җиргә, туган нигезгә, ныклы авылча яшәү рәвешенә бетмәс-төкәнмәс мәхәббәт белән сугарылган.

«Без Җирне ата-бабаларыбыздан мирас итеп алмадык. Без аны киләчәк буыннардан әҗәткә алып торабыз», диелә мәкальдә. Киләчәк авылының нинди булачагы бездән тора. Тарих күзлеге аша караганда, шуңа төшенәсең: безнең әле авыл халкының хезмәтен максималь дәрәҗәдә автоматлаштыру, ә аларның гаиләләрен заманча инфраструктура һәм уңайлы социаль тирәлек белән тәэмин итү өчен никадәр эшлисебез бар, никадәр яңа технологияләр кертәсебез һәм алгарышлы идеяләрне гамәлгә ашырасыбыз бар.

Бу юлда барыбызга да уңышлар телим!

Рөстәм Нургали улы Миңнеханов
Татарстан Республикасы Президенты

Уважаемые коллеги!

Республика Татарстан является одним из крупнейших аграрных регионов страны, ежегодно демонстрируя стабильные темпы развития агропромышленного комплекса. Сегодня, когда аграрная политика страны нацелена на укрепление продовольственной безопасности, обеспечение роста производства сельхозпродукции и повышение ее конкурентоспособности в России и за рубежом, аграрии региона вносят существенный вклад в достижение общих результатов, а их успешная деятельность служит основой благополучия и процветания республики.

Успешное развитие АПК Татарстана во многом определяют богатый опыт и знания, накопленные поколениями земледельцев и животноводов, высокая культура ведения сельского хозяйства, а также готовность активно применять новые технологии и достижения аграрной науки. В настоящее время сельскохозяйственная отрасль – одна из передовых в отечественной экономике, в ней широко используются инновационные научные разработки и современные средства производства, внедряются прогрессивные цифровые решения. Татарстан всегда был среди лидеров развития этих процессов. Республика и сегодня ставит перед собой серьезные задачи по повышению эффективности АПК, модернизации и обновлению материально-технической базы сельскохозяйственных предприятий, реализации новых современных инвестиционных проектов, расширению каналов сбыта произведенной сельхозпродукции, улучшению условий работы людей на селе.

Хочу выразить глубокую признательность аграриям региона за высокий профессионализм, преданность своему делу и способность неизменно добиваться результата. Ваш опыт и целеустремленность – замечательный пример для подрастающего поколения, которому предстоит сохранить и преумножить столетние традиции сельского хозяйства Татарстана и богатства нашей земли.

Дмитрий Николаевич Патрушев
Министр сельского хозяйства
Российской Федерации

Хөрмәтле хезмәттәшләр!

Татарстан Республикасы – илебезнең агросәнәгать комплексы үсешенең тотрыклы темпларын даими чагылдыручы иң эре аграр төбәкләрнең берсе. Бүген, илнең аграр сәясәте азык-төлек иминлеген ныгытуга, авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерү үсешен тәэмин итүгә һәм аның Россиядә һәм чит илләрдә көндәшлек сәләтен арттыруга юнәлдерелгән чорда, төбәк аграрийлары уртак нәтиҗәләргә ирешүдә зур өлеш кертә, ә аларның уңышлы эшчәнлеге республиканың иминлеге һәм чәчәк атуы нигезе булып тора.

Татарстан агросәнәгать комплексының уңышлы үсешен күп очракта игенчеләр һәм терлекчеләр буыннары тарафыннан тупланган бай тәҗрибә һәм белемнәр, авыл хуҗалыгын алып баруның югары культурасы, шулай ук аграр фәннең яңа технологияләрен һәм казанышларын актив кулланырга әзер булу билгели. Хәзерге вакытта авыл хуҗалыгы – ил икътисадында алдынгы тармакларның берсе, анда инновацион фәнни эшләнмәләр һәм заманча җитештерү чаралары киң кулланыла, прогрессив цифрлы карарлар гамәлгә кертелә. Татарстан һәрвакыт бу процессларны үстерү лидерлары арасында булды. Татарстан Республикасы бүген дә агросәнәгать комплексының нәтиҗәлелеген күтәрү, авыл хуҗалыгы предприятиеләренең матди-техник базасын яңарту һәм камилләштерү, заманча яңа инвестицион проектларны гамәлгә ашыру, җитештерелгән авыл хуҗалыгы продукциясен сату мөмкинлекләрен киңәйтү, авыл кешеләренең эш шартларын яхшырту буенча җитди бурычлар куя.

Төбәк аграрийларына югары һөнәри осталыклары, үз эшләренә бирелгәнлекләре һәм һәрвакыт нәтиҗәгә ирешә белүләре өчен тирән рәхмәтемне белдерәсем килә. Сезнең тәҗрибәгез һәм максатчанлыгыгыз – Татарстан авыл хуҗалыгының йөзьеллык традицияләрен һәм җиребез байлыгын саклап калырга һәм арттырырга тиешле үсеп килүче буын өчен менә дигән үрнәк.

Дмитрий Николаевич Патрушев
Россия Федерациясе
Авыл хуҗалыгы министры

«Труд есть отец богатства, земля – его мать»

В первом томе «Капитала» Карл Маркс не случайно привел это известное и актуальное на все времена изречение. И вправду, все самое важное в жизни так или иначе связано с землей. Это подтверждает история всех народов.

У татарского народа живы тысячелетние земледельческие традиции. В нашей многовековой истории были разные события, но наш трудолюбивый народ, независимо от разных, порой даже противоположных веяний времен, не терял связи со своей землей. Крестьянина часто ругали за консерватизм: почему так крепко держится за свой уклад? Потому что далеко не все в сельском хозяйстве зависит только от человека и его кропотливой деятельности. Россия – страна рискованного земледелия; скажем, нет долгожданного снега или дождя – землепашец всегда с надеждой смотрит на небо и молится Всевышнему, потому что от погоды зависит урожай, а значит, и судьба его самого и его семьи.

Благодаря исконным традициям, улучшению технической оснащенности, росту мастерства земледельцев в настоящее время нам удается выращивать высокие урожаи. Сегодня сельское хозяйство Татарстана занимает одно из ведущих мест в Российской Федерации.

Работа на земле – одна из древнейших и самых благородных профессий, которой люди занимаются во все времена. И нет у меня сомнений, что сельский бизнес, как называется теперь крестьянское дело, станет еще более востребованным. А сам человек сельского труда и впредь будет у нас уважаемым и по достоинству оцененным.

Весьма символично, что в 2010 году в самом центре нашей столицы – Казани, у подножия Кремля, как дань уважения труду наших сельчан, был возведен Дворец земледельцев, где разместилось Министерство сельского хозяйства и продовольствия республики. Получился красивый дворец, где мощное Дерево жизни, украшающее фасад, символизирует природу, возделанную благородным трудом земледельцев.

100-летняя история Министерства сельского хозяйства республики складывалась из самоотверженного труда и судеб всех тружеников села, руководителей-организаторов, посвятивших себя этой нелегкой благородной работе на земле. И мы все перед ними в неоплатном долгу!

С глубоким уважением и пожеланиями благополучия и здоровья.

С низким поклоном перед вашим трудом,

Минтимер Шарипович Шаймиев,
первый Президент Республики Татарстан,
Государственный советник
Республики Татарстан,
Герой Труда Российской Федерации

«Хезмәт – байлыкның атасы, ә җир – анасы»

Әлеге мәгълүм һәм һәрвакыт көнүзәк гыйбарәне Карл Маркс “Капитал” китабының беренче томына юкка гына кертмәгән. Чынлап та, тормыштагы барлык иң мөһим нәрсәләр җиргә бәйле. Моны бөтен халыкларның да тарихы раслап тора.

Татар халкында игенчелекнең меңьеллык традицияләре яшәп килә. Күп гасырлык тарихыбызда төрле вакыйгалар булган, әмма безнең хезмәт сөючән халкыбыз, заманаларның төрле-төрле, кайчак капма-каршы искән җилләренә бирешмичә, үз җире белән элемтәсен югалтмаган. Крестьян халкын еш кына иске карашлы булуда гаепләгәннәр: ни өчен үзгәрми, һаман үз тормыш тәртибенә ябышып ята? Чөнки авыл хуҗалыгында барысы да кешедән генә, аның тырыш хезмәтеннән генә тормый. Россиядә игенчелек хәвефле, әйтик, күптән көтелгән кар яки яңгыр яумаска мөмкин, җир игүче һәрвакыт өмет белән күккә төбәлеп, Ходайга дога юллый, чөнки уңыш, димәк үзенең һәм гаиләсенең язмышы да һава торышына бәйле.

Хәзерге вакытта борынгы традицияләрне саклау, техника җиһазларын яхшырту, игенчеләр осталыгын үстерү нәтиҗәсендә без мул уңыш алуга ирешеп киләбез. Бүген Татарстанның авыл хуҗалыгы Россия Федерациясе буенча алдынгы урында бара.

Игенчелек - иң борынгы һәм иң затлы һөнәрләрнең берсе, кешеләр моның белән барлык заманнарда да шөгыльләнәләр. Һич шигем юк: хәзер авыл хуҗалыгы эшмәкәрлеге дип аталучы крестьян эшчәнлегенә ихтыяҗ тагын да артачак. Ә бездә алга таба да игенчеләргә кадер-хөрмәт күрсәтеләчәк, эшләренә лаеклы бәя биреләчәк.

2010 елда башкалабыз Казан үзәгендә, Кремль янында авыл хезмәтчәннәренә хөрмәт йөзеннән Игенчеләр сарае төзелү символик мәгънәгә ия. Анда республиканың Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы урнашкан. Сарай бик матур эшләнде, аның алгы ягын бизәүче Яшәеш агачы игенченең затлы хезмәте куелган табигатьне чагылдыра.

Республика Авыл хуҗалыгы министрлыгының 100 еллык тарихы гомерен җир игүгә багышлаган барлык авыл хезмәтчәннәренең, җитәкче-оештыручыларның фидакарь хезмәтеннән һәм язмышыннан гыйбарәт. Алар алдында без барыбыз да бурычлы!

Тирән ихтирам белән, сәламәтлек һәм бәрәкәтле тормыш теләп,

Хезмәтегез алдында баш иеп,

Минтимер Шәрип улы Шәймиев,
Татарстан Республикасының Беренче Президенты,
Татарстан Республикасының Дәүләт Киңәшчесе,
Россия Федерациясенең Хезмәт Герое

Эта книга – первая в своем роде попытка обобщить вековую историю сельского хозяйства Татарстана, которая неразрывно связана с историей республики, 100-летний юбилей которой мы отмечаем в этом году.

Книга посвящается людям, которые ценой неимоверных усилий выполняли и выполняют очень важную и ответственную миссию – обеспечение продовольственной безопасности населения республики.

Непростые периоды пришлось пережить нашим аграриям – полные трудностей и лишений в годы войны, связанные с экономическими кризисами, перестройками и реформами. Тем не менее руководству республики всегда удавалось добиваться, чтобы земля Татарстана засевалась даже в самые тяжелые годы и приносила урожай.

Очень важно, чтобы память о первых героических руководителях Народного комиссариата земледелия Татарской республики, о самоотверженных председателях колхозов, о мужественных женщинах, на чьи плечи легли самые тяжелые работы в сельском хозяйстве в военное лихолетье, – была сохранена. Это является для нас примером безграничной любви к своей земле и ответственного отношения к своему делу.

Далеко не все герои нашего невидимого фронта попали на страницы этого издания. Это и понятно, ведь их было очень много за столетнюю историю. Главная задача книги – подтолкнуть читателя к раздумьям о том, как важно знание прошлого для понимания настоящего и будущего развития аграрного сектора Татарстана. Полагаем, что в этом издании можно найти много интересной и полезной информации, которая будет бережно храниться и передаваться из поколения в поколение как документальное свидетельство нашей национальной чести и гордости.

С уважением,
Марат Азатович Зяббаров,
заместитель Премьер-министра
Республики Татарстан,
министр сельского хозяйства и продовольствия
Республики Татарстан

Әлеге китап – Татарстан авыл хуҗалыгының быел 100 еллык юбилеен билгеләп үтүче республика тарихыннан аерылгысыз бер гасырлык тарихи юлын гомумиләштерү омтылышы.

Басма чиктән тыш тырышлыклар бәрабәренә гаять мөһим һәм җаваплы миссияне башкаручыларга – республика халкының азык-төлек иминлеген тәэмин итүче кешеләргә багышлана.

Крестьяннарга төрле чорларны – югалтулар белән бәйле фаҗигале, өметләр тулы шатлыклы заманнарны да кичерергә туры килде. Төбәкләрдә авыл һәм авыл хуҗалыгы еш кына ашыгыч сәяси карарлар, уйланылмаган реформалар объектына әверелде. Шуңа да карамастан, республика җитәкчелеге иң авыр елларда да Татарстан җирләренең чәчелүенә һәм уңыш алуга һәрдаим ирешә килде.

Татарстан республикасы Җир эшләре халык комиссариатының беренче каһарман җитәкчеләре, фидакарь колхоз рәисләре, сугыш елларында авыл хуҗалыгында иң авыр хезмәтләрне үз иңнәрендә күтәргән батыр хатын-кызлар хакындагы истәлекләрне хәтердә саклау бик мөһим. Бу безнең өчен туган җиребезгә чиксез мәхәббәт һәм һәр эшкә җаваплы мөнәсәбәт үрнәге булып тора.

Күзгә күренмәгән фронтның барлык каһарманнары да әлеге басма битләрендә урын алмавы табигый, чөнки алар йөз еллык тарихта бик күп иделәр бит. Китапның төп бурычы – укучыны Татарстанның аграр секторының бүгенгесен һәм киләчәген аңлау юлында аның үткәнен белүнең әһәмияте турында уйлануларга юнәлтү. Бу басмада милли намусыбызның һәм горурлыгыбызның документаль дәлиле буларак кадерләп сакланачак һәм буыннан-буынга тапшырылачак бик күп кызыклы һәм файдалы мәгълүмат табып булыр дигән фикердә калабыз.

Ихтирам белән,
Марат Азат улы Җәббаров,
Татарстан Республикасы
Премьер-министры урынбасары,
Татарстан Республикасы
Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры

1920 – 1940 гг.

Икътисадны торгызуда локоматив буларак авыл хуҗалыгы

ГЛАВА 1

Сельское хозяйство

как локомотив в восстановлении экономики

НАРКОМЗЕМЫ – НАРОДНЫЕ КОМИССАРЫ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

Валидов Юнус Нуриманович – работал с апреля 1920 по1923 г.
Родился в деревне Балтачево Салаушской волости Елабужского кантона. Трудился батраком у местных баев. На должность наркома пришел после поста начальника политотдела Центральной мусульманской военной коллегии. Частые командировки, тяжелый труд, необустроенность быта подорвали здоровье Ю.Н. Валидова. Он скончался в 1925 г. в возрасте 36 лет.

Амиров Исхак Гаязетдинович – работал в декабре 1924 г.
Родился в 1883 г. в крестьянской семье. По образованию учитель. Наркомом был избран на первой сессии ЦИК ТАССР, в январе 1924 г. избрали членом экономического совета, в мае – членом Сельскохозяйственной налоговой комиссии.

Якубов Юсупхан Якубович – работал с июня1924 по 1926 г.
Родился в одном из селений Челнинского кантона в крестьянской семье. В молодости работал чернорабочим на железной дороге. В 1920–1923 гг. работал заведующим земельным отделом, затем председателем Свияжского кантисполкома. Будучи наркомом земледелия входил в малый Совнарком.

Ахметшин Миннегарей Ахметович – работал в 1926–1927 гг.
Родился в 1989 г. в деревне Биклян Мензелинского уезда в семье бедного крестьянина. Сражался против Колчака. С 1919 по 1921 г. – председатель Мензелинского исполкома, затем народный комиссар внутренних дел республики. Наркомом земледелия работал недолго, но успел выдвинуть ряд смелых идей, направленных на борьбу с засухой, на развитие государственных товарных ферм, коневодства. При нем была организована первая в истории Татарии Всетатарская сельскохозяйственная выставка. В 1927 г. его перевели в председатели областной партийно-контрольной комиссии, затем в наркомы рабоче-крестьянской инспекции, а в ноябре 1927 г. он стал председателем ЦИК ТАССР.

Петров Николай Васильевич – работал в 1927–1929 гг.
В 1929 г. по его предложению VIII Всетатарский съезд Советов принял специальное постановление «О восстановлении и реконструкции сельского хозяйства Татарской Советской Социалистической Республики». Николай Васильевич работал над организацией в республике производства фосфорных и азотных удобрений. Впервые была поставлена задача переустройства отсталой зерновой системы в зерново-животноводческую с постепенным повышением роли и масштабов развития животноводства.

Искандеров Габдрахман Искандерович – работал в 1929–1937 гг.
Родился в 1898 г. в деревне Малая Рясь нынешнего Высокогорского района в семье крестьянина. В юности служил в Казани у помещиков. В 1917 г. работал в системе НКВД. В 1923 –1928 гг. – председатель исполкома Арского, затем Мамадышского и Кукморского кантонов, секретарь Буинского кантонского комитета ВКП(б). Деятельность в качестве наркома земледелия Татарии пришлась на годы развернутого колхозного строительства, поэтому его по праву называли наркомом колхозов. При нем в 1934 г. республика награждена орденом Ленина.
20 августа 1937 г. Г.И. Искандеров был арестован НКВД ТАССР. Обвинение – участие в антисоветской националистической пантюркистской организации, руководство правотроцкистским-национальным блоком, действовавшим на территории ТАССР. Расстрелян 9 мая 1938 г.

Абсалямов Шафик Гафиятуллович – работал в 1937–1938 гг.
Проработал всего несколько месяцев, переведен в Москву.

Черзор Прокопий Петрович – работал в 1939–1940 гг.
Родился в 1899 г. в селе Шигалей Урмарского района Чувашской АССР. Окончил Высшую колхозную школу при Колхозцентре СССР. С 1931 по 1938 г. работал председателем правления «Татмясомолколхозсоюз», секретарем Аксубаевского, Буденовского и Казанского районных комитетов ВКП(б). С поста наркома земледелия ушел в связи с назначением его наркомом, а затем министром мясной и молочной промышленности ТАССР.

НАРКОМЗЕМНАР – ҖИР ЭШЛӘРЕ БУЕНЧА ХАЛЫК КОМИССАРЛАРЫ

Вәлидов Юныс Нуриман улы – 1920 елның апреле –1923 елларда эшләде.

Алабуга кантоны Салагыш волосте Балтач авылында туа. Җирле байларда батрак булып эшли. Халык комиссары вазифасына Үзәк мөселман хәрби коллегиясенең сәясәт бүлеге башлыгы вазифасыннан соң килә. Еш командировкалар, авыр хезмәт, көнкүрешенең төзек булмавы Ю.Н.Вәлидовның сәламәтлеген какшата. Ул 1925 елда 36 яшендә вафат була.

Әмиров Исхак Гаязетдин улы – 1924 елның декабрендә эшләде.

1883 елда крестьян гаиләсендә туа. Белеме буенча укытучы. Халык комиссары итеп ТАССР ҮБКның беренче сессиясендә сайлана, 1924 елның гыйнварында икътисади совет әгъзасы, май аенда Авыл хуҗалыгы салым комиссиясе әгъзасы итеп сайлана.

Якубов Йосыфхан Якуб улы – 1924 елның июне –1926 елларда эшләде.

Чаллы кантоны авылларының берсендә крестьян гаиләсендә туа. Яшь чагында тимер юлда кара эшче булып эшли. 1920 – 1923 елларда Зөя кантоны башкарма комитетының җир бүлеге мөдире, аннан соң рәисе булып эшли. Җир эшләре халык комиссары буларак, Кече Совнаркомга керә.

Әхмәтшин Миңнегәрәй Әхмәт улы – әлеге вазифаны 1926–1927 елларда башкара.

Родился в 1989 году в деревне Биклян Мензелинского уезда в семье бедного крестьянина. Сражался против Колчака. С 1919 по 1921 год – председатель Мензелинского исполкома, затем Народный комиссар внутренних дел республики. Наркомом земледелия работал недолго, но успел выдвинуть ряд смелых идей, направленных на борьбу с засухой, на развитие государственных товарных ферм, коневодства. При нем была организована первая в истории Татарии Всетатарская сельскохозяйственная выставка. В 1927 году его перевели в председатели областной партийно-контрольной комиссии, затем в Наркомы рабоче-крестьянской инспекции, а в ноябре 1927 года он стал председателем ЦИК ТАССР.

Петров Николай Васильевич – 1927–1929 елларда эшли.

1929 елда аның тәкъдиме белән Советларның VIII Бөтентатар съезды «Татарстан Совет Социалистик Республикасының авыл хуҗалыгын торгызу һәм реконструкцияләү турында» махсус карар кабул итә. Ул республикада фосфорлы һәм азотлы ашламалар җитештерүне оештыру өстендә эшләде. Беренче тапкыр, терлекчелекнең ролен һәм үсеш масштабларын акрынлап арттыра барып, артта калган игенчелек системасын игенчелек-терлекчелек системасына үзгәртеп кору бурычы куела.

Искәндәров Габдрахман Идрис улы – 1929–1937 елларда эшли.

1898 елда хәзерге Биектау районының Кече Рәс авылында крестьян гаиләсендә туа. Яшь чагында Казанда алпавытларда хезмәт итә. 1917 елда НКВД системасында эшли. 1923 – 1928 елларда – Арча, аннары Мамадыш һәм Кукмара кантоннары башкарма комитеты рәисе, ВКП(б)ның Буа кантон комитеты секретаре. Татарстанның җир эшләре халык комиссары буларак эшчәнлеге киң җәелдерелгән колхоз төзелеше елларына туры килә, шуңа күрә аны хаклы рәвештә колхоз халык комиссары дип атыйлар. Ул эшләгән чорда 1934 елда республика Ленин ордены белән бүләкләнә.

1937 елның 20 августында Искәндәров ТАССР НКВДсы тарафыннан кулга алына. Советларга каршы милли пантөркичеләр оешмасында катнашу, ТАССР территориясендә эшләгән уң троцкийчылар милли блогы белән җитәкчелек итүдә гаепләнә. 1938 елның 9 маенда атып үтерелә.

Әпсәләмов Шәфикъ Гафиятулла улы – 1937–1938 елларда эшли.

Бары тик берничә ай гына эшләп ала, Мәскәүгә күчерелә.

Черзор Прокопий Петрович – 1939–1940 елларда эшли.

1899 елда Чуваш АССРның Урмар районы Шыгали авылында туа. СССР Колхоз үзәге каршындагы Югары колхоз мәктәбен тәмамлый. 1931–1938 елларда «Татмясомолколхозсоюз» идарәсе рәисе, ВКП(б) ның Аксубай, Буденный һәм Казан район комитетлары секретаре булып эшли. Җир эшләре халык комиссары вазифасыннан аны ТАССР ит һәм сөт сәнәгате халык комиссары, ә аннары министры итеп билгеләп куюга бәйле рәвештә китә.

1920 год – год исторических испытаний для молодой Татарской республики. Чтобы понять всю сложность общественно-политической и экономической обстановки, в которой начинала свое существование республика, и охарактеризовать трудности и драматические противоречия в развитии деревни и сельского хозяйства в этот период, достаточно назвать три слова – разруха, голод, НЭП. Политические потрясения и военное лихолетье довели крестьян до крайнего состояния нищеты и, казалось, отодвинули на необозримое будущее вековую мечту народа о земле. Между тем в этих непростых условиях советская власть отводит именно сельскому хозяйству роль локомотива в восстановлении экономики.

26–27 сентября 1920 г. состоялся I съезд Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов ТАССР. В принятой на съезде резолюции подчеркивалось, что правильное экономическое развитие ТАССР может быть обеспечено лишь при условии полной централизации продовольственного дела на всей территории РСФСР, что выполнение продразверсток является обязанностью каждого крестьянина. Пятый пункт резолюции гласил: «Съезд считает, что ответственность за выполнение разверсток

1920 ел – яшь Татарстан республикасы өчен тарихи сынаулар елы. Республика тормышының башлангыч чорларындагы иҗтимагый-сәяси һәм икътисади кыенлыкларны аңлау, авыл һәм авыл хуҗалыгы үсешендәге авырлыкларны һәм драматик каршылыкларны тасвирлау өчен өч сүз дә җитә – җимереклек, ачлык, нэп (яңа икътисади сәясәт).

Сәяси тетрәнүләр һәм сугыш китергән кыенлыклар крестьяннарны хәерчелекнең соңгы чигенә китереп җиткерде һәм халыкның җир турындагы күпгасырлык хыялларын күз күреме җитмәс ерак киләчәккә күчерде. Асылда исә әлеге катлаулы шартларда совет хакимияте икътисадны торгызуда локоматив ролен нәкъ менә авыл хуҗалыгына йөкләде.

1920 елның 26-27 сентябрендә ТАССР Эшче, крестьян һәм кызылармияче депутатлары Советларының беренче съезды булып уза. Съездда кабул ителгән резолюциядә ТАССРның дөрес икътисади үсеше РСФСРның бөтен территориясендә азык-төлек эшләрен тулы үзәкләштерү шартларында гына тәэмин ителә алуы, продразверстканы үтәүнең һәрбер крестьянның бурычы булып торуы ассызыклана.

Резолюциянең бишенче пунктында: «Съезд разверсткаларны үтәү өчен җаваплылык ту-

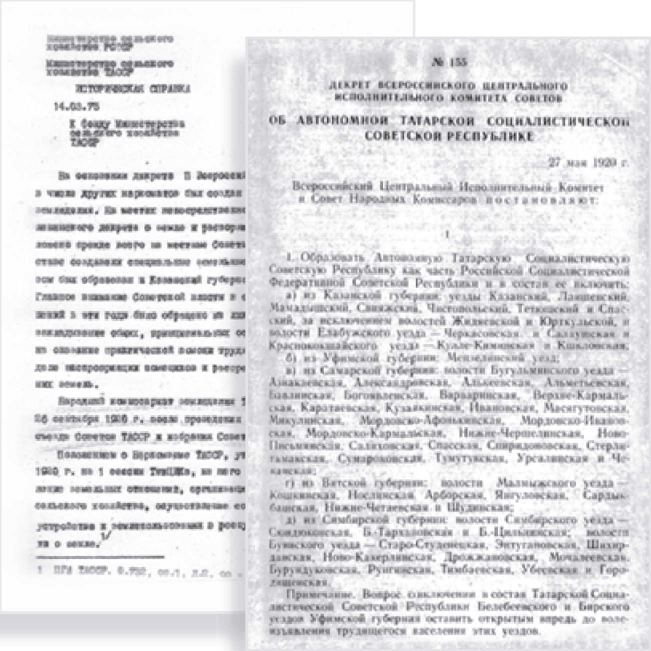
Министерство сельского хозяйства РСФСР
Министерство сельского хозяйства ТАССР
ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВКА
14.03.75
К фонду Министерства сельского хозяйства ТАССР

№ 155

ДЕКРЕТ ВСЕРОССИЙСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА СОВЕТОВ

ОБ АВТОНОМНОЙ ТАТАРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

27 мая 1920 г.

Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет и Совет Народных Комиссаров постановляют:

I

1. Образовать Автономную Татарскую Социалистическую Советскую Республику как часть Российской Социалистической Федеративной Советской Республики и в состав ее включить:

а) из Казанской губернии: уезды Казанский, Лаишевский, Мамадышский, Свияжский, Чистопольский, Тетюшский и Спасский, за исключением волостей Жилинской и Юрткульской, и волости Елабужского уезда — Черкасовская и Салаушская и Краснококшайского уезда — Кулле-Киминская и Кшкловская;

б) из Уфимской губернии: Мензелинский уезд;

в) из Самарской губернии: волости Бугульминского уезда — Азнакаевская, Александровская, Альькеевская, Альметьевская, Бавлинская, Богоявленская, Варваринская, Верхне-Кармальская, Каратаевская, Кузайкинская, Ивановская, Масягутовская, Микулинская, Мордовско-Афонькинская, Мордовско-Ивановская, Мордовско-Кармальская, Нижне-Чершелинская, Ново-Письмянская, Салиховская, Спасская, Спиридоновская, Стерлитамакская, Сумароковская, Тумутукская, Урсалинская и Чекановская;

г) из Вятской губернии: волости Малмыжского уезда — Кошкинская, Нослинская, Арборская, Янгуловская, Сардыбашская, Нижне-Четаевская и Шудинская;

д) из Симбирской губернии: волости Симбирского уезда — Скиндяковская, Б.-Тархановская и Б.-Цильнинская; волости Буинского уезда — Старо-Студенецкая, Энтугановская, Шихирданская, Ново-Камерлинская, Дрожжановская, Мочалеевская, Бурундуковская, Рунгинская, Тимбаевская, Убеевская и Городищенская.

Примечание. Вопрос о включении в состав Татарской Социалистической Советской Республики Белебеевского и Бирского уездов Уфимской губернии оставить открытым впредь до волеизъявления трудящегося населения этих уездов.

возлагается на крестьянское общество в целом, и поэтому несдача продуктов по разверстке одним его членом пополняется запасами всего общества». Также обозначаются пути повышения производительности труда земледельцев и животноводов на основе налаживания помощи государства агротехникой, инвентарем.

Вот как описывает этот период в своей автобиографии первый нарком земледелия Татарской АССР Юнус Нариманович Валидов – человек, сыгравший огромную роль в государственной организации аграрного хозяйства в Татарии: *«На этом посту пришлось работать (при малой подготовке и новизне этого поприща для меня) не покладая рук. Работа осложнялась тем, что саботировали не только специалисты, которые вообще были везде (в то время) и повсюду старались ставить рогатки в работу госаппарата, но и большая часть товарищей русских коммунистов, не успевших освоить политику нашей партии в условиях национальных республик…»*.

Для объективности и полноты картины прокрутим маховик истории к началу XX в., когда Казанская губерния была одним из крупных российских производителей и поставщиков сельскохозяйственной продукции. Отсюда еже-

лаем крестьян җәмәгатенә йөкләнә һәм разверстка буенча продуктны аның бер әгъзасы тапшырмау бөтен җәмәгать запаслары белән тутырыла, дип саный», – диелә. Шулай ук агротехника, инвентарь белән дәүләт ярдәмен җайга салу нигезендә игенчеләрнең һәм терлекчеләрнең хезмәт җитештерүчәнлеген күтәрү юллары билгеләнә.

Әлеге чорны Татарстанда аграр хуҗалыкны дәүләт оештыруына зур өлеш керткән зат – Татарстан АССРның беренче җир эшләре халык комиссары Юныс Нуриман улы Вәлидов үзенең автобиографиясендә менә ничек тасвирлый:

«Әзерлекнең җитәрлек булмавына һәм бу өлкәнең минем өчен яңа булуына карамастан, әлеге вазифаны бик җентекләп башкарырга туры килде. Эшне оештыру ул чагында гомумән һәркайда хөкем сөргән һәм һәр җирдә дәүләт аппараты эшчәнлегенә таяк тыгарга тырышкан белгечләрнең генә түгел, бәлки милли республикалар шартларында безнең партия сәясәтен үзләштерергә өлгермәгән рус коммунист иптәшләрнең күп өлеше корткычлык кылуы аркасында да катлауланды... ».

Мәсьәләне объектив һәм тулырак күз алдына китерү өчен тарих тәгәрмәчен XX гасыр башына,

Габдулла Тукай
сүзләре,
Татар халык көе

Ишеттем мин кичә: берәү
җырлый, Чын безнеңчә матур,
милли көй;
Әллүки, бәллүки, Чын безнеңчә
матур, милли көй.

ПОЭЗИЯ

годно поставлялось в другие регионы России и за границу 15–20 млн пудов хлеба. Первая мировая война, революция, интервенция Антанты, Гражданская война – события, которые привели село и всю экономику страны к серьезному экономическому упадку. В 7 раз сократилось промышленное производство, почти на 40% – сельскохозяйственное, что не могло не сказаться на продовольственном вопросе. Особенно тяжело было на территориях, где имели место военные действия. В их числе – Казанская губерния, которую потрясли ожесточенные сражения Красной армии с частями Комуча (Комитета Учредительного собрания), Чехословацкого корпуса, войсками Колчака.

К 1914 г. большая часть населения губернии проживала в сельской местности и составляла 2 млн 565 тыс. человек из 2 млн 850 тыс. человек общего населения губернии. Под влиянием развивающихся капиталистических отношений усиливается прослойка сельской буржуазии, и в то же время увеличивается удельный вес обедневших, безлошадных крестьянских хозяйств. Особенно быстро растет число безлошадных дворов у татарских крестьян, на одну треть состоявших из батраков и поденщиков. У основной массы крестьян надел на двор не превышал 8 десятин, у значительной части был

Казан губернасы Россиядә авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерүче һәм аның белән тәэмин итүче зур төбәкләрнең берсе булган чорга таба әйләндерик. Бирелән ел саен Россиянең башка төбәкләренә һәм чит илләргә 15-20 млн пот икмәк җибәрелә. Беренче бөтендөнья сугышы, революция, Антанта интервенциясе, Гражданнар сугышы – авылны һәм бөтен ил икътисадын җитди икътисади түбәнлеккә төшергән вакыйгалар. Сәнәгать җитештерүе җиде тапкыр, авыл хуҗалыгы җитештерүе 40 % ка диярлек кыскара, бу исә азык-төлек мәсьәләсендә дә чагылмый калмый. Сугыш хәрәкәтләре булган территорияләрдә аеруча авыр була. Кызыл Армиянең Комуч (Учредительләр җыены комитеты) частьлары, чех-словак корпусы, Колчак гаскәрләре белән кызу сугышлар барган Казан губернасы да алар арасында.

1914 елга губерна халкының күп өлеше авыл җирлегендә яши һәм губернада яшәүче 2 миллион 850 мең кешенең 2 миллион 565 меңен тәшкил итә. Үсә баручы капиталистик мөнәсәбәтләр йогынтысында авыл буржуазиясе катламы көчәя һәм шул ук вакытта бөлгенлеккә төшкән, атсыз крестьян хуҗалыкларының саны да арта бара. Өчтән бер өлеше батраклар һәм көнлекчеләрдән торган татар крестьяннарының атсыз хуҗалыклары саны аеруча тиз күбәя. Төп

еще меньше – всего 1,5–2 десятины. Но были и другие проблемы. Земледелие в основном велось при помощи примитивных орудий – это соха, плуг, коса, серп и цеп. А почти 40% крестьянских хозяйств не имели вообще никакого сельскохозяйственного инвентаря.

Политика «военного коммунизма», проводившаяся Советским государством в условиях Гражданской войны, обернулась для крестьян настоящим ограблением. Продотряды вывезли из Татарии 10 млн пудов хлеба. В какой-то момент оказалось некому обрабатывать землю – почти все взрослое мужское население было мобилизовано в Красную армию. Скот шел под нож, царили бедность и нищета.

«Мы голодаем, на наших руках умирают дети, умирают старики, умирает молодежь», – писали жители Челнинского кантона в Москву В.И. Ленину в надежде получить хоть какую-то помощь.

О голоде начала 20-х годов как всенародной трагедии, унесшей тысячи жизней в Среднем Поволжье, написано немало и научной, и художественной литературы. Советские историки официальной причиной бедствия называли двухлетнюю засуху 1920–1921 гг. Часто приводилась цитата В.И. Ленина, что, начиная от Астраханской губернии и кончая Татарской

крестьян массаларының хуҗалыкка туры килгән имана җирләре 8 дисәтинәдән артмый, шактый зур өлешенеке тагын да азрак – бары 1,5-2 дисәтинә тәшкил итә. Игенчелектә нигездә примитив хезмәт кораллары – сука, сабан, чалгы, урак һәм чылбыр кулланыла. 40 % диярлек крестьян хуҗалыкларында исә бернинди авыл хуҗалыгы кораллары да булмый.

Гражданнар сугышы шартларында Совет дәүләте тарафыннан уздырылган «хәрби коммунизм» сәясәте крестьяннар өчен чын-чынлап талауга әйләнә. Продотрядлар Татарстаннан 10 миллион пот икмәк алып чыгып китә. Кайсыдыр бер вакытта җирне эшкәртергә дә кеше калмый – өлкән яшьтәге барлык ир-атлар диярлек Кызыл Армиягә мобилизацияләнә. Терлекләрне суялар, кытлык һәм хәерчелек хөкем сөрә.

Нинди дә булса ярдәм алуга өметләнеп, Чаллы кантоны халкы: «Без ачлыктан интегәбез, безнең кулларыбызда балалар үлә, картлар үлә, яшьләр үлә», – дип, Мәскәүгә В.И.Ленинга яза.

20 нче еллар башындагы ачлык турында, Урта Идел буенда меңнәрчә гомерләрне өзгән бөтенхалык фаҗигасе буларак, фәнни һәм матур әдәбиятта шактый язылды. Совет тарихчылары фаҗиганең рәсми сәбәбе итеп 1920-1921 еллардагы ике еллык корылыкны

Беженцы, бежавшие от голода, 1920-е годы

Урожай, 1920-е годы

республикой и Пермской губернией, всюду засуха выжгла почти окончательно и хлеб, и траву: «Миллионы людей – трудовых крестьян и рабочих, миллионы голов скота готовы погибнуть и гибнут уже. Беда так велика…».

Постсоветские исследователи наряду с неурожайностью 1921 и 1922 гг. называют и другие причины – например, негативное отношение большинства крестьян Среднего Поволжья к приходу большевиков к власти, поэтому введение продразвестки было здесь встречено как крайний акт несправедливости. И начиная с 1919 г. крестьяне активно поедают и тратят весь полученный урожай, дабы он не достался кому другому. Вот как описывали этот период очевидцы: «…Старались есть как можно более, не считаясь с тем, что впоследствии придется голодать, хлеб не жалели и часто добавляли в корм скоту. Хлеб прятали, он гнил или поедался мышами. Лишний пуд старались сбыть спекулянту. В результате с наступлением весны семенного овса у весьма значительной части населения нет, земля останется незасеянной. Само же население к весне осталось уже почти без хлеба и голодает».

В апреле 1921 г. советское правительство

күрсәтәләр. Еш кына В.И. Ленинның Әстерхан губернасыннан башлап, Татарстан республикасы һәм Пермь губернасына кадәр бөтен җирдә корылыкның тулысынча диярлек икмәкләрне һәм үләннәрне көйдерүе хакындагы өземтәсен китерәләр: «Миллионлаган кеше – хезмәт крестьяннары һәм эшчеләр, миллионлаган баш терлек һәлак булу хәлендә һәм инде һәлакәткә дучар. Бәла шундый зур…».

Советлардан соңгы чор тикшеренүчеләре, 1921 һәм 1922 еллар уңдырышсызлыгы белән беррәттән, башка сәбәпләрне дә атыйлар – әйтик, Урта Идел буе крестьяннарының күпчелегенең хакимияткә большевиклар килүгә тискәре мөнәсәбәте, шуңа күрә продразверстка кертү биредә гаделсезлекнең соңгы чиге буларак кабул ителә. Һәм 1919 елдан башлап крестьяннар җыеп алынган бөтен уңышны башкаларга эләкмәсен өчен актив рәвештә сарыф итәләр. Әлеге чорны шаһитлар менә ничек тасвирлыйлар: «… мөмкин кадәр күбрәк ашап калырга тырыштылар, соңыннан ач торырга туры киләчәге белән исәплəшмәделәр, икмәкне кызганмадылар һәм еш кына терлекләргә ашаттылар. Икмәкне яшерделәр, ул череде яки тычканнарга азык булды. Артык потны спекулянтка

Зерноочистительных МАШИН	ПЛУГОВ	БОРОН	СЕЯЛОК	МОЛОТИЛОК
завезено в республику	завезено в республику	завезено в республику	завезено в республику	завезено в республику
3005	70069	74916	461	1437
1924-1926 год	1924-1926 год	1924-1926 год	1924-1926 год	1924-1926 год

принимает Постановление «О борьбе с засухой». Создается Центральная комиссия помощи голодающим при ВЦИК (Помгол). В конце июля 1921 г. в Татарии начинает работу аналогичная комиссия, в ее составе – нарком земледелия Ю. Валидов.

Масштабы голода в Татарии потрясают: зарегистрировано 741 768 голодающих. Во многих селах не осталось ни кошек, ни собак. Участились случаи трупо- и людоедства. Жители Поволжья спасались от голода лепешками из лебеды, пуд муки из которой на рынках Казани стоил 122 тыс. руб. Общие людские потери составили, по разным оценкам, 400–500 тыс. человек.

Бегство, начавшись с отдельных людей, охватывало целые деревни и села. По рассказу крестьянина из деревни Клянчеево Тетюшского кантона А. Абдулсатгарова, в начале лета 1921 г. жители этой деревни, распродав все имущество и скот, уехали искать благополучные места. Одни – в Среднюю Азию, другие – в Сибирь, где, по рассказам, уродился хлеб, но планировали вернуться в родные места к весеннему севу. К 1922 г. из пятисот хозяйств в Клянчеево осталось только сто.

С 10 мая по 5 июля 1921 г. Татарский союз потребительских обществ направляет в наиболее урожайные губернии 933 человека с мандатами для покупки хлеба. С 6 июля началась организация волостных троек через многолавки для заготовки семян в «сытых губерниях». Татсоюз проводил так называемый голодный товарообмен и общественное питание голодающих. В 1922 г. через Татсоюз кормилось 144–400 человек.

В распоряжение Помгола при ТатЦИКе на 1 сентября 1921 г. поступило добровольных пожертвований: деньгами 19,8 млн руб., 180 пудов хлеба, 33 пуда соли, 55 пудов разных круп и гороха, 36 пудов рыбы, 90 пудов овсяной муки, 198 пудов пшеничной муки. В сентябре 1922 г. за счет присланных продуктов в Татарии питалось 150 тыс. детей, которые, кстати, были самой уязвимой частью голодающего населения – в период голода их умерло в республике

сатарга тырыштылар. Нәтиҗәдә, язга чыкканда халыкның шактый өлешенең орлыкка дигән солысы юк, җир чәчелми калачак. Халык үзе исә язга икмәксез диярлек калды һәм ачка интегә».

1921 елның апрелендә Совет хөкүмәте «Корылыкка каршы көрәш турында» карар кабул итә. Бөтенроссия Үзәк Башкарма комитеты каршында ачлыктан интегүчеләргә ярдәм итү буенча Үзәк комиссия (Помгол) төзелә. 1921 елның июль ахырында Татарстанда шундый ук комиссия эшли башлый, игенчелек халык комиссары Ю.Вәлидов та аның составына кертелә.

Татарстанда ачлык масштаблары шаккатыра: ачлыктан интегүче

741768 кеше теркәлгән. Күп авылларда песиләр дә, этләр дә калмаган. Үләксә һәм кеше ашаучылык очраклары ешайды. Идел буе халкы ачлыктан алабута көлчәләре белән котылып калган, Казан базарларында алабута онының бер поты 122 мең сум торган. Төрле бәяләүләр буенча, ачлыктан үлүчеләр саны 400-500 мең кеше тәшкил иткән.

Качып китүләр, аерым кешеләрдән башланып, бөтен бер авылларны колачлаган. Тәтеш кантонының Келәнче авылы крестьяны Ә. Габделсаттаров сөйләве буенча, 1921 елның җәе башында бу авылда яшәүчеләр, барлык мөлкәтләрен һәм терлекләрен сатып, муллык булган урыннар эзләп чыгып китә. Кайберәүләр – Урта Азиягә, икенчеләре, сөйләүләр буенча, икмәк уңган якка – Себергә юнәлә, әмма язгы чәчүгә туган якларына әйләнеп кайтырга ниятлиләр. 1922 елга Келәнче авылының биш йөз хуҗалыгыннан фәкать йөзе генә калган.

1921 елның 10 маеннан 5 июленә кадәр Татарстан кулланучылар җәмгыятьләре берлеге икмәк сатып алу өчен мандатлы 933 кешене иген уңган губерналарга җибәрә. 6 июльдән «тук губерналарда» күп лавкалы кооперативлар аша орлык әзерләү өчен волость өчлекләрен оештыру башлана. Татсоюз ачлар өчен товар алмашы һәм ачлыктан интегүчеләргә җәмәгать туклануы үткәрә. 1922 елда Татсоюз аша 144-400 кеше ризыклана.

1921 елның 1 сентябренә ТатҮБК каршындагы Помгол карамагына ярдәм рәвешендә 19,8

! НА ОСНОВАНИИ ПОСТАНОВЛЕНИЯ ВЦИК И СНК РСФСР ОТ 29 ИЮНЯ 1929 г. ДО КАЖДОГО КАНТОНА, РАЙОНА И СЕЛА БЫЛ СПУЩЕН ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ПЛАН ПО ХЛЕБОСДАЧЕ

Сельское хозяйство ТАССР, 1930-е годы

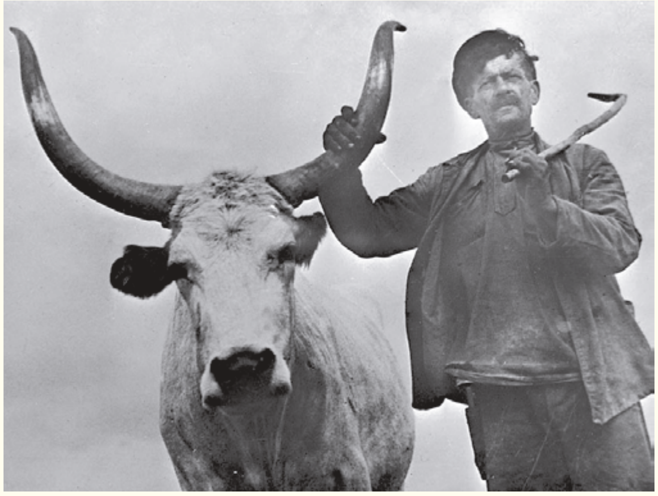

Колхозник с призовым быком, 1930 – 1940 гг.

более 300 тыс. В городах в поисках пропитания буквально роились десятки малолетних оборванных беспризорников, бежавших от голода из деревень. Татарский писатель Ибрагим Гази так описывает это в своем романе «Хлеб, винтовка и любовь»: *«На пристанях полно голодных детей. Тех, кто пробирается тайком на пароход, матросы сгоняют. Но спастись от этой «саранчи» никак нельзя. С одного парохода сгонят – облепят другой…».*

Однако эти трагические обстоятельства не могли остановить ход истории. Вопреки всему весенняя посевная 1922 г. должна была состояться. И она проводилась в тяжелейших условиях, при нехватке лошадей, отсутствии хлеба у населения и корма у скота. Тем не менее благодаря огромным усилиям работников Наркомата земледелия и лично Ю. Валидова, а также благоприятным природным условиям крестьяне не только успешно засеялись, но и посадили огородные культуры. Осенью был собран неплохой урожай, но до полного выправления ситуации еще было очень далеко. Надежды возлагались на осеннюю посевную 1922 г. Озимыми в Татарии засеяли 760 тыс. десятин, по сравнению с 1921 г. это было вдвое больше.

В марте 1921 г. Х съезд РКП(б) провозглашает переход от политики «военного коммунизма» к новой экономической политике (НЭП). Первым актом НЭПа стал декрет ВЦИК от 21 марта 1921 г., заменивший продразверстку системой из 13 налогов в натуральной форме: продналог, подворно-денежный, трудгужналог, местные налоги. С 1923 г. налоги объединили в единый сельхозналог, выплачивавшийся сначала натурой и деньгами, а с 1924 г. – только

млн сум акча, 180 пот икмәк, 33 пот тоз, 55 пот төрле ярмалар һәм борчак, 36 пот балык, 90 пот солы оны, 198 пот бодай оны тапшырыла. 1922 елның сентябрендә Татарстанда ярдәм йөзеннән җибәрелгән продуктлар хисабына 150 мең бала туклана, алар ачлыктан интегүче халыкның иң якланмаган өлешен тәшкил итә – ачлык чорында республикада 300 меңнән артык бала үлә. Шәһәрләрдә азык эзләп авыллардагы ачлыктан качкан дистәләгән кечкенә сукбайлар кайнаша. Татар язучысы Ибраһим Гази моны үзенең «Икмәк, винтовка һәм мәхәббәт» романында болай сурәтли: *«Пристаньнар ач балалар белән тулы. Пароходка качып кына керeп утыручыларны матрослар куып төшерә. Тик бу «саранчадан» котылып булмый. Бер пароходтан куып төшерсәләр – икенчесенә барып ябышалар...».*

Әмма бу фаҗигале хәлләр тарих барышын туктата алмый. 1922 елгы язгы чәчү бернигә карамый башкарылырга тиеш иде. Ул атлар җитмәгән, халык икмәккә һәм терлекләр азыкка кытлык кичергән бик авыр шартларда үткәрелде. Шуңа да карамастан, Игенчелек халык комиссариаты хезмәткәрләре һәм шәхсән Ю. Вәлидовның тырышлыгы, табигать шартлары уңай килү аркасында, крестьяннар чәчүне уңышлы башкарып чыгу белән бергә, яшелчә культуралары да утырталар. Көз кенә яхшы гына уңыш җыеп алына, әмма эшләрне тулысынча җайлауга шактый ерак була әле. Өметләр 1922 елгы көзге чәчүгә баглана. Татарстанда уҗымнар 760 мең дисәтинә мәйданга чәчелә, 1921 ел белән чагыштырганда бу ике тапкырга күбрәк була.

1921 елның мартында РКП(б) ның Х съезды «хәрби коммунизм» сәясәтеннән яңа икътиса-

Отчего, соображай,
Здесь обильный урожай?
Нет другого мнения:
Дело в удобрении!
Минеральные
удобрения

Учеба работников сельского хозяйства, 1930-е годы

Работа спорится, 1930-е годы

деньгами. Выплачивался он по ставке 5% от дохода с каждого крестьянского двора, что позволяло крестьянам наладить свое хозяйство. К 10-й годовщине Октября 35% всех крестьянских хозяйств – бедняцких и маломощных – были вообще освобождены от сельхозналога. Крестьяне могли выйти из сельской общины и самостоятельно выбрать форму землепользования.

Осенью 1922 г. принимается Земельный кодекс, закрепляющий национализацию земли и предоставляющий большие права на землепользование. В 1925 г. в Татарии площадь посевов хлебов составляла 92,5% довоенной. Середняки составляли 58%, бедняки – 32,4%, зажиточные крестьяне (кулаки) – 7,6%. Коллективных хозяйств насчитывалось несколько сотен – это товарищества по совместной обработке земли, артели, коммуны, совхозы. Некоторые из них добивались значительных успехов: например, артели «Агрокультура» в Чистопольском кантоне, «Луч» в Челнинском, «Дружба» в Мензелинском, «Ярдам» в Тетюшском.

Еще одна примета этого времени – открытие в республике семи коммерческих банков и филиалов, в их числе – Татарская республиканская контора сельскохозяйственного банка, Казанское общество сельскохозяйственного кредита. Известно, что в 1923 – 1927 гг. крестьянству было выдано свыше 23 млн руб. сельскохозяйственного кредита. Однако эти кредиты были отпущены крестьянам банками под большие проценты: Всекобанк – 18%, Сельхозбанк – 15%. Имея краткосрочный характер, они были мало приспособлены к внутрихозяйственному обороту крестьянского хозяйства.

Кредитные и ссудосберегательные общества представляли кредитную кооперацию в деревне. А совсем маломощные хозяйства, состав-

ди сәясәткә (нэп) күчүне игълан итә. НЭПның беренче акты 1921 елның 21 мартындагы БҮБК декреты, ул продразверстканы натураль формадагы 13 салымнан торган система белән алмаштыра: азык-төлек салымы, йорт башыннан салына торган салым, хезмәткә һәм җигүле эш көченә салым, җирле салымнар. 1923 елдан салымнар баштарак натуралата һәм акчалата, ә 1924 елдан – бары тик акчалата гына түләнә торган бердәм авыл хуҗалыгы салымына берләштерелә. Ул һәр крестьян ихатасы керемене 5 % ы күләмендә түләнә, бу крестьяннарга үз хуҗалыкларын җайга салырга мөмкинлек бирә. Октябрьнең 10 еллыгына барлык крестьян хуҗалыкларының 35% ы – ярлылар һәм аз керемлеләр – авыл хуҗалыгы салымыннан бөтенләй азат ителә. Крестьяннар авыл җәмәгатеннән чыга һәм мөстәкыйль рәвештә җирдән файдалану формасын сайлый алалар.

1922 елның көзендә җирне национализацияләүне беркетүче һәм җирдән файдалануга зур хокуклар бирүче Җир кодексы кабул ителә. 1925 елда Татарстанда икмәк чәчү мәйданнары сугышка кадәрге мәйданның 92,5% ын тәшкил итә. Урта хәллеләр – 58%, ярлылар – 32,4% һәм таза тормышлы крестьяннар (кулаклар) – 7,6%. Күмәк хуҗалыклар берничә йөзләп исәпләнә – болар җирне бергәләп эшкәртү буенча ширкәтләр, артельләр, коммуналар, совхозлар. Аларның кайберләре, мәсәлән, Чистай кантонындагы «Агрокультура», Чаллыдагы – «Луч», Минзәләдәге «Дружба», Тәтеш кантонындагы «Ярдәм» артельләре зур гына уңышларга ирешә.

Бу чорның тагын бер билгесе – республикада җиде коммерцияле банк һәм филиал ачыла, Авыл хуҗалыгы банкының Татарстан республикасы конторасы, Казан авыл хуҗалыгы кредиты җәмгыяте дә шулар исәбендә. Мәгълүм

Сахарная свекла, 1930-е годы

Обед на полевых работах в колхозе, 1920-е годы

лявшие в Татарии пятую часть всех хозяйств, полностью освобождались от сельскохозяйственного налога. Чуть позже кооперативным производственным товариществам предоставлялись 10-процентные скидки, для артелей и сельскохозяйственных коммун – 25%.

Восстановление аграрного сектора Татарии шло, главным образом, по линии расширения посевов и увеличения поголовья скота. Валовая доходность сельского хозяйства республики вследствие низкой урожайности и слабых выходов в других отраслях находилась на крайне низком уровне по сравнению с другими российскими регионами. К тому же из-за неразвитости инфраструктуры деревни хлебный экспорт оставался одним из главнейших источников внутреннего «национального» накопления в Татарии. Вывоз дешевого хлеба и других видов сырья приводил к задержке развития интенсивных отраслей.

Таким образом, в 1920-е годы в сельском хозяйстве столкнулись две противодействующие тенденции: с одной стороны, стремление сохранить патриархальные устои в деревне, с другой – стремление перейти к более интенсивным отраслям хозяйствования, продиктованное интересами развития сельскохозяйственного производства. Большинство хозяйств в Татарии оставались малоземельными. К 1928 г. у 80% сельских хозяйств площадь земельных угодий колебалась от 3 – 4 до 7 десятин (реже до 9 десятин), у 20% – от 9 до 16 десятин.

ки, 1923–1927 елларда крестьяннарга 23 млн. сумнан артык авыл хуҗалыгы кредиты бирелә. Әмма бу кредитлар банклар тарафыннан крестьяннарга зур процентлар белән (Всекобанк (Бөтенроссия кооператив банкы) – 18%, Авыл хуҗалыгы банкы – 15%) җибәрелә. Кыска вакытка бирелеп, алар крестьян хуҗалыгының эчке хуҗалык әйләнешенә аз җайлашкан була.

Кредит һәм ссуда-саклык җәмгыятьләре авылда кредит кооперациясен хасил итә. Әле Татарстанда барлык хуҗалыкларның биштән бер өлешен тәшкил иткән бөтенләй аз кеременле хуҗалыклар авыл хуҗалыгы салымыннан тулысынча азат ителә. Бераз соңрак кооператив җитештерү ширкәтләренә 10 процентлы, артельләр һәм авыл хуҗалыгы коммуналары өчен 25% лы ташламалар бирелә.

Татарстанның аграр секторын торгызу нигездә чәчүлекләрне киңәйтү һәм терлекләрнең баш санын арттыру юнәлешендә бара. Уңдырышлылыкның түбән һәм башка тармаклардагы күрсәткечләрнең дә сүлпән булуы сәбәпле, республикада авыл хуҗалыгының тулай кереме, Россиянең башка төбәкләре белән чагыштырганда, чиктән тыш түбән дәрәҗәдә иде. Өстәвенә, авыл инфраструктурасы үсеш алмаганлыктан, икмәкне читкә чыгару Татарстанда эчке «милли» байлыкның иң төп чыганакларыннан берсе булып кала. Икмәкне һәм башка төр чималны арзан бәядән читкә чыгару интенсив тармаклар үсеше тоткарлануга китерә.

Шулай итеп, 1920 елларда авыл хуҗалыгында каршылыклы ике юнәлеш бәрелешә: бер яктан, авылда патриархаль нигезләрне саклап калу омтылышы, икенче яктан – хуҗалык итүнең авыл хуҗалыгы җитештерүе үсеше ихтыяҗлары таләп иткән тагын да интенсиврак тармакларына күчү омтылышы. Татарстанда күпчелек хуҗалыклар аз җирле булып кала бирә. 1928

Создавались предпосылки для возникновения и развития специализированных отраслей сельского хозяйства: маслоделие, сыроварение, очистка и первичная обработка крестьянской продукции. Все это требовало значительного капитала, иногда довольно крупного, что было непосильно для отдельно взятого крестьянского хозяйства. Поэтому успех преобразования сельского хозяйства в значительной степени зависел не только от крестьянства, но и от понимания ситуации государством. Известно, что в этом плане правительством Татарии сделано немало.

В частности, в целях улучшения материально-технической базы крестьянского хозяйства в 1924–1926 гг. в республику было завезено 70 069 плугов, 74 916 борон, 461 сеялка, 1 437 молотилок, 3 005 зерноочистительных машин. В 1927 г. дополнительно ввезено сельскохозяйственной техники на сумму 3,0 млн руб. С 1922 г. наряду с сельскохозяйственным инвентарем в Татарию стали завозить трактора. К октябрю 1928 г. имелось 135 тракторов. И все-таки этого было недостаточно.

Еще одним важным достижением республики стало то, что начиная с 1923 г. в Татарию на государственные и кооперативные средства было завезено 3 500 лошадей, на крестьянские – 3 100. К 1925 г. в республике уже насчитывалось 402 256 лошадей. Благодаря этому почти на 50% уменьшилось количество безлошадных хозяйств. Но нагрузка на одно пашущее орудие в 1926 г., по сравнению с 1917 г., выросла на 30%, а средняя нагрузка на одну лошадь увеличилась более чем в 2 раза.

елга авыл милекчеләренең җир биләмәләре мәйданы 3-4 тән 7 дисәтинәгә кадәр(сирәк кенә 9 дисәтинәгә кадәр), 20% ыныкы - 9 дан 16 дисәтинәгә кадәр тәшкил итә.

Авыл хуҗалыгының махсуслашкан тармаклары: май ясау, сыр кайнату, крестьян продукциясен чистарту һәм беренчел эшкәртү барлыкка килүе һәм үсеше өчен шартлар тудырыла. Боларның барысы өчен дә зур гына капитал, кайвакыт шактый зур чыгымнар таләп ителә, бу исә аерым крестьян хуҗалыгының гына көченнән килми иде. Шуңа күрә авыл хуҗалыгын уңышлы үзгәртеп кору крестьяннардан гына түгел, бәлки дәүләтнең вазгыятьне аңлавыннан да тора. Билгеле булганча, бу яктан караганда Татарстан хөкүмәте тарафыннан шактый эш башкарыла.

Аерым алганда, 1924–1926 елларда крестьян хуҗалыгының матди-техник базасын яхшырту максатларында республикага 70069 сабан, 74916 тырма, 461 чәчкеч, 1437 ашлык сугу машинасы, 3005 ашлык чистарту машинасы кайтарыла. 1927 елда өстәмә рәвештә 3,0 млн сумлык авыл хуҗалыгы техникасы китерелә. 1928 елның октябренә 135 трактор исәпләнә. Шулай да болар гына җитәрлек булмый.

1923 елдан башлап Татарстанга дәүләт һәм кооператив хисабына 3500 ат, крестьяннар хисабына 3100 ат кайтарылу республиканың тагын бер мөһим казанышы була. 1925 елга республикада инде 402256 ат исәпләнә. Шунлыктан атсыз хуҗалыклар саны 50% ка диярлек кими. Әмма 1926 елда бер сөрү коралына йөкләнеш, 1917 ел белән чагыштырганда, 30% ка күбәя, ә бер атка уртача йөкләнеш 2 тапкырдан күбрәккә арта.

Развитие животноводства в Татарии 20-х годов было сопряжено с рядом серьезных проблем. Анализ состояния и развития животноводства, проведенный в 1926–1927 гг. Наркоматом рабоче-крестьянской инспекции Татарии, выявил болевые точки: недостаточность скота (в переводе на крупную — 0,62 головы на десятину посева), беспородистость и низкую товарность большей части крестьянского скота, слабый охват его ветеринарными службами. Мероприятия по улучшению продуктивного животноводства охватили лишь 2,7% крупного рогатого скота, 14,9% лошадей, что было недостаточно.

В 1920 г. в республике для обеспечения ветеринарного благополучия крестьянского животноводства создается Центральное ветеринарное управление ТАССР на правах самостоятельного наркома. В последующие годы существенно увеличивается число ветучастков и пунктов: если в 1929 г. их насчитывалось 184, то к 1939 г. их стало 276. В период сплошной коллективизации ветеринарными кадрами укрепляются совхозы и колхозы. Организовывается Казанский НИВИ (5 апреля 1931 г.), Анатомо-патологический институт им. К.Г. Боля (29 марта 1932 г.), ветеринарные лаборатории в Арске, Бугульме, Буинске, Елабуге, Кукморе, Мамадыше, Мензелинске, Куйбышеве,

20 нче елларда Татарстанда терлекчелек үсеше җитди проблемалар белән бәйле. 1926/27 елларда Татарстанның Эшче-крестьян инспекциясе наркоматы тарафыннан терлекчелек торышы һәм үсешенә карата үткәрелгән анализ зәгыйфь урыннарны ачыклый: терлекләрнең җитәрлек булмавы (эре терлеккә күчергәндә – чәчүлек дисәтинәсенә 0,62 баш), крестьяннардагы терлекләрнең күпчелек өлешенең токымсызлыгы һәм түбән товарлыклы булуы, ветеринария хезмәтләренең кәчсезлеге. Терлекчелекнең продуктивлыгын яхшырту буенча чаралар бары тик мөгезле эре терлекләрнең 2,7% ын, атларның 14,9% ын гына колачлый, бу җитәрлек түгел иде.

1920 елда республикада крестьян терлекчелегенең ветеринария ягыннан иминлеген тәэмин итү өчен, мөстәкыйль халык комиссары хокукларында ТАССР Үзәк ветеринария идарәсе төзелә. Алдагы елларда ветеринария участоклары һәм пунктлары саны сизелерлек арта: 1929 елда алар 184 исәпләнсә, 1939 елга 276 га җитә. Тоташ күмәкләштерү чорында совхозлар һәм колхозлар ветеринария кадрлары белән ныгытыла. Казан ветеринария фәннитикшеренү институты (1931 елның 5 апреле), К.Г.Боль исемендәге анатомия-патология институты (1932 елның 29 марты), Арча, Бөгелмә, Буа, Алабуга, Кукмара, Мамадыш, Минзәлә, Куй-

ПОЭЗИЯ

Земля моя,
Обычная земля!
Какое чудо прячешь ты -
Не знаю.
Когда я устаю -
Пойду в поля
И всей душой
В просторах отдыхаю.

Шаукат Галеев

ПРЕДМЕТЫ СЕЛЬСКОГО БЫТА НАЧАЛА XX-го ВЕКА

**Из фондов музея Министерства сельского хозяйства и продовольствия РТ*

Ручная мельница

Сито для просеивания муки

Деревянная чаша

Дымарь

Конные бубенцы

Железный плуг

Кадушка для сливок

Ступа для размельчения зерна

Лопата для зерна

Весы

Маслобойки

Серпы

Н. Челнах и Чистополе (1931), Верхнем Услоне (1932), Актаныше (1933), Казани и т.д. В разные годы Центральное ветеринарное управление Наркомзема Татарии возглавляли Р.Ф. Окишев (1929–1930), К.Ф. Музафаров (1930–1932), П.П. Вишневский (1933–1937), А.Д. Смирнов (1937–1939), М.В. Абдрахманов (1939–1940). Однако развитие в Татарии этой очень важной для животноводства службы тормозили необоснованные репрессии ветеринарных кад-

бышев, Яр Чаллы һәм Чистайда (1931), Югары Осланда (1932), Актанышта (1933), Казанда һ.б. урыннарда ветеринария лабораторияләре оештырыла. Төрле елларда Татарстан Җир эшләре буенча халык комиссариатының Үзәк ветеринария идарәсен Р.Ф. Окишев (1929–1930), К. Ф. Мозаффаров (1930–1932), П.П.Вишневский (1933–1937), А.Д. Смирнов (1937–1939),

М.В. Габдрахманов (1939–1940) җитәкли. Әмма Татарстанда терлекчелек өчен бик мөһим

ВЫПОЛНИМ
ПОЛНОСТЬЮ И В СРОК
ПЛАН ХЛЕБОЗАГОТОВОК
ЗАСТАВИМ КУЛАКА БЕЗОГОВОРОЧНО ВЫПОЛНЯТЬ ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНЫЙ ПЛАН

Профессор К.Г. Боль – научный консультант Наркомзема ТАССР 1921 – 1925 гг.

ров 1937–1938 гг. Как врагов народа осудили ветспециалистов Чистопольского района: А.Ш. Кантеева, А.В. Сорокина, И.К. Минкина. Более года томился в следственном изоляторе директор Казанского ветеринарного института профессор К.Г. Боль. Попал в жернова репрессий директор Казанского ветеринарного техникума Г.А. Усманов.

В эти годы предпринимается немало мер по борьбе с агрокультурной безграмотностью сельского населения. В 1921 г. для просвещения селян и пропаганды агрономических знаний при Наркомате земледелия Татарии организовывается издательство, которое за 9 лет издает около 574 наименований книг по вопросам сельского хозяйства, из них, что важно, 80% – на татарском языке. Для этих же целей использовались газеты и журналы, проводились лекции, беседы и сельскохозяйственные конференции. Например, только в 1926 г. в 11 кантонах республики прошла 231 сельскохозяйственная конференция. Со второй половины 1920-х годов распространяются такие методы наглядной пропаганды, как выставки, экскурсии на показательные участки, опытные поля, демонстрация кинофильмов и т.п.

В конце 1923 г. республика, как и вся страна, столкнулась с парадоксальным явлением –

булган бу тармакның үсешен 1937–1938 елларда ветеринария кадрларын халык дошманы буларак нигезсез репрессияләүләр тоткарлый. Чистай районы ветеринария белгечләре А.Ш. Кантеевны А.В. Сорокинны, И. К. Минкинны халык дошманы санап җәзага тарталар. Казан ветеринария институты директоры, профессор К.Г. Боль бер елдан артык тикшерү изоляторында җәфа чигә. Казан ветеринария техникумы директоры Г.А. Госманов репрессия тегермәненә эләгә.

Бу елларда авыл халкының агрикультура наданлыгына каршы көрәш буенча шактый чаралар күрелә. 1921 елда авыл халкын агарту һәм агрономия буенча белемнәрне пропагандалау өчен Татарстан җир эшләре халык комиссариаты каршында нәшрият оештырыла, ул 9 ел эчендә авыл хуҗалыгы мәсьәләләре буенча 574 ләп китап чыгара, шунысы мөһим, аларның 80 % ы татар телендә басыла. Шул ук максатларда газета-журналлар кулланыла, лекцияләр, әңгәмәләр һәм авыл хуҗалыгы конференцияләре үткәрелә. Мәсәлән, 1926 елда гына да республиканың 11 кантонында 231 авыл хуҗалыгы конференциясе булып уза. 1920 елларның икенче яртысыннан күргәзмәләр, күрсәтмә участокларга экскурсияләр, тәҗрибә кырлары,

Телега с запряженной лошадью – основной вид транспорта села, 1920-е годы

кризисом сбыта, относительной затоваренностью рынка промышленной и сельскохозяйственной продукцией. Диспропорция цен отнюдь не стимулировала крестьян к поднятию сельскохозяйственного производства. Низкие цены на хлеб на розничном рынке не покрывали и доли расходов труда крестьянина, затраченного на его производство. Так, в сентябре 1923 г. цены на рожь в республике колебались от 22 до 35 коп. за пуд, на пшеницу — от 32 до 64 коп., на ячмень — от 17 до 19 коп. Более 50% крестьянских хозяйств не имели до нового урожая хлеба.

Чтобы оздоровить рыночную конъюнктуру, государство наряду с денежной реформой вводит «товарную интервенцию», в результате цены на промышленную продукцию снизились в среднем на 30–40%.

Только крестьянские хозяйства ТАССР встали на ноги, как в 1925 г. принимается решение о совмещении мелкотоварного уклада с задача-

нофильмнар демонстрациялəү кебек күрсəтмə пропаганда алымнары таралыш ала 1923 ел ахырында республика, бөтен ил кебек үк, парадоксаль күренеш – базарда сəнəгать һəм авыл хуҗалыгы продукциясенең кирəгеннəн артык җыелуы нəтиҗəсендə сату кризисы кичерə. Җитештерү һəм сату бəялəренең туры килмəве крестьяннарны авыл хуҗалыгы җитештерүен күтəрүгə этəрми. Ваклап сату базарында икмəккə бəялəрнең түбəн булуы крестьянның җитештерү чыгымнарын да капламый. Əйтик, 1923 елның сентябрендə республикада арышның бер потына бəялəр – 22 дəн 35 тиенгə кадəр, бодайның – 32 дəн 64 тиенгə кадəр, арпаның – 17 дəн 19 тиенгə кадəр тирбəлде. 50% тан артык крестьян хуҗалыкларының яңа уңышка кадəр икмəге булмый.

Базар конъюнктурасын савыктыру өчен, дəүлəт акча реформасы белəн бергə «товар интервенциясе» кертə, нəтиҗəдə сəнəгать продукциясенə бəялəр уртача 30–40% ка кими.

ПОЭЗИЯ

Есть аул вблизи Казани, по названию Кырлай.
Даже куры в том Кырлае петь умеют…
Дивный край!
Хоть я родом не оттуда, но любовь к нему хранил,
На земле его работал — сеял, жал и боронил.
Он слывет большим аулом?
Нет, напротив, невелик,
А река, народа гордость, — просто маленький родник.

«Шурале» Габдулла Тукай

Индивидуальный уход за теленком, 1930 – 1940 гг.

ми индустриализации. Новый курс властей стал еще одним тяжелым испытанием для хозяйств. В республике хлеб стоил в среднем в 1,5–2 раза дешевле, чем в других регионах РСФСР.

С каждым годом объем товарного хлеба на рынке сокращался: в 1926 г. в ТАССР было заготовлено товарного зерна на 21% меньше, чем в 1913 г., в 1927 г. – на 36%, в 1928 г. – на 58%. В то же время с каждым годом увеличивался товарный выход животноводческой отрасли. По данным Госплана ТАССР, при сравнительно небольшом охвате государственными заготовителями животноводческого рынка (около 35%) у крестьян было закуплено в 1925 – 1926 гг. продуктов животноводства на сумму 6 300 тыс. руб., в 1926 – 1927 гг. — на сумму 11 200 тыс. руб. Постепенно зерно превращалось во второстепенный продукт сельского хозяйства.

Хлебозаготовительный кризис не мог не осложнять социально-экономическую обстановку в деревне. Закрывались рынки, запрещалась свободная торговля хлебом, создавались заградотряды для борьбы с мешочниками,

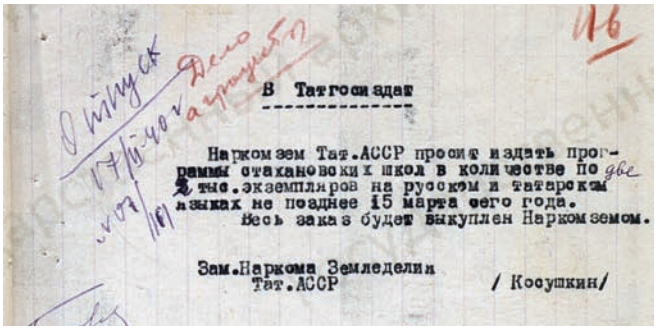

В Татгосиздат

Наркомзем Тат.АССР просит издать программы стахановских школ в количестве по две тыс.экземпляров на русском и татарском языках не позднее 15 марта сего года.

Весь заказ будет выкуплен Наркомземом.

Зам.Наркома Земледелия Тат.АССР / Косушкин/

Процеживание молока на молочной ферме, 1930 – 1940 гг.

Әмма Татарстанның крестьян хуҗалыклары аякка баса башлауга, 1925 елда вак товарлар укладын индустрияләштерү бурычлары белән берләштерү турында карар кабул ителә. Хакимиятләрнең яңа курсы хуҗалыклар өчен тагын бер авыр сынау була. Республикада икмәк Россиянең башка төбәкләренә караганда уртача 1,5–2 тапкыр арзанрак тора.

Базарда товарлыклы икмәк күләме елдан-ел кими бара: 1926 елда Татарстанда товарлыклы ашлык 1913 елга караганда 21% ка, 1927 елда – 36% ка, 1928 елда – 58% ка кимрәк җитештерелә. Шул ук вакытта терлекчелек тармагының товарлыклы чыгышы елдан-ел арта бара. Татарстан Дәүләт планы мәгълүматлары буенча, терлекчелек базарының дәүләт әзерләүчеләре белән чагыштырмача аз тәэмин ителү шартларында (35% ка якын) крестьяннардан 1925/26 елларда 6300 мең сумлык, 1926/27 елларда 11200 мең сумлык терлекчелек продуктлары сатып алына. Бөртекле ашлык акрынлап икенче дәрәҗәдәге авыл хуҗалыгы продуктына әверелә.

Икмәк әзерләүләр кризисы авылда социаль-

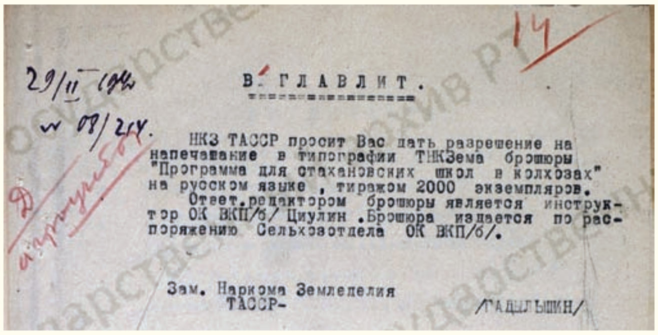

В ГЛАВЛИТ.

НКЗ ТАССР просит Вас дать разрешение на напечатание в типографии ТНКЗема брошюры "Программа для стахановских школ в колхозах" на русском языке, тиражом 2000 экземпляров.

Ответ.редактором брошюры является инструктор ОК ВКП/б/ Циулин .Брошюра издается по распоряжению Сельхозотдела ОК ВКП/б/.

Зам. Наркома Земледелия ТАССР- /ГАДЫЛЫШИН/

Беседа с крестьянами, 1930 г.

сверху спускались планы хлебосдачи в форме продразверстки, у крестьян принудительно изымались «излишки хлеба»… до последнего зернышка. Суды выносили приговоры о конфискации как товарных излишков хлеба, так и запасов, необходимых для производства и потребления. В хозяйствах нередко изымалось все нажитое непосильным трудом – скот, хозяйственные постройки, инвентарь и др.

Во многих крестьянских семьях Татарии это воспринималось как трагедия, крах всей жизни. В одной из татарских деревень Арского района глава семейства, у которого не оставили практически ничего от его отлаженного некогда крепкого хозяйства, потерял рассудок. Он не мог найти ответа на главный вопрос: как теперь ему прокормить своих шестерых ребятишек…

Между тем принимаются новые чрезвычайные законодательные акты, которые еще более усложняют положение крестьянства. Так, на основании Постановления ВЦИК и СНК РСФСР от 29 июня 1929 г. до каждого кантона, района и села спускается обязательный план по хле-

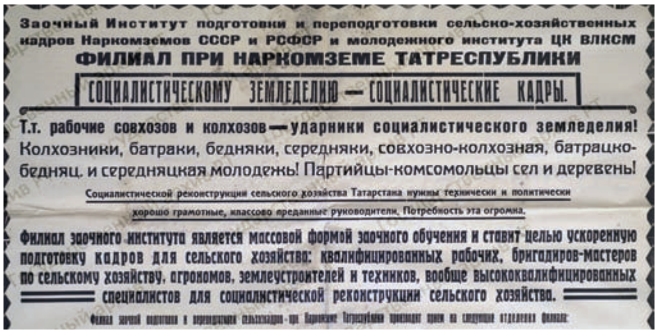
Заочный Институт подготовки и переподготовки сельско-хозяйственных кадров Наркомземов СССР и РСФСР и молодежного института ЦК ВЛКСМ
ФИЛИАЛ ПРИ НАРКОМЗЕМЕ ТАТРЕСПУБЛИКИ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМУ ЗЕМЛЕДЕЛИЮ – СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ КАДРЫ.
Т.т. рабочие совхозов и колхозов – ударники социалистического земледелия! Колхозники, батраки, бедняки, середняки, совхозно-колхозная, батрацко-бедняц. и середняцкая молодежь! Партийцы-комсомольцы сел и деревень!
Социалистической реконструкции сельского хозяйства Татарстана нужны технически и политически хорошо грамотные, классово преданные руководители. Потребность эта огромна.
Филиал заочного института является массовой формой заочного обучения и ставит целью ускоренную подготовку кадров для сельского хозяйства: квалифицированных рабочих, бригадиров-мастеров по сельскому хозяйству, агрономов, землеустроителей и техников, вообще высококвалифицированных специалистов для социалистической реконструкции сельского хозяйства.

икътисади хәлне катлауландырмый калмый. Базарлар ябыла, икмәк белән ирекле сәүдә итү тыела, капчыкчыларга каршы көрәш өчен киртә отрядлары (заградотрядлар) булдырыла, югарыдан продразверстка формасында икмәк тапшыру планнары төшерелә, крестьяннарның «артык икмәге»… соңгы бөртегенә кадәр тартып алына. Судлар артык икмәкне, шулай ук җитештерү һәм куллану өчен кирәкле запасларны конфискацияләү турында хөкем карары чыгара. Хуҗалыклардан еш кына үз көче белән булдырылган барлык мөлкәт – терлекләр, хуҗалык корылмалары, инвентарь һ. б. тартып алына.

Татарстанның күп кенә крестьян гаиләләрендә бу фаҗига буларак, бөтен тормышның җимерелүе дип кабул ителә. Арча районындагы татар авылларының берсендә кайчандыр җайга салынган таза тормышлы хуҗалыгыннан бернәрсәсе дә калмаган гаилә башлыгы акылдан яза. Ул шул сорауга җавап таба алмый: үзенең алты баласын аңа хәзер ничек туйдырырга…

Шул ук вакытта крестьяннарның хәлен тагын да катлауландыра торган яңа, гадәттән тыш закон актлары кабул ителә. Мәсәлән, Бөтенроссия Үзәк Башкарма Комитеты һәм РСФСР Халык Комиссарлары Советының 1929 елның 29 июне карары нигезендә һәр кантонга, районга һәм авылга икмәк тапшыру буенча мәҗбүри план билгеләнә. Республикадан ашлык чыгару икмәк базарында яшәп килгән тотрыксыз балансны боза: икмәк продуктларына

босдаче. Вывоз зерна из республики нарушил имеющийся хрупкий баланс на хлебном рынке: резко поднялись цены на хлебопродукты. Деревня оказалась на грани продовольственной катастрофы. В некоторых районах республики вновь наблюдались случаи опухания и смерти от голода. В первой половине 1928 г. в Татарии 150 тыс. крестьянских хозяйств (30% от их общего количества) не имели хлеба до нового урожая.

Сегодня, анализируя хлебозаготовительные кампании 1927/28 г. и 1928/29 г., историки пришли к единому мнению: они нанесли огромный экономический вред крестьянским хозяйствам. С 1928 г. началось снижение площадей крестьянских посевов, переход селян на потребительскую норму хозяйствования, сокращение поголовья скота и т.п.

Если оценивать процесс коллективизации в республике в целом, то он разворачивался медленно, вопреки партийным планам. Например, к 1928 г. насчитывалось только 223 колхоза, которые охватывали 0,5% крестьянских хозяйств.

бәяләр кискен күтәрелә. Авыл азык-төлек катастрофасы чигенә җитә. Республиканың кайбер районнарында янә шешенү һәм ачлыктан үлү очраклары күзәтелә. 1928 елның беренче яртысында Татарстанда 150 мең крестьян хуҗалыгының (аларның гомуми санынннан 30% ының) яңа уңышка кадәр икмәге булмый.

Бүген, 1927/28 һәм 1928/29 еллардагы икмәк әзерләү кампанияләренә анализ ясап, тарихчылар бердәм фикергә килә: алар крестьян хуҗалыкларына зур икътисади зыян китергән икән. 1928 елдан крестьяннарның чәчүлек мәйданнарының кимүе, авыл кешеләренең хуҗалык итүнең кулланучылар нормасына күчүе, терлекләрнең баш санын кыскарту һ. б. башлана.

Тулаем алганда, республикада күмәкләштерү процессы, партия планнарына карамастан, акрын бара. Мәсәлән, 1928 елга фәкать 223 колхоз исәпләнә, алар крестьян хуҗалыкларының 0,5% ын колачлый. Киләсе елга бу санны 10 % ка җиткерү планлаштырыла. 1930 елда Татарстан күмәкләштерүне 1932 елга тәгәлләү

ПОЭЗИЯ

Ай урагың салып иңбашыңа,
Кояш нурларыннан нур алдың;
Кояш нурларыннан нур алдың да
Салкын чишмәләрдән су алдың.

Басма өстенә басып су алганда
Кулъяулыгың кемгә болгадың?
Талир тәңкәләрең чыңлаганда
Кем исеменә җырлар җырладың?

Әллә су буйлатып, ат уйнатып,
Сөйгән ярың ауга киттеме?
Әллә мылтык алып, кылыч тагып,
Дошманнарга каршы киттеме?

Әйтче, нидән шулай яшь егетләр
Гөл сибәләр синең алдыңа?
Йөзләрең шул синең таң кояшы,
Урагың да — туган ай гына.

Нәкый Исәнбәт сүзләре, Җәүдәт Фәйзи көе

На следующий год планировалось довести эту цифру до 10%. В 1930 г. Татария была отнесена к числу регионов, где коллективизацию планировали завершить к 1932 г. В феврале 1930 г. пленум обкома ВКП(б) решает не позднее чем к весне объединить в колхозы не менее 80% крестьянских хозяйств, а к осени – все 100%.

Кроме того, к 1927 г. около 100 тыс. (19%) крестьянских хозяйств было охвачено различными формами кооперации. Из общего количества кооперированных крестьянских хозяйств 95% было кооперировано по линии кредитных и закупочно-сбытовых товариществ и 5% – производственной кооперации. К октябрю 1929 г. в республике в зерновые товарищества объединились 5,6% хозяйств, в молочно-животноводческие – 4,1%, в семеноводческие – 3,9%. Несколько меньший удельный вес составили птицеводческие, машинные, мелиоративные, садово-огородные и пчеловодческие товарищества.

Уже к марту 1930 г. по темпам коллективизации Татария вышла на 3-е место по стране. Казалось бы, можно радоваться, организовано 3 422 колхоза, которым отошли 68,9% пашни и 47,5% скота. И тут же другая цифра – раскулачили почти 15 тыс. хозяйств. Напуганные произволом властей крестьяне начали забивать скот. В результате к 1933 г. поголовье крупного рогатого скота уменьшилось про сравнению с 1928 г. на 293,6 тыс. голов, овец и коз – на 1 763 тыс. голов, свиней – на 54,4 тыс. голов.

После публикации известной статьи И.В. Ста-

планлаштырылган төбәкләр исәбенә керә. 1930 елның февралендә ВКП(б) өлкә комитеты пленумы яздан да соңга калмыйча крестьян хуҗалыкларының 80% ын, ә көзгә 100% ын колхозларга берләштерергә карар кыла.

Моннан тыш, 1927 елга 100 меңгә якын (19 %) крестьян хуҗалыклары кооперациянең төрле формалары белән колачлана. Кооперацияләнгән крестьян хуҗалыкларының гомуми саныннан 95% ы кредит һәм сатып алу-сату ширкәтләре һәм 5% ы җитештерү кооперациясе линиясе буенча кооперацияләнә. 1929 елның октябренә республикада ашлык ширкәтләренә хуҗалыкларның 5,6% ы, сөт-терлекчелек ширкәтләренә – 4,1% ы, орлыкчылык ширкәтләренә – 3,9% ы берләшә. Кошчылык, машиналар, мелиорация, бакчачылык һәм умартачылык ширкәтләре бераз кимрәк урын тота.

1930 елның мартына күмәкләштерү темплары буенча Татарстан илебездә 3 нче урынга чыга. Шатланырга да мөмкин кебек – 3422 колхоз оештырыла, аларга 68,9% сөрүлек җирләре һәм 47,5% терлек туры килә. Шул ук вакытта тагын бер сан – 15 меңгә якын хуҗалык кулак дип билгеләнә. Хакимиятләрнең башбаштаклыгыннан куркынган крестьяннар терлекләрен суя башлый. Нәтиҗәдә, 1933 елга мөгезле эре терлекнең баш саны 1928 ел белән чагыштырганда 293,6 мең башка, сарыклар һәм кәҗәләр – 1763 мең башка, дуңгызлар – 54,4 мең башка кими.

И.В. Сталинның «Уңышлардан баш әйләнү»

лина «Головокружение от успехов» и Постановления ЦК ВКП(б) «О борьбе с искривлениями партийной линии в колхозном движении» начинается массовый выход крестьян из колхозов. Например, в колхозе «Восход» Спасского кантона в один день подали заявление о выходе 132 колхозника. К концу 1930 г. в республике осталось лишь 10% колхозов. И республике пришлось приложить огромные усилия, чтобы восстановить прежние позиции.

В целях повышения производства на селе вводится система поощрений ударников труда. В 1932 г. 11 передовиков получили звания «Герой социалистической стройки Татарстана». За добросовестный труд крестьян награждали грамотами правительства ТАССР, а также ценными подарками – велосипедами, патефонами, сепараторами, отрезами тканей, посудой.

В числе важных событий этих лет - создание первой в республике Нурлатской МТС. Она была хорошо укомплектована техникой. Сначала ей передали 50, затем еще 50 тракторов. В 1931 г. в Татарии уже насчитывалось 18 МТС с охватом 22,5% колхозов, были созданы МТС в Бугульминском, Буинском, Мензелинском, Спасском и Чистопольском районах. На их создание только за год государство выделило 10 млн руб. государственных средств. К 1937 г. насчитывалось 91 МТС, а к 1940 г. – 106 машинно-тракторных станций, которые обслуживали почти четыре пятых коллективных хозяйств республики.

В 1932 – 1933 г. был хороший урожай. Кре-

дигән билгеле мәкаләсе һәм ВКП (б) Үзәк Комитетының «Колхозлар хәрәкәтендә партия линиясен бозулар белән көрәш турында»гы карары басылып чыкканнан соң, крестьяннар массачыл рәвештә колхоздан чыга башлый. Мәсәлән, Спас кантонының «Восход» колхозында бер көн эчендә 132 колхозчы колхоздан чыгу турында гариза тапшыра. 1930 ел ахырына республикада колхозларның нибары 10 % ы гына кала. Республикага элекке позицияләрен торгызу өчен зур көч куярга туры килә.

Авылда җитештерүне арттыру максатларында хезмәт ударникларын бүләкләү системасы кертелә. 1932 елда 11 алдынгы хезмәтчән «Татарстанның Социалистик төзелеш батыры» исемен ала. Намуслы хезмәт өчен крестьяннарны ТАССР хөкүмәте грамоталары, шулай ук кыйммәтле бүләкләр – велосипедлар, патефоннар, сепараторлар, тукыма кисәге, савыт-саба белән бүләклиләр.

Бу елларның мөһим вакыйгалары арасында – республикада беренче Нурлат МТСын булдыру. Ул техника белән яхшы җиһазландырылган була. Башта аның карамагына 50, аннары тагын 50 трактор тапшырыла. 1931 елда Татарстанда инде колхозларның 22,5% ын колачлаган 18 МТС исәпләнә, Бөгелмә, Буа, Минзәлә, Спас һәм Чистай районнарында МТСлар оештырыла. Аларны булдыру өчен дәүләт бер ел эчендә генә дә 10 млн. сум акча бүлеп бирә. 1937 елга 91 МТС, ә 1940 елга 106 машина-трактор станциясе исәпләнә, алар республика күмәк хуҗалыкларының биштән дүрт өлешенә диярлек хезмәт күрсәтә.

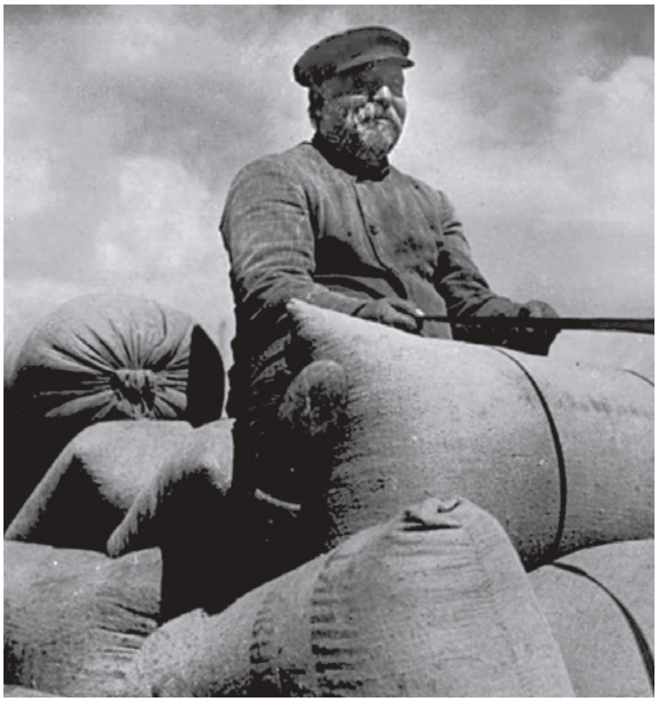

стьяне постепенно включались в процесс коллективизации. Насильственной сплошной коллективизации в стране уже не было. Татария становится одним из передовых регионов страны по производству сельхозпродукции. В 1933 г. газета «Правда» пишет о том, что «Татария обязалась образцово провести уборку, первой в Союзе выполнить план хлебосдачи». Успехи ТАССР заметил и И. Сталин. В мае 1933 года председатель ЦИК СССР М. Калинин на Первом Всетатарском съезде колхозников-ударников наградил 26 лучших колхозов республики автомобилями и сельхозтехникой. Осенью республика выполнила план по заготовке хлеба, а также с опережением завершила сев озимых.

Не случайно именно в столице Татарии проходит слет ударников колхозов Татарской, Башкирской, Чувашской АССР, Удмуртской, Марийской и Мордовской автономных областей. В 1933 г. созывается Первый Всетатарский съезд колхозников-ударников. В 1935 г. сельские труженики Татарии включаются во Всесоюзное стахановское движение.

3 января 1934 г. Татарская республика была удостоена ордена Ленина с формулировкой: «За выдающиеся успехи в деле проведения основных сельскохозяйственных работ (сев, уборка урожая, засыпка семян), по укреплению колхозов и совхозов и выполнению обязательств перед государством». Десятки тружеников села получили ордена и медали, грамоты, ценные подарки.

1932 – 1933 елларда яхшы уңыш алына. Крестьяннар акрынлап күмәкләштерү процессына кушыла. Илдә көчләп тоташ күмәкләштерү инде юк. Татарстан авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерү буенча илдә алдынгы төбәкләрнең берсенә әйләнә. 1933 елда «Правда» газетасы: «Татарстан урып-җыюны үрнәк төстә башкарырга, Союзда беренче булып икмәк тапшыру планын үтәргә йөкләмә алды», – дип яза. ТАССРның уңышларын И.Сталин да билгеләп үтә. 1933 елның маенда СССР ҮБК рәисе М.Калинин Беренче Бөтентатар колхозчы-ударниклар съездында республиканың 26 иң яхшы колхозын автомобильләр һәм авыл хуҗалыгы техникасы белән бүләкли. Көзен республика икмәк әзерләү буенча планны үтәп чыга, шулай ук уҗымнарны чәчүне дә алдан төгәлли.

Татарстан, Башкортстан, Чувашстан АССР, Удмурт, Мари һәм Мордва автономияле өлкәләре колхозлары ударниклары слетының нәкъ менә Татарстан башкаласында узуы очраклы гына булмый. 1933 елда Беренче Бөтентатар колхозчы-ударниклар съезды чакырыла. 1935 елда Татарстан авыл хезмәтчәннәре Бөтенсоюз Стаханов хәрәкәтенә кушыла.

1934 елның 3 гыйнварында Татарстан Республикасы «төп авыл хуҗалыгы эшләрен (чәчү, урып-җыю, орлыкка салу) башкаруда, колхозларны һәм совхозларны ныгытуда һәм дәүләт йөкләмәләрен үтәүдә ирешкән уңышлары өчен» Ленин ордены белән бүләкләнә. Дистәләгән авыл хезмәтчәннәренә орден-медальләр, грамоталар, кыйммәтле бүләкләр тапшырыла.

К концу второй пятилетки масштабы коллективизации достигли 91,5%. В 5 раз выросло количество тракторов, в 6 раз – комбайнов (это 5 тыс. тракторов и около 2 тыс. комбайнов). Урожайность в колхозах достигла почти 10 центнеров с га. Колхозники стали получать по несколько килограммов зерна за один день работы (трудодни).

Всего за две пятилетки сельскохозяйственная отрасль Татарской республики была полностью перестроена. При этом государство для осуществления планов по коллективизации применяло ускорение и насильственные меры. Объединенные в колхозы хозяйства стали источником дешевого продовольствия и сырья для промышленности, а также рабочей силы для промышленного строительства.

В 1937 г. впервые после военного лихолетья республика показывает выдающийся результат: с каждого гектара в среднем собрано по 13,9 центнера зерна, что в 2,5 раза выше уровня урожайности 1928 г.

Как считают ученые, одним из самых тяжелых последствий сплошной коллективизации, сопровождаемой раскулачиванием, стала потеря у сельского жителя чувства хозяина земли, разрушение нравственных устоев. Одновременно благодаря механизации труда повысились объемы производства, село перестало голодать. В дальнейшем жизнь крестьян на селе становилась более приемлемой.

Послереволюционные два десятилетия в истории Татарии полны судьбоносных решений и событий в сельскохозяйственной отрасли республики. Это был многотрудный путь по перестройке существовавшей в течение многих веков крестьянской психологии единоличного хозяйствования. Но это был и путь лишений и человеческих трагедий, оставшихся за сухими строчками партийных рапортов, неимоверных, порой, героические усилий организаторов аграрного сектора республики. Важно помнить об этих исторических страницах, хранить и передавать последующим поколениям истории отдельных человеческих судеб, полные любви и преданного служения родной земле.

Икенче бишьеллык ахырына күмәкләштерү масштаблары 91,5 процентка җитә. Тракторларның саны биш тапкыр, комбайннарныкы – алты тапкыр (бу 5 мең трактор һәм 2 меңгә якын комбайн) арта. Колхозларда уңыш гектарыннан 10 центнерга якын тәшкил итә. Колхозчылар бер хезмәт көненә берничә килограмм ашлык ала башлый.

Барлыгы ике бишьеллык эчендә Татарстан республикасының авыл хуҗалыгы тармагы тулысынча үзгәртеп корыла. Шуның белән бергә дәүләт күмәкләштерү планнарын тормышка ашыру өчен тизләтү һәм мәҗбүр итү чараларын куллана. Колхозларга берләшкән хуҗалыклар сәнәгать өчен арзан азык-төлек һәм чимал чыганагына, шулай ук сәнәгать төзелеше өчен эшче көчләр чыганагына да әверелә.

1937 елда республика сугышлы авыр еллардан соң беренче тапкыр яхшы нәтиҗәгә ирешә – һәр гектардан уртача 13,9 центнер ашлык җыеп алына, бу 1928 елдагы уңыштан 2,5 тапкыр югарырак дигән сүз.

Галимнәр фикеренчә, кулаклыкка чыгару белән бергә барган тоташ күмәкләштерүнең иң авыр нәтиҗәләренең берсе – авыл кешесендә җир хуҗасы хисе югалу, әхлак нигезләре җимерелү. Бер үк вакытта хезмәтне механикалаштыру нәтиҗәсендә җитештерү күләмнәре арта, авыл ач яшәүдән котыла. Алга таба авылда крестьяннарның тормышы тагын да уңайлана бара.

Революциядән соңгы ике дистә ел Татарстан тарихында республиканың авыл хуҗалыгы тармагында хәлиткеч карарлар һәм вакыйгалар белән тулы. Бу шәхси хуҗалык итүдә күп гасырлар дәвамында яшәп килгән крестьян психологиясен үзгәртеп коруның бик авыр юлы була. Әмма бу гадәти партия рапортлары артында калган, чиктән тыш зур, кайчак республиканың аграр секторы оештыручыларының каһарманнарча тырышлыклары салынган югалтулар һәм фаҗигале кеше язмышлары юлы да иде. Әлеге тарихи сәхифәләрне истә тоту, туган җиргә мәхәббәт һәм тугры хезмәт итү белән тулы аерым кешеләр язмышлары тарихларын саклау һәм киләчәк буыннарга тапшыру бик мөһим.

ПРОЛЕТАРИИ ВСЕХ СТРАН, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

„СДЕЛАТЬ КОЛХОЗЫ ДЕЙСТВИТЕЛЬНО БОЛЬШЕВИСТСКИМИ“ (Сталин).
„СДЕЛАТЬ ВСЕХ КОЛХОЗНИКОВ ЗАЖИТОЧНЫМИ“ (Сталин).

КИМ

Сталинская путевка

Сталинская путевка Тат. Обкома ВЛКСМ и Политсектора Тат. Наркомзема вручается ячейке ВЛКСМ .... „Канаш“ .... (колхоза, совхоза) октябрьского .... района на большевистское участие в подготовке и проведении весеннего сева на борьбу за высокий урожай и развитие животноводства.

Секретарь РК ВЛКСМ: ....

Пом. нач. п/отдела по комсомолу: ....

СЛАВА

труду!

1941– 1945 гг.

Алар Җиңүне мөмкин булганча якынайттылар

ГЛАВА 2

Они Победу приближали, как могли

НАРКОМЗЕМЫ – НАРОДНЫЕ КОМИССАРЫ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ

Марданов Валентин Исхакович – работал с сентября 1940 г. по октябрь 1941 г.

Родился в 1901 г. в деревне Средняя Саба Сабинского района. Работал на строительстве дорог, на железной дороге, на Ижевском заводе, пять лет служил в Рабоче-крестьянской армии. Вернувшись на родину, возглавил правление Сабинского крестьянского товарищества, затем заведовал земельными отделами разных районов Татарии, был директором совхоза и т.д. Народным комиссаром земледелия республики стал после трех лет работы управляющим конторы «Главнефтесбыт».

Косушкин Александр Андреевич – работал с октября 1941 г. по февраль 1942 г.

Шибдин Николай Петрович – временно исполняющий обязанности наркома с февраля 1942 г. по июль 1942 г.

Хусаинов Агзам Мифтахутдинович – работал с июля 1942 г. по ноябрь 1943 г.

Родился в 1908 г. в деревне Степная Шентала Чистопольского района Казанской губернии в семье крестьянина-бедняка. Окончил школу младших командиров в Казани, затем специальные курсы Военно-политической академии, став старшим политруком. Кадровым военным не стал из-за болезни. Занимал разные посты по партийно-комсомольской работе, в том числе заведовал отделом областного комитета ВКП(б) по сельскому хозяйству. Годы его работы наркомземом пришлись на самый тяжелый период для села.

Талыпов Салим Билалович – работал с ноября 1943 г. по февраль 1948 г.

Родился в 1906 г. в селе Лаклы Златоусовского уезда Уфимской губернии в крестьянской семье. Был секретарем райкома комсомола, председателем сельсовета, когда получил высшее сельскохозяйственное образование, занимал различные агрономические должности: сначала народного комиссара земеледелия, затем министра сельского хозяйства ТАССР.

НАРКОМЗЕМНАР – ҖИР ЭШЛӘРЕ БУЕНЧА ХАЛЫК КОМИССАРЛАРЫ

Мәрданов Валентин Исхак улы – 1940 елның сентябрь-октябрь айларында эшли

1901 елда Саба районы Урта Саба авылында туа. Юллар төзелешендә, тимер юлда, Ижевск заводында эшли, биш ел Эшче-Крестьян Армиясендә хезмәт итә. Туган ягына кайткач, Саба крестьян ширкәте идарәсен җитәкли, аннан Татарстанның төрле районнары җир бүлекләре мөдире була, совхоз директоры булып эшли. Республика җир эшләре халык комиссары вазифасына «Главнефтесбыт» конторасы управляющие булып өч ел эшләгәннән соң билгеләнә.

Косушкин Александр Андреевич – 1941елның октябреннән 1942 елның февраленә кадәр эшли

Шибдин Николай Петрович – 1942 елның февраленнән алып 1942 елның июленә кадәр вазифаны вакытлыча башкаручы.

Хөсәенов Әгъзам Мифтахетдин улы – 1942 елның июленнән 1943 елның ноябренә кадәр эшли

1908 елда Казан губернасының Чистай районы Дала Шынталасы авылында ярлы крестьян гаиләсендә туа. Казанда кече командирлар мәктәбен тәмамлый, аннары Хәрби-сәяси академиянең махсус курсларын тәмамлый, өлкән политрук була. Авырып китү сәбәпле, кадрлы хәрби булмый. Партия-комсомол эше буенча төрле вазифалар башкара, шул исәптән ВКП(б) өлкә комитетының авыл хуҗалыгы буенча бүлек мөдире була. Аның җир эшләре халык комиссары булып эшләгән еллары авыл өчен иң авыр чорга туры килә.

Талипов Сәлим Билал улы – 1943 елның ноябреннән 1948 елның февраленә кадәр эшли.

1906 елда Уфа губернасы Златаус өязе Лаклы авылында крестьян гаиләсендә туа. Комсомол райкомы секретаре, авыл советы рәисе була, югары авыл хуҗалыгы белеме алганнан соң, төрле агрономлык вазифаларын башкара. Башта – Җир эшләре халык комиссары, аннары – ТАССР авыл хуҗалыгы министры.

Женщины в поле, 1940-е годы

Все ли мы знаем о Великой Отечественной войне? Уже много десятилетий отделяют нас от нее, а правда о войне – словно глубокий колодец, из которого все черпаешь и черпаешь воду, а дна не видно. Мы все больше понимаем, что величие подвига народа, победившего в этой жестокой литной войне, измеряется не только огромными человеческими потерями на поле боя, военными действиями и подвигами на фронтах. Это еще и беспрецедентная трудовая мобилизация людей в тылу страны во имя Великой Победы.

Война в истории аграрного сектора Татарии вписана особой стратегически важной миссией. После того, как враг захватил территории СССР, на которые приходилось 47% всех посевных площадей и около 50% поголовья скота, республика наряду с другими, большей частью восточными районами, стала тыловой базой страны. Татария стала регионом, на который была возложена архиважная задача: продовольственное снабжение армии и населения. Чтобы понять, насколько трудной для республики была эта задача, обратимся к фактам.

Хотя военные действия непосредственно не коснулись Татарии, но практически каждая семья проводила на фронт сына, брата, мужа или отца. 700 тыс. жителей республики было мобилизовано в годы войны, из них половина (350 тыс.) не вернулись. Больше всего от последствий войны пострадало сельское население, характеризовавшееся многонациональным составом – это татары, русские, башкиры, удмурты и т.д. На фронт уходили в первую очередь мужчины, как правило, самые передовые люди колхозов – председатели, бригадиры, зоотехники, агрономы. В результате всеобщей

Бөек Ватан сугышы турында барысын да беләбезме без? Безне аннан инде уннарча еллар аера, ә сугыш турындагы хакыйкать – тирән кое кебек, аннан су аласың да аласың, ә төбе күренми. Без бу каты канкойгыч сугышта җиңгән халык батырлыгының бөеклеге сугыш кырларында ятып калган меңнәрчә корбаннар, сугыш хәрәкәтләре һәм фронттагы батырлыклар белән генә үлчәнмәвен торган саен күбрәк аңлыйбыз. Бу әле – илебез тылындагы халыкны Бөек Җиңү хакына тиңдәшсез хезмәткә мобилизацияләү дә.

Татарстанның аграр секторы тарихында сугыш аерым стратегик мөһим миссия буларак кереп кала. Дошман барлык чәчү мәйданнарының 47% ы һәм терлекләр санының 50% ка якыны туры килгән СССР территорияләрен яулап алганнан соң, республика башка, күпчелек көнчыгыш районнар белән беррәттән, илнең тыл базасына әверелә. Татарстан армияне һәм халыкны азык-төлек белән тәэмин итү кебек бик мөһим бурыч йөкләнгән төбәк була. Республика өчен бу мәсьәләнең ни дәрәҗәдә авыр булуын аңлау өчен фактларга мөрәҗәгать итик.

Хәрби хәрәкәтләр Татарстанга турыдан-туры кагылмаса да, һәр гаилә диярлек улын, абыйсын, ирен яки әтисен фронтка озата. Сугыш елларында республиканың 700 000 кешесе мобилизацияләнә, аларның яртысы (350 000) әйләнеп кайтмый. Сугыш нәтиҗәсендә күпмилләтлелеге составы белән сыйфатланучы авыл халкы – татарлар, руслар, башкортлар, удмуртлар һ.б. аеруча зур зыян күрә. Сугышка беренче чиратта ир-атлар, кагыйдә буларак, колхозларның иң алдынгы кешеләре – рәисләр, бригадирлар, зоотехниклар, агрономнар китә. 1943 ел ахырына гомуми мобилизацияләү нәтиҗәсендә колхозларда сугышка кадәрге

Женщины в поле, 1940-е годы

мобилизации к концу 1943 г. мужчин в колхозах осталось менее 1/3 от довоенной численности. Кроме того, жителей деревень часто привлекали в качестве рабочей силы в республиканские промышленные предприятия, на обслуживание транспорта, а также на заготовку топлива. Таким образом, по оценкам специалистов, общее количество сельского трудоспособного населения сократилось более чем на одну треть.

Что делать в такой ситуации? Власти начинают привлекать к сельским работам пенсионеров, домохозяек, до этого занимавшихся детьми и личным хозяйством, подростков и даже инвалидов. Если пролистать отчеты колхозов первых лет войны, становится очевидным: такая всенародная мобилизация оправдалась уже в самом начале Великой Отечественной – выработки колхозниками трудодней значительно увеличились по сравнению с довоенным периодом. В 1941 г. в уборочных работах участвовало даже большее количество людей, чем накануне войны. Например, в колхозе «Ворошиловец» Заинского района Татарии в довоенное время на работу выходило до 150 человек, а с начала войны – 350–400, в колхозе «Уңыш иген» число работавших в общественном производстве увеличилось со 100 до 150 человек. По две и более норм в день выполняли Мухаметзян Шакиров и Гарифзян Фазылзянов из колхоза им. Кирова Атнинского района ТАССР, Шамсениса Давлетшина из колхоза «Кзыл Байрак», Габдрахман Шайдуллин из колхоза «Ярыш» Альметьевского района и др. Люди понимали, как нужны пшеница, рожь и другие сельские продукты для тех, кто защищал в это время Родину.

О роли женщин в сельском хозяйстве республики военных лет можно писать много. Именно они были главной силой в колхозах, выраба-

ир-атлар санының өчтән береннән азрак өлеше генә кала. Моннан тыш, авылларда яшәүчеләрне еш кына эшче көчләр сыйфатында республика сәнәгать предприятиеләренә, транспортка хезмәт күрсәтүгә, шулай ук ягулык әзерләүгә җәлеп итәләр. Шулай итеп, белгечләр бәяләвенчә, эшкә яраклы авыл халкының гомуми саны өчтән бердән артыграк өлешкә кими.

Мондый хәлдә нишләргә? Хакимиятләр авыл эшләренә пенсионерларны, моңа кадәр балалар һәм шәхси хуҗалык белән шөгыльләнүче хуҗабикәләрне, яшүсмерләрне, һәм хәтта инвалидларны тарта башлый. Сугышның беренче еллары колхоз хисапларына күз салганда шул ачык күренә, мондый бөтенхалык мобилизациясе инде Бөек Ватан сугышы башында ук аклана – сугышка кадәрге чор белән чагыштырганда, колхозчыларның хезмәт көннәрен эшләве арта. 1941 елда урып-җыю эшләрендә сугыш алдындагыдан күбрәк кеше катнаша. Мәсәлән, Татарстанның Зәй районы «Ворошиловец» колхозында сугышка кадәр чорда 150 гә кадәр кеше эшкә чыга, ә сугыш башыннан – 350–400, «Уңыш иген» колхозында җәмәгать җитештерүендә эшләүчеләр саны 100 дән 150 гә кадәр арта. Көнгә ике һәм аннан да күбрәк норманы ТАССРның Әтнә районы Киров исемендәге колхозыннан Мөхәммәтҗан Шакиров һәм Гарифҗан Фазылҗанов, «Кызыл Байрак» колхозыннан Шәмсениса Дәүләтшина, Әлмәт районының «Ярыш» колхозыннан Габдрахман Шәйдуллин һәм башкалар үтәгән. Кешеләр ул чакта Ватанны саклаучыларга бодай, арыш һәм башка авыл хуҗалыгы продуктларының ничек кирәк булуын аңлыйлар иде.

Сугыш елларында республиканың авыл хуҗалыгында хатын-кызларның роле турында турында күп язарга була. Нәкъ менә алар кол-

КРЕПИТЕ БОЕВУ

УЮ МОЩЬ СССР!

тывая до 70–75% от общего числа трудодней. Никаких скидок на то, что семеро по лавкам, а главный кормилец на фронте. В целом доля женского труда в колхозном производстве республики выросла с 54% в 1940 г. до 80% в 1944 г. При этом на хрупкие плечи женщин легла самая разная работа, в том числе и тяжелая, которой раньше занимались исключительно мужчины.

Так, после проведенной в стране мобилизации в деревне осталось чрезвычайно мало людей, умеющих обращаться с техникой. И работать на ней в колхозах оказалось некому. В этих условиях вся надежда возлагалась на женщин, успевших получить механизаторские специальности еще до войны. Но таковых оказалось мало. Докладная записка в обком ВКП(б) от 1 августа 1941 г., составленная по шести районам Татарии (Камско-Устьинский, Куйбышевский, Мензелинский, Челнинский, Б.Тарханский и Тетюшский), свидетельствует, что только по этим районам женщины-трактористки составляли всего лишь 8,2% от общего количества трактористов, комбайнеры – 10%. Чтобы изменить ситуацию, партийные и государственные органы Татарии разворачивают масштабные кампании. Обком ВКП(б) ТАССР дает указание об организации краткосрочных курсов механизаторов. В итоге удельный вес женщин в составе трактористок за годы войны в республике поднимается с 21 до 73%, а комбайнеров – с 26 до 79%. Газеты тех лет пестрили заметками на эту тему. Например: «Подруги-стахановки колхоза им. Сталина Арского района М. Каримуллина, М. Шарафеева и М. Асадуллина учатся

хозларда төп көч була, хезмәт көннәренең гомуми исәбенең 70-75% ы аларга туры килә. Җиде сәкедә җидәү утыруына, ә төп туендыручының фронтта булуына бернинди ташламалар да юк. Тулаем алганда, республика колхозларында хатын-кызлар хезмәте өлеше 1940 елдагы 54% тан 1944 елда 80% ка кадәр арта. Шул ук вакыттаи элек ир-атлар гына шөгыльләнгән, шул исәптән авыр, төрледән-төрле эшләр хатын-кызлар җилкәсенә төшә.

Шулай итеп, илдә үткәрелгән мобилизацияләүләрдән соң, авылда техниканы белүче кешеләр бик аз кала. Колхозларда алар белән эшләргә дә кеше юк. Бу шартларда сугышка кадәр үк механизатор белгечлеген алырга өлгергән хатын-кызларга зур өметләр баглана. Тик андыйлар аз булып чыга. 1941 елның 1 августында ВКП(б) өлкә комитетына Татарстанның алты районы (Кама Тамагы, Куйбышев, Минзәлә, Чаллы, Олы Тархан һәм Тәтеш) буенча төзелгән доклад язуы бу районнар буенча гына да хатын-кыз тракторчыларның аларның гомуми санына карата 8,2% кына, комбайнчыларның – тиңдәшле рәвештә – 10% тәшкил итүен күрсәтә. Хәлне үзгәртү өчен, Татарстанның партия һәм дәүләт органнары масштаблы кампанияләр җәелдерә. ТАССРның ВКП(б) өлкә комитеты кыска сроклы механизаторлар курсларын оештыру турында күрсәтмә бирә. Нәтиҗәдә, сугыш елларында тракторчылар составында хатын-кызлар тоткан урын 21 дән 73% ка кадәр, ә комбайнчыларныкы 26 дан 79% ка кадәр күтәрелә. Ул еллардагы газеталар бу темага язмалар белән чуарлана.

И.К. Зари́пов «Сенокос»

Ильдар Касимович Зарипов — советский и российский художник. Народный художник Российской Федерации.

Ильдар Зарипов родился 13 ноября 1939 г. в городе Казани. Рос в многодетной татарской семье. Талант к рисованию в нем открылся ещё в раннем возрасте.

Окончив Казанское художественное училище, поступил в Московский художественный институт имени В.И. Сурикова. Специализировался в мастерской станковой живописи под руководством народного художника СССР Д.К. Мочальского.

Сейчас вклад мастера в художественную сокровищницу Татарстана и России оценен по достоинству.

В 2002 г. Указом Президента Российской Федерации В.В. Путина И. Зарипову присвоено звание народного художника России.

на курсах при Арской МТС и готовятся вести могучих стальных коней».

Но имелись ли в колхозах «могучие стальные кони» или это всего лишь красивая метафора? Материально-техническая база сельского хозяйства республики была настолько ослаблена, что, казалось, выполнение поставленных перед ней задач нереально. Уже к концу 1941 г. в колхозах, совхозах и МТС Татарии оставалась одна автомашина из десяти, резко уменьшилось число лошадей – основной тягловой силы села. В первый год войны на фронт было мобилизовано 10% от общего поголовья лошадей республики, а 10–20% из числа оставшихся постоянно отвлекались государством для выполнения гужевой повинности. Практически прекратились поставки тракторов и сельскохозяйственных машин. До 80% имевшихся в хозяйствах тракторов и автомобилей было передано для нужд армии. В деревне остались худшие машины устаревших марок, которые предлагалось отремонтировать и использовать. Но уже в 1942 г. запасных частей к тракторам и комбайнам поступило в 2 раза меньше, чем в 1940 г. Также остро стояла проблема горючего на селе. В 1941 г. республиканские МТС получили 74%, а в 1942 г. – лишь 56% тракторного горючего от объема, отпущенного в 1940 г. В этих невероятно трудных условиях ослабленное крестьянство должно было бесперебойно снабжать город и армию сельскохозяйственной продукцией, а промышленность – сырьем. При этом размеры обязательных поставок сель-

Мәсәлән, «Дус кызлар – Арча районы Сталин колхозы стахановчылары М. Кәримуллина, М. Шәрәфиева һәм М. Әсәдуллина Арча МТСы каршындагы курсларда укыйлар һәм көчле корыч атларны йөртергә әзерләнәләр».

Тик «көчле корыч атлар» колхозларда булганмы яисә бу бары матур чагыштыру гынамы? Республика авыл хуҗалыгының матди-техник базасы шулкадәр зәгыйфьләнгән була ки, аның алдына куелган бурычларны үтәү мөмкин түгел дә кебек тоела. 1941 ел ахырына ук Татарстанның колхоз, совхоз һәм МТСларында уннан бер автомашина кала, авылның төп тарту көче – атлар саны кискен кими. Сугышның беренче елында республикадагы атларның гомуми баш санының 10% ы фронтка алына, ә калганнарының 10–20% ы дәүләт тарафыннан даими рәвештә җигүле йөкләмә башкаруга тартыла. Тракторлар һәм авыл хуҗалыгы машиналары белән тәэмин итү туктатыла диярлек. Хуҗалыкларда булган 80% ка кадәр тракторлар һәм автомобильләр шулай ук армия ихтыяҗлары өчен тапшырыла. Авылда искергән маркалы иң начар машиналар кала, аларны төзәтергә һәм кулланырга тәкъдим ителә. Әмма 1942 елда инде тракторлар һәм комбайннар өчен запас частьлар 1940 елдагыга караганда ике тапкыр кимрәк килә. Авылда ягулык проблемасы да кискен тора. 1941 елда республика МТСлары 1940 елда җибәрелгән трактор ягулыгы күләменең – 74% ын, ә 1942 елда – нибары 56% ын гына ала. Бу гаять катлаулы шартларда көчсезләнгән крестьяннар шәһәрне һәм армияне авыл хуҗалыгы про-

хозпродукции государству устанавливались из расчета пашни, закрепленной за коллективными хозяйствами, а не из числа работающих колхозников.

Из-за сокращения техники, живого тягла, энергоресурсов многие сельскохозяйственные работы стали делаться, как и прежде, вручную. Колхозные клячи, обессиленные и полуголодные, бывало, оставались на полях, так как сил идти в стойло у них уже не было. Вместо лошадей приходилось впрягаться женщинам…

Проблема дефицита рабочей силы в сельском хозяйстве приобрела хронический характер, поэтому селяне работали бесперебойно. Как поднять дух крестьян, поддержать их? Осенью 1941 г. специальным постановлением ЦК ВКП(б) на селе воссоздаются политотделы МТС и совхозов. В ноябре этого же года принимается Постановление заседания бюро Татарского обкома ВКП(б) по Постановлению СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября 1941 г. об организации обучения сельскохозяйственным работам учащихся старших классов средних учебных заведений, учащихся высших учебных заведений и части служащих городов и районных центров. Активно используется детский труд – сельские ребятишки наравне со взрослыми работали на прополке, сенокосе, молотьбе, уборке урожая и т.д. Учебный год в сельских школах начинался позже положенного.

дукциясе белән, ә сәнәгатьне чимал белән өзлексез тәэмин итәргә тиеш була. Шул ук вакытта дәүләткә җибәрелә торган авыл хуҗалыгы продукциясенең мәҗбүри күләме эшкә яраклы колхозчылар исәбеннән түгел, күмәк хуҗалыкларга беркетелгән сөрүлекләр буенча билгеләнә.

Техника, тере тарту көче, энергия ресурслары кимүе аркасында күп кенә авыл хуҗалыгы эшләре, элеккеге кебек үк, кулдан башкарыла башлый. Колхозның зәгыйфь атлары, хәлсез һәм ярым ач көенчә, басуларда да кала, чөнки аларның инде аранга барырлык көчләре булмый. Атлар урынына хатын-кызларга җигелергә туры килә…

Авыл хуҗалыгында эшче көчләргә кытлык проблемасы хроник төсмер алды, шуңа күрә авыл халкы өзлексез эшләде. Крестьяннарның рухын ничек күтәрергә, аларга ничек ярдәм итәргә? 1941 елның көзендә ВКП(б) ҮК ның махсус карары белән авылда МТС һәм совхозларның сәяси бүлекләре торгызыла. Шул ук елның ноябрендә СССР Халык Комиссарлары Советы һәм ВКП(б) ҮКның «Урта уку йортларының өлкән сыйныф укучыларын, югары уку йортлары укучыларын, шәһәр һәм район үзәкләре хезмәткәрләренең бер өлешен авыл хуҗалыгы эшләренә укытуны оештыру турында» 1941 ел 17 ноябрь карары буенча ВКП(б) ның Татарстан өлкә комитеты бюросы утырышы карары кабул ителә. Балалар хезмәте актив файдаланыла – авыл балалары өлкәннәр

ЦИТАТА

«Безнең ризык – элмә каерысы да юкә кабыгы. Көненә бер мәртәбә бер уч арыш ярмасыннан пешерелгән аш эләгә. Безнең бәхеткә яз иртә килде. Черек бәрәңге җыелып беткәч, халык узган елда коелып калган башакны җыярга ябырылды. Без дә, башагыннан аерып җилгәргәннән соң, бер чиләккә якын ризык җыйдык. Әмма ике көн эчендә безнең кечкенә генә авылдан алты кеше вафат булды. Теге кар астында кышлаган башак бодаен ашап агуланганнар икән».

Вакиф Нуруллин «Шинельсез солдатлар» («Солдаты без шинели»)

ПОЭЗИЯ

...Да разве об этом расскажешь,
В какие ты годы жила!
Какая безмерная тяжесть
На женские плечи легла!..

В то утро простился с тобою
Твой муж, или брат, или сын,
И ты со своею судьбою
Осталась один на один.

Один на один со слезами,
С несжатыми в поле хлебами
Ты встретила эту войну.

И все – без конца и без счета –
Печали, труды и заботы
Пришлись на тебя на одну.

Михаил Исаковский

ЦИТАТА

Вот как описала свои детские ощущения Амина Юнусова из Теньковского (ныне – Верхнеуслонского) района Татарии:

«С 12-летнего возраста, как началась война, мы ежегодно по три месяца работали в колхозе. Будили в 3–4 часа утра, не смотрели, что дети. Просыпаться было тяжело. Выполняли различные работы. Помню, как мы трудились на сенокосе: мальчики косили, а мы сначала разбивали огромные копны сена, чтобы успеть их просушить до обеда, затем переворачивали, а вечером снова собирали в копны. За день так умаешься, что еле волочешь вечером домой ноги».

Для повышения эффективности сельского труда принимается решение увеличить обязательный минимум трудодней для колхозников. Для взрослого населения устанавливалось 100–150 трудодней в год в зависимости от местности, для подростков 12–16 лет – не менее 50. При невыполнении этого минимума колхозников ожидала судебная ответственность. Как правило, наказывали исправительно-трудовыми работами на срок до 6 месяцев

белән беррәттән утау, печән чабу, ашлык сугу, урып-җыю һ.б. эшләр башкаралар. Авыл мәктәпләрендә уку елы вакытыннан соңга калып башлана.

ЦИТАТА

Татарстанның Тәмте (хәзерге Югары Ослан) районыннан Әминә Юнысова үзенең бала чактагы хис-кичерешләрен менә ничек тасвирлый: ***«Сугыш башлангач, 12 яшьтән алып, без ел саен өч ай колхозда эшләдек. Иртәнге сәгать 3 тә – 4 тә уяталар, балалар дип тормыйлар иде. Йокыдан тору бик авыр була. Төрле эшләр башкардык. Печән чабуда ничек эшләвебезне хәтерлим: малайлар чабып чыктылар, ә без башта тешкә кадәр киптереп өлгерү өчен зур печән чүмәләләрен тараттык, аннары әйләндердек, ә кичен кабат чүмәләләргә җыйдык. Көне буе шулкадәр арыйсың, кич өйгә кайтканда аякларны көчкә өстерисең».***

Авылда хезмәтнең нәтиҗәлелеген арттыру өчен колхозчылар өчен мәҗбүри хезмәт көннәре минимумын арттыру турында карар кабул ителә. Зурлар өчен елына 100–150, 12–16 яшьлек яшүсмерләр өчен 50 дән дә ким булмаган хезмәт көне билгеләнә. Бу минимумны

ЗА ЧЕТЫРЕ ВОЕННЫХ ГОДА КРЕСТЬЯНЕ ТАТАРИИ ПОСТАВИЛИ ГОСУДАРСТВУ

ХЛЕБА	МЯСА	КАРТОФЕЛЯ И ОВОЩЕЙ	МОЛОКА	МАСЛА САЛА МЁДА
131	56	39	200	ДЕСЯТКИ ТЫСЯЧ ПУДОВ
МЛН ПУДОВ	МЛН ПУДОВ	МЛН ПУДОВ	МЛН ЛИТРОВ	

Ученицы Айшинской средней школы Юдинского района на полях колхоза «Авангард»

с удержанием из оплаты трудодней до 25% в пользу колхоза. Кроме того, осужденных считали выбывшими из колхоза и лишали приусадебного участка. В результате уже к 1943 г. число сельчан, не выработавших обязательного минимума трудодней, сократилось по сравнению с довоенным уровнем на одну треть, число выработавших от 300 до 400 трудодней увеличилось вдвое, а свыше 400 – в 3 раза.

Еще одной серьезной проблемой деревни военных лет стала нехватка руководящих колхозных кадров. Цифры красноречивы: из 3884 председателей колхозов Татарии на фронт были призваны 2586 человек, сменилось 6363 бригадира полеводческих бригад. При выдвижении на должность обращали внимание прежде всего на политическую благонадежность кандидата. За весь 1942 г. на должности председателей колхозов были выдвинуты 2760 человек, среди них немало женщин. В целом за годы войны в Татарстане число женщин среди председателей колхозов выросло с 19 до 320, среди бригадиров полеводческих бригад – со 150 до 6327, среди заведующих животноводческими фермами – с 747 до 2575.

Особое внимание уделялось работе с коренным татарским населением. На пленумах ОК ВКП(б) предлагалось активнее привлекать на-

үтәмәгән колхозчыларны суд җаваплылыгы көтә. Кагыйдә буларак, 6 айга кадәр срокка хезмәт аша төзәтү эшләре белән җәза бирелә, хезмәт көненә түләүнең 25% ка кадәр өлеше колхоз файдасына тотып калына. Моннан тыш, хөкем ителүчеләрне колхоздан чыккан дип санаганнар һәм йорт яны участогыннан мәхрүм иткәннәр. Нәтиҗәдә, инде 1943 елга ук мәҗбүри хезмәт минимумын үтәмәгән авыл кешеләре саны, сугышка кадәрге күләм белән чагыштырганда өчтән бер өлешкә кими, 300 дән 400 гә кадәр хезмәт көне эшләүчеләр саны ике тапкыр, 400 дән күбрәкләр – өч тапкыр арта.

Сугыш еллары авылының тагын бер җитди проблемасы колхозларда җитәкче кадрларның җитмәве була. Саннар ачык: Татарстанның 3884 колхоз рәисеннән 2586 кеше фронтка чакырыла, 6363 кырчылык бригадалары бригадиры алышына. Вазифага тәкъдим ителгәндә, барыннан да элек, кандидатның сәяси ышанычлылыгына игътибар итәләр. 1942 ел эчендә колхоз рәисләре вазифасына 2760 кеше тәкъдим ителә, алар арасында хатын-кызлар да шактый була. Гомумән алганда, сугыш елларында Татарстанда колхоз рәисләре арасында хатын-кызлар саны 19 дан 320 гә, кырчылык бригадалары бригадирлары арасында – 150 дән 6327

В 1942-1944 ГОДАХ В РЕСПУБЛИКЕ
СОБРАЛИ В ФОНД ПОБЕДЫ
БОЛЕЕ 262 МИЛЛИОНОВ РУБЛЕЙ

циональные кадры на руководящие должности. Это и понятно – население татарских деревень в те годы плохо владело русским языком. В соответствии с этими рекомендациями в Кзыл-Армейском районе в 1943 г. из 34 вновь назначенных председателей колхозов 20 человек оказались татарами, а еще 22 татарина должны были заведовать животноводческими фермами. В Ципьинском районе председателем колхоза им. Сталина была назначена Набеева. Хорошим организатором зарекомендовала себя председатель колхоза им. Ленина Атнинского района Галия Нигметзянова. В 18-летнем возрасте возглавил колхоз «Искра» того же Атнинского района Файзи Галеев.

В республике активно проводились социалистические соревнования – за скорейшее завершение уборочной кампании, сева, получение лучших результатов в растениеводстве, животноводстве и т.д. Количество участников соревнований женских тракторных бригад и звеньев высокого урожая росло из года в год. Так, в республиканском соревновании 1942 г. участвовало 112 женских тракторных бригад

ЦИТАТА

«Тыл – это половина Победы, даже больше».

Георгий Жуков

гә, терлекчелек фермалары мөдирләре арасында 747 дән 2575 кә кадәр арта.

Татарстанда яшәүче төп халык – татарлар белән эшләүгә аерым игътибар бирелә. ВКП(б) өлкә комитеты пленумнарында милли кадрларны җитәкче вазифаларга активрак җәлеп итү тәкъдим ителә. Бу аңлашыла да – ул елларда татар авыллары халкы рус телен начар белә иде. Бу тәкъдимнәр нигезендә, 1943 елда Кызыл Армия районында яңадан билгеләнгән 34 колхоз рәисенең 20 се татар булып чыга, тагын 22 татар терлекчелек фермалары белән җитәкчелек итәргә тиеш була. Чепья районында Сталин исемендәге колхоз рәисе итеп Нәбиева билгеләнә. Әтнә районының Ленин исемендәге колхоз рәисе Галия Нигъмәтҗанова үзен яхшы оештыручы буларак күрсәтте. 18 яшендә шул ук Әтнә районының «Искра» колхозын Фәйзи Галиев җитәкли.

Республикада урып-җыю кампаниясен тизрәк тәмамлау, чәчү, игенчелектә, терлекчелектә иң яхшы нәтиҗәләргә ирешү һ. б. максатларда актив рәвештә социалистик ярышлар үткәрелә. Ярышларда катнашучылар саны елдан-ел арта. Әйтик, 1942 елгы республика ярышында 106 МТС буенча 112 хатын-кыз трактор бригадасы, 1943 елда – 108 МТС буенча 123 хатын-кызлар бригадасы катнаша, 1944 елда инде 168 брига-

ҺӘРБЕР ОРЛЫК
-ДОШМАНГА
УДАР УЛ!
Орлык ни ул?
Моны аңлау жиңел!
Аның тышындагы кабыгы
Ядрә яки туп тимере түгел,
Аның тышы гади, табигый;
Эче аның эди оннан тора
Әмма безне . өчен үткер корал—
Штык төсле аның кыйммәте,
Илне саклау-сугыш эшенә тиң
Һәр орлыкның әһәмияте!
Д. Бедный.

по 106 МТС, в 1943 г. – 123 женские бригады по 108 МТС, в 1944 г. соревновалось уже 168 бригад (число МТС осталось прежним). Результаты соревнующихся не могут не впечатлять. Например, более 200% плана давали трактористки Фатима Серазеева из Юртушской МТС, Гаян Динмухаметова из Бондюжской МТС, Замиля Ильясова из Буденновской МТС и многие другие. Призовые места в разные годы по Татарии занимали тракторные бригады Хатимы Хуснутдиновой из Яныльской МТС Кукморского района (1942), Сагуры Мустафиной из той же МТС (1944), М. Гиниатуллиной из Казанбашской МТС Арского района (1943). Мастерами высоких урожаев зерновых и овощных культур показали себя женщины звена Закии Садыковой из колхоза «Красный партизан» Таканышского (Мамадышского) района, Мадины Кадыровой из колхоза «Дорес юл» Теньковского (Верхнеуслонского) района.

Наибольшую известность в ТАССР получило звено Альфии Ибрагимовой из колхоза «Алга» Дубъязского района, коллектив которого в 1944 г. собрал рекордный урожай, не только завоевав 1-е место по республике, но и 2-е место по стране. Передовики аграрного хозяйства награждались орденами, медалями, грамотами, специальными нагрудными значками «Лучший тракторист», «Отличник социалистического сельского хозяйства» и др. Всего за военный период были представлены к награждению значком «Отличник социалистического земледелия» 139 трактористов и 268 комбайнеров Татарии.

Государство всячески старалось поддержи-

да көч сынаша (МТСлар саны элеккечә кала). Ярышучыларның нәтиҗәләре гаҗәпләндерми калмый. Мәсәлән, Юртыш МТСыннан Фатыйма Сираҗиева, Бондюг МТСыннан Гаян Динмөхәммәтова, Буденный МТСыннан Җәмилә Ильясова кебек тракторчылар планны 200% тан артыгракка үтиләр. Төрле елларда Татарстан буенча призлы урыннарны Кукмара районының Янил МТСыннан Хәтимә Хөснетдинованың (1942 ел), шул ук МТСтан Сәгүрә Мостафинаның (1944 ел), Арча районының Казанбаш МТСыннан М.Гыйниятуллинаның (1943 ел) трактор бригадалары яулады. Тәкәнеш (Мамадыш) районының «Кызыл партизан» колхозыннан Зәкия Садыйкова, Тәмте (Югары Ослан) районының «Дөрес юл» колхозыннан Мәдинә Кадыйрова звенолары хатын-кызлары бөртекле һәм яшелчә культураларыннан югары уңыш алу осталары булып танылды.

ТАССРда иң зур танылуга Дөбъяз районының «Алга» колхозыннан Әлфия Ибраһимова звеносы лаек була, 1944 елда ул җитәкләгән коллектив рекордлы уңыш җыеп ала, республика буенча 1 нче урынны гына түгел, ә ил буенча 2 нче урынны яулый. Аграр хуҗалык алдынгылары орденнар, медальләр, грамоталар, «Иң яхшы тракторчы», «Социалистик авыл хуҗалыгы отличнигы» һ.б. махсус күкрәк билгеләре белән бүләкләнәләр. Сугыш чорында «Социалистик игенчелек отличнигы» билгесе белән бүләкләнүгә барлыгы 139 тракторчы һәм 268 комбайнчы тәкъдим ителә.

Дәүләт крестьяннарның хезмәт күтәрелешенә төрлечә ярдәм күрсәтергә тырыша – игенчелектә уңдырышлылыкны һәм терлекчелектә

Подводы с хлебом

вать трудовой подъем крестьян – дополнительно оплачивалось повышение урожайности в земледелии и продуктивности скота в животноводстве. Например, дополнительную оплату получали колхозники при перевыполнении планов по урожайности сельскохозяйственных культур или значительного повышения продуктивности животноводства. Премиальная надбавка начислялась механизаторам МТС за качественное проведение сева, подъем урожайности и своевременную уборку зерновых. Кроме того, трактористам за перевыполнение планов урожайности предусматривалась выдача 13% зерна, собранного сверх плана, 11% картофеля; комбайнеры за намолот зерна сверх нормы должны были получить по 10 пудов, если за сезон была обработана площадь свыше 180 га, и 25 пудов – за обмолоченную площадь в 300 га и т.д.

Правда, как считают историки, плановые задания большинства видов сельхозработ завышались, нередко допускались случаи уравнительного распределения в оплате труда колхозников, во многих колхозах отсутствовала индивидуальная сдельная работа. Советские крестьяне не имели паспортов, поэтому не могли свободно выезжать из деревни, да и выйти

терлекләрнең продуктивлыгын арттыруга өстәмә түләү кертелә. Мәсәлән, авыл хуҗалыгы культураларының уңдырышлылыгы буенча планнарны арттырып үтәгән яисә терлекчелекнең продуктивлыгын шактый арттыруга ирешкән колхозчылар өстәмә түләү ала. МТС механизаторларына премиаль өстәмә чәчүне сыйфатлы итеп уздырган, уңдырышлылыкны күтәргән һәм бөртеклеләрне вакытында җыеп алган өчен исәпләнә. Моннан кала, тракторчыларга уңдырышлылык планнарын арттырып үтәгән өчен планнан тыш җыеп алынган ашлыкның 13% ын, бәрәңгенең 11% ын бирү каралган була; әгәр бер сезонда 180 гектардан артык мәйдан эшкәртелгән булса, комбайнчылар нормадан тыш ашлык суктырган өчен 10 ар пот, ә 300 гектар мәйданда ашлык суктырган өчен – 25 пот ашлык алырга тиеш була һ. б. Дөрес, тарихчылар фикеренчә, күпчелек төр авыл хуҗалыгы эшләренең план йөкләмәләре арткан, еш кына колхозчыларның хезмәт хакын тигезләү очраклары булган, күп кенә колхозларда индивидуаль эш башыннан түләнә торган эш булмаган. Совет крестьяннарының паспортлары булмый, шуңа күрә авылдан ирекле рәвештә чыгып китә алмыйлар, шулай ук элегрәк «ирекле» рәвештә кергән колхоздан да чыга да алмаганнар.

Вак-вак итеп турап, яшь
киленнәр Табаларда сине биетә;
Кайнар боткаң ашап, эшчән
ирләр Тәннәренә җылы йөгертә.

Йодрык кадәрле. Йомры
гәүдәле, Ак тәнле, Ах, тәмле,
Бигрәк тәмле бәрәңге!

Мәхмүт Хөсәен сүзләре,
Ифрат Хисамов кө

ПОЭЗИЯ

из колхоза, в который они ранее «добровольно» вступили, тоже было практически невозможно.

Главными производителями сельскохозяйственной продукции оставались колхозы и совхозы. Сложившаяся система партийно-государственного управления сельским хозяйством оказывала двоякое воздействие на состояние отрасли. С одной стороны, высокая централизация управления помогла сельхозпредприятиям адаптироваться к непростым условиям военного времени, мобилизовать все имеющиеся ресурсы. С другой стороны, отсутствие хозяйственной самостоятельности и материальной заинтересованности трудящихся сельхозпредприятий, а также некомпетентное руководство и нарушения законности – все это привело к отставанию в развитии сельского хозяйства республики и к чрезвычайно низкому уровню жизни сельчан к концу войны.

Ущерб, полученный сельским хозяйством Татарской республики за годы Великой Отечественной войны, – сегодня в центре внимания историков и специалистов-аграриев. Они анализируют причины резкого отставания производства сельскохозяйственных продуктов от растущих потребностей страны – процесс разрушения материально-технической базы сельского хозяйства в эти годы и серьезные недостатки в руководстве сельским хозяйством. По данным исследований З.И. Гильманова, за военный период посевные площади в республике сократились с 3199 тыс. до 2130 тыс. га, т.е. почти на одну треть. Площади под пшеницей – основной зерновой культуры – уменьшились в 2 раза, под кормовыми культурами – в 2,5

Авыл хуҗалыгы продукциясен төп җитештерүчеләр булып колхозлар һәм совхозлар кала. Авыл хуҗалыгы белән партия-дәүләт идарәсенең барлыкка килгән системасы тармакның торышына ике төрле йогынты ясады. Бер яктан, идарәнең югары үзәкләштерелгән булуы авыл хуҗалыгы предприятиеләренә сугыш чорының катлаулы шартларына җайлашырга, булган барлык ресурсларны мобилизацияләүгә ярдәм итте. Икенче яктан, хуҗалык мөстәкыйльлеге һәм авыл хуҗалыгы предприятиеләре хезмәтияләренең матди кызыксынуы булмау, шулай ук компетентсыз җитәкчелек һәм закон бозулар – болар барысы да республика авыл хуҗалыгының үсеше артта калуга һәм сугыш азагына авыл халкының тормыш дәрәҗәсе чиктән тыш начараюга китерде.

Бөек Ватан сугышы елларында Татарстан республикасы авыл хуҗалыгына килгән зыян – бүген тарихчы һәм белгеч-аграрийларның игътибар үзәгендә. Алар авыл хуҗалыгы продуктларын җитештерүнең илнең үсә баручы ихтыяҗларыннан кискен артта калу сәбәпләрен – бу елларда авыл хуҗалыгының матди-техник базасы җимерелү процессын һәм авыл хуҗалыгы белән җитәкчелек итүдә җитди җитешсезлекләрне тикшерәләр. З.И. Гыйльманов тикшеренүләре буенча, сугыш чорында республикада чәчү мәйданнары 3199 меңнән 2130 мең гектарга кадәр, ягъни өчтән бер өлешкә диярлек кими. Төп бөртекле культура – бодай чәчү мәйданнары – 2 тапкыр, азык культуралары чәчү мәйданнары 2,5 тапкыр кечерәя. Чәчүлек мәйданнарының бераз артуы бәрәңге һәм бакча культуралары утыртылган мәйданнарга гына

раза. Небольшое увеличение посевных площадей произошло лишь под картофель и овоще-бахчевые культуры. Кроме того, в республике появилась новая сельскохозяйственная культура – сахарная свекла.

Значительно сократился объем тракторных работ, что, в свою очередь, сказалось на уровне и степени механизации основных аграрных работ. Также в военные годы почти прекратилась поставка минеральных удобрений. В итоге урожайность с гектара понизилась более чем наполовину, а ежегодные сборы зерновых за 1942–1945 гг. сократились более чем в 2,5 раза.

Крайне неблагоприятное положение в военные годы сложилось в животноводстве республики. К концу войны поголовье лошадей уменьшилось в 2 раза, свиней – в 2,5 раза, крупного рогатого скота – в 1,5 раза. В августе 1944 г. принимается Постановление Совета народных комиссаров СССР «О мерах по подъему животноводства в колхозах ТАССР». В условиях, когда резко сократилась кормовая база за счет концентрированных кормов, фуражных

туры килә. Моннан тыш, республикада яңа авыл хуҗалыгы культурасы – шикәр чөгендере игелә башлый.

Тракторлы эшләр күләме шактый кыскара, бу үз чиратында төп аграр эшләрне механикалаштыру дәрәҗәсендә дә чагылыш таба Шулай ук сугыш елларында минераль ашламалар белән тәэмин итү туктатыла диярлек. Нәтиҗәдә, бер гектардан алына торган уңыш яртылаш кими, ә 1942–1945 еллар өчен бөртеклеләрнең еллык җыемы 2,5 тапкыр азая.

Сугыш елларында республикада терлекчелек торышында бик авыр хәл күзәтелә. Сугыш ахырына атларның баш саны 2 тапкыр, дуңгызларның – 2,5 тапкыр, мөгезле эре терлекләрнең – 1,5 тапкыр кими. 1944 елның августында СССР Халык Комиссарлары Советының «ТАССР колхозларында терлекчелекне үстерү чаралары турында»гы карары кабул ителә. Концентрацияләнгән азык, фуражлы бөртекле культуралар, бәрәңге хисабына азык базасы кискен кимегәндә, азык әзерләү стратегик әһәмияткә ия була. Үләннәр чиста итеп

ПИОНЕРЫ и
ШКОЛЬНИКИ,
БОРИТЕСЬ
С ПОТЕРЯМИ УРОЖА
СОРЕВНУЙТЕСЬ НА ЛУЧШУЮ ПОМОЩЬ

АЯ !
ФРОНТУ !

зерновых культур, картофеля, заготовка кормов приобрела стратегическое значение. Травы собирались подчистую, причем использовались они не только в животноводстве, но и служили существенной витаминной продукцией для самих колхозников. Дети войны хорошо помнят, чему учили их мудрые деревенские старики: на лугу можно есть ту траву, которой питается лошадь.

Как пишет А.Ш. Кабирова, распространенным явлением в колхозах и совхозах в военные годы стало использование крупного рогатого скота в качестве тягловой силы. Только в 1943 г. в республике на уборке зерновых было задействовано 15 тыс. коров из колхоза и 30 тыс. коров из личного пользования.

Государственные планы мясозаготовок в основном выполнялись за счет стада колхоза. В военные годы была возобновлена практика контрактации. При этом условии на колхозном рынке за мясо можно было выручить гораздо больше средств, чем за выдававшееся за скот зерно. Еще одна беда: в большинстве хозяйств имеющийся скот негде было содержать. Животные размещались в холодных грязных помещениях. Значительно ухудшилось ветеринарное обслуживание. Как следствие, участились случаи заболеваний (ящур, чесотка, бруцеллез) сельскохозяйственных животных.

Упадок в развитии полеводства, недостаток кормовой базы, ухудшение условий содержания животных – все это привело к сокращению поголовья и продуктивности колхозно-совхозного стада. Более всего это коснулось коневодства и свиноводства. В меньшей степени пострадали другие отрасли животноводства, однако ни в одной из них численность поголовья скота не приблизилась к довоенному уровню.

җыела, өстәвенә алар терлекчелектә генә файдаланылмый, колхозчыларның үзләре өчен дә витаминлы продукция булып хезмәт итә. Сугыш чоры балалары авыл аксакалларының нәрсәгә өйрәткәнен яхшы хәтерли: болында ат ашаган үләнне ашарга ярый.

А.Ш. Кәбирова язганча, сугыш елларында колхоз һәм совхозларда мөгезле эре терлекләрдән тарту көче буларак файдалану киң таралган күренеш була. 1943 елда гына да республикада бөртеклеләрне җыеп алуда 15 мең колхоз сыеры һәм 30 мең шәхси кулланудагы сыер җәлеп ителә.

Ит әзерләү буенча дәүләт планнары нигездә колхоз көтүе хисабына үтәлә. Сугыш елларында контрактацияне куллану яңадан торгызыла. Шушы шартларда колхоз базарында ит өчен, терлеккә тиңләштерелгән ашлыкка караганда, күбрәк акча алырга мөмкин иде. Тагын бер бәла – күпчелек хуҗалыкларда терлекләрне тоту өчен урын булмау. Хайваннар салкын пычрак биналарда тотыла. Ветеринария хезмәте күрсәтү шактый начарлана. Нәтиҗәдә, терлек авырулары (ящур, корчаңгы, бруцеллез) ешая.

Кырчылык үсеше түбәнәю, азык базасының җитмәве, терлекләрне тоту шартларының начараюы – болар барысы да колхоз-совхоз көтүләренең баш санын һәм продуктивлыгын киметүгә китерә. Барыннан да бигрәк бу атлар асраугa һәм дуңгызчылыкка кагыла. Терлекчелекнең башка тармаклары азрак зыян күрә, әмма аларның берсендә дә терлекләрнең баш саны сугышка кадәрге күрсәткечкә җитә алмый..

Партия органнары индустрияләштерү һәм күмәкләштерү елларында ук нигез салынган тра-

Партийные органы по традиции, заложенной еще в годы индустриализации и коллективизации, начали поиск «врагов» и «диверсантов» среди крестьян. Необходимо было найти «виновников» развала колхозов, срыва хлебозаготовок, «намеренного» заражения животных, даже террористических действий. На пленуме Татарского ОК ВКП(б) 13–16 февраля 1943 г. нарком внутренних дел Габитов доложил об «обнаруженных» в хозяйствах республики контрреволюционных группах... в колхозе «Красная Звезда» Альметьевского района, колхозе «Дон» Набережночелнинского района, колхозе «Горный ключ» Бондюжского района и др. К ним были применены соответствующие карательные меры.

Сегодня, 75 лет спустя, нам трудно представить, как при такой колоссальной физической нагрузке, суровости быта и многочисленных лишениях деревенские люди выжили. И не только выжили, но и сохранили, вырастили достойными людьми своих детей. Очень ярко, почти документально описал эти тяжелые годы глазами своих героев – деревенских подростков – татарский писатель Мухаммет Магдиев в с повести «Без – кырык беренче ел балалар» («Мы – дети сорок первого года»).

Существовавшая в то время карточная система не распространялась на сельчан. Выдача продовольствия колхозникам зависела исключительно от выработанных ими трудодней, а она по сравнению с довоенным периодом сократилась почти в 3 раза. Крестьянин получал на трудодень из колхоза меньше 200 граммов зерна и около 100 граммов картофеля. Хлеб пекли, добавляя в муку желуди, картошку, полынь и даже картофельные очистки. Самой

дициция буенча крестьяннар арасында «дошманнар» һәм «диверсантлар» эзли башлый. Колхозлар таркалуда, икмәк әзерләүләр өзелүдә, хайваннарны «алдан уйлап» зарарлауда, хәтта террорчылык гамәлләрдә «гаеплеләрне» табарга кирәк иде. 1943 елның 13–16 февралендә ВКП(б) Татарстан өлкә комитеты пленумында Эчке эшләр халык комиссары Габитов республика хуҗалыкларында – Әлмәт районының «Красная Звезда» колхозында, Яр Чаллы районының «Дон» колхозында, Бондюг районының «Горный ключ» колхозында контрреволюцион төркемнәр «табылганлыгы» турында хәбәр итте... Аларга карата тиешле җәза чаралары күрелде.

...Бүген, 75 елдан соң, шундый зур физик авырлыклар, көнкүреш кырыслыгы һәм күп санлы югалтуларга карамастан, авыл кешеләренең ничек исән калуын күз алдына китерүе дә кыен. Исән генә калмадылар, балаларын да саклап калдылар, аларны лаеклы кешеләр итеп үстерделәр. «Без – кырык беренче ел балалары» повестенда татар язучысы Мөхәммәт Мәһдиев бу авыр елларны үз геройлары – авыл үсмерләре күзлегеннән, алар язмышы аша бик ачык итеп тасвирлап бирә.

Ул чорда кертелгән карточка системасы авыл кешеләренә кагылмый. Колхозчыларга азык-төлек бирү бары тик алар эшләгән хезмәт көннәренә генә бәйле була, ә ул, сугышка кадәрге чор белән чагыштырганда, өч тапкырга диярлек кими. Крестьянга колхоздан бер хезмәт көненә 200 граммнан кимрәк ашлык һәм 100 граммга якын бәрәңге бирелә. Икмәкне онга имән чикләвеге, бәрәңге, әрем һәм хәтта чистартылган бәрәңге кабыклары кушып пешерәләр.

распространенной уголовной статьей, по которой осуждались колхозники в военные годы, была статья за колоски, унесенные с полей.

Вообще недоедание и голод были постоянными спутниками тех лет. Заветная мечта каждого деревенского ребенка и взрослого – поесть досыта. В то время как мужья и отцы воевали, их семьи выживали, как могли. Использовали в пищу пролежавшее зиму хлебное зерно, замерзший гнилой картофель, из которого делались лепешки. Нередко от картофельного гниля люди травились – опухали лица, руки и ноги… Сахар заменяли самодельным мармеладом из тыквы и свеклы. Кашу варили из семян лебеды, лепешки пекли из конского щавеля. Вместо чая использовали листья черной смородины, сушеную морковь и прочие травы. Зубы чистили обычным углем.

И даже в таких тяжелейших условиях жизни крестьяне Татарии за четыре года поставили государству 131 млн пудов хлеба, 39 млн пудов картофеля и овощей, 56 млн пудов мяса, 200 млн литров молока, десятки тыс. пудов масла, сала, меда, 11 млн пудов сена и другой продукции.

В 1942–1944 гг. в республике собрали в фонд Победы более 262 млн руб. На средства из личных сбережений трудящихся были построены танковые колонны «Красная Татария» и «Колхозник Татарии», авиадивизия «Совет Татарстаны», бронекатера, бронепоезда и многое другое.

В феврале 1945 г. по инициативе кайбицких хлеборобов развернулся сбор средств для фронта. За короткий срок в него поступили десятки миллионов рублей. Одним из таких патриотов, например, являлся член колхоза «Кзыл-Юлдуз» («Красная Звезда») Мензелинского района Хази Ахметов. По примеру саратовского колхозника Ферапонта Головатого он внес для приближения победы над фашистскими захватчиками 101 тыс. руб. На эти деньги построили самолет-истребитель. А сколько варежек и теплых носков, связанных натруженными руками сельских женщин при скудном свете керосиновой лампы, были отправлены на фронт…

Крестьяне Татарии Победу приближали, как могли.

Сугыш елларында колхозчыларны кырлардан рөхсәтсез алып кителгән башаклар өчен хөкем итү иң киң таралган җинаять маддәсе була.

Гомумән, тамак туймау һәм ачлык ул елларның даими юлдашлары була. Һәр авыл баласы һәм зурлар да ул вакыт туйганчы ашау хыялы белән яши. Ирләр һәм аталар сугышта вакытта аларның гаиләләре булдыра алганча яшәргә тырыша. Кыш буе яткан икмәк бөртекләре дә, туңган черек бәрәңге дә ашауга китә, көздән җирдә калган бәрәңгедән кәлҗәмә дә пешереп ашыйлар. Еш кына черек бәрәңгедән кешеләр агулана – йөзләре, куллары һәм аяклары шешенә...

Шикәрне кабак һәм чөгендердән үзләре ясаган мармелад белән алыштыралар. Алабута орлыкларыннан ботка, ат кузгалагыннан көлчәләр пешерәләр. Чәй урынына кара карлыган яфраклары, киптерелгән кишер һәм башка үләннәр файдаланалар. Тешләрне гадәти күмер белән чистарталар.

Хәтта шундый авыр тормыш шартларында да Татарстан крестьяннары дәүләткә дүрт ел эчендә 131 млн пот икмәк, 39 млн пот бәрәңге һәм яшелчә, 56 млн пот ит, 200 млн литр сөт, дистәләгән мең пот май, сало, бал, 11 млн пот печән һәм башка продукция әзерләп тапшыралар.

1942–1944 елларда республикада Җиңү фондына 262 миллион сумнан артык акча җыела. Хезмәт ияләренең шәхси акчаларына «Красная Татария» һәм «Колхозник Татарии» танк колонналары, «Совет Татарстаны» авиадивизиясе, бронекатерлар, бронепоездлар һ.б. төзелә.

1945 елның февралендә Кайбыч игенчеләре инициативасы белән фронт өчен акча җыю башлана. Кыска гына вакыт эчендә аңа дистәләгән миллион сум акча керә. Минзәлә районының «Кызыл Йолдыз» колхозы әгъзасы Хаҗи Әхмәтов шундый патриотларның берсе булып тора. Саратов колхозчысы Ферапонт Головатый үрнәгендә ул фашист илбасарларын җиңүне якынайту өчен 101 мең сум акча кертә. Бу акчага самолет-истребитель төзелә. Керосин лампасының тонык яктысында авыл хатын-кызларының талчыккан куллары бәйләгән күпме бияләйләр һәм җылы оекбашлар фронтка озатыла…

Татарстан крестьяннары Җиңүне мөмкин булганча якынайттылар.

ХЛЕБ – РОДИНЕ!

ВПЕРЕД!
ПОБЕДА БЛИЗ

КА!

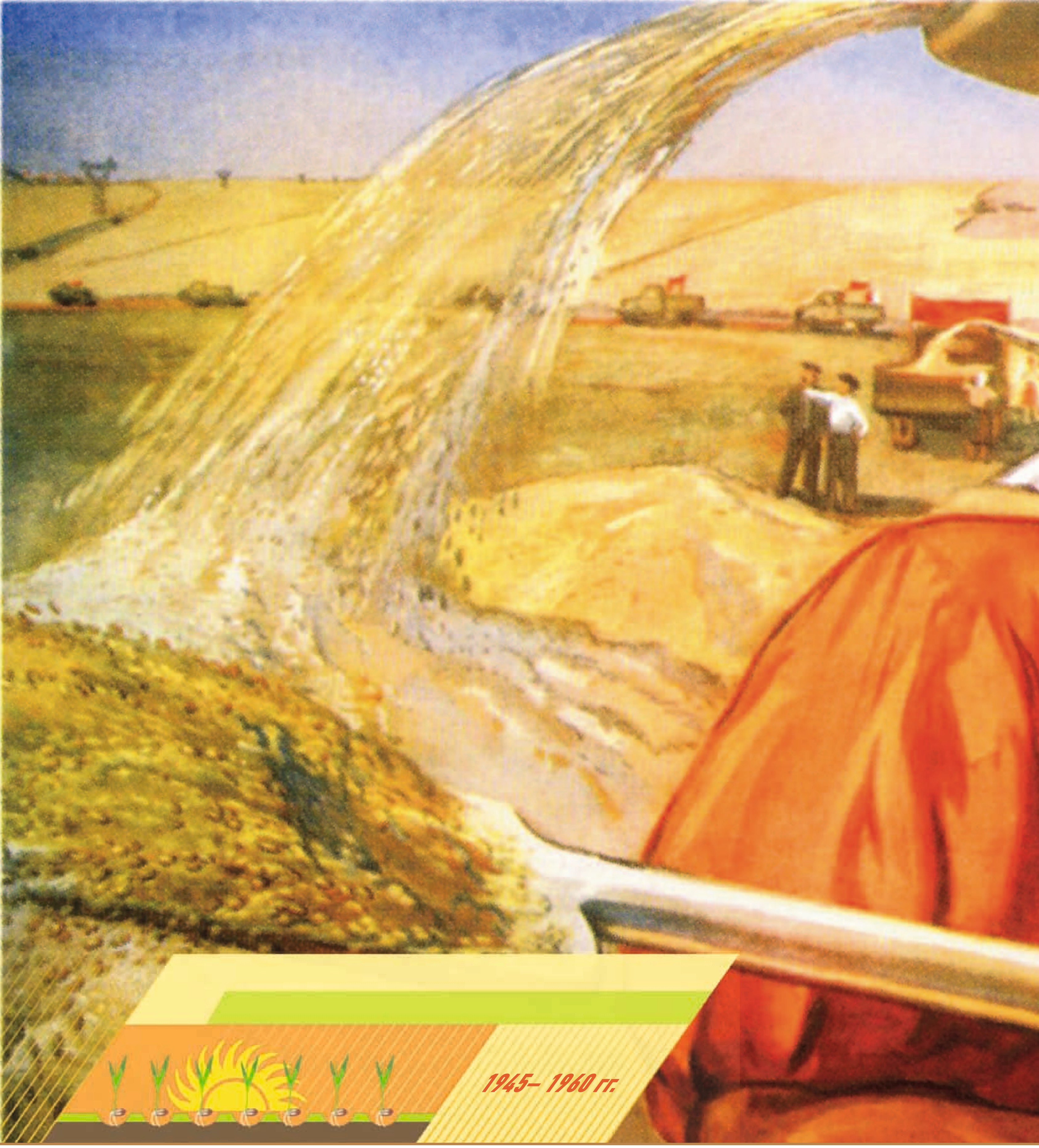

1945– 1960 гг.

«Җепшеклек» купләргә тормыш сулышы өрде

ГЛАВА 3

«Оттепель» во многих вдохнула жизнь

ДОБЬЕМСЯ МОЩНОГО ПОД

РАСШИРЯЙТЕ
ПОСЕВЫ
КУКУРУЗЫ!
ЪЕМА ЖИВОТНОВОДСТВА!

МИНИСТРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Ганеев Гиляз Камалетдинович – работал с мая 1948 г. по апрель 1952 г.; с июня 1953 г. по май 1957 г.

Родился в 1906 г. в деревне Казарми Кушнаренковского района Башкирской АССР. Трудовая биография начиналась с таких должностей, как секретарь, затем председатель сельского Совета, политработник районного уровня, секретарь райкома комсомола. В 1936–1938 гг. работал сначала первым, затем вторым секретарем Мишкинского райкома ВКП(б) Башкирской АССР. После окончания Высшей партийной школы был направлен в Казахскую АССР, где работал на различных ответственных постах с 1939 по 1944 г. В 1944 –1947 гг. – заместитель уполномоченного КПК при ЦК ВКП(б) по ТАССР, июнь 1947 г. – май 1948 г. – заместитель заведующего отделом кадров обкома ВКП(б). 15 мая 1948 г. назначается министром сельского хозяйства ТАССР. Июнь 1953 г. – май 1957 г. – министр сельского хозяйства и заготовок ТАССР.

Матвеев Николай Павлович – работал с апреля 1952 г. по июнь 1953 г.

До назначения занимал пост заместителя министра сельского хозяйства ТАССР. После возвращения Г.М. Ганеева на пост министра стал его первым заместителем.

Шибдин Николай Петрович – работал с мая 1957 по июль 1957 г.

До назначения занимал пост председателя Исполнительного комитета Совета народных депутатов трудящихся Арзамасской области. Через два месяца работы министром его перевели на должность секретаря Татарского обкома КПСС.

Гущин Федор Иванович – работал с октября 1957 г. по январь 1959 г.

До назначения работал начальником Саратовского областного управления сельского хозяйства. Проработал министром сельского хозяйства ТАССР 15 месяцев.

Биктимиров Узбек Абдрахманович – работал с января 1959 г. по март 1962 г.

Родился в 1926 г. в Петропавловске в семье рабочего – сортировщика сырья. В 1930 г. семья переехала в Казань. Трудовая биография началась с работы токарем-инструментальщиком на заводе. Окончил Казанский сельскохозяйственный институт по специальности «ученый-агроном». С апреля 1952 г. по октябрь 1954 г. – главный агроном Атнинской МТС, затем директор этой же МТС. С июля 1957 г. – первый заместитель, через два года назначается министром сельского хозяйства ТАССР.

Остаплюк Василий Николаевич – работал с марта 1962 г. по март 1963 г.

До назначения министром производства и заготовок сельскохозяйственных продуктов ТАССР занимал пост первого заместителя Председателя Совета Министров ТАССР, вел сельскохозяйственное направление.

Мартынов Борис Павлович – работал с марта 1963 г. по январь 1965 г.

Родился в 1928 г. в селе Риндино Цивильского района Чувашской АССР в семье сельского учителя. Окончил Казанский сельскохозяйственный институт по специальности «ученый-агроном». После института работал сначала участковым, а затем главным агрономом Димитровской МТС Балтасинского района. С 1958 по 1963 г. занимал ответственные посты в Балтасинском, Буинском, Высокогорском районах. 19 марта 1963 г. назначается первым заместителем председателя Совета Министров и министром производства и заготовок сельскохозяйственных продуктов ТАССР.

АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ МИНИСТРЛАРЫ

Ганиев Гыйләҗ Камалетдин улы – 1948 елның мае – 1952 елның апрелендә эшли.

1906 елда хәзерге Башкортстан Республикасының Кушнаренко районы Казарма авылында туа. Хезмәт биографиясендә авыл советы сәркатибе, аннары рәисе, район дәрәҗәсендәге сәяси хезмәткәр, комсомол райкомы секретаре вазифалары бар. 1936–1938 елларда башта ВКП(б) Башкортстан АССРның Мишкә райкомының беренче, аннан икенче секретаре булып эшли. Югары партия мәктәбен тәмамлаганнан соң, Казахстанга җибәрелә, анда 1939–1944 елларда төрле җаваплы урыннарда эшли, 1944–1947 елларда – ТАССР буенча ВКП(б) ҮК каршындагы партия контроле комитеты (КПК) вәкиле урынбасары, 1947 елның июне – 1948 елның мае – ВКБ(б) өлкә комитетының кадрлар бүлеге мөдире урынбасары. 1948 елның 15 маенда ТАССР авыл хуҗалыгы министры итеп билгеләнә 1952 елның апрелендә ВКП(б)ның Казан өлкә комитеты беренче секретаре булып сайлана. 1953 елның июне – 1957 елның мае – ТАССР авыл хуҗалыгы һәм хәзерләүләр министры.

Матвеев Николай Павлович – 1952 елның апреленнән 1953 елның июненә кадәр эшли.

Вазифага билгеләнгәнче, ТАССР авыл хуҗалыгы министры урынбасары булып эшли. Г.К. Ганиев министр вазифасына әйләнеп кайтканнан соң, аның беренче урынбасары була.

Шибдин Николай Петрович – 1957 елның май-июль айларында эшли.

Билгеләнгәнче, Арзамас өлкәсе хезмәт ияләренең халык депутатлары Советы Башкарма комитеты рәисе вазифасын били. Ике ай министр булып эшләгәннән соң КПССның Татарстан өлкә комитеты секретаре вазифасына күчерелә.

Гущин Федор Иванович- 1957 елның октябреннән 1959 елның гыйнварына кадәр эшли.

Билгеләнгәнче, Саратов өлкә авыл хуҗалыгы идарәсе башлыгы булып эшли. ТАССР авыл хуҗалыгы министры булып 15 ай эшли.

Биктимиров Үзбәк Абдрахман улы – 1959 елның гыйнвары – 1962 елның мартында эшли

1926 елда Петропавловскида чимал сортлаучы эшче гаиләсендә туа. 1930 елда гаилә Казанга күчеп килә. Хезмәт биографиясе заводта токарь-инструментальщик булып эшләүдән башлана. Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлаган, белгечлеге буенча галим-агроном. 1952 елның апреленнән алып 1954 елның октябренә кадәр – Әтнә МТСы баш агрономы, аннары шул ук МТС директоры. 1957 елның июлендә – ТАССР авыл хуҗалыгы министрының беренче урынбасары, ике елдан соң министры итеп билгеләнә.

Остаплюк Василий Николаевич – р1962 елның марты – 1963 елның мартында эшли.

ТАССР авыл хуҗалыгы продуктларын җитештерү һәм хәзерләүләр министры итеп билгеләнгәнче, ТАССР Министрлар Советы Рәисенең беренче урынбасары вазифасын били, авыл хуҗалыгы юнәлешен алып бара.

Мартынов Борис Павлович – 1963 елның марты – 1965 елның гыйнварында эшли.

1928 елда Чуваш АССРның Цивильск районы Риндино авылында укытучы гаиләсендә туа. Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлый, белгечлеге буенча галим-агроном. Институттан соң Балтач районының Димитров МТСында башта участок агрономы, аннары баш агроном булып эшли. 1958 елдан 1963 елга кадәр – Балтач, Буа, Биектау районнарында җаваплы вазифалар башкара. 1963 елның 19 мартында Министрлар Советы Рәисенең беренче урынбасары һәм ТАССР авыл хуҗалыгы продуктларын җитештерү һәм хәзерләүләр министры итеп билгеләнә.

Страна победителей в страшной войне была опустошена, потеряла миллионы людей на полях сражений, в плену или от голода и болезней, получила разрушенные города и разоренные села. Около 30% национального богатства было потеряно. Великая Отечественная принесла стране колоссальный ущерб.

Программа по восстановлению сельского хозяйства Татарии была разработана областным комитетом партии, когда до Победы оставалось три месяца. Первоочередной задачей объявляется восстановление материально-технического состояния разорившихся колхозов.

В марте 1946 г. в четвертом пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР (1945–1950) определяются основные задачи в аграрной сфере страны. К концу пятилетки планировалось превышение довоенного уровня производства продукции сельского хозяйства на 27%, прирост поголовья крупного рогатого скота и лошадей на 50%. Предполагалось совершить стремительный прорыв во всех отраслях сельского хозяйства, а высокие показатели рассчитывали достигнуть за счет роста

Дәһшәтле сугышта җиңүчеләр иле бушап кала – ул сугыш кырларында, әсирлектә, ачлыктан һәм авырулардан миллионнарча кешеләрен югалта, меңнәрчә шәһәрләре һәм авыллары җимерелә һәм бөлдерелә. Милли байлыкның 30% ка якыны юкка чыга. Бөек Ватан сугышы илгә гаять зур зыян китерә.

Җиңүгә кадәр өч ай вакыт калгач партия өлкә комитеты тарафыннан Татарстанның авыл хуҗалыгын торгызу программасы эшләнә. Тәмам хәерчеләнгән колхозларның матди-техник торышын торгызу беренче чираттагы бурыч булып тора.

1946 елның мартында СССРның халык хуҗалыгын торгызу һәм үстерү буенча дүртенче бишьеллык (1945-1950) планында илнең аграр өлкәсендәге төп бурычлар билгеләнә. Бишьеллык ахырына авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерүне сугышка кадәрге күрсәткечтән 27% ка, мөгезле эре терлек һәм атларның баш санын 50% ка арттыру планлаштырыла. Авыл хуҗалыгының барлык тармакларында да ыргылыш ясау, чәчү мәйданнарын арттыру, шулай ук уңдырышлылыкны һәм игенчелек культурасын күтәрү хисабына югары күрсәткечләргә ирешү күздә тотыла.

посевных площадей, а также урожайности и повышения культуры земледелия.

Однако этим грандиозным планам было очень трудно осуществиться. В первую очередь, послевоенное пятилетие оказалось для Среднего Поволжья неблагоприятным по погодным условиям. По мнению аналитиков, засуха 1946 г. была самой жестокой из всех, которые были в стране за 50 лет. Подсчитать число жертв голода 1946–1947 гг., даже приблизительно, представляется сложным, так как власти старались скрыть истинные масштабы трагедии, да и сам факт голода. В научной литературе называется рост официальной смертности в 1947 г. в СССР примерно в 1,5 раза. К началу 1947 г. численность сельского населения сократилась почти на 1 млн человек.

Последствия засухи оказались трагическими и для деревень Татарии, где еще помнили о страшном голоде начала 20-х годов. В засушливый 1946 г. урожай получился вдвое меньше довоенного. Засушливыми оказались и 1948 г., и 1949 г. Сельское хозяйство республики было настолько ослабленным за годы войны, что противостоять природным катаклизмам ему

Әмма әлеге гаять зур планнарны тормышка ашыру бик авырга туры килә. Беренче чиратта сугыштан соңгы бишьеллыкта Урта Идел буенда катлаулы һава шартлары хөкем сөрә. Аналитиклар фикеренчә, илдә 50 ел эчендә 1946 елгы корылык иң рәхимсезе була. 1946-1947 еллардагы ачлык корбаннарының якынча санын гына исәпләп чыгару да кыен, чөнки хакимиятләр фаҗиганең чын масштабларын һәм ачлык фактының үзен дә яшерергә тырыштылар. Фәнни әдәбиятта 1947 елда СССРда рәсми теркәлгән үлем очракларының якынча 1,5 тапкыр артуы күрсәтелә. 1947 ел башына авыл халкы саны 1 миллионлап кешегә кими.

Корылык нәтиҗәләре Татарстан авыллары өчен дә фаҗигале булып чыга, авылларда яшәүчеләр 20 нче еллар башындагы коточкыч ачлык турында хәтерлиләр әле. Корылыклы 1946 елда уңыш сугышка кадәргедән ике тапкыр кимрәк була. 1948 һәм 1949 еллар да коры килә. Сугыш елларында республиканың авыл хуҗалыгы табигый катаклизмнарга каршы тора алмаслык хәлгә килеп какшый. Нәтиҗәдә дүртенче бишьеллыкта әлләни казанышларга ирешелми: бөртеклеләрнең уртача еллык

было не под силу. В результате успехи четвертой пятилетки оказались более чем скромными: среднегодовой урожай зерновых находился на уровне 5,3 центнера с га, валовой сбор зерновых не превышал 65 млн пудов. Это было почти в 2,5 раза меньше, чем предусматривалось планом. Состояние животноводства тоже оставляло желать лучшего: поголовье крупного рогатого скота уменьшилось на 20%, овец, свиней, коз – в 2 раза. Средние надои молока составляли лишь 800–900 кг, примерно столько же молока надаивали в 1939 г. Улучшению ситуации в животноводстве мешали инфекционные болезни, распространившиеся еще в годы войны: у лошадей – чесотка, пироплазмоз, инфекционный энцефаломиелит, нутталиоз, у крупного рогатого скота – ящур, диплококковая инфекция; у свиней – ящур и рожа. В 1946 г. были зарегистрированы даже случаи сибирской язвы людей на предприятиях по первичной переработке шерсти. Но самое главное, для возрождения колхозов не хватало сильных мужских рук. Многие крестьяне, мобилизованные на фронт, не вернулись домой. А некоторые из тех, кому посчастливилось встретить Победу, возвращались инвалидами. В этот же период происходит отток крестьян в города для работы на фабриках и заводах.

Именно в этот период стала закладываться основа развернувшейся позднее бурной урбанизации. Селяне использовали любую возможность, чтобы уйти от тяжелой крестьянской

уңышы күрсәткече гектардан 5,3 центнер тирәсендә тирбәлә, бөртеклеләрнең тулай җыемы 65 миллион поттан артмый. Бу планда каралганнан 2,5 тапкыр диярлек азрак. Терлекчелекнең хәле дә мактанырлык булмый: мөгезле эре терлекнең баш саны – 20% ка, сарыклар, дуңгызлар, кәҗәләрнең исәбе ике тапкыр кими. Уртача савым нибары 800-900 килограмм тәшкил итә – 1939 елда шул чама сөт савыла. Терлекчелектәге хәлне яхшыртуга әле сугыш елларыннан ук атларда – корчаңгы, пироплазмоз, йогышлы энцефаломиелит, нутталиоз, мөгезле эре терлекләрдә – ящур, диплококк инфекциясе, дуңгызларда – ящур һәм рожа кебек йогышлы авырулар таралуы комачаулый. 1946 елда йонны беренчел эшкәртү предприятиеләрендә кешеләрдә хәтта түләмә очраклары да теркәлә.

Әмма иң мөһиме – колхозларны тернәкләндерү өчен көчле ир-атлар җитенкерәми. Фронтка алынган күп кенә крестьяннар яу кырларында ятып кала. Җиңүне каршыларга насыйп булганнарның бер өлеше гарипләнеп-имгәнеп кайта. Шул ук чорда фабрикаларда һәм заводларда эшләү өчен крестьяннар шәһәрләргә агыла.

Нәкъ менә шул чорда соңрак киң колач җәйгән шәһәрләшүгә (урбанизациягә) нигез салына башлый. Авыл халкы авыр крестьян язмышыннан котылу өчен теләсә нинди мөмкинлектән файдалана, әмма бу бик үк җиңел бирелми. Крестьяннарның элеккечә үк паспортлары бул-

Байчурова со студентами КСХИ, 1949 – 1950-е годы

доли, но сделать это было весьма непросто. Крестьяне по-прежнему не имели паспортов. Возможность уйти из деревни давала служба в армии, которая была своего рода социальным лифтом. Еще одной возможностью была учеба в ФЗУ – представители заводов специально приезжали в села для того, чтобы набрать себе учащихся.

Деревня по-прежнему находилась в жестких тисках аграрной политики сталинского руководства. Реалии послевоенной жизни крестьян в большей части были безрадостны: тяжелые условия выживания, многочисленные налоги и повинности, эксплуатация энтузиазма населения, подкрепляемая ужесточением трудового законодательства и усилением внеэкономических методов. Так, заготовительные цены на продукцию колхозов и совхозов были намного ниже затрат на ее производство и не позволяли вести рентабельное хозяйство. Планы устанавливались, исходя из потребностей государства, а не возможностей села. Сохранялся повышенный еще в 1942 г. обязательный минимум выработки трудодней, за невыполнение которого колхознику грозили уголовное наказание или потеря приусадебного участка.

мый. Армиядə хезмəт итү авылдан китəргə мөмкинлек бирə, ул үзенə күрə социаль лифт буларак файдаланыла. Тагын бер мөмкинлек – ФЗУда уку, үзлəре өчен укучылар җыю максатында завод вəкиллəре авылларга махсус килəлəр.

Авыл элеккегечə үк Сталин җитəкчелеге аграр сəясəтенең рəхимсез тискилəрендə кысылып яши. Крестьяннарның сугыштан соңгы чордагы тормышы куанырлык булмый – авыр яшəү шартлары хөкем сөрə , күпсанлы салымнар һəм йөклəмəлəр кертелə, хезмəт законнарын кырысландыру һəм икътисадка бəйле булмаган алымнарны көчəйтү белəн бергə халык энтузиазмы катгый файдаланыла. Шулай итеп, колхоз һəм совхозларның продукциясенə хəзерлəү бəялəре аны җитештерүгə киткəн чыгымнардан күпкə түбəн булып, табышлы хуҗалык алып барырга мөмкинлек бирми. Планнар авыл мөмкинлеклəрен исəпкə алып түгел, бəлки дəүлəт ихтыяҗларыннан чыгып билгелəнə. 1942 елда ук күлəме күтəрелгəн мəҗбүри эшлəнергə тиешле хезмəт көннəре минимумы саклана, колхозчыга аны үтəмəгəн өчен җинаять җəзасы яки йорт яны участогын югалту куркынычы яный.

ПОЭЗИЯ

Оныта алмыйм һаман,
Газапланам, янам,
Инде кайда гына йөрмəдем.
Күңелемдə арыш — Сары сагыш.
Башак шавын ишетəм төннəрен,
Узса җиллəр исеп,
Дулкынлана ничек,
Офыкларга җитеп офыктан.

Фаил Шəфигуллин сүзлəре,
Сəлимə Шəмсина көе

Колхоз с успехом выращивает кукурузу на зерно. Председатель колхоза М.Х. Хусаинов, директор школы Гиниатуллин и агроном колхоза Закиров

В первые послевоенные годы в колхозах республики произошло резкое снижение ценности трудодня по сравнению с довоенным 1940 г. На него приходилось лишь 2,4% общего денежного дохода колхозников. Трудодни в народе назывались «палочками». В каждой семье велась заветная тетрадка, куда старательно проставлялись «палочки». Этот учет позволял колхозникам получать что-то и для себя, но только после того, как хозяйство должно было рассчитаться с государством.

В сентябре 1946 г. в интересах укрепления и развития колхозов Совет Министров СССР принимает постановление «О мерах по ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели в колхозах». В документе указывалось на факты неправильного расходования трудодней, расхищения общественной земли колхозов и колхозного имущества, на нарушения демократических основ управления жизнью сельскохозяйственных артелей. Для контроля за соблюдением «Устава сельскохозяйственной артели» и решением вопросов колхозного строительства при Правительстве СССР создается Совет по делам колхозов. Надо отметить, что Совет прислушивался к предложениям передовиков сельского хозяйства, в частности, занимался разработкой системы поощрений хозяйств, которые выполняли свои обязательства перед государством.

Но в это же время власти начинают наступление на приусадебные участки колхозников,

Сугыштан соңгы беренче елларда республика колхозларында, 1940 ел белән чагыштырганда, хезмәт көненең кыйммәте кискен кимүе күзәтелә. Аңа колхозчыларның гомуми акча керемене нибары 2,4 % ы туры килә. Халыкта алар «таякчыклар» дип атала. Һәр гаиләдә кадерле дәфтәр алып барыла, шунда тырышыптырышып «таякчыклар» куела. Шул рәвешле исәп алып бару колхозчыларга үзләре өчен дә нәрсә дә булса алырга мөмкинлек бирә, ләкин моның өчен башта хуҗалык дәүләт белән исәп-хисап ясарга тиеш була.

1946 елның сентябрендә колхозларны ныгыту һәм үстерү мәнфәгатьләрендә СССР Министрлар Советы «Колхозларда авыл хуҗалыгы артеле уставын бозуларны бетерү чаралары турында» карарын кабул итә. Документта хезмәт көннәрен дөрес сарыф итмәү, колхозларның җәмәгать җирен һәм колхоз мөлкәтен урлау, авыл хуҗалыгы артельләре тормышы белән идарә итүнең демократик нигезләрен бозу фактлары күрсәтелә. «Авыл хуҗалыгы артеле Уставы»ның үтәлешен һәм колхоз төзелеше мәсьәләләрен хәл итүне контрольдә тоту өчен СССР хөкүмәте каршында Колхозлар эшләре буенча совет төзелә. Совет авыл хуҗалыгы алдынгылары тәкъдимнәренә колак сала, аерым алганда, дәүләт алдындагы йөкләмәләрен үтәгән хуҗалыкларны бүләкләү системасын эшләү белән шөгыльләнә.

Әмма шул ук вакытта, шәхси ярдәмче хуҗалыклардан базарга кергән продукция го-

КОЛХОЗНИКИ И
КРЕПИТЕ ДРУЖБУ Н
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ

КОЛХОЗНИЦЫ!
АРОДОВ СССР
ИМ ТРУДОМ !

хотя продукция, поступавшая с личных подсобных хозяйств на рынок, значительно пополняла общий продовольственный фонд. Однако уже к весне 1946 г. в республике у крестьян было изъято более 91 тыс. га земли, отобрано около 2 тыс. коров и лошадей.

Отдельно остановимся на налоговой политике. Крестьянский двор (и колхозный, и единоличный) облагался государственным натуральным налогом в форме общих поставок продуктов. Для единоличного хозяйства нормы сдачи были более высокими. Каждое крестьянское хозяйство должно было поставлять государству строго определенное количество молока, мяса, яиц, шерсти. В конце 40-х годов увеличиваются сборы и налоги с доходов от продаж на колхозном рынке. Торговать своей продукцией колхозник имел право только при условии выполнения государственных поставок. Практиковался перенос недоимок по поставкам на следующий год, судами взыскивались по ним штрафы, осуществлялась опись в пользу государства крестьянского имущества.

Налоговое законодательство менялось, но при этом, как правило, мало учитывались интересы крестьян. Так, в 1948 г. от уплаты налогов были освобождены хозяйства нетрудоспособных колхозников и единоличников, у которых

муми азык-төлек фондын шактый тулыландырса да, хакимиятләр колхозчыларның йорт яны кишәрлекләренә ябырыла башлыйлар. 1946 елның язы башланыр алдыннан ук республикада крестьяннардан 91 мең гектардан артык җир, 2 меңгә якын сыер һәм ат тартып алына.

Салым сәясәтенә аерым тукталыйк. Крестьян хуҗалыгына (колхозда булганына да, аерым хуҗалыкка да) азык-төлек белән гомуми тәэмин итү рәвешендә дәүләти, натураль салым салына. Аерым хуҗалык өчен югарырак тапшыру нормалары билгеләнә. Һәр крестьян хуҗалыгы дәүләткә катгый билгеләнгән күләмдә сөт, ит, йомырка, йон тапшырырга тиеш була. 40 нчы еллар ахырында колхоз базарында сатудан кергән керемнәргә карата җыемнар һәм салымнар арта. Колхозчы дәүләткә тапшыру йөкләмәсен үтәгән очракта гына үз продукциясен сатарга хокуклы була. Тапшырылмыйча калган өлешне алдагы елга күчерү тәҗрибәсе кулланыла, судлар алар буенча штрафлар түләттерә, крестьян милке дәүләте файдасына язып алына.

Салым законнары үзгәрә, әмма шул ук вакытта, кагыйдә буларак, крестьяннарның мәнфәгатьләре аз исәпкә алына. Әйтик, 1948 елда гаиләләрендә эшкә яраклы әгъзалары булмаган хезмәткә сәләтсез колхозчылар

отсутствовали трудоспособные члены семьи. Но после указа 1948 г. «Об изменении закона о сельскохозяйственном налоге» такие хозяйства колхозников стали облагаться 50% налогом.

Все это не могло не сказаться на уровне жизни крестьян. Вынужденные с утра до вечера почти бесплатно работать на государство, крестьяне жили впроголодь. На них не распространялась оплата по временной нетрудоспособности, они не получали пенсию. Дома и избы за годы войны обветшали, средств на ремонт, тем более на новое строительство, не было. Серьезной проблемой являлась заготовка дров, чтобы их экономить, несколько семей поселялось в одном, наиболее крепком доме. Тяжелый труд, недоедание, плохие жилищные условия…

Остается удивляться безграничному многотерпению колхозников. Хотя недовольство положением дел все же высказывались. Известный историк, академик И.Р. Тагиров в своей книге «Очерки истории Татарстана и татарского народа (XX век)» приводит примеры, когда крестьяне, доведенные своим бедственным положением до отчаяния, не могли молчать. Колхозник Таганов из деревни Толкиш Чистопольского района в августе 1945 г. говорил своим односельчанам: «Хлеба намолоченного много, а

хуҗалыклары һәм ялгыз хуҗалыклар салым түләүдән азат ителә. Әмма 1948 елгы «Авыл хуҗалыгы салымы турындагы законны үзгәртү турында» указыннан соң колхозчыларның андый хуҗалыкларына 50% лы салым салына башлый.

Боларның барысы да крестьяннарның тормыш дәрәҗәсендә чагылыш тапмый кала алмый иде. Иртәдән кичкә кадәр бушлай диярлек дәүләткә эшләргә мәҗбүр булган крестьяннар ачлы-туклы яшиләр. Аларга вакытлыча эшкә сәләтсезлек буенча түләү кагылмый, алар пенсия дә алмыйлар. Сугыш елларында йортлар һәм корылмалар туза, аларны төзекләндерүгә, бигрәк тә яңа төзелешкә акча юк. Утын әзерләү җитди проблема булып тора, аны бәрәкәтле сарыф итү өчен берничә гаилә бер, ныклырак йортта кышлый. Авыр хезмәт, ачлы-туклы яшәү, начар торак шартлары…

Колхозчыларның чиксез түземлегенә гаҗәпләнәсе генә кала, гәрчә ара-тирә эшләр торышыннан канәгатьсезлек белдерсәләр дә. Танылган тарихчы, академик И.Р. Таһиров үзенең «Татарстан һәм татар халкы тарихы очерклары (XX гасыр)» китабында хәерчелек хәлендә өметсезлек чигенә китереп җиткерелгән крестьяннарның дәшми кала алмауларына мисаллар китерә. 1945 елның ав-

ЛИЧНЫЕ ПОДСОБНЫЕ ХОЗЯЙСТВА КОЛХОЗНИКОВ И РАБОЧИХ СОВХОЗОВ

Депутат райсовета тракторист колхоза «Путь Ленина» Галим Гарданов, 1950 – 60-е годы

колхозники опять голодают, им хлеба не дают, а отправляют государству. Нужно прекратить вывозку хлеба и обеспечить в первую очередь колхозников». 28 сентября того же года был арестован налоговый агент Кузнечинского района Гатауллин, который в кругу колхозников сказал: «Советская власть издевается над колхозниками, заставляет их работать без хлеба, хлеб не нужно сдавать государству, там яма большая и ее не наполнить. Власть умышленно морит народ голодом».

Чтобы усилить контроль за деятельностью колхозов, принимается решение укрупнить их. Если до конца 40-х годов количество колхозов и совхозов в республике составляло около 4,3 тыс., что почти соответствовало количеству сельских населенных пунктов в ней, то в 1950 г. оно уменьшилось почти вдвое. Однако все эти меры не улучшили ситуацию в сельском хозяйстве, скорее наоборот. К 1950 г. подавляющее большинство колхозов в республике (около 80%) не смогло выполнить непомерные государственные задания по поставкам сельскохозяйственной продукции. На низком уровне оставались агротехника, производительность труда в земледелии, продуктивность в животноводстве. Одним словом, сельское хозяйство республики переживало серьезный кризис, как впрочем и весь аграрный сектор экономики страны.

Колхозы и совхозы получали тракторы и другую технику только в счет сданной ими государству сельхозпродукции. По официальным данным, валовой сбор зерна в республике в 1950 г.,

густында Чистай районының Талкыш авылы колхозчысы Таганов авылдашларына: «Сукрылган икмәк күп, колхозчылар исә янә ачлык кичерә, аларга икмәк бирмиләр, ә дәүләткә озаталар. Икмәк чыгаруны туктатырга һәм беренче чиратта колхозчыларны тәэмин итәргә кирәк», – дип белдерә. Шул ук елның 28 сентябрендә Кузнечиха районының салым агенты Гатауллин кулга алына, ул колхозчылар арасында: «Совет хакимияте колхозчыларны мыскыллый, аларны икмәксез эшләргә мәҗбүр итә, икмәкне дәүләткә тапшырырга кирәкми, анда чокыр зур һәм аны тутырып булмаячак. Хакимият аңлы рәвештә халыкны ачыктырып җәфалый», – дип әйткән була.

Колхозларның эшчәнлеген контрольдә тотуны көчәйтү өчен аларны эреләндерү турында карар кабул ителә. 40 нчы еллар ахырына кадәр республикада колхозлар һәм совхозлар саны, авыл торак пунктлары исәбе белән тигезләшә язып, 4,3 меңләп булса, 1950 елда әлеге күрсәткеч ике тапкыр диярлек кими. Әмма бу чараларның авыл хуҗалыгындагы хәлне яхшыртмый, киресенчә, катлауландыра гына. 1950 елга кергәндә республикадагы колхозларның күпчелеге — 80% ы чамасы авыл хуҗалыгы продукциясен тапшыру буенча гаять зур дәүләт йөкләмәләрен үти алмый. Агротехника, игенчелектә хезмәт җитештерүчәнлеге, терлекчелектә продуктивлык түбән дәрәҗәдә кала. Кыскасы, республиканың авыл хуҗалыгы, ил икътисадының барлык аграр секторы кебек үк, җитди кризис кичерә.

Колхозлар һәм совхозлар тракторларны һәм

сдаём
досрочно!

оказался более чем на 300 тыс. тонн меньше (1527 тыс. т), чем в 1940 г. (1849,3 тыс. т), урожайность зерновых культур в 1950 г. составила 6,3 центнера с га. Весь собранный хлеб сдавался государству. Между тем для личного потребления колхозники и рабочие покупали хлеб у государства по более высокой цене.

По-прежнему оставались ограниченными возможности колхозов и совхозов республики в производстве животноводческой продукции. Доминировало личное подсобное хозяйство колхозников, рабочих совхозов и других групп населения. К 1951 г. на их долю приходилось 53,9% всего поголовья крупного рогатого скота, в том числе 75,6% коров, 52,4% овец и коз, 5,8% свиней. В этом секторе производилось 74,4% всего мяса, почти 85% молока, 58% шерсти, 87% яиц. Доля колхозных ферм и совхозного стада в животноводстве пока была небольшой.

На правительственном уровне предпринимались мероприятия по улучшению общей ситуации в животноводстве. Один за другим выходят постановления Совета Министров ТАССР:

башка техниканы фәкать алар тарафыннан дәүләткә тапшырылган авыл хуҗалыгы продукциясе исәбенә генә ала. Рәсми мәгълүматларга буенча, 1950 елда республикада ашлыкның тулай җыемы, 1940 елдагыга караганда (1849,3 мең тонна), 322 мең тоннага кимрәк (1527 мең тонна) була, шул ук елда бөртекле культуралар уңышы гектардан 6,3 центнер тәшкил итә. Җыелган барлык икмәк дәүләткә тапшырыла. Шул ук вакытта колхозчылар һәм эшчеләр икмәкне дәүләттән югарырак бәядән сатып ала.

Элеккечә үк республика колхозларының һәм совхозларының терлекчелек продукциясе җитештерүдә мөмкинлекләре чикләнгән була. Колхозчыларның, совхоз эшчеләренең һәм халыкның башка төркемнәренең шәхси хуҗалыгы өстенлек итә. 1951 елга алар өлешенә мөгезле эре терлекнең 53,9% ы, шул исәптән сыерларның 75,6% ы, шулай ук сарыкларның һәм кәҗәләрнең 52,4% ы, дуңгызларның 5,8% ы туры килә. Бу секторда барлык итнең 74,4% ы, сөтнең 85% ы, йонның 58% ы, йомырканың 87% ы җитештерелә. Шул чорда терлекчелектә

«О мероприятиях по борьбе с гемоспоридозом лошадей», «О неотложных мерах по ликвидации инфекционной анемии лошадей в колхозах и совхозах ТАССР», «О мерах по ликвидации ящура сельскохозяйственных животных на территории ТАССР», «О мерах по усилению борьбы с сибирской язвой», «Об утверждении комплексного плана противобруцеллезных мероприятий на 1947 год». Уже в 1948 г. план диагностических исследований лошадей и крупного рогатого скота был выполнен на 100% и более.

В 1951 г. государственная ветеринарная сеть состояла из 25 ветучастков и 15 зооветпунктов, которым предстояла планомерная работа по ликвидации бруцеллеза и туберкулеза животных. Уже в 1955 г. в Татарской республике насчитывалось 70 районных ветлечебниц, 120 ветеринарных участков, 162 ветеринарных пункта, 6 городских ветеринарно-санитарных пунктов, 7 мясоконтрольных станций, 4 ведомственные службы мясокомбинатов, 16 боен и др. Благодаря усилиям ветеринарных служб колхоз фермаларының һәм совхоз көтүенең өлеше зур булмый.

Терлекчелектәге гомуми хәлне яхшырту буенча хөкүмәт дәрәҗәсендә чаралар күрелә. Бер-бер артлы ТАССР Министрлар Советының «Атларда гемоспоридозга каршы көрәш чаралары турында», «ТАССР колхозларында һәм совхозларында атларда йогышлы анемияне бетерү буенча кичектергесез чаралар турында», «ТАССР территориясендә терлекләрдә ящурны бетерү буенча чаралар турында», «Түләмәгә каршы көрәшне көчәйтү чаралары турында», «1947 елга бруцеллезга каршы чараларның комплекслы планын раслау турында» карарлары чыга. 1948 елда ук атларны һәм мөгезле эре терлекне диагностик тикшерүләр планы – 100% ка һәм аннан да күбрәккә.

1951 елда дәүләт ветеринария челтәре 25 ветеринария участогыннан һәм 15 зооветпунктан тора, аларга бруцеллезны һәм хайваннар туберкулезын бетерү буенча планлы эш алып бару йөкләнә. 1955 елда Татарстанда 70 район ветеринария шифаханәсе, 120 вете-

МОЛОКА
85%
1952 год

ШЕРСТИ
58%
1952 год

ЯИЦ
87%
1952 год

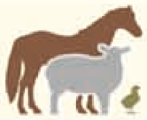

МЯСА
74,4%
1952 год

КОЛИЧЕСТВО КОЛХОЗОВ
1953 г.
2013
КОЛХОЗОВ

ДЕНЬ ЛЕТНИЙ
ГОД КОРМИТ!

СВОЕВРЕМЕННАЯ УБОРКА УРОЖАЯ, СОРТИРОВКА ПОЧАТКОВ, СУШКА И ПРАВИЛЬНОЕ ХРАНЕНИЕ СЕМЕННОГО МАТЕРИАЛА—ВАЖНЕЙШЕЕ УСЛОВИЕ ВЫСОКИХ УРОЖАЕВ КУКУРУЗЫ.
ГИБРИДНЫЕ СЕМЕНА –
ЗАЛОГ ВЫСОКИХ
УРОЖАЕВ КУКУРУЗЫ!

республика в 1957 г. увеличила по сравнению с 1953 г. сдачу и продажу государству молока в 2,5 раза, мяса и шерсти – в 1,5 раза, яиц – почти в 2 раза.

«“Оттепель”, как известно, растопила нетолько меня, она во многих вдохнула жизнь…» – писал известный татарский прозаик Амирхан Еники. С приходом к власти Н.С. Хрущева ситуация в сельском хозяйстве начала меняться. Перечислим лишь некоторые государственные решения периода «хрущевской оттепели», повлиявшие на жизнь сельских жителей Татарии, постепенно формировавшейся как аграрно-индустриальная провинция. В 1953–1956 гг. повышаются в 3 раза государственные закупочные цены на продукцию колхозов. В 1956 г. принимается новый закон о всеобщем пенсионном обеспечении граждан СССР, в 1964 г. – закон «О пенсиях и пособиях членам колхозов», согласно которому уже в 1965 г. в ТАССР получили пенсии 145 тыс. колхозников. Но в 1958 г. Хрущев начинает борьбу против личных подсобных хозяйств — жителям городов и рабочих поселков запрещают держать скот, у колхозников личный скот выкупается государством. Начинается массовый забой скота колхозниками, что ухудшило положение крестьянства. Были и другие директивы, имевшие как позитивные, так и негативные последствия на местах.

Для полноты картины преобразований, происходящих в сельском хозяйстве Татарии в пе-

ринария участогы, 162 ветеринария пункты, 6 шәһәр ветеринария-санитария пункты, 7 ит контроле станциясе, 4 ведомство ит комбинатлары хезмәте, 16 сугым урыны һәм башкалар исәпләнә. Ветеринария хезмәтләре тырышлыгы белән республика 1957 елда, 1953 ел белән чагыштырганда, дәүләткә сөтне – 2,5, ит һәм йонны – 1,5, йомырканы 2 тапкыр диярлек күбрәк тапшыра һәм сата.

Танылган татар язучысы Әмирхан Еники: «Мәгълүм булганча, «Җепшеклек», мине генә эретеп калмады, ул күпләргә тормыш сулышы өрде... » – дип язды. Хакимияткә Н.С.Хрущев килгәч, авыл хуҗалыгында хәл үзгәрә башлады. «Хрущев җепшеклеге» чорында акрынлап аграр-индустриаль провинция буларак формалашкан Татарстандагы авыл халкы тормышына йогынты ясаган дәүләт карарларының кайберләрен генә санап чыгыйк. 1953-1956 елларда колхозлар продукциясенә дәүләт сатып алу бәяләре өч тапкыр арта. 1956 елда – СССР гражданнарын гомуми пенсия белән тәэмин итү турында яңа закон, 1964 елда «Колхоз әгъзаларына пенсияләр һәм пособиеләр турында» Законы кабул ителә; соңгысы нигезендә 1965 елда ук ТАССРда 145 мең колхозчы пенсия ала. Әмма 1958 елда Хрущев шәхси ярдәмче хуҗалыкларга каршы көрәш башлый – шәһәрләрдә һәм эшчеләр бистәләрендә яшәүчеләргә мал-туар асрауны тыялар, колхозчыларның шәхси малларын

ЦИТАТА

«Можно сказать, что в период правления Хрущева советская деревня, по существу, превратилась в испытательный полигон, на котором методом «проб и ошибок» неутомимый реформатор отрабатывал самые разные варианты собственного инновационного подхода к решению «зерновой проблемы» (в их числе были не только освоение целины, но и фантастический проект «догнать и перегнать Америку по производству животноводческой продукции» как осознаваемая им необходимость модернизационных реформ «догоняющего» характера в аграрном секторе, а также повсеместное распространение кукурузы как универсального средства обеспечения кормами животноводства и др».

Ольга Вербицкая, Институт российской истории РАН

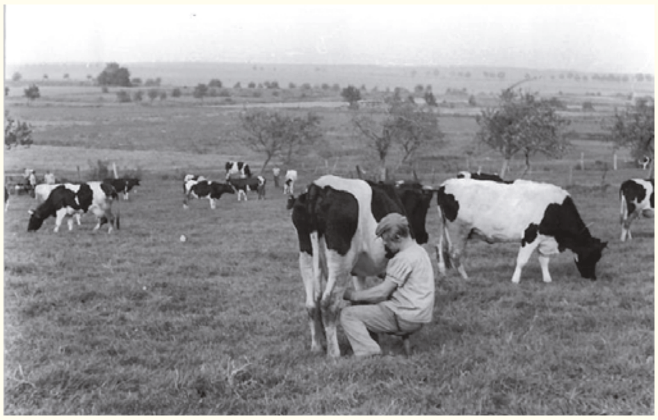

риод «оттепели», важно иметь представление о том, что еще происходило в Татарии в период послевоенных пятилеток. В строй вступают заводы «Компрессорный» и «Теплоконтроль», а также более 50 промышленных и энергетических объектов. В 1950–1960-е годы в республике интенсивно растет нефтедобыча: к концу пятилетки Татария догнала по объему добычи бакинских нефтяников, а затем вышла на первое место в стране. Меняется отраслевая и территориальная структуры промышленности Татарии – ведущими становятся отрасли машиностроения, металлообработки, приборостроения, электроэнергетика и нефтехимия. На этом фоне развитие сельского хозяйства также требовало важных государственных решений.

В феврале 1958 г. принимается решение о реорганизации МТС. Было определено, какие колхозы и в какие сроки, исходя из своих экономических возможностей, в состоянии приобретать тракторы и другие сельскохозяйственные машины. Осуществить реорганизацию планировалось постепенно при строгом соблюдении интересов колхозов и при контроле государства. Однако во многих районах республики она была проведена поспешно, без достаточной подготовки. Некоторые колхозы израсходовали на оплату приобретаемой техники не только предназначенные для этого средства, но и значительную часть оборотных средств. Неудивительно, что из-за непосильных завышенных требований к хозяйствам и невозможности их выполнения имели место приписки о якобы достигнутых на местах успехах.

Большие надежды аграриев Татарии возлагались на электрификацию сельских районов. В послевоенный период в республике, как и в других регионах СССР, сооружались электростанции, преимущественно малой мощности. К концу 1950 г. в Татарии насчитывалось около 400 электростанций (средняя мощность – 25

дәүләт сатып ала. Колхозчылар тарафыннан терлекләрне күпләп чалу башлана, бу исә крестьяннарның хәлен начарайта. Урыннарда уңай һәм тискәре нәтиҗәләргә ирешкән башка директивлар да була.

«Җепшеклек» чорында Татарстанның авыл хуҗалыгында барган үзгәртеп корулар манзарасының тулылыгы өчен сугыштан соңгы бишьеллыкларда Татарстанданиләр булганын күзаллау мөһим. «Компрессор» һәм «Теплоконтроль» заводлары, шулай ук 50 дән артык сәнәгать һәм энергетика объектлары сафка баса. 1950-60 елларда республикада нефть чыгару интенсив рәвештә үсә: бишьеллык ахырына нефть чыгару күләме буенча Татарстан Баку нефтьчеләрен куып җитә, аннары илдә беренче урынга чыга. Татарстан сәнәгатенең тармак һәм территориаль структуралары үзгәрә – машиналар төзү, металл эшкәртү, приборлар төзү, электр энергетикасы һәм нефть химиясе тармаклары әйдәп бара. Әлеге шартларда авыл хуҗалыгы үсеше дә мөһим дәүләт карарларын таләп итте.

1958 елның февралендә МТСларны үзгәртеп кору турында карар кабул ителә. Икътисади хәлләреннән чыгып, нинди колхозларның нинди срокларда тракторлар һәм башка авыл хуҗалыгы машиналары сатып алу мөмкинлекләре ачыклана. Үзгәртеп коруны колхозларның мәнфәгатьләрен катгый үтәү һәм дәүләт контроле шартларында эзлекле рәвештә тормышка ашыру планлаштырыла. Әмма республиканың күп кенә районнарында ул ашыгыч рәвештә, җитәрлек дәрәҗәдә әзерләнмичә үткәрелә. Кайбер колхозлар сатып алына торган техника өчен билгеләнгән акчаны гына түгел, әйләнештәге акчаларның шактый өлешен дә сарыф итә. Хуҗалыкларга карата көчтән килмәгән таләпләр кую һәм аларны үтәү мөмкин булмау сәбәпле, урыннарда ирешелгән уңышлар турында өстәп язулар гаҗәп түгел.

киловатт каждая). В последующие годы было признано целесообразным перейти на установки средней мощности – до 35–50 киловатт. Но и они не могли быть основой для широкого внедрения электроэнергии в сельскохозяйственное производство. Только к началу 1961 г. электроэнергию стали получать все совхозы и 58% колхозов. Но и тогда не все населенные пункты были присоединены к электросетям, в некоторых деревнях крестьяне по-прежнему сидели в домах при керосиновых лампах, а на фермах использовался ручной труд.

Приведем конкретные цифры. Наибольшее количество электрифицированных населенных пунктов имели Ютазинский (95%), Высокогорский (93%), Буинский (88%) районы, а наименьшее (от 11% до 20%) – Сармановский, Лаишевский, Мамадышский, Челнинский районы. В 28 районах Татарии было электрифицировано от 20 до 50% населенных пунктов. В совхозах республики в среднем было электрифицировано 26% населенных пунктов. На один электрифицированный колхоз в 1959 г. приходилось 10–12 электродвигателей, в то время как для электрификации только основных работ одному колхозу требовалось примерно 80–100 электродвигателей. При этом большая часть имеющихся в колхозах электродвигателей использовалась на вспомогательных работах (мастерские, мельницы, лесопилки). На животноводческих фермах Татарии в начале 1960-х годов продолжал преобладать ручной труд, что приводило к высокой себестоимости продукции.

Но были и хозяйства, добившиеся хороших успехов в электрификации трудоемких процессов. Например, колхоз имени Ильича Арского района, присоединенный к Казанской энергосистеме, использовал в производстве 54 электродвигателя общей мощностью более 170

Татарстан аграрийлары авыл районнарын электрлаштыруга зур өметләр баглыйлар. Сугыштан соңгы чорда, СССРның башка төбәкләрендәге кебек үк, республикада күбесенчә аз егәрлекле электр станцияләре корыла. 1950 ел ахырына Татарстанда алар 400 ләп исәпләнә, һәркайсының уртача егәрлеге 25 киловатт була. Алдагы елларда уртача егәрлекләре 35-50 киловаттка җиткән җайланмалар урнаштыруга күчү отышлырак булачак дип танылa. Әмма алар да авыл хуҗалыгы җитештерүенә электр энергиясен киң күләмдә кертү өчен нигез була алмый. Тик 1961 елга кергәндә генә электр энергиясен барлык совхозлар һәм колхозларның 58% ы ала башлый. Ләкин ул вакытта да барлык торак пунктлар да электр челтәрләренә тоташтырылмый, кайбер авылларда крестьяннар элеккечә үк өйләрендә керосин лампалары каршында утыралар, фермаларда кул хезмәте файдаланыла.

Конкрет саннар китерәбез. Электрлаштырылган торак пунктларның иң күбе Ютазы (95%), Биектау (93%), Буа (88%) районнарында, ә иң азы (11% тан 20% ка кадәр) – Сарман, Лаеш, Мамадыш, Чаллы районнарында була. Татарстанның 28 районында торак пунктларның 20% тан 50% ка кадәре электрлаштырыла. Республика совхозларында торак пунктларның уртача 26 % ы электрлаштырыла. 1959 елда бер электрлаштырылган колхозга 10-12 электр двигателе туры килә, шул ук вакытта бер колхозда төп эшләрне генә электрлаштыру өчен дә 80-100 ләп электр двигателе кирәк була. Шул чорда колхозларда булган электр двигательләренең күп өлеше ярдәмче эшләрдә (остаханәләр, тегермәннәр, урман кисү) файдаланыла. 1960 еллар башына Татарстанның терлекчелек фермаларында кул хезмәте өстенлек итә, бу продукциянең үзкыйммәте үсүгә китерә.

И.В.Рафиков «По делам колхоза»

И.В. Рафиков – заслуженный деятель искусств России и Татарстана, народный художник России и Татарстана, лауреат Государственной премии им. Г. Тукая. Заслуженный профессор КГАСУ.

На протяжении 46 лет И.В. Рафиков занимался преподавательской деятельностью. В 1957–1967 гг. преподавал в Казанском художественном училище, с 1967 г. – в Казанском инженерно-строительном институте. Стоял у истоков создания архитектурного факультета и кафедры изобразительных искусств. Художником создано более 400 произведений. Многие произведения И.В. Рафикова хранятся в музеях изобразительных искусств России и Татарстана, в Берлине и частных коллекциях в Финляндии, США и Японии.

киловатт. Здесь были электрифицированы приготовление кормов, водоснабжение, доение, откачка навозной жижи, на птицефабрике было установлено 9 электродвигателей, на двух механизированных токах и в зернохранилище электрифицированы очистка, сушка и транспортировка зерна. 12 электродвигателей были установлены также в мастерской.

И все же в большинстве колхозов и совхозов республики уровень механизации производственных процессов в животноводстве и производстве кормов оставался чрезвычайно низким. Сенокошение было механизировано всего лишь на 40,2%, стогование и скирдование – на 7,3%, машинным доением охвачено 6% поголовья коров, автопоением обеспечено 30% крупного рогатого скота, механической стрижке подвергалась всего лишь третья часть поголовья овец. Особенно велики были затраты ручного труда в колхозах республики. Автопоением было охвачено всего лишь 10,3% свиней, на фермах внутренним механизированным транспортом обслуживалось лишь 11% крупного рогатого скота и 10% свиней. Совершенно не были механизированы погрузочно-разгрузочные работы, а ведь они составляли 65–70% всех затрат труда.

Специалисты считают одной из главных причин низкого уровня механизации в животноводстве этого периода такой фактор, как чрезмерная централизация снабжения сельскохозяйственными машинами и оборудованием без учета зональных особенностей. Выпускавшиеся отечественной промышленностью

Әмма авыр процессларны электрлаштыруда яхшы уңышларга ирешкән хуҗалыклар да була. Мәсәлән, Арча районының Ильич исемендәге колхозы, Казан энергетика системасына кушылып, җитештерүдә гомуми егәрлеге 170 киловатттан арткан 54 электр двигателе файдаланган. Анда терлек азыгы әзерләү, су белән тәэмин итү, саву, тирес сыекчасын суырту электрлаштырыла, кошчылык фабрикасында 9 электр двигателе урнаштырыла, ике механикалаштырылган ындыр табагында һәм ашлык саклагычта ашлыкны чистарту, киптерү һәм ташу электрлаштырыла. Шулай ук остаханәдә 12 электр двигателе урнаштырыла.

Шулай да республиканың күпчелек колхозларында һәм совхозларында терлекчелектә һәм терлек азыгы җитештерүдә җитештерү процессларын механикалаштыру дәрәҗәсе бик түбән булып кала. Печән чабу – нибары 40,2% ка, кибән салу һәм эскертләү 7,3% ка механикалаштырыла, сыерларның 6% ы гына машина белән савыла, мөгезле эре терлекнең 30% ы автоэчергеч белән тәэмин ителә, сарыкларның өчтән бер өлеше генә механик ысул белән кыркыла. Республика колхозларында кул хезмәте чыгымнары аеруча зур була. Дуңгызларның нибары 10,3% ы автоэчергеч белән тәэмин ителә, фермаларда эчке механикалаштырылган транспорт белән эре мөгезле терлекнең 11 % ына һәм дуңгызларның 10 % ына гына хезмәт күрсәтелә. Йөк төяү-бушату эшләре ул чорда әле бөтенләй механикалаштырылмый, югыйсә, алар барлык чыгымнарның 65-70% ын тәшкил итә.

ЦИТАТА

«В аграрном отношении последние три четверти века, т.е. весь советский период, являются цепью упущенных шансов поставить российское село на путь цивилизованного развития и расцвета».

Академик, президент ВАСХНИЛ Александр Никонов

Строительство Федосеевской дамбы, 1957 г.

машины и механизмы нередко оказывались ненужными сельскому хозяйству. Мало выпускалось оборудования для комплексной механизации. Колхозы и совхозы слабо использовали даже имеющиеся у них в наличии машины и оборудование. Так, во многих хозяйствах значительная часть доильных установок не была включена в работу, и здесь доили коров по старинке. Например, в колхозах Тетюшского района из четырех доильных агрегатов не использовалось три. Из 60 агрегатов для стрижки овец использовались только 6. Подобные факты отношения к сельскохозяйственной технике наблюдались и в других районах республики. Все это снижало эффективность капиталовложений, сдерживая рост производительности труда.

За 1954–1959 гг. государственные капиталовложения в сельское хозяйство составили 100 млрд руб. За период с 1954 по 1957 г. республика получила 2845 тракторов, 2847 комбайнов, 2580 грузовых автомашин, 6100 тракторных сеялок и много других сельскохозяйственных машин. После февральского (1958) Пленума КПСС сельское хозяйство республики приобрело 13,3 тыс. тракторов, 4,7 тыс. зерновых комбайнов, 731 силосоуборочный комбайн. Это позволило почти полностью механизировать основные сельскохозяйственные работы. В результате в 1959 г. валовой сбор зерновых культур возрос по сравнению с 1953 г. на 19,6%.

Белгечләр әлеге чорда терлекчелектә механикалаштыру дәрәҗәсенең түбән булуының төп сәбәпләренең берсе – зона үзенчәлекләрен исәпкә алмыйча авыл хуҗалыгы машиналары һәм җайланмалары белән тәэмин итүнең артык үзәкләштерү факторыннан гыйбарәт дип саныйлар. Илебез сәнәгате җитештергән машиналар һәм механизмнар еш кына авыл хуҗалыгына кирәкмәгән булып чыга. Комплекслы механикалаштыру өчен җиһазлар аз чыгарыла. Колхозлар һәм совхозлар хәтта булган машиналарны һәм җиһазларны да нәтиҗәсез файдаланалар. Аерым алганда, күп кенә хуҗалыкларда саву җайланмаларының шактый өлеше эшкә кертелми, аларда сыерларны элеккечә кул белән савалар. Мәсәлән, Тәтеш районы колхозларында дүрт саву агрегатының өчесе файдаланылмый. Сарыкларны кырку өчен 60 агрегатның 6 сы гына кулланыла. Республиканың башка районнарында да авыл хуҗалыгы техникасына карата шундый ук мөнәсәбәтләр күзәтелә. Болар барысы да хезмәт җитештерүчәнлегенең үсешен тоткарлап, капитал салуларның нәтиҗәлелеген киметә.

1954-1959 елларда авыл хуҗалыгына дәүләт капитал салулары 100 млрд. сум тәшкил итә. 1954 – 1957 елларда Татарстан 2 845 трактор, 2 847 комбайн, 2 580 йөк автомашинасы, 6 100 трактор чәчкече һәм башка күп кенә авыл хуҗалыгы машиналары ала. КПССның февраль Пленумыннан (1958 ел) соң республика авыл

Мугалинур Гараева, Трактористка колхоза «Гигант», 1950-е годы

Эти показатели превысили цифры предыдущих пяти лет на 37,5 млн пудов. Однако достигнутый уровень производства зерна оставался недостаточным.

Большое количество хозяйств из года в год продолжали получать урожаи зерновых культур в пределах 5–7 центнеров с га. Многие колхозы и совхозы резко отставали от среднего уровня производства продуктов животноводства по республике. Намного ниже республиканских показателей были достижения колхозов Таканышского, Пестречинского, Кукморского, Мамадышского, Заинского и некоторых других районов. Несмотря на отставание сельского хозяйства, жизнь в деревне шла своим чередом. Медленно, но все же налаживалась социально-бытовая жизнь деревень. В 1958 г. начали появляться новые пекарни, столовые, магазины-сельпо. Однако и в этой сфере проблем хватало. К середине 1961 г. в республике работали 1503 сельских клуба, 1192 сельские библиотеки, 217 изб-читален и 1169 киноустановок, но встречались и случаи неэффективного использования финансовых средств, выделенных на благоустройство и улучшение работы культурно-просветительных учреждений. Так, например, в крайне запущенном состоянии находился Старо-Иштеряковский сельский клуб Лениногорского района: протекала крыша, сгнил потолок. Жители ряда населенных пунктов Муслюмовского, Рыбно-Слободского,

Пленумыннан (1958 ел) соң республика авыл хуҗалыгы 13,3 мең трактор, 4,7 мең ашлык җыю комбайны, 731 силос җыю комбайны сатып ала. Бу авыл хуҗалыгындагы төп эшләрне тулысынча диярлек механикалаштырырга мөмкинлек бирә. Нәтиҗәдә 1959 елда бөртеклеләрнең тулай җыемы, 1953 ел белән чагыштырганда, 19,6% ка арта. Әлеге күрсәткечләр алдагы биш елдагы саннардан 37,5 млн. потка артык. Әмма ашлык җитештерүнең күләме канәгатьләнерлек булмый әле.

Шактый хуҗалыклар елдан-ел бөртеклеләрнең гектарыннан 5-7 центнер уңыш алуны дәвам итәләр. Күп кенә колхозлар һәм совхозлар республика буенча терлекчелек продуктлары җитештерүнең уртача югарылыгыннан бик күпкә калыша. Тәкәнеш, Питрәч, Кукмара, Мамадыш, Зәй районнары һәм кайбер башка районнар колхозларының казанышлары республика күрсәткечләреннән күпкә түбәнрәк иде.

Авыл хуҗалыгы артта калуга карамастан, авылда тормыш үз көенчә бара. Акрынлап булса да, авылларның социаль-көнкүреш тормышы җайга салына. 1958 елда яңа икмәк пешерү йортлары, ашханәләр, сельпо кибетләре барлыкка килә башлый. Әмма бу өлкәдә дә проблемалар җитәрлек була. 1961 ел уртасына республикада 1 503 авыл клубы, 1 192 авыл китапханәсе, 217 уку өе һәм 1 169 кино җайланмасы эшли, әмма мәдәни-агарту

ЗАДАНИЕ ПАРТИ
МИНСК
МОСКВА
ЧЕРЕПОВЕЦ
КОСТРОМА
ГОРЬКИЙ
ЧЕБОКСАРЫ
ВОТКИНСК
КАЗАНЬ
САРАТОВ
КУЙБЫШЕВ
СВЕРДЛОВСК
ЧЕЛЯБИНСК
ОРСК
КУСТАНАЙ

И ВЫПОЛНИМ!

Задачи, поставленные Центральным Комитетом партии на шестую пятилетку, огромны. Они потребуют от партии и от всего народа больших усилий и напряженного труда.

Из доклада Н. А. Булганина „Директивы XX съезда КПСС по шестому пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1956—1960 годы“

Билярского районов не имели возможности смотреть кинофильмы. В Мензелинском, Куйбышевском, Муслюмовском районах у библиотек не было собственных помещений. Встречались факты (в Алексеевском, Тукаевском, Тетюшском районах), когда помещения учреждений культуры использовались не по назначению.

Жители сельской местности, обделенные социальными благами, чувствовали свою ущербность. Такие проблемы, как низкий уровень медицинского и бытового обслуживания, медленные темпы газификации, плохое состояние дорог в сельской местности, не соответствующая среднесоюзным показателям оплата труда колхозников и рабочих совхозов, способствовали развитию комплекса неполноценности у коренного населения поволжских республик. Жители деревень видели решение этой проблемы в переселении в города, однако не все решались на это. Причиной было незнание или слабое знание русского языка. Как верно отмечает А. Галлямова, деревни периода «оттепели» являлись национальной культурной резервацией. Переезжая в город, нерусские крестьяне попадали из однонациональной в многонациональную среду, где общение на производстве, в официальных учреждениях и т.д. было на русском языке.

Тем не менее прирост сельскохозяйственной продукции за годы семилетки (1959–1965) составил в республике 41,1%, сбор зерна увеличился на 38%. Многие колхозники и работники совхозов были награждены орденами. 27 наиболее достойных из них были удостоены высокого звания Героя Социалистического Труда: Д.Р. Ахметов, Х.В. Зайдуллин, З.К. Кашапов, Г.Г. Полющенков, Н.Б. Бариев, Н.Ш. Хусаинов, Н.Н. Галочкина и др. За высокие урожаи, увеличение производства и продажи государству зерна Татарии по итогам 1965 г. было присуждено переходящее Красное Знамя Совета Министров РСФСР.

учреждениеләрен төзекләндерү һәм аларның эшен яхшырту өчен бүлеп бирелгән финанс чараларыннан нәтиҗәсез файдалану очраклары да очрый. Мәсәлән, Лениногорск районының Иске Иштирәк авыл клубы бик ташландык хәлгә килә: түбәдән су үтә, түшәм черегән. Мөслим, Балык Бистәсе, Биләр районнарының кайбер торак пунктларында яшәүчеләрнең кинофильмнар карау мөмкинлегеннән мәхрүм булалар. Минзәлә, Куйбышев, Мөслим районнарында китапханәләрнең үз биналары булмый. Мәдәният учреждениеләре биналарының тиешле максатларда файдаланылмау фактлары очрый (Алексеевск, Тукай, Тәтеш районнарында).

Социаль рәхәтлекләрдән мәхрүм ителгән авыл кешеләре үзләрен кимчелекле итеп хис итәләр. Медицина һәм көнкүреш хезмәте күрсәтүнең дәрәҗәсе түбән булу, газлаштыруның акрын темпы, авыл җирлегендәге юлларның начарлыгы, колхозчыларның һәм совхозлар эшчеләренең Союз буенча уртача күрсәткечләрдән түбән хезмәт хаклары Идел буе республикаларында яшәүче төп халыкта тулы кыйммәткә ия булмау хисе комплексы үсешенә булышлык итте. Авылларда яшәүчеләр бу проблеманың хәл ителүен шәһәрләргә күченүдә күрә, әмма барысы да бу адымга тәвәккәлләми, моның сәбәбе – рус телен белмәү яки начар белү иде. Ә. Галләмова билгеләп үткәнчә, «җепшеклек» чоры авыллары үзенә күрә милли мәдәни резервация булып тора. Шәһәргә күчкәч, рус булмаган крестьяннар бер милләтле даирәдән күпмилләтле мохиткә килеп эләгә, анда эш урынында, рәсми учреждениеләрдә һәм башка җирләрдә аралашу. рус телендә бара.

Шулай да, җидееллык чорында (1959-1965 еллар) авыл хуҗалыгы продукциясе үсеше республикада 41,1% тәшкил итә, ашлык җыю 38% ка арта. Күп кенә колхозчылар һәм совхоз хезмәткәрләре орденнар белән бүләкләнә. Алардан иң лаеклы 27 кеше – Д.Р. Әхмәтов, Х.В. Зәйдуллин, З.К. Кашапов, Г.Г. Полющенков, Н. Б. Бариев, Н. Ш. Хөсәенов, Н. Н. Галочкина һәм башкалар Социалистик Хезмәт Герое исеменә лаек булды. 1965 ел нәтиҗәләре буенча югары уңыш алган, ашлык җитештерүне һәм аны дәүләткә сатуны арттырган өчен Татарстанга РСФСР Министрлар Советының күчмә Кызыл Байрагы бирелә.

АГРОХИМИЯ
РАСТЕМ!

1965–1980 гг.

Торгынлык чорының каршылыклы сабаклары

ГЛАВА 4

Противоречивые уроки эпохи застоя

ДОБРОЕ СЕМЯ-Д

ОБРЫЙ И ВСХОД

МИНИСТРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Мамаков Георгий Федорович – работал с марта 1965 г. по июль 1967 г.

Родился в 1926 г. в деревне Крещенные Казыли Рыбно-Слободского района ТАССР. Трудовую биографию начал рано: счетоводом, председателем колхоза. В 1949–1965 гг. работал по комсомольской и партийной линии. Окончил сначала Казанский педагогический институт (учитель русского языка и литературы), затем Тетюшский сельскохозяйственный техникум, Казанский сельскохозяйственный институт, Казанскую высшую партийную школу. Перед назначением министром работал первым секретарем Буинского райкома КПСС. С 1967 по 1994 г. работал проректором Казанского сельскохозяйственного института, курировал направление повышения квалификации руководящих сельскохозяйственных кадров.

Минушев Фатых Халилрахманович – работал с августа 1967 г. по сентябрь 1971 г.

Родился в 1926 г. в деревне Утямышево Тетюшского района ТАССР. Окончил сначала Тетюшскую одногодичную, затем Свияжскую трехгодичную сельхозшколу, в 1956 г. – Казанский сельскохозяйственный институт по специальности «агроном». Работал агрономом Ашитбашской МТС, позднее – совхоза «Северный» нынешнего Арского района. В 1958 г. его назначили начальником инспекции сельского хозяйства, заместителем председателя Тукаевского райисполкома, через год – председателем исполкома райсовета депутатов трудящихся. В 1962 г. – начальник отдела земледелия и семеноводства в Министерстве производства и заготовок сельхозпродуктов ТАССР. В 1965 г. – заместитель министра, через два года – первый заместитель министра сельского хозяйства. В сентябре 1971 г. назначен директором Татарского научно-исследовательского института сельского хозяйства, с 1984 г. возглавлял Республиканскую контрольно-семенную лабораторию.

Зиганшин Усман Шагиевич – работал с сентября 1971 г. по ноябрь 1983 г.

Родился в 1926 г. в селе Большая Атня Арского района Татарской АССР. Трудовую деятельность начал в 1941 г. бухгалтером колхоза им. Кирова Атнинского района Татарской АССР, позже работал бригадиром полеводческой бригады колхоза. С 1943 по 1950 г. служил в Советской армии. После увольнения в запас в 1950 г. поступил учиться в трехгодичную Татарскую сельскохозяйственную школу по подготовке председателей колхозов по специальности «младший агроном». Позже заочно окончил Казанский сельскохозяйственный институт. С 1953 по 1957 г. работал председателем колхоза «Коммунизм таны». В 1957 г. назначен директором Атнинской МТС, после реорганизации МТС – начальником райсельхозинспекции. С 1965 по 1971 г. занимал руководящие посты по партийной линии. В 1983 г. по его просьбе (в связи с ухудшением здоровья) освобожден от обязанностей министра и назначен главным государственным инспектором по закупкам и качеству сельскохозяйственных продуктов по ТАССР.

АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ МИНИСТРЛАРЫ

Мамаков Георгий Федорович – 1965 елның март-июль айларында эшли.

1926 елда ТАССРның Балык Бистәсе районы Керәшен Казысы авылында туа. Хезмәт биографиясе иртә башлана – хисапчы, колхоз рәисе булып эшли. 1949 – 1965 елларда комсомол һәм партия линиясе буенча эшли. Башта Казан педагогика институтын (рус теле һәм әдәбияты укытучысы), аннары Тәтеш авыл хуҗалыгы техникумын, Казан авыл хуҗалыгы институтын, Казан югары партия мәктәбен тәмамлый. Министр итеп билгеләнгәнче, КПССның Буа райкомы беренче секретаре булып эшли. 1967 – 1994 елларда Казан авыл хуҗалыгы институты проректоры булып эшли, җитәкче авыл хуҗалыгы кадрларының квалификациясен күтәрү юнәлешенә кураторлык итә.

Минушев Фатыйх Хәлилрахман улы – 1967 елның августы – 1971 елның сентябрендә эшли.

1926 елда ТАССРның Тәтеш районы Үтәмеш авылында туган. Башта Тәтеш берьеллык, аннан өчьеллык Зөя авыл хуҗалыгы мәктәбен, 1956 елда агроном белгечлеге буенча Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлый. Хәзерге Арча районының Ашытбаш МТСында, соңрак «Северный» совхозында агроном булып эшли. 1958 елда аны авыл хуҗалыгы инспекциясе башлыгы – Тукай районы башкарма комитеты рәисе урынбасары, бер елдан – район Советы башкарма комитеты рәисе итеп билгелиләр. 1962 елда-ТАССР авыл хуҗалыгы продуктларын җитештерү һәм хәзерләүләр министрлыгында игенчелек һәм орлыкчылык бүлеге башлыгы. 1965 елда министр урынбасары, ике елдан соң – авыл хуҗалыгы министры.

1971 елның сентябрендә Татар авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты директоры итеп билгеләнә, 1984 елдан башлап Республика контроль-орлыкчылык лабораториясен җитәкли.

Җиһаншин Госман Шаһи улы – 1971 елның сентябре – 1983 елның ноябрендә эшли.

1926 елда Татарстан АССРның Арча районы Олы Әтнә авылында туган. Хезмәт эшчәнлеген 1941 елда Татарстан АССРның Әтнә районы Киров исемендәге колхоз хисапчысы булып башлый, соңрак колхозның кырчылык бригадасы бригадиры булып эшли. 1943 – 1950 елларда Совет Армиясендә хезмәт итә. Запаска киткәннән соң, 1950 елда колхоз рәисләрен әзерләү буенча өч еллык Татарстан авыл хуҗалыгы мәктәбенә укырга керә, кече агроном белгечлеге ала. Соңрак читтән торып Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлый. 1953 – 1957 елларда «Коммунизм таңы» колхозы рәисе булып эшли. 1957 елда Әтнә МТСы директоры, МТС үзгәртеп корылганнан соң, район авыл хуҗалыгы инспекциясе башлыгы итеп билгеләнә. 1965 елдан 1971 елга кадәр партия линиясе буенча җитәкче вазифаларны башкара.

1983 елда үзенең үтенече буенча (сәламәтлеге начарлану сәбәпле) министр вазифаларыннан азат ителә һәм ТАССР буенча авыл хуҗалыгы продуктларын сатып алу һәм сыйфат буенча Баш дәүләт инспекторы итеп билгеләнә.

ШИРЕ
УРОЖАИ

НИЕ ЗА ВЫСОКИЕ
НОВЫХ КУЛЬТУР!

Восьмая пятилетка (1966–1970), с которой началось руководство Л. Брежнева, многими историками считается самой успешной в советской истории. Столько надежд связывалось с важными государственными решениями и событиями. И столько достижений и примеров упадка в истории аграрного сектора страны было в период вплоть до 1985 г.

Вспомним основные нововведения косыгинской реформы. Это Устав колхозов от ноября 1969 г., который давал коллективным хозяйствам значительную самостоятельность, даже вводились элементы хозрасчета. Колхозники имели право содержать личное подсобное хозяйство, приусадебный участок, домашний скот и птицу. В этот период были провозглашены широкомасштабные программы мелиорации и строительства ирригационных каналов, стабилизации эксплуатации целинных земель и особый план возрождения нечерноземных земель центра России.

В первые послереформенные годы (1966–1970) среднегодовые темпы прироста национального дохода выросли в среднем на 1,1%

Л.Брежнев җитәкчелегенә башлангыч биргән сигезенче бишьеллык (1966-1970 еллар) күп кенә тарихчылар тарафыннан совет тарихындагы бишьеллыкларның иң уңышлысы санала. Мөһим дәүләт карарлары һәм вакыйгалар белән никадәр өметләр бәйләнгән. 1985 елга кадәр илебезнең аграр секторы тарихында никадәр казанышлар һәм мисаллар бар.

Косыгин реформасының төп яңалыкларын искә төшерик. Шуларның берсе – колхозларның 1969 елның ноябрендә кабул ителгән Уставы, ул күмәк хуҗалыкларга шактый күләмдә мөстәкыйльлек бирә, хәтта хуҗалык исәп-хисабы элементлары да кертелә. Колхозчылар шәхси ярдәмче хуҗалык, йорт яны кишәрлеге, терлекләр һәм кош-корт асрауга хокук бирелә. Бу чорда мелиорация һәм ирригация каналлары төзү, чирәм җирләрне файдалануны тотрыклыландыру буенча киң колачлы программалар һәм Россия үзәгендәге кара туфраклы булмаган җирләрне яңадан торгызуның махсус планы игълан ителә.

Реформадан соңгы беренче елларда (1966-1970), узган биш ел белән чагыштырганда,

по сравнению с предыдущей пятилеткой, а прирост валовой продукции сельского хозяйства в те же годы увеличился на 1,7%. В стране производилось продукции в 4 раза больше, чем за предыдущие четыре пятилетки.

Результаты этой целенаправленной политики впечатляют. В стране возросли объемы производства и государственных закупок основных видов сельскохозяйственной продукции, улучшилась отраслевая структура сельского хозяйства – повысился удельный вес продукции животноводства (в 1966–1970 гг. на долю животноводства приходилось 49,1% валовой продукции сельского хозяйства, в 1971–1975 гг. – 51,2%).

Поволжье стало зоной проведения масштабных мелиоративных работ, на которые в девятой пятилетке было израсходовано более 2 млрд руб. За это время буквально с нуля была создана материальная база, позволяющая ежегодно вводить 2530 тыс. га орошаемых земель. На баланс колхозов и совхозов поступало 529 тыс. регулярного орошения.

Рост производительности труда, объемов

милли керемнең уртача еллык үсеш темплары 1,1% ка, авыл хуҗалыгы тулай продукциясе үсеше 1,7% ка арта. Илдә продукция узган дүрт бишьеллыкка караганда 4 тапкыр күбрәк җитештерелә.

Әлеге максатчан сәясәтнең нәтиҗәләре таң калдыра. Илдә авыл хуҗалыгы продукциясенең төп төрләрен җитештерү һәм дәүләт тарафыннан сатып алу күләмнәре үсә, авыл хуҗалыгының тармак структурасы яхшыра — терлекчелек продукциясенең чагыштырма арта (1966 – 70 елларда терлекчелек өлешенә авыл хуҗалыгы продукциясенең 49,1% ы, 1971 – 75 елларда 51,2% ы туры килә).

Идел буе киң колачлы мелиорация эшләре үткәрү зонасына әверелә, аларга тугызынчы бишьеллыкта 2 млрд. сумнан артык акча тотыла. Бу вакыт эчендә ел саен 2530 мең гектар сугарулы җирләрне файдалануга тапшырырга мөмкинлек биргән матди база булдырыла. Колхозлар һәм совхозлар балансына 529 мең даими сугарулы басулар.

Хезмәт җитештерүчәнлеге, җитештерү күләмнәре үсеше, икътисади стимуллар-

производства, усиление экономических стимулов обеспечили повышение доходов и рентабельности колхозов и совхозов. Валовой доход колхозов страны за 1966–1975 гг. возрос в 1,4 раза. В среднем за 1971–1975 гг. их чистый доход составил более 6,6 млрд руб., или превысил в 1,5 раза доход за 1961–1965 гг. Совхозы в 1971–1975 гг. получили около 10 млрд руб. прибыли.

Большая ставка делалась на совершенствование материально-технической базы аграрной отрасли. В Татарии особенно высокие темпы технического перевооружения села наблюдались в 1965–1975 гг. Во всех районах строились крупные животноводческие комплексы, в которых предусматривались механизация и автоматизация всех производственных процессов. В большинстве колхозов и совхозов появились крупные машинные дворы со сложным набором техники. В пригородных совхозах активно развивалось тепличное хозяйство. На больших площадях были сооружены поливные системы. Резко возросло применение минеральных удобрений. Так, за девятую пятилетку машинно-тракторный парк в колхозах и совхозах республики обновился на 68–80%, энерговооруженность труда возросла в 1,5 раза. К 1980 г. в хозяйствах работало свыше 65 тыс. тракторов, комбайнов, автомобилей.

Все эти изменения не могли не вызвать значительный рост численности квалифицированных кадров. К 1975 г. в колхозах, совхозах и других государственных хозяйствах страны работало 1207 тыс. специалистов с высшим и средним специальным образованием, или в 2,3

ны кечәйтү колхозларның һәм совхозларның табышларын һәм рентабельлеген арттыруны тәэмин итә. 1966-1975 елларда илдә колхозларының тулай кереме 1,4 тапкыр үсә. 1971-1975 елларда аларның уртача чиста кереме 6,6 млрд. сумнан арта, ягъни 1961-65 еллардагы керемнән 1,5 тапкыр күбрәк була. 1971-1975 елларда совхозлар 10 млрд. сумга якын табыш ала.

Аграр тармакның матди-техник базасын камилләштерүгә зур басым ясала. Татарстанда авылны техник яктан яңадан коралландыруның аеруча югары темплары 1965-1975 елларда күзәтелә. Барлык районнарда эре терлекчелек комплекслары төзелә, аларда барлык җитештерү процессларын механикалаштыру һәм автоматлаштыру күздә тотыла. Күпчелек колхозларда һәм совхозларда төрле техника урнаштырылган эре машина мәйданчыклары барлыкка килә. Шәһәр яны совхозларында теплица хуҗалыгы актив үсеш кичерә. Зур мәйданнарда сугару системалары корыла. Минераль ашламалар куллану кискен арта. Тугызынчы бишьеллыкта республика колхозларында һәм совхозларында машина-трактор паркы 68-80 процентка яңартыла, эшләүчеләр санына карата энергия кулланылу нисбәте 1,5 тапкыр арта. 1980 елга хуҗалыкларда 65 меңнән артык трактор, комбайн, автомобиль эшли.

Әлеге барлык үзгәрешләр квалификацияле кадрлар санының күпкә артуына китерде. 1975 елга колхозларда, совхозларда һәм башка дәүләт хуҗалыкларында югары һәм урта махсус белемле 1207 мең, ягъни 1965 елга караганда 2,3 тапкыр күбрәк белгеч эшли; механиза-

раза больше, чем в 1965 г.; число механизаторов составило 4074 тыс. человек, т.е. увеличилось на 32%. В среднем на колхоз приходилось 19, на совхоз — 33 специалиста с высшим и средним специальным образованием.

С колхозов и совхозов списывались долги, повысились закупочные цены, устанавливались надбавки за сверхплановую продажу продукции государству, снижены налоги. В Татарской республике рост развития индустрии достиг 59% – это были наиболее высокие показатели по стране.

Одним словом, первоначальный эффект аграрной реформы был весьма значительным. В республике среднегодовое производство валовой продукции за восьмую пятилетку увеличилось на 30% при плане 23%. Производительность труда в колхозах и совхозах Татарии возросла за этот же период на 44%, тогда как общесоюзный показатель составлял 37%.

За 1970–1980-е годы было многое сделано для наращивания производственного потенциала колхозов и совхозов. Так, в аграрно-промышленный комплекс республики было вложено 4,7 млрд руб., что в 1,8 раза больше, чем в предшествовавшее десятилетие. Показатель фондообеспеченности в расчете на 100 га сельхозугодий возрос в 3,3 раза, фондовооруженность в расчете на одного работника – в 3,6 раза, составив в 1981 г. 9,4 тыс. руб. На полях появились мощные трактора и комбайны, из значительной части трудоемких процессов был вытеснен ручной труд. В широких масштабах осуществлялись химизация отрасли, мелиорация земель. Строились механизированные

торлар саны 4074 мең кеше тәшкил итә, ягъни 32% ка арта. Колхозга уртача – 19, совхозга 33 югары һәм урта махсус белемле белгеч туры килә.

Колхозларның һәм совхозларның бурычлары сызыла, сатып алу бәяләре күтәрелә, дәүләткә планнан тыш продукция саткан өчен өстәмә түләүләр билгеләнә, салымнар киметелә. Татарстанда индустрия үсеше 59 % ка җитә – бу ил буенча иң югары күрсәткеч иде.

Кыскасы, аграр реформаның башлангыч нәтиҗәсе гаять зур була. Республикада сигезенче бишъеллыкта уртача еллык тулай продукция җитештерү, план буенча үсеш 23% каралганда, 30% ка арта. Татарстан колхозларында һәм совхозларында хезмәт җитештерүчәнлеге шул ук чорда 44% ка үсә, гомумсоюз күрсәткече 37% тәшкил итә.

1970-1980 нче елларда колхозларның һәм совхозларның җитештерү потенциалын арттыру өчен күп эш башкарыла. 1971-1981 елларда республиканың аграр-сәнәгать комплексына узган унъеллыкка караганда 1,8 тапкыр күбрәк – 4,7 млрд. сум акча кертелә. Республикада фонд белән тәэмин ителеш күрсәткече, 100 гектар авыл хуҗалыгы җирләренә кучереп исәплəгәндә – 3,3 тапкыр, бер хезмәткәргә күчереп исәпләгәндә 3,6 тапкыр арта һәм 1981 елда 9,4 мең сум тәшкил итә. Кырларга куәтле тракторлар һәм комбайннар чыга, күп хезмәт таләп ителгән процессларның шактый өлешеннән кул хезмәте кысрыклап чыгарыла. Тармакны химияләштерү, җирләрне мелиорацияләү киң колач белән башкарыла. Механикалаштырылган сөт, кошчылык ком-

молочные, птицеводческие комплексы, развивалось тепличное хозяйство. Развивались агропромышленная интеграция, межхозяйственная кооперация.

Но с начала 70-х годов в развитии аграрной отрасли наметились неблагоприятные тенденции. Распаханность сельскохозяйственных угодий республики составляла 82%. В связи с созданием Нижнекамского ТПК, Нижнекамского водохранилища и прокладкой новых магистральных нефте- и газопроводов из сельскохозяйственного оборота был выведен огромный массив плодородных земель.

Если фондовооруженность хозяйств республики в 1980 г. увеличилась по сравнению с 1970 г. в 2,2 раза, в то же время производство валовой продукции в расчете на одного работника возросло только в 0,4 раза. В целом за девятую пятилетку (1971–1975) объем производства сельскохозяйственной продукции в республике увеличился лишь на 9%. Сборы зерновых даже уменьшились с 3,4 млн тонн до 3,1 млн тонн в среднем в год. Эту неблагоприятную тенденцию не удалось преодолеть и в следующей, десятой пятилетке (1976–1980).

Причины такой пробуксовки были очевидны – административное вмешательство в дела колхозов и совхозов. Основная масса финан-

плекслары төзелә, теплица хуҗалыгы үсеш ала. Агросәнәгать интеграциясе, авыл хуҗалыгы кооперациясе үсә.

Әмма 1960 еллар ахырына ук Косыгинның икътисади реформасы аксый башлый, тиздән исә бөтенләй туктала. 70 нче еллар башыннан аграр тармак үсешендә тискәре тенденцияләр күзәтелә. Республиканың авыл хуҗалыгы җирләренең сөрелүе 82 % тәшкил итә. Әмма 1970 елларда, Түбән Кама территориальҗитештерү комплексы, Түбән Кама сусаклагычы төзелү, яңа магистраль нефть һәм газүткәргечләр салыну белән бәйле рәвештә, уңдырышлы җирләрнең гаять зур мәйданнары авыл хуҗалыгы әйләнешеннән чыгарыла.

1980 елда республика хуҗалыкларының фондлар белән тәэмин ителеше, 1970 ел белән чагыштырганда, 2,2 тапкыр арта. Шул ук вакытта, бер хезмәткәргә күчереп исәпләгәндә, тулай продукция җитештерү 0,4 тапкыр үсә. Гомуми алганда, тугызынчы бишьеллыкта (1971–1975) республикада авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерү күләме нибары 9 % ка арта. Бөртеклеләрнең җыемы хәтта азая – елга уртача 3,4 миллион тоннадан 3,1 миллион тоннага кадәр кими. Әлеге тискәре тенденцияне киләсе, унынчы бишьеллыкта да (1976–1980) җиңү мөмкин булмый.

ЦИТАТА

«У нас должна быть манная и перловая крупа в неограниченном количестве и ячневая крупа, крупу гороховую можно приготовить, гречневую муку можно приготовить с сахаром и медом под блины. Когда широкий ассортимент круп, макарон, вермишели и прочего, то рабочая семья при том же самом бюджете, который она имеет, может легче построить снабжение своей семьи. Сегодня ячневую крупу приготовит, завтра перловую, послезавтра рис себе позволит, один раз подороже возьмет рис, другой раз подешевле, это не так надоедает, пища должна быть разнообразной...».

Из выступления Л.И. Брежнева перед руководством Ленинграда 12 июля 1965 г.

ЗЯББАРОВ
Галимзян Гимранович

ДОБРЫЙ СЛЕД НА ЗЕМЛЕ

Родился в 1932 году в деревне Татарские Сарсазы Чистопольского района. Окончил Чистопольский совхоз-техникум. Работал контролером-механиком Тат. Елтанской МТС, после службы в рядах Вооруженных Сил - автомехаником Каргалинской МТС Кызыл-Армейского района, главным инженером Новошешминской РТС.

В 1959 году Галимзян Гимранович избирается председателем колхоза «Советская Татария» Чистопольского района.

С 1966 года возглавляет совхоз «Каргалинский». В 1974 году заочно окончил Казанский сельскохозяйственный институт, получив квалификацию агронома-экономиста.

С 1970года свой организаторский опыт Галимзян Гимранович отдает развитию Чистопольского райобъединения «Сельхозтехника».

Под его руководством построены высокомеханизированные цеха, складские помещения, ангары для хранения техники, магазин, столовые, дом культуры, жилые дома. По инициативе Галимзяна Гимрановича впервые в республике на базе РТП и отстающего колхоза «Урожай» создана агропромышленная фирма «Индустрия».

Самоотверженный труд Зяббарова отмечен двумя орденами Трудового Красного Знамени, «орденом «Знак Почета».

В Чистополе в честь Заслуженного механизатора Республики Татарстан. Засл енного работника сельского хозяйства Российской Федерации одна из улиц города азвана его именем.

совых ресурсов, направлявшихся на развитие сельского хозяйства, не доходила до хозяйств. Чаще всего она превращалась в прибыль предприятий, призванных им помогать в эксплуатации материальной базы производства, таких как «Сельхозхимия», «Сельхозэнерго», мелиоративные службы и т.п. Во второй половине 1970-х годов модернизация сельского хозяйства проходила под лозунгами концентрации и специализации, межхозяйственной кооперации. Были созданы крупные молочные комплексы, откормочные хозяйства, птицефабрики, теп-личные комбинаты, в которых использовались передовые технологии. В результате перестали быть остродефицитными продукты питания, например, куриное мясо и яйца. Хорошим примером достижений республики этого периода могут быть успехи Чистопольского райобъединения «Сельхозтехника» под руководством талантливого организатора Зяббарова Галимзяна Гимрановича. Благодаря ему, были построены и введены в строй цеха по ремонту зерновых, кормоуборочных комбайнов и их агрегатов, а также проведены реконструкция и расширение цеха по ремонту тракторов. Построены Дворец культуры, магазины, столовая, дома для рабочих. Впервые в республике на базе «Сельхоз-

Мондый аксауларның сәбәпләре аермачык иде, ул да булса – колхозлар һәм совхозлар эшләренә административ тыкшыну. Авыл хуҗалыгын үстерүгә юнәлдерелгән финанс ресурсларының күп өлеше хуҗалыкларга барып җитми. Барыннан да бигрәк алар хуҗалыкларга җитештерүнең матди базасын файдалануда ярдәм итәргә тиешле предприятиеләрнең – «Сельхозхимия», «Сельхозэнерго», мелиорация хезмәтләренең һәм башкаларның табышына әверелә.

1970 нче елларның икенче яртысында авыл хуҗалыгын модернизацияләү концентрация һәм махсуслашу, хуҗалыкара хезмәттәшлек (кооперация) шигарьләре астында бара. Эре сөт комплекслары, симертү хуҗалыклары, кошчылык фабрикалары, теплица комбинатлары булдырыла, аларда алдынгы технологияләр кулланыла. Нәтиҗәдә, азык-төлек продуктларына әйтик, тавык ите һәм йомыркага кытлык бетә. Бу чорда республика казанышларының яхшы мисалы итеп талантлы оештыручы Галимҗан Гыймран улы Җаббаров җитәкчелегендә «Сельхозтехника»ның Чистай районы берләшмәсе уңышларын санарга мөмкин.

Аның ярдәме белән бөртеклеләр һәм азык җыеп алучы комбайннар һәм аларның агре-

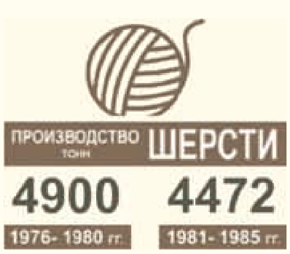

техники» и отстающего колхоза «Урожай» была создана агропромышленная фирма «Индустрия». В знак признательности чистопольцы назвали одну из улиц города именем Заслуженного работника сельского хозяйства РФ, Заслуженного механизатора ТАССР Г.Г.Зяббарова. В целом показатели аграрного сектора экономики Татарии были выше общесоюзных. В расчете на 100 га сельхозугодий в общественном секторе аграрного производства республики продукции производилось в 1,5 раза больше, чем по РСФСР. На прилавках магазинов появилась продукция овощеводческих совхозов. Примером успешного производства овощей на огромных площадях являлся пригородный совхоз «Майский», в котором в 1978 г. появился уникальный тепличный комплекс площадью 28 га. В целом в специализированных хозяйствах Татарии выращивалось 56% овощей, 74% плодов и ягод.

Стали отставать от общесоюзных показателей и темпы обновления материально-технической базы аграрного производства республики. Это было связано с тем, что в 1974 г. было принято специальное Постановление ЦК КПСС

гатларын ремонтлау буенча цехлар сафка кертелә, шулай ук тракторлар ремонтлау цехын реконструкцияләү һәм киңәйтү эшләре башкарыла.

Мәдәният сарае, кибетләр, ашханә, эшчеләр өчен йортлар төзелә.

Республикада беренче буларак, «Сельхозтехника» һәм артта калган «Урожай»колхозы базасында «Индустрия» агросәнәгать фирмасы оештырыла.

Хөрмәт йөзеннән чистайлылар шәһәр урамнарының берсенә РФнең атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре, ТАССРның атказанган механизаторы Г.Г.Җаббаров исемен бирәләр. Гомумән алганда, Татарстан икътисадының аграр секторы күрсәткечләре гомумсоюз казанышларыннан югарырак иде. 100 гектар авыл хуҗалыгы җирләренә күчереп исәпләгәндә, РСФСР буенча күрсәткечләргә караганда, республика аграр җитештерүнең җәмәгать секторында 1,5 тапкыр күбрәк продукция җитештерелә. Кибетләр киштәләрендә яшелчә совхозлары продукциясе барлыкка килә. «Майский» шәһәр яны совхозы яшелчәләрне уңышлы рәвештә зур мәйданнарда җитештерү

«О дальнейшем развитии Нечерноземной зоны России». Согласно данному постановлению, огромные капиталовложения направлялись на развитие вошедших в эту зону областей и республик Центральной России – строились современные животноводческие комплексы, дороги, больницы, школы, клубы. Татарская республика даже частично не была включена в эти планы.

Тем не менее, повторимся, в целом показатели аграрного сектора экономики ТАССР были выше общесоюзных. Большую роль в сельскохозяйственном производстве играли личные подсобные хозяйства. Занимая 2% сельхозугодий республики, они производили 25% сельскохозяйственной продукции.

үрнәге булып тора, анда 1978 елда 28 гектар мәйданлы уникаль теплица комплексы барлыкка килә. Тулаем алганда, Татарстанның махсуслаштырылган хуҗалыкларында яшелчәләрнең 56% ы, җиләк-җимешнең 74% ы үстерелә.

Республика аграр җитештерүнең матди-техник базасын яңарту темплары да Бөтенсоюз күрсәткечләреннән калыша башлый. Бу 1974 елда КПСС Үзәк Комитетының «Россиянең Кара туфраклы булмаган зонасын алга таба үстерү турында» махсус карары кабул ителүе белән бәйле иде. Әлеге карар нигезендә зур капитал салулар Үзәк Россиянең әлеге зонага кергән өлкәләрен һәм республикаларын үстерүгә юнәлтелә – заманча терлекчелек комплекслары, юллар, хастаханәләр, мәктәпләр, клублар

СРЕДНЕГОДОВОЙ РАЗМЕР ВАЛОВОГО ДОХОДА КОЛХОЗОВ ТАССР	1966-1970 гг.	1971-1975 гг.	1976-1980 гг.
	505 тыс.руб	497 тыс.руб	401 тыс.руб

В животноводческой отрасли курс на концентрацию производства наибольший эффект имел в птицеводстве. К концу 1970-х годов в республике около крупных городов действовали 10 птицефабрик по производству яиц и три бройлерные. В итоге произошло резкое увеличение производства мяса птицы в 4 раза, яиц – в 3 раза. В республике была снята проблема дефицита птицеводческой продукции.

Однако в целом избранное в аграрной политике магистральное направление на концентрацию и специализацию производственных процессов, нацеленных на развитие агропромышленной интеграции, желаемых перемен не приносило. В развитие крупных комплексов вкладывались огромные средства, но работали они не всегда эффективно. В 1980 г. в республике на основе межхозяйственной кооперации в современных животноводческих комплексах производилось лишь 10% говядины. Мощности по производству молока на крупных животноводческих комплексах были освоены к 1980 г. лишь на 59%. В комплексах нередко применял-

төзелә. Татарстан Республикасы бу планнарга өлешчә дә кертелми.

Авыл хуҗалыгы җитештерүендә шәхси ярдәмче хуҗалыклар зур роль уйный. Республиканың авыл хуҗалыгы җирләренең 2% ын биләп, алар авыл хуҗалыгы продукциясенең 25% ын җитештерәләр.

Терлекчелек тармагында җитештерүне концентрацияләү юнәлеше кошчылыкта иң зур нәтиҗәлелеккә ирешә. 1970 еллар ахырына республикада эре шәһәрләр янында йомырка җитештерү буенча 10 кошчылык фабрикасы һәм 3 бройлер фабрикасы эшли. Нәтиҗәдә, кош ите җитештерү – 4 тапкыр, йомырка җитештерү 3 тапкыр арта. Республикада кошчылык продукциясенә кытлык проблемасы хәл ителә.

Әмма тулаем алганда, аграр сәясәттә агросәнәгать интеграциясен үстерүгә төбәлгән җитештерү процессларын концентрацияләү һәм махсуслаштыру магистраль юнәлеше теләгән үзгәрешләргә китермәде. Эре комплекслар үсешенә зур акчалар сарыф ителә, әмма алар һәрвакыт та нәтиҗәле эшләмиләр. 1980

ся тот же ручной труд, что и на обычных фермах.

Например, комплекс совхоза «Шешминский» Нижнекамского района, который был введен в строй в 1976 г. В 1980 г. молокопровод здесь разукомплектовали, а доение коров производилось в ведра. В результате нагрузка на одного оператора составляла 20 коров вместо 50, как предусматривалось проектом. На комплексе не работали холодильные установки и вентиляция.

Основная нагрузка по производству молока по-прежнему приходилась на традиционные фермы, но на их реконструкцию средств выделялось мало. Сильные хозяйства старались решать эту проблему своими силами, в слабых фермы располагались в грязных холодных помещениях.

В 1966–1980 гг. формируется практика ежегодного проведения зооветеринарных конференций Татарской АССР, на которых подводятся итоги развития животноводства, ветеринарного дела, а также разрабатываются меры совершенствования ветеринарной службы. В эти годы достигнуты высокие показатели отдачи ветеринарного обслуживания животноводства. В 1971 г. за счет ветеринарного обслуживания животноводства в 583 колхозах получен годовой экономический эффект в сумме 7,4 млн

елда хуҗалыкара кооперация нигезендә республикадагы заманча терлекчелек комплексларында сыер итенең нибары 10% ы гына җитештерелә. 1980 елга эре терлекчелек комплексларында сөт җитештерү куәтләре 59% ка гына үзләштерелә. Комплексларда еш кына гади фермалардагыча кул хезмәте кулланыла.

Мәсәлән, Түбән Кама районы «Шешминский» совхозының 1976 елда файдалануга тапшырылган комплексы. 1980 елда анда сөтүткәргеч комплекты сүтелә, ә сыерларны ... чиләкләргә савалар. Нәтиҗәдә бер операторга йөкләнеш 50 сыер урынына 20 сыер тәшкил итә. Комплекста суыту җайланмалары һәм вентиляция эшләми...

Сөт җитештерү буенча төп эш традицион фермаларга туры килә, аларны реконструкцияләүгә акча аз бирелә. Куәтле хуҗалыклар бу проблеманы үзләре хәл итәргә тырышалар, көчсез хуҗалыкларда фермалар пычрак салкын биналарда урнаша.

1966-1980 елларда ел саен Татарстан АССРның зооветеринария конференцияләрен уткәрү тәҗрибәсе формалаша, аларда терлекчелек, ветеринария эше үсешенә йомгак ясала, шулай ук ветеринария хезмәтен камилләштерү чаралары эшләнә. Бу елларда терлекчелеккә ветеринария хезмәте күрсәтү югары күрсәткечләргә ирешә. 1971 елда

руб. Государство высоко оценило достижения ветеринарных специалистов, наградив их за большой вклад в развитие сельского хозяйства орденами и медалями.

Если говорить об общих итогах брежневского периода, то среднегодовой размер валового дохода колхозов ТАССР неуклонно уменьшался: с 505 тыс. руб. в 1966–1970 гг. до 497 тыс. руб. в 1971–1975 гг. и до 401 тыс. руб. в 1976–1980 гг. Аналогичная тенденция была характерна и для колхозов РСФСР, но валовой доход в расчете на один колхоз по федерации был неизменно выше, чем в республике. Причем этот разрыв увеличился с 1,3 раза в девятой пятилетке и до 1,5 раза – в десятой.

Прибыль совхозов, межхозяйственных и государственных предприятий Татарской АССР также имела отчетливую тенденцию к снижению. Если в целом за девятую пятилетку они имели 88,1 млн руб. прибыли, то в десятой пятилетке – 11,9 млн руб. убытка. В республике было немало хозяйств-должников. Например, в 1979 г. из 553 колхозов – 414 (75% от их общего количества), из 248 совхозов – 163 (66%) закончили год с убытком. Общая сумма убытка составила 156 млн руб. В Алькеевском и Верхнеуслонском районах не было ни одного прибыльного хозяйства. Только в этих районах общие долги составили 30–57 млн руб.

терлекчелеккә ветеринария хезмәте күрсәтү хисабына 583 колхозда 7,4 млн сумлык еллык икътисади файда алына. Дәүләт ветеринария белгечләренең казанышларын югары бәяли, авыл хуҗалыгын үстерүгә зур өлеш керткән өчен орден-медальләр белән бүләкли.

Брежнев чорының гомуми нәтиҗәләренә килгәндә, ТАССР колхозларының еллык уртача кереме бертуктаусыз азая бара: 1966-1970 елларда 505 мең сумнан 1971-1975 елларда 497 мең сумга кадәр һәм 1976-1980 елларда 401 меңгә кадәр кими. РСФСР колхозларында да шундый ук тенденция күзәтелә, әмма федерация буенча бер колхозга исәпләгәндә тулаем керем, автономияле республикадагыга карaганда, һәрвакыт югарырак иде. Өстәвенә, бу аерма тугызынчы бишьеллыкта 1,3 тапкырдан унынчы бишьеллыкта 1,5 тапкырга кадәр арта.

Татарстан АССР совхозларының, хуҗалыкара һәм дәүләт предприятиеләренең табышы да аермачык рәвештә кимүгә таба бара. Тугызынчы бишьеллыкта алар 88,1 млн сум табыш алган булсалар, унынчы бишьеллыкта зыян 11,9 млн сум тәшкил итә. Республикада бурычлы хуҗалыклар шактый була. Мәсәлән, 1979 елны 553 колхозның 414е (аларның гомуми санының 75% ы), 248 совхозның 163 е (66%) зыян белән тәмамлый. Әлки һәм Югары Ослан районнарында бер генә табышлы хуҗалык та булмый.

Однако при этом в деревне произошли крупные социально-экономические изменения, направленные на сближение уровня жизни городского и сельского населения. За 1966–1975 гг. оплата труда колхозников повысилась в 1,8 раза, введено пенсионное обеспечение и социальное страхование; в 1,7 раза увеличилась заработная плата работников совхозов. Существенно возрос размер выплат и льгот, получаемых из общественных фондов потребления. Почти все сельские населенные пункты электрифицированы, многие – газифицированы. Построено и строится большое количество сельских школ, больниц, кинотеатров, клубов и домов культуры, комбинатов бытового обслуживания, магазинов, столовых, детских садов, растет число домов с благоустроенными квартирами. Изменилась социальная структура сельского населения: увеличилась доля работников индустриального профиля, появились новые профессии и специальности, углубились экономические связи между городом и деревней.

Бу районнарда гына да гомуми бурычлар 30-57 млн. сум исәпләнә.

Авылда шәһәр һәм авыл халкының тормыш дәрәҗәсен үзара якынайтуга юнәлдерелгән зур социаль-икътисади үзгәрешләр бара. 1966-1975 елларда колхозчыларның хезмәт хакы 1,8 тапкыр күтәрелә, пенсия белән тәэмин итү һәм социаль иминиятләштерү кертелә, совхоз хезмәткәрләренең хезмәт хакы 1,7 тапкыр арта. Җәмәгать куллану фондларыннан алына торган түләүләр һәм ташламалар күләме дә арта. Барлык авыл торак пунктлары диярлек электрлаштырыла, күбесе газлаштырыла. Күпсанлы авыл мәктәпләре, хастаханәләр, кинотеатрлар, клублар һәм мәдәният йортлары, көнкүреш хезмәте күрсәтү комбинатлары, кибетләр, ашханәләр, балалар бакчалары төзелә, төзекләндерелгән фатирлы йортлар саны арта. 1966-1975 елларда авыл җирлегендә 349,4 млн. кв. м торак мәйдан сафка баса. Авыл халкының социаль структурасы үзгәрә: индустриаль профиль хезмәткәрләренең өлеше арта, яңа һөнәрләр һәм белгечлекләр

Однако по-прежнему на низком уровне находилось медицинское, бытовое обслуживание. При немалых объемах добычи в республике попутного газа вялыми темпами развивалась газификация. Отставало от соседних поволжских республик строительство дорог в сельской местности. Уровень оплаты труда колхозника и рабочего совхозов в Татарской республике все еще отставал от среднесоюзных показателей. Неразвитость социальной сферы, бурное промышленное развитие послужили причинами активного переселения жителей деревень республики в города. Быстрая урбанизация вызывала дефицит кадров на селе. К началу 80-х годов удельный вес городского населения уже превышал в республике 63%. С 1970 по 1984 г. численность сельского населения уменьшилась почти в 1,3 раза, в то время как по стране в 1,1 раза.

Еще одна проблема – неравномерно развивающиеся «перспективные» и «неперспективные» села, которые появились, когда был принят курс на укрупнение производственных форм. Быс-

барлыкка килә, шәһәр һәм авыл арасындагы икътисади багланышлар тирәнәя.

Әмма элеккечә үк медицина, көнкүреш хезмәте күрсәтү түбән дәрәҗәдә иде. Республикада зур күләмдә иярчен газ чыгарылса да, газлаштыру сүлпән темплар белән бара. Авыл җирлегендәге юллар төзелеше Идел буендагы күрше республикалардагыдан артта кала. Татарстанда колхозчыларның һәм совхозлар эшчеләренең хезмәт хакы дәрәҗәсе дә Союздагы уртача күрсәткечләрдән калыша. Социаль өлкәнең начар үсүе, көчле сәнәгать үсеше республика авылларында яшәүчеләрнең актив рәвештә шәһәрләргә күчешенә сәбәп була. Тиз барган шәһәрләшү процессы авылда кадрларга кытлык тудыра. 80 нче еллар башына республикада шәһәр халкының чагыштырма өлеше 63% тан арта. 1970 -1984 елларда авыл халкының саны 1,3 тапкыр диярлек кими, шул ук вакытта ил буенча ул 1,1 тапкыр азая.

Тагын бер проблема җитештерү формаларын эреләндерүгә юнәлеш алган вакытта барлык-

Руководство Министерства сельского хозяйства ТАССР. Министр Ф.Х. Минушев (третий слева), и первый заместитель министра С.С. Нилов (четвертый слева)

трое развитие районных центров, крупных сел и поселков было связано с проводившимся курсом аграрной политики, направленной на дальнейшую концентрацию сельскохозяйственного производства. В Татарии из почти 4,2 тыс. сел только третья часть была отнесена к перспективным деревням. Во многих из них развернулось интенсивное строительство, появились целые улицы добротных домов, гостиницы, торговые центры, детские учреждения, бани. Однако общественная застройка велась по шаблону. Образцом архитектурной застройки того периода являлось село Шапши Высокогорского района. В это же время развитие деревень, попавших в разряд неперспективных, было приостановлено, а то и загублено.

Одни ученые называют этот период в развитии сельского хозяйства «золотым веком» социализма, другие, отдавая должное достижениям аграрного производства, обращают внимание на то, что оно не покрывало потребностей народного хозяйства и требовало от государства все новых и новых дотаций. Сельское хозяйство превращалось в «черную дыру» советской экономики. Именно на селе наиболее ярко проявилась несостоятельность «социалистических методов хозяйство-

ка килгән тигезсез үсешле «перспективалы» һәм «перспективасыз» авыллардан гыйбарәт була. Район үзәкләренең, зур авылларның һәм бистәләрнең тиз үсеше авыл хуҗалыгы җитештерүен алга таба туплауга юнәлтелгән аграр сәясәт белән бәйле иде. Татарстанда 4,2 меңгә якын авылның өчтән бер өлеше генә перспективалы авылларга кертелә. Аларның күбесендә интенсив төзелеш эшләре башлана, сыйфатлы йортлардан торган урамнар, кунакханәләр, сәүдә үзәкләре, балалар учреждениеләре, мунчалар барлыкка килә. Әмма иҗтимагый төзелеш шаблон буенча алып барыла. Биектау районының Шәпше авылы шул чордагы архитектура төзелеше үрнәге булып тора. Шул ук вакытта перспективасыз дип табылган авыллар үсеше туктала, ул авыллар шулай ук таркала баралар.

Галимнәрнең бер ишләре авыл хуҗалыгы үсешендәге әлеге чорны социализмның алтын гасыры дип атыйлар, икенчеләре, аграр җитештерү казанышларына тиешле бәя биреп, бу җитештерүнең халык хуҗалыгы ихтыяҗларын канәгатьләндермәвенә, дәүләттән кабат-кабат дотацияләр таләп итүенә игътибар итәләр. Авыл хуҗалыгы совет икътисадының «төпсез коесы»на әверелә.

Поздравление победителей соцсоревнования

вания». За всю историю аграрного сектора СССР с начала социалистического строительства и до распада СССР и перехода к рыночной экономике ни одна аграрная реформа не имела логического завершения.

Татарская республика, по мнению историка А. Галлямовой, в числе других регионов традиционного земледелия не располагала достаточными средствами для преодоления отсталости ни в период индустриализации, ни во время освоения целины, когда государство пыталось осуществить прорыв в развитии сельского хозяйства за счет освоения новых территорий. Период активной протекционистской аграрной политики завершился принятием очередной программы по поднятию сельского хозяйства – Продовольственной программы СССР, но она также не оправдала ожиданий ее разработчиков.

Брежнев сделал выбор в пользу консервации колхозно-совхозной системы, дотаций селу и ежегодного экспорта миллионов тонн зерна из-за рубежа. В такой ситуации ему оставалось лично поддерживать сложившийся в отрасли режим «ручного управления».

Нәкъ менә авылда «хуҗалык итүнең социалистик алымнары»ның нигезсез булуы аермачык күренә. СССР аграр секторы тарихында социалистик төзелеш башланганнан алып СССР таркалганчыга кадәр һәм базар икътисадына күчкәнче бер генә аграр реформа да ахыргача тәмамланмый.

Тарихчы Ә.Галләмова фикеренчә, традицион игенчелекнең башка төбәкләрендәге кебек үк, Татарстан Республикасының индустриализация чорында да, дәүләт яңа территорияләрне үзләштерү хисабына авыл хуҗалыгы үсешендә ыргылыш ясарга омтылган чирәм җирләрне үзләштерү вакытында да артта калуны җиңеп чыгу өчен җитәрлек акчасы булмый. Актив протекционистик аграр сәясәт чоры авыл хуҗалыгын күтәрү буенча чираттагы программаны – СССРның азык-төлек программасын кабул итү белән тәмамлана, әмма ул да аны әзерләүчеләрнең өметләрен акламый.

Брежнев колхоз-совхоз системасын консервацияләү, авылга дотация бирү һәм ел саен читтән миллионнарча тонна ашлык кертү юлын сайлый. Мондый хәлдә аңа тармактагы «кул белән идарә итү» режимын шәхсән үзе яклыйсы гына кала.

ЦИТАТА

«В 1965 году прошли два пленума ЦК: один пленум ввел хозрасчет на ряде предприятий, а другой был призван нормализовать ситуацию в сельском хозяйстве. По реформе хозрасчета ликвидировались совнархозы, т.е. от территориальной системы управления хозяйством перешли к ведомственной (но это были вечные советские качели: то мы усиливаем чиновников в центре, то на местах), и было принято решение поэкспериментировать с рынком, предвосхитив горбачевскую реформу 80-х».

Александр Шубин, автор книги “Золотая осень” или период застоя СССР в 1975 – 1985 годах»

ДОЯРКИ, ДОБЬЁМСЯ ВЫСОКИХ УДОЕВ
ОТ КАЖДОЙ ФУРАЖНОЙ КОРОВЫ!

ГЕРОИ СВОЕГО ВРЕМЕНИ

Зиатдинов Назип Зиатдинович

Родился 25 июля 1925 г. в селе Тайсуганово Альметьевского района Татарской АССР в крестьянской семье. Трудовую деятельность начал в 1940 г. в родном селе. В 1943 г. добровольцем ушел на фронт. Вернувшись, работал бригадиром, агрономом в колхозе «Ярыш», который стал одним из передовых в республике. В 1962 г. направлен в отстающее хозяйство – совхоз «Бавлинский» Бавлинского района, которое он также вывел в передовые.

В 1973 г. назначен директором совхоза «Гигант» Тукаевского района, ставшего впоследствии ведущей агропромышленной зоной автогиганта «КамАЗ». По урожайности зерновых и кормовых культур, производству животноводческой продукции совхоз стал лидером в республике. В 1976 г. Н.З. Зиатдинову присвоено звание Героя Социалистического Труда с вручением ордена Ленина и золотой медали «Серп и Молот». Также он был награжден двумя орденами Ленина, Октябрьской Революции, Отечественной войны I степени, «Знак Почёта», «За заслуги перед Республикой Татарстан» (2005), медалями СССР и ВДНХ. Удостоен высокого звания «Заслуженный работник сельского хозяйства Республики Татарстан» (2000).

Каримов Фахрази Шамсумухаметович

В 12 лет начал осваивать комбайнерское дело, помогая своей старшей сестре – комбайнеру колхоза «Коммунизм». После окончания семилетней школы в 1948 г. поступил учиться в Бугульминское училище механизации. Работал трактористом, бригадиром, механизатором, комбайнером и заведующим мастерской.

Одним из первых в районе возглавил уборочно-транспортное звено. За выдающиеся успехи, достигнутые в выполнении заданий по увеличению производства и продажи государству продуктов земледелия, в 1981 г. Ф.Ш. Каримову было присвоено звание Героя Социалистического Труда. В 1992 г. Ф.Ш. Каримов, выйдя на заслуженный отдых, был наставником молодежи. Каримов был награжден высокими наградами, в том числе орденом Трудового Красного Знамени, Ленина и медалью ВДНХ СССР. Также уроженец Татарстана неоднократно избирался депутатом в районе и многие годы возглавлял совет ветеранов Чалпинского сельского поселения.

Каримова Гульбика Галеевна

Доярка совхоза имени Ленина Сабинского района Татарской АССР. После окончания семилетней школы стала работать на молочно-товарной ферме совхоза имени Ленина Тюлячинского района. За достигнутые успехи в развитии животноводства по итогам семилетнего плана (1959–1965) награждена орденом Ленина.

В 1968 г. взяла обязательство получить от каждой коровы не менее 4500 кг молока и сдержала его, завоевав звание «Лучшая доярка района». В этом же году она довела надои от каждой коровы до 5549 кг, что было в 2 раза выше среднерайонного показателя, за что ей присвоили звание «Лучшая доярка Татарской АССР». За выполнение планов восьмой пятилетки (1966–1970) была занесена в Республиканскую Книгу почета. Неоднократно была участницей ВДНХ СССР и награждалась медалями выставки. Всего за восьмую пятилетку надоила свыше 341 400 кг молока.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 8 апреля 1971 г. за выдающиеся успехи, достигнутые в развитии сельскохозяйственного производства и выполнении пятилетнего плана продажи государству продуктов животноводства, Каримовой Гульбике Галеевне присвоено звание Героя Социалистического Труда с вручением ордена Ленина и золотой медали «Серп и Молот».

Сорокина Валентина Васильевна

Свинарка совхоза «Восход» Аксубаевского района Татарской АССР. Трудовую деятельность начала на лесозаготовках. Далее перешла в совхоз «Большевик» (позднее – «Восход») свинаркой на ферму. Ферма была расположена в старых, не приспособленных для комплексной механизации помещениях. Было много ручного труда. От животноводов требовалось не только трудолюбие, но и самоотверженность. Скоро слава о трудолюбивой свинарке вышла за пределы совхоза, пошла по всему Аксубаевскому району. Задания восьмой пятилетки (1966–1970) выполнила за 3,5 года, уже тогда стала лучшей свинаркой района. Ударно работала в 9-й и 10-й пятилетках (1971–1980). Указом Президиума Верховного Совета СССР от 23 декабря 1976 г. Сорокиной Валентине Васильевне присвоено звание Героя Социалистического Труда с вручением ордена Ленина и золотой медали «Серп и Молот».

Калимуллин Рифкат Калимуллович

Советский работник сельского хозяйства, инженер-механик, кандидат технических наук. Автор трудов по операционной технологии уборки хлебов, автор новой технологии обмолота зерновых культур и многорежимного молотильно-сепарирующего устройства. В 1966–1969 гг. был главным инженером машинно-тракторного парка Татобъединения «Сельхозтехника», в 1969–1987 гг. – заведующий отделением механизации ТатНИИСХ. Герой Социалистического Труда с вручением ордена Ленина (1951), имеет два ордена Ленина (1949, 1950) и медали, заслуженный механизатор сельского хозяйства ТАССР (1967).

Зыятдинов Нәҗип Зыятдин улы

Р1925 елның 25 июлендә Татарстан АССРның Әлмәт районы Тайсуган авылында крестьян гаиләсендә туа. Хезмәт эшчәнлеген 1940 елда туган авылында башлый. 1943 елда үз теләге белән фронтка китә. Сугыштан кайткач, республикада алдынгыларның берсе рәтенә баскан «Ярыш» колхозында бригадир, агроном булып эшли. 1962 елда коммунистны артта калган хуҗалыкка — Баулы районының «Баулы» совхозына җибәрәләр, ул аны шулай ук алдынгылар сафына бастыра.

1973 елда аны Тукай районының «Гигант» совхозына директор итеп билгелиләр, соңрак ул «КамАЗ» автогигантының әйдәп баручы агросәнәгать зонасына әверелә. Бөртекле һәм азык культуралары уңышы, терлекчелек продукциясе җитештерү буенча совхоз республикада лидерлар сафына баса. 1976 елда Н.З.Зыятдиновка Социалистик Хезмәт Герое исеме бирелә, ул Ленин ордены һәм «Урак һәм Чүкеч» алтын медале белән бүләкләнә. Шулай ук ул ике Ленин ордены, Октябрь Революциясе, 1 нче дәрәҗә Ватан сугышы, «Почет билгесе» орденнары, шулай ук «Татарстан Республикасы алдындагы казанышлары өчен» ордены (2005), СССР һәм ВДНХ медальләре белән бүләкләнә. «Татарстан Республикасының атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре» дигән югары исемгә лаек була (2000).

Кәримов Фәхразый Шәмсемөхәммәт улы

12 яшендә «Коммунизм» колхозында комбайнчы булып эшләүче өлкән апасына ярдәм итеп, комбайнчы эшен үзләштерә башлый. Җидееллык мәктәпне тәмамлаганнан соң, 1948 елда Бөгелмә механикалаштыру училищесына укырга керә. Тракторчы, бригадир, механизатор, комбайнчы һәм остаханә мөдире булып эшли.

Районда беренчеләрдән булып урып-җыю-транспорт звеносын җитәкли. Игенчелек продуктларын җитештерүне һәм дәүләткә сатуны арттыру буенча йөкләмәләрне үтәүдә ирешкән зур уңышлары өчен, 1981 елда Ф.Ш. Кәримовка Социалистик Хезмәт Герое исеме бирелә. 1992 елда

Ф.Ш. Кәримов лаеклы ялга чыкканнан соң да, яшьләрнең остазы булып тора. Кәримов югары бүләкләр, шул исәптән Хезмәт Кызыл Байрагы, Ленин ордены һәм СССР ВДНХсы медале белән бүләкләнә. Шулай ук ул районда берничә тапкыр депутат итеп сайлана һәм күп еллар Чалпы авылы җирлегенең Ветераннар советын җитәкли.

Кәримова Гөлбикә Гали кызы

Татарстан АССРның Саба районы Ленин исемендәге совхоз сыер савучысы. Җидееллык мәктәпне тәмамлаганнан соң, Теләче районының Ленин исемендәге совхозның товарлыклы-сөтчелек фермасында эшли башлый. Җидееллык план нәтиҗәләре буенча (1959–1965) терлекчелекне үстерүдә ирешкән уңышлары өчен Ленин ордены белән бүләкләнә.

1968 елда һәр сыердан 4500 килограммнан да ким булмаган сөт алу бурычын куя һәм сүзендә тора, «Районның иң яхшы сыер савучысы» исемен яулый. Шул ук елны ул һәр сыердан савып алынган сөт күләмен 5549 килограммга җиткерә, бу район буенча уртача күрсәткечтән ике тапкыр күбрәк иде – аңа «Татарстан АССРның иң яхшы сыер савучысы» исеме бирелә. Сигезенче бишьеллык (1966–1970) планнарын үтәгән өчен Республика Мактау китабына кертелә. Берничә тапкыр СССР ВДНХсында катнаша һәм Күргәзмә медальләре белән бүләкләнә. Сигезенче бишьеллык эчендә барлыгы 341 мең 400 килограммнан артык сөт савып ала.

СССР Югары Советы Президиумының 1971 елның 8 апреле указы белән авыл хуҗалыгы җитештерүен үстерүдә һәм дәүләткә терлекчелек продуктларын сатуның биш еллык планын үтәүдә ирешкән зур уңышлары өчен аңа Социалистик Хезмәт Герое исеме бирелә, Ленин ордены һәм «Урак һәм Чүкеч» алтын медале тапшырыла.

Сорокина Валентина Васильевна

Татарстан АССРның Аксубай районы «Восход» совхозы дуңгыз караучысы. Хезмәт эшчәнлеген урман хәзерләүләрдә башлый. Аннары «Большевик» (соңрак – «Восход») совхозына дуңгыз фермасына күчә. Ферма иске, комплексны механикалаштыру өчен яраксыз биналарда урнашкан була. Күп хезмәтләр кул белән башкарыла. Терлекчеләрдән хезмәт сөючәнлек кенә түгел, фидакарьлек тә таләп ителә. Тиздән эшчән дуңгыз караучының даны совхоз чикләреннән чыгып, бөтен Аксубай районына тарала. Сигезенче бишьеллык йөкләмәләрен (1966–1970) 3,5 ел эчендә башкара, ул чакта ук районның иң яхшы дуңгыз караучысы була. 9 нчы һәм 10 нчы бишьеллыкларда (1971–1980) удар хезмәт куя. СССР Югары Советы Президиумының 1976 елның 23 декабре указы белән аңа Социалистик Хезмәт Герое исеме бирелә, ул Ленин ордены һәм «Урак һәм Чүкеч» алтын медале белән бүләкләнә.

Кәлимуллин Рифкать Кәлимулла улы

совет авыл хуҗалыгы хезмәткәре, инженер-механик, техник фәннәр кандидаты. Икмәк җыеп алуның операцион технологиясе буенча хезмәтләр авторы, бөртекле культуралар суктыруның яңа технологиясе һәм күп режимлы сугу-сепарацияләү җайланмалары авторы.

1966–1969 елларда Татарстанның «Сельхозтехника» берләшмәсе машина-трактор паркының баш инженеры, 1969–1987 елларда Татарстан Авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институтының механикалаштыру бүлеге мөдире була. Социалистик Хезмәт Герое исеменә лаек булла, Ленин ордены тапшырыла (1951), ике Ленин ордены (1949, 1950) һәм медальләр белән бүләкләнә. ТАССРның атказанган авыл хуҗалыгы механизаторы (1967).

СССР
ВСЕСОЮЗНАЯ СЕЛЬСК
ВЫС
Лучшие достижения сельс
на Всесоюзную с.-х.

ХОХОЗЯЙСТВЕННАЯ
СТАВКА
ского хозяйства–
выставку!

1985 – 1999 гг.

«Тышауланган» аякларда тизләнеш

ГЛАВА 5

Ускорение с «путами» на ногах

МИНИСТРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Сираев Марат Ашрапович – работал с ноября 1983 г. по 1988 г.

Родился в 1936 г. в деревне Среднее Алькеево Алькеевского района ТАССР. В 1964 г. окончил Казанский сельскохозяйственный институт, в 1971 г. – Высшую партийную школу. С 1955 по 1965 г. работал на различных должностях в области сельскохозяйственного производства в Алькеевском районе. 1967–1969 гг. – секретарь, второй секретарь Алькеевского райкома КПСС ТАССР. 1971–1976 гг. – председатель исполкома Апастовского районного Совета народных депутатов ТАССР. 1976–1979 гг. – первый заместитель министра сельского хозяйства, 1979 г. – начальник Республиканского производственного объединения по агрохимическому обслуживанию колхозов и совхозов. В 1983 г. назначен министром сельского хозяйства, первым заместителем председателя совета Республиканского агропромышленного объединения. Впоследствии в разные годы работал начальником Татарского республиканского управления статистики, председателем Государственного (парламентского) контрольного комитета РТ, Председателем Центральной избирательной комиссии РТ.

Энвальд Николай Григорьевич – работал в 1986 – 1989 гг.

Родился в 1928 г. в деревне Деконщина Котовского района Днепропетровской области, Украинская ССР. После окончания Ленинградского института механизации и электрификации сельского хозяйства начал трудовую деятельность на Чистопольской машинно-тракторной станции, прошел путь от участкового механика до директора районной станции. С 1961 по 1964 г. – управляющий Чистопольским районным отделением «Сельхозтехники» Татарской АССР. С 1964 по 1978 г. возглавлял республиканское объединение «Сельхозтехника» Совета Министров Татарской АССР. С 1978 по 1986 г. – председатель Государственного комитета Татарской АССР по материально-техническому обеспечению сельского хозяйства. С 1986 по 1989 г. – первый заместитель Председателя Совета Министров Татарской АССР, председатель Государственного агропромышленного комитета Татарской АССР.

Гареев Ильдус Валеевич – работал в 1989–1990 гг.

Родился в 1938 г. в деревне Ирекле Альметьевского района ТАССР. Окончил Мензелинский сельскохозяйственный техникум (1956), Московскую сельскохозяйственную академию им. К.А. Тимирязева (1969) и ВСХИЗО (1969). Трудовую деятельность начал колхозником в колхозе «Дружба» Альметьевского района ТАССР. По окончании техникума в 1956–1957 гг. – зоотехник колхоза «Октябрь» («Масра») Арского района ТАССР. В 1977–1983 гг. – директор Татарского треста «Скотопром», начальник Татарского республиканского ПО «Татарскотопром». В 1983–1984 гг. – зам. министра сельского хозяйства, зам. зав. отделом Татарского обкома КПСС. В 1988–1989 гг. – первый заместитель председателя – министра ТАССР, в 1989 – 1990 гг. – председатель агропромышленного комитета ТАССР.

Впоследствии: первый заместитель председателя Государственного комитета РТ по экономике (1991–1992).

Сибагатуллин Фатих Саубанович – работал с февраля 1991 г. по январь 1995 г.

Родился в 1950 г. в селе Апазово Арского района ТАССР. Окончил Казанский ветеринарный институт им. Н.Э. Баумана (1973), Саратовскую высшую партийную школу (1987), Казанский государственный финансово-экономический институт (2005). Трудовую биографию начал рабочим в совхозе «Ватан» Арского района. После окончания ветеринарного института с 1973 по 1974 г. работал главным ветврачом в совхозе «Бишнинский» Зеленодольского района, затем два года – в колхозе «Чапаев». С 1976 по 1980 г. – председатель колхоза «Правда» Балтасинского района. С 1980 по 1990 г. занимает ответственные посты по партийной и хозяйственной линии в Балтасинском, Арском и Мамадышском районах. С 1991 по 1995 г. – министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. С января 1995 г. по апрель 1996 г. – заместитель премьер-министра, министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. С апреля 1996 по сентябрь 1996 г. – министр сельского хозяйства и продовольствия РТ.

Впоследствии: с 1996 по 2007 г. – глава администрации Нурлатского района РТ и г. Нурлат. С 2007 г. по настоящее время – депутат Государственной думы РФ.

Васильев Валерий Павлович – работал в 1996 – 1999 гг.

Родился в 1947 г. в рабочем поселке Лаишево Лаишевского района Татарской АССР. После окончания Казанского сельскохозяйственного института работал главным инженером совхоза «Волжский». 1972–1975 гг. – председатель совхоза «Путь Ильича»; 1975–1977 гг. – директор совхоза «Россия» Лаишевского района; 1977–1980 гг. – второй секретарь, 1980–1985 гг. – первый секретарь Лаишевского райкома КПСС. В 1985–1986 гг. – заведующий отделом сельс-кого хозяйства Татарского обкома КПСС; 1986–1988 гг. – первый заместитель председателя Госагропрома Татарской АССР; 1988–1990 гг. – первый секретарь Рыбно-Слободского райкома КПСС.

В 1990–1995 гг. работает первым заместителем Премьер-министра Республики Татарстан; в 1995–1996 гг. – начальник Контрольного управления Президента Республики Татарстан. В 1996–1999 гг. министр сельского хозяйства Республики Татарстан.

Впоследствии: с мая 1999 г. – председатель Госкомимущества Республики Татарстан; председатель Комитета Государственного совета Республики Татарстан по экологии, природопользованию и аграрным вопросам.

АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ МИНИСТРЛАРЫ

Сираев Марат Әшрәп улы -1983 елның ноябре – 1988 елларда эшли.

1936 елда ТАССРның Әлки районы Урта Әлки авылында туа. 1964 елда Казан авыл хуҗалыгы институтын, 1971 елда – Югары партия мәктәбен тәмамлый. 1955 – 1965 елларда Әлки районында авыл хуҗалыгы җитештерүе өлкәсендә төрле вазифаларда эшли. 1967 – 1969 елларда – КПССның ТАССР Әлки райкомы секретаре, икенче секретаре. 1971 – 1976 елларда – ТАССР халык депутатларының Апас район Советы башкарма комитеты рәисе.

1976 – 1979 елларда – авыл хуҗалыгы министрының беренче урынбасары, 1979 елда – колхозларга һәм совхозларга агрохимик хезмәт күрсәтү буенча республика җитештерү берләшмәсе башлыгы. 1983 елда авыл хуҗалыгы министры – республика агросәнәгать берләшмәсе советы рәисенең беренче урынбасары итеп билгеләнә. Соңрак төрле елларда Татарстан республика статистика идарәсе башлыгы, Татарстан Республикасы Дәүләт (парламент) контроль комитеты рәисе, Татарстан Республикасы Үзәк сайлау комиссиясе рәисе булып эшли.

Энвальд Николай Григорьевич 1986–1989 елларда эшли.

1928 елда Украина ССРның Днепропетровск өлкәсе Котов районы Деконщина авылында туа. Ленинград авыл хуҗалыгын механикалаштыру һәм электрлаштыру институтын тәмамлаганнан соң, хезмәт эшчәнлеген Чистай машина-трактор станциясендә башлый, участок механигыннан район станциясе директорына кадәр юл үтә. 1961–1964 елларда – Татарстан АССР «Сельхозтехника»сының Чистай район бүлекчәсе управляющие. 1964–1978 елларда Татарстан АССР Министрлар Советының «Сельхозтехника» республика берләшмәсен җитәкли. 1978–1986 елларда – Татарстан АССР Авыл хуҗалыгын матди-техник тәэмин итү буенча дәүләт комитеты рәисе. 1986–1989 елларда – Татарстан АССР Министрлар Советы Рәисенең беренче урынбасары – Татарстан АССР Дәүләт агросәнәгать комитеты рәисе.

Гәрәев Илдус Вәли улы 1989–1991 елларда эшли.

1938 елда ТАССРның Әлмәт районы Ирекле авылында туа. Минзәлә авыл хуҗалыгы техникумын (1956), К.А.Тимирязев исем. Мәскәү авыл хуҗалыгы академиясен (1969) һәм ВСХИЗОны (1969) тәмамлый. Хезмәт эшчәнлеген ТАССРның Әлмәт районы «Дружба» колхозында колхозчы булып башлый. Техникумны тәмамлагач, 1956–1957 елларда – ТАССРның Арча районы «Октябрь» («Масра») колхозы зоотехнигы. 1977–1983 елларда – Татарстанның «Скотопром» тресты директоры, Татарстан республика «Татарскотопром» җитештерү берләшмәсе башлыгы. 1983–1984 елларда –авыл хуҗалыгы министры урынбасары, КПССның Татарстан өлкә комитетының авыл хуҗалыгы бүлеге мөдире урынбасары. 1984–1988 елларда – КПССның Зәй шәһәр комитеты беренче секретаре. 1988–1989 елларда – ТАССР Агросәнәгать комитеты рәисенең – министрның беренче урынбасары, 1989–1991 елларда – ТАССР Агросәнәгать комитеты рәисе.

Соңыннан ТРның Икътисад буенча дәүләт комитеты рәисенең беренче урынбасары (1991–1992 еллар).

Сибгатуллин Фатыйх Сәүбан улы 1991–1995 елларда эшли.

1950 елда ТАССРның Арча районы Апаз авылында туа. Н.Э.Бауман исем. Казан ветеринария институтын (1973), Саратов югары партия мәктәбен (1987), Казан дәүләт финанс-икътисад институтын (2005) тәмамлый. Хезмәт биографиясен Арча районының «Ватан» совхозында эшче булып башлый. Ветеринария институтын тәмамлаганнан соң, 1973 елдан 1974 елга кадәр Зеленодольск районының «Бишнә» совхозында баш ветеринария табибы булып эшли, аннары ике ел «Чапаев» колхозында хезмәт куя. 1976–1980 елларда – Балтач районының «Правда» колхозы рәисе. 1980–1990 елларда Балтач, Арча һәм Мамадыш районнарында партия һәм хуҗалык эшләре буенча җаваплы вазифалар башкара. 1991–1995 елларда – ТР авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. 1995 елның гыйнварыннан 1996 елның апреленә кадәр – Татарстан Республикасы премьер-министры урынбасары, Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. 1996 елның апреленнән сентябренә кадәр - ТР авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры.

Соңрак 1996–2007 елларда – ТРның Нурлат районы һәм Нурлат шәһәре хакимияте башлыгы. 2007 елдан бүгенге көнгә кадәр – РФ Дәүләт Думасы депутаты.

Васильев Валерий Павлович 1996–1999 елларда эшли.

1947 елда Татарстан АССРның Лаеш районы Лаеш эшчеләр бистәсендә туа. Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлаганнан соң «Волжский» совхозында баш инженер булып эшли. 1972–1975 елларда – «Путь Ильича» совхозы рәисе, 1975–1977 елларда – Лаеш районының «Россия» совхозы директоры; 1977–1980 елларда – КПССның Лаеш райкомы икенче секретаре, 1980–1985 елларда – беренче секретаре. 1985–1986 елларда – Татарстан өлкә комитеты авыл хуҗалыгы бүлеге мөдире; 1986–1988 елларда – Татарстан АССР Дәүләт агросәнәгате комитеты рәисенең беренче урынбасары; 1988–1990 елларда – КПССның Балык Бистәсе райкомы беренче секретаре. 1990–1995 елларда – Татарстан Республикасы премьер-министрының беренче урынбасары булып эшли; 1995 – 1996 елларда – Татарстан Республикасы Президентының Контроль идарәсе башлыгы. 1996–1999 елларда Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы министры итеп билгеләнә. Алга таба: 1999 елның маеннан – Татарстан Республикасы Дәүләт мөлкәт комитеты рәисе, Татарстан Республикасы Дәүләт Советының Экология, табигатьтән файдалану һәм аграр мәсьәләләр комитеты рәисе.

1985 год памятен как год начала перестройки и «ускорения». Связаны они с именем Михаила Горбачева и атмосферой воодушевления и надежд на демократические изменения в обществе. Начавшаяся антиалкогольная кампания растянулась до 1988 г.

Годы перестройки в ТАССР памятны развитием агропромышленного комплекса в самых разных направлениях. Площадь орошаемых угодий достигла 200 тыс. га и 6 тыс. га осушенных земель, в каждом районе были созданы долголетние культурные пастбища. В годы расцвета гидромелиорации (1980–1990) протяженность магистральных и распределительных трубопроводов в Татарии составила 3,5 тыс. км, осушительных каналов – 250 км, было построено 360 капитальных прудов, работало 3 тыс. насосных станций.

1985 ел үзгәртеп кору «тизләнеш» башлану елы буларак истәлекле. Алар Михаил Горбачев исеме һәм җәмгыятьтә демократик үзгәрешләргә өмет һәм рухлану атмосферасы белән бәйле. Алкогольгә каршы башланган компания 1988 елга кадәр сузыла.

Татарстанда үзгәртеп кору еллары агросәнәгать комплексының төрле юнәлешләрдәге үсеше белән истәлекле. Сугарулы җирләрнең мәйданы – 200 мең гектарга һәм киптерелгән җирләрнеке 6 мең гектарга җитә, һәр районда күпьеллык культуралы көтүлекләр булдырыла. Гидромелиорация чәчәк аткан чорда (1980-1990) Татарстанда магистраль һәм бүлүче үткәргеч торбаларның озынлыгы 3,5 мең км, киптерү каналлары озынлыгы 250 км тәшкил итә, 360 капиталь буа корыла, 3 мең насос станциясе эшли.

ЦИТАТА

«Наша с вами встреча в Альметьевске должна стать толчком к решительным действиям по реформированию агропромышленного комплекса. Мы вас пригласили, чтобы провозгласить политический выбор: идти путем реформ, путем наделения людей собственностью с правом свободного распоряжения ею…».

Минтимер Шаймиев, Президент Республики Татарстан в 1991–2010 гг.

Мощное развитие получили производственные объединения «Сельхозтехники». В каждом райцентре были созданы крепкие производственные базы с ремонтными мастерскими, оснащенными кран-балками, токарными, фрезерными станками, кузницами, оборудованием по ремонту двигателей и топливной аппаратуры, пунктами технического обслуживания тракторов и автомобилей. В цехах «Сельхозтехники» стали выпускать сотни наименований различных механизмов, узлов и запчастей. Услугами объединения пользовались почти все колхозы и совхозы республики.

1980-е годы ознаменовались также развитием химизации сельского хозяйства. К середине десятилетия объем вносимых минеральных удобрений в республике превысил показатель 150 кг действующего вещества на гектар пашни. Это было достигнуто благодаря развитию материально-технической базы производственного объединения «Сельхозхимия», руководителем которого долгие годы был Салихзян Минсабирович Калимуллин. Построены склады, железнодорожные тупики, закуплена погрузочно-разгрузочная техника. На больших площадях проводилось комплексное агрохимическое обслуживание пашни (КАХОП), проводились семинары-совещания по распространению передового опыта. До райсель-

«Сельхозтехника» җитештерү берләшмәләре көчле үсеш ала. Һәр район үзәгендә кранбалкалар, токарь, фрезер станоклары, тимерчелекләр, двигательләр һәм ягулык аппаратураларын төзекләндерү җиһазлары белән кораллындырылган ремонт остаханәләре, тракторларга һәм автомобильләргә техник хезмәт күрсәтү пунктлары булган ныклы җитештерү базалары оештырыла. «Сельхозтехника» цехларында йөзләрчә исемдәге төрле механизмнар, узеллар һәм запчастьләр эшләп чыгарыла башлый. Берләшмә хезмәтләреннән республиканың барлык колхозлары һәм совхозлары диярлек файдалана.

1980 нче еллар шулай ук авыл хуҗалыгын химияләштерү үсеше белән дә таныла. Унъеллык уртасында республикада кырларга кертелүче минераль ашламаларның күләме сөрүлек җир гектарына карата 150 кг тәэсирле матдә күрсәткеченнән арта. Моңа «Сельхозхимия» җитештерү берләшмәсенең матди-техник базасы үстеше нәтиҗәсендә ирешелә, күп еллар дәвамында берләшмәнең җитәкчесе Салихҗан Минсабир улы Кәлимуллин була. Складлар, тимер юл тупиклары төзелә, төяү-бушату техникасы сатып алына. Зур мәйданнарда сөрүлек җирләргә комплекслы агрохимик хезмәт (КАХОП) күрсәтелә, алдынгы тәҗрибәне җәелдерү буенча семинар-киңәшмәләр уздырыла. Район

хозуправлений доводились планы по вывозке на поля органических удобрений. Например, в Апастовском районе только за год было вывезено с ферм на поля 1 млн тонн органики: работа шла даже ночью при свете фар.

С 1986 г. в республике начали переходить на научно обоснованный 5-летний цикл известкования кислых почв. Для проведения работ по известкованию была создана соответствующая материально-техническая база. Ежегодно стали известковать до 300–350 тыс. га кислых почв. На коренное улучшение земель выделялись большие объемы бюджетных средств. В почвах создавалась среда, позволяющая недоступные для растений формы питательных веществ преобразовывать в доступные, тем самым создавались предпосылки для роста урожайности сельхозкультур. В республике был остановлен рост площадей кислых почв, а затем достигнуто и заметное их сокращение.

В 1986 г. создается ПНО «Татрапс» для организации семеноводства рапса и обеспечения маслобойного завода «Казанский» сырьем местного производства – производства рапсового жмыха для решения белковой проблемы в животноводстве. Объединение долгие годы успешно возглавлял Рауис Гиниятович Гареев. Татарстанская продукция даже шла на экспорт.

Надо отметить, в перестроечные годы со стороны компартии предпринимались попыт-

авыл хуҗалыгы идарәләренә басуларга органик ашламалар чыгару планнары җиткерелә. Мәсәлән, Апас районында бер ел эчендә генә дә фермалардан кырларга 1 млн. тонна органик ашлама чыгарыла, эш төнлә дәфаралар яктысындадәвам итә.

1986 елдан республикада ачы туфракларны известьлауның фәнни яктан нигезләнгән 5 еллык циклына күчүгә керешәләр. Известьлау эшләрен башкару өчен тиешле матди-техник база булдырыла. Ел саен 300-350 мең гектар ачы туфраклар известьлана башлый. Җирләрне тамырдан яхшырту өчен зур күләмнәрдә бюджет акчалары бүлеп бирелә. Туфракларда моңарчы үсемлекләрнең туклануы өчен мөмкин булмаган туклыклы матдәләрне аларның үзләштерүенә юл ачылды, шул рәвешле авыл хуҗалыгы культураларының уңышы күтәрелү өчен алшартлар тудырыла. Республикада ачы туфраклы мәйданнар артуы туктатыла, аннары аларның сизелерлек кимүенә ирешелә.

1986 елда, рапс орлыкчылыгын оештыру, «Казанский» май сыгу заводын җирле чимал белән тәэмин итү максатында, терлекчелектә аксым мәсьәләсен хәл итү өчен «Татрапс» җитештерүфәнни берләшмәсе төзелә. Берләшмәне күп еллар дәвамында Рәис Гыйният улы Гәрәев уңышлы җитәкли. Татарстан продукциясе хәтта илдән читкә дә чыгарыла иде.

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, үзгәртеп

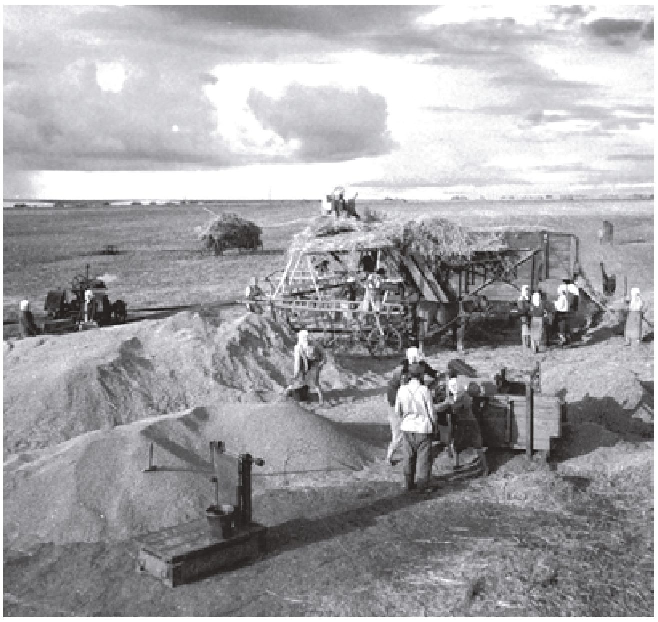

ки изменить ситуацию в сельском хозяйстве к лучшему, внедрить прогрессивные формы организации труда. Так, при первом секретаре Татарского обкома КПСС Гумере Исмагиловиче Усманове принимается «Программа 100». Ее реализация позволила резко нарастить комбайновый парк и снизить нагрузку на комбайн до 100 га. Поголовье дойных коров достигло 426 тыс.

В республике бурно развивалось мелиоративное строительство – площади орошаемых земель были доведены до 200 тыс. га, в основном это были (ДКП) долголетние культурные пастбища из расчета 0,5 га на корову, что отразилось на укреплении кормовой базы и росте продуктивности скота. Поливом было обеспечено 100% овощей. В деле орошения был взят курс на внедрение широкозахватной поливной техники «Фрегат» и «Волжанка», электропривода насосных станций, внесения удобрений с поливной водой.

Вместе с тем основу основ продовольственной безопасности страны – сельское хозяйство – серьезно тормозили в развитии командно-административная система и колхозно-совхозная форма организации труда. В те годы в республике существовали крепкие хозяйства, но их экономическое благополучие достигалось, прежде всего, благодаря таланту и ответственности их руководителей. Общая картина характеризовалась бесхозяйственностью, безответственностью, отсутствием должного учета и контроля, личной заинтересованности работников, связанных с уравниловкой при вознаграждении за труд.

кору елларында Коммунистлар партиясе тарафыннан авыл хуҗалыгында хөкем сөргән хәлне яхшы якка үзгәртү, хезмәтне оештыруның прогрессив формаларын гамәлгә кертү омтылышлары ясала. Аерым алганда, КПССның Татарстан өлкә комитеты беренче секретаре Гомәр Исмәгыйль улы Усманов вакытында «Программа 100» кабул ителә. Аны гамәлгә ашыру нәтиҗәсендә комбайннар паркын кискен арттыру һәм һәр комбайнга эш йөкләнешен 100 гектарга кадәр киметү мөмкин була. Савым сыерларының баш саны 426 меңгә җитә.

Республикада мелиорация төзелеше куәтле үсеш кичерә – сугарулы җирләрнең мәйданнары 200 мең гектарга кадәр җиткерелә, моңа башлыча бер сыерга 0,5 гектар исәбеннән күпчәкле киң колачлы яңгыр яудыргычлар (ДКП) файдалану нәтиҗәсендә трешелә, бу исә терлек азыгы базасы ныгуда һәм терлекләрнең продуктивлыгы үстешендә чагылыш таба. Сугару белән яшелчәләрнең 100% ы тәэмин ителә. Сугару эшендә киң колачлы «Фрегат» һәм «Волжанка» су сиптерү техникасын, электр приводлы насос станцияләрен файдалануга, сугаруда ашламаларны су белән бергә кертүгә юнәлеш тотыла.

Шуның белән бергә, илнең азык–төлек иминлегенең төп нигезе – авыл хуҗалыгы үсешен команда-административ системасы һәм хезмәтне оештыруның колхоз-совхоз формалары җитди тоткарлыйлар. Әлеге елларда республикада нык хуҗалыклар да бар иде, әмма алардагы икътисади муллыкка барыннан да элек аларның җитәкчеләренең таланты һәм җаваплылыгы хисабына ирешелә. Гомуми манзара хуҗасызлык, җавапсызлык, тиешенчә исәпкә алуның һәм контрольдә тотуның, хезмәт өчен түләүдә тигезләүчелек аркасында хезмәткәрләрдә шәхси кызыксынуның булмавы белән сыйфатлана.

Авыл җирендә кооперативлар, аренда звенолары оеша башлый. Хуҗалыкларның җитәкчеләре альтернатив сайлаулар нәтиҗәсендә демократик юл белән сайлана. Республикада беренче шундый звенолар Актаныш районында барлыкка килә, ә аннары һәркайда таралыш ала башлый. Аларның оешу мәгънәсе аермачык булып, крестьяннарның җиргә мөнәсәбәтен үзгәртүдән, югары уңыш алу белән кызыксындырудан гыйбарәт иде.

Үзгәртеп кору башында Лениногорск районының Мичурин исемендәге колхозында ике интенсив хезмәт коллективы (КИТ) оештырыла. Моның инициаторлары колхоз рәисе

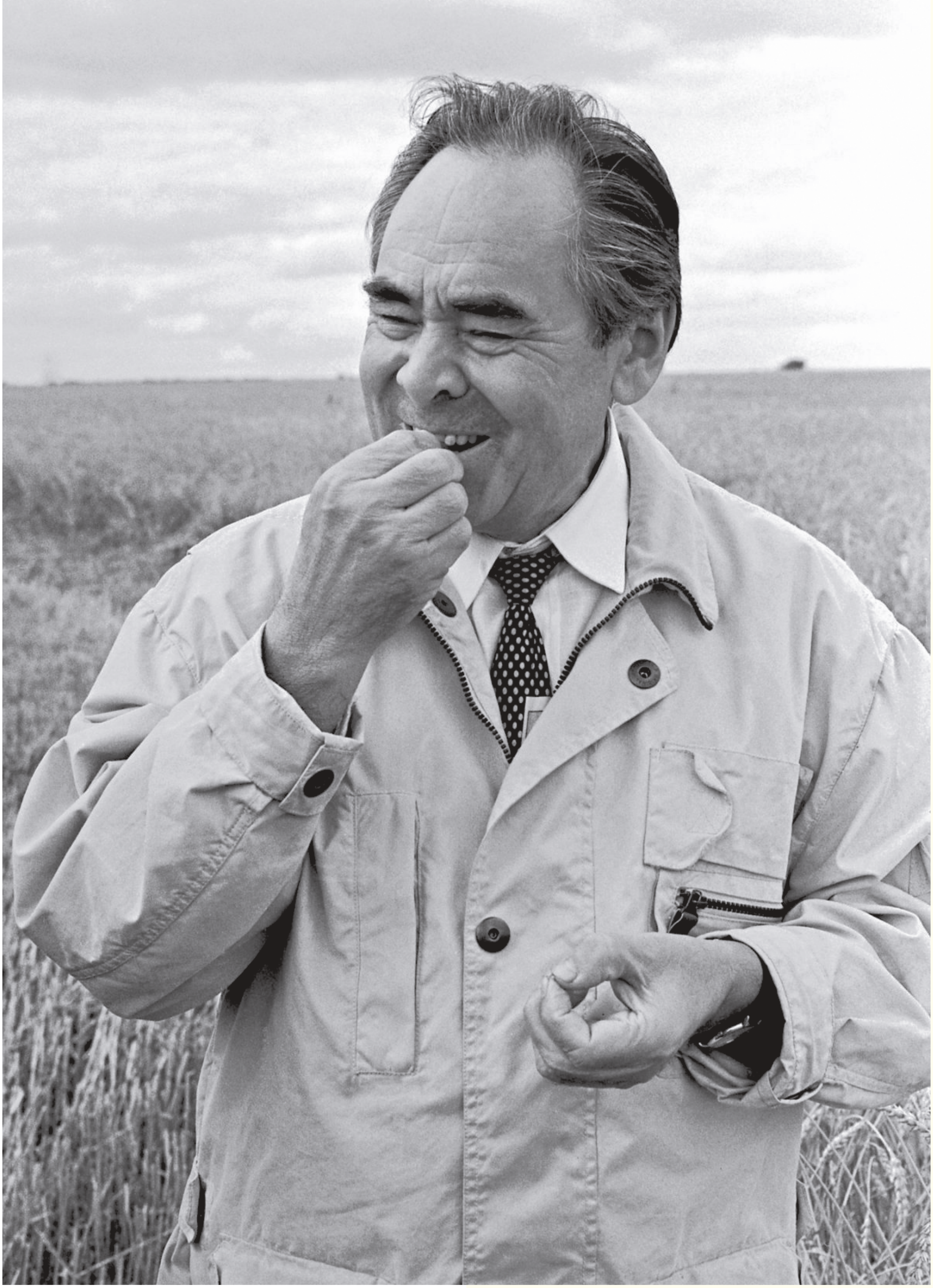

депутат,
мы доверили
ты

власть–
зан
шать самые острые
проблемы перестройки
XXI

На селе стали рождаться кооперативы, арендные звенья. Руководители хозяйств выбирались демократическим путем, в результате альтернативных выборов. Первые такие звенья в республике появились в Актанышском районе, а затем стали распространяться повсеместно. Смысл их возникновения был очевиден: изменить отношение крестьянина к земле, заинтересовать в получении высоких урожаев.

В колхозе имени Мичурина Лениногорского района в начале перестройки было создано два коллектива интенсивного труда (КИТ). Инициаторами выступили председатель колхоза И. Садриев и главный агроном Ф. Лукманов, их энтузиазм поддержало районное начальство. О заинтересованности руководства хозяйства и района в становлении аренды говорит и такой факт: через республиканские организации для колхозных арендных звеньев составили специальные севообороты, позволявшие чередовать культуры на полях в соответствии с агрономической наукой.

Среди механизаторов охотники до нового нашлись быстро. Одно звено возглавил Григорий Куракин, другое – Никанор Исаев. Звеньям выделили тракторы, комбайны, прицепные машины. Арендаторы обеспечивались минеральными удобрениями, семенами, горюче-смазочными материалами.

И.Садриев һәм баш агроном Ф. Локманов иде, аларның энтузиазмын район җитәкчелеге хуплый. Хуҗалык һәм район җитәкчелегенең арендаины гамәлләштерү белән кызыксынуы хакында шул факт та сөйли – республика оешмалары аша колхоз аренда звенолары өчен, агрономия фәненә туры китереп, кырларда культураларны чиратлаштыру мөмкинлеге биргән махсус чәчү әйләнеше булдырыла.

Механизаторлар арасында яңалыкка керешергә теләүчеләр тиз табыла. Бер звеноны – Григорий Куракин, икенчесен Никанор Исаев җитәкли. Звеноларга тракторлар, комбайннар, тагылма машиналар бирелә. Арендачылар минераль ашламалар, орлыклар, ягулык-майлау материаллары белән тәэмин ителә. Куракин звеносы механизаторлары дүртесенә 443 гектар сөрүлек җирләрне арендага алалар! Авыр камыт кияләр. Арендачыларның ничек эшләүләре турында күп һәм озак язарга мөмкин. Остаханәгә, кырга иртә таңнан, башка механизаторлар соңгы төшләрен күреп ятканда чыгалар. Алар гаиләләренә кайтып кергәндә башкалар өйләрендә булла инде. Үз кырларында уңышны үстерү һәм җыйнап алу эшләренең барысын да диярлек үзләре башкаралар. Буразнага беркемне дә кертмиләр. Элек

Механизаторы звена Куракина взяли в аренду 543 га пашни на четверых! Тяжелый хомут. О том, как трудились арендаторы, можно писать долго. Уходили в мастерскую, в поле рано утром, когда другие механизаторы еще досматривали сны. Когда возвращались к семьям – другие уже были дома. Почти весь объем работ, связанный с выращиванием и уборкой урожая на своих полях, выполняли сами. Никого не допускали в борозду. Даже погрузкой-разгрузкой минеральных удобрений, семян – это то, что прежде делали помощники, занимались самостоятельно. Потому что теперь за любую услугу со стороны приходилось расплачиваться из собственного кармана.

И все же звенья распались, расползлась аренда. В колхозе поменялось руководство, и все механизаторы оказались снова в куче, опять пошла погоня «за гектарами». Потому что начались неоправданные отвлечения арендных звеньев на работы, не предусмотренные договором, все чаще руководство хозяйства стало вмешиваться в дела коллективов, ограничивая его хозяйственную самостоятельность.

С переходом на новые экономические отношения крестьянин-землепашец так и не стал настоящим хозяином на земле. Он по-прежнему остался в зависимости от командно-

ярдәмчеләр җәлеп ителгән минераль ашламаларны, орлыкларны төяү-бушату эшләре белән дә мөстәкыйль шөгыльләнәләр. Чөнки хәзер инде читтән күрсәтелгән теләсә нинди хезмәт өчен үз кесәләреннән түләргә туры килә иде.

- Балаларым әтиләрен күрми дә башладылар, – ди звено җитәкчесенең хатыны Зинаида Андреевна Куракина. – Кыр эшләре башлангач, Григорий өйгә кунарга гына кайта иде. Йорттагы эшләрнең барысын да аннан башка гына башкардык. Ышанасызмы-юкмы, ул чакта мин эчемнән генә аның арендасын каһәрләдем...

Арендачыларның һәркайсының гаиләсендә – Николай Куракин, Гамил Әюпов, Дамир Зәйнуллин гаиләләрендә шундый ук хәл хөкем сөрә. Колхозда да сәламәт булмаган микроклимат урнаша. Тузган техниканы төзекләндереп, чүплеккә чыгарып ташланган эш коралларын һәм детальләрне торгызып һәм үз ихтыяҗларына яраклаштырып, тәмам арып аяктан егылырлык хәлгә килсәләр дә, күп кенә колхозчылар иң яхшы әйберләр арендачыларга бирелә дип санýйлар.

Җир «хуҗалары» булып җитлегү процессы авыр бара. Беренче ике елда арендачылар катлаулы сынауга дучар булалар – игеннәр җәйге корылыктан,боз сугудан зыян

административной системы, представленной в колхозе правлением, его председателем и конторой. Например, продавать зерно предстояло не государству, а колхозу, и не по закупочным, а по так называемым расчетным ценам. Если колхоз продавал государству центнер гороха за 20 руб., то арендное звено колхозу за рубль с копейками. На селе, как и в народном хозяйстве страны в целом, создавалась та самая революционная ситуация, когда «низы» уже не хотели жить по-старому, а «верхи» не могли управлять по-старому.

Политические события, произошедшие в стране в конце 80-х и начале 90-х годов, одновременно драматичны и судьбоносны. В августе-октябре 1990 г. за «парадом суверенитетов» союзных республик последовал «парад суверенитетов» автономных образований. Принимается Декларация о государственном суверенитете Татарской АССР. Для Татарии начинается важный исторический период, полный надежд и ожиданий.

Однако экономические реформы, предпринятые в федеральном центре, рикошетом бьют по регионам. 1992 г. вошел в новейшую историю сельского хозяйства России переходом к рыночной экономике и памятен как год «шоковой терапии Гайдара». Либерализация цен обострила их диспаритет, так как никем не контролируемые цены на промышленную продукцию устремились вверх, а на сельскохозяйственную, ввиду ее особой социальной значимости, стали придерживаться. Если в советские годы цена литра солярки составляла 4 копейки, а литр молока – 10 копеек, то в ходе рыночной

күрәләр. Ничек кенә югары нәтиҗәләргә омтылсалар да, казанышларга ирешү мөмкин булмый. Искечә эшләгән башка механизаторлар белән чагыштырганда арендачылар хезмәтенең җитештерүчәнлеге югарырак булса да, килешүдәге йөкләмәләрне үти алмыйлар. Дөрес, шул чакта да колхоз идарәсе алардан йөз чөерми – башкарылган эшләр, запас частьларны һәм башка материалларны янга калдырган өчен хезмәт хакы түли.

...Шулай да звенолар таркала, аренда сүтелә. Барлык механизаторлар кабат бер өемдә тупланалар, янә «гектарлар артыннан» куарга керешәләр. Чөнки нигезсез рәвештә аренда звенолары килешүдә каралмаган эшләргә бүлдерелә, коллективларның мөстәкыйльлеген чикләп, хуҗалык җитәкчелеге торган саен аларның эшләренә ешрак катыша башлый.

Яңа икътисади мөнәсәбәтләргә күчкәннән соң да крестьян җирдә чын хуҗага әверелми. Ул элеккегечә үк колхозда идарә, аның рәисе һәм контора буларак гәүдәләнгән командахакимият системасына бәйле булып кала. Мәсәлән, аның тарафыннан ашлык дәүләткә түгел, колхозга һәм сатып алу бәясе буенча түгел, ә исәп-хисап бәяләреннәнсатылырга ттиеш иде. Әгәр дә колхоз дәүләткә борчакны центнеры өчен 20 сумнан сатса,колхозның аренда звеносы аны фәлән сум да фәлән тиенгә генә сата иде.

Илдә 80 нче еллар ахырында – 90 нчы еллар башында булган сәяси вакыйгалар бер үк вакытта драматик һәм язмыш төсенә керәләр. 1990 елның август-октябрь айларында, союздаш республикаларның «суве-

реформы ситуация поменялась: молоко стало в 2 раза дешевле солярки.

Сельское хозяйство Татарстана, лишенное государственной поддержки федерального центра, стало терять финансовую устойчивость. Перестали строиться новые производственные объекты – коровники, мастерские, зернотоки, кормохранилища, прекратилось обновление машинно-тракторного парка, началось сокращение поголовья скота как в общественном секторе, так и в личных подсобных хозяйствах населения. Характерная картина для этого периода: пустые прилавки продуктовых магазинов и длинные очереди людей с талонами на руках…

В этих непростых условиях по инициативе Президента Татарстана Минтимера Шариповича Шаймиева принимается курс на «мягкое вхождение в рынок». Были введены меры по ограничению вывоза за пределы республики товаров первой необходимости. Хозяйствам, реорганизованным по указанию Москвы в акционерные общества, товарищества, ассоциации крестьянско-фермерских хозяйств и т.д., разрешили оформление банковских кредитов, банковская ставка которых подскочила до 100–200% и более. Это было сложное решение, но на тот момент сельское хозяйство находилось под угрозой полного разрушения. Кроме того, статус суверенитета позволил Татарстану перенаправить часть средств от продажи нефти и других маржинальных отраслей, направлявшихся ранее в федеральный бюджет, в экономику республики, в частности в сельское хозяйство. Но ситуация оставалась по-прежнему сложной.

ренлыклар парады»ннан соң, автономияле берәмлекләрнең «суверенлыклар парады» булып уза. Татарстан АССРның дәүләт суверенлыгы хакындагы Декларация кабул ителә. Татарстан өчен өметләр һәм көтелүләр белән тулы мөһим тарихи чор башлана.

Әмма федераль үзәктә кабул ителгән икътисади реформалар рикошет рәвешендә төбәкләргә китереп суга. 1992 ел Россия авыл хуҗалыгының яңа тарихына базар икътисадына күчү буларак керә һәм «Гайдар шок терапиясе»елы буларак истә кала. Бәяләрне ирекккә җибәрү аларның тигезләнеше бозылуны кискенләштерә, чөнки. беркем дә тарафыннан контрольдә тотылмау сәбәпле, сәнәгать продукциясенә бәяләр югарыга томырыла, авыл хуҗалыгы продукциясе аерым социаль әһәмияткә ия булганга күрә, аның бәяләре саклана килә. Әгәр дә совет елларында солярканың литры – 4 тиен, сөтнең литры 10 тиен торса, базар реформасы барышында хәл үзгәрә – сөт соляркага караганда ике тапкыр арзанрак бәяләнә.

Татарстанның авыл хуҗалыгы, федераль үзәкнең дәүләт ярдәменнән мәхрүм ителеп, финанс тотрыклылыгын югалта башлый. Яңа җитештерү объектлары – сыер абзарлары, остаханәләр, ындыр табаклары, азык саклау урыннары төзү, машина-трактор паркын яңарту туктатыла, җәмәгать секторында да, халыкның шәхси ярдәмче хуҗалыкларында да терлекләрнең баш саныазаюга йөз тота. Азык-төлек кибетләрендәге буш прилавкалар һәм кулларына талон тоткан кешеләрнең озын чиратларга тезелүе әлеге чор өчен хас күренеш

1991
КОНЕЦ
И НАЧАЛО

Азат Галимзянович Зяббаров, Гумер Исмагилович Усманов, Вагиз Василович Мингазов

Азат Галимзянович Зяббаров, директор зверосовхоза «Бирюлинский» (1990–1994 гг.)

Характер нашего крестьянина таков, что ему чем трудней, тем он упрямей. Азат Галимзянович Зяббаров, генеральный директор агрофирмы «Бирюли» Высокогорского района, раньше большинства других руководителей понял, что в создавшейся ситуации спасение утопающих – дело рук самих утопающих. В то время, когда большинство хозяйств Татарстана, спешно меняя вывески на конторах, продолжали барахтаться в трясине долгов и безденежья, на базе Бирюлинского зверосовхоза в рост пошло государственное предприятие, которое, поднимаясь в гору само, взяло «на буксир» и лежащие рядом разоренные хозяйства. И вскоре агрофирма представляла из себя крупное сельхозформирование с площадью угодий более 13 тыс. га, в дальнейшем увеличившихся до 23 тыс. К середине 90-х аналогов в сельском хозяйстве Татарстана не было. В 1996 г. из «Бирюлей» на рынок поступило более 6 тыс. тонн зерна, 1,6 тыс. тонн картофеля, 5 тыс. тонн молока, 658 тонн скота, не считая пушнины. Агрофирма была удостоена авторитетной международной награды – «Факел Бирмингема» за успешное экономическое выживание в трудных условиях зарождающихся рыночных отношений.

иде. Шундый катлаулы шартларда Татарстан Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиев инициативасы белән «базарга йомшак керү» юнәлеше кабул ителә. Иң кирәкле товарларны республикадан читкә чыгаруны чикләү буенча чаралар күрелә. Мәскәү күрсәтмәсе буенча акционерлык җәмгыятьләре, ширкәтләр, крестьян-фермер хуҗалыклары ассоциациясе һ.б. итеп үзгәртеп корылган хуҗалыкларга банк кредитлары рәсмиләштерергә рөхсәт итәләр, аларның банк ставкасы 100-200% ка сикерә һәм аннан да артып китә. Бу катлаулы юл иде, әмма ул вакытта авыл хуҗалыгы тулысынча җимерелү куркынычы яный. Моннан тыш, суверенлык статусы Татарстанга элек федераль бюджетка җибәрелгән нефть һәм башка маржиналь тармаклар сатудан кергән акчаларның бер өлешен республика икътисадына, аерым алганда, авыл хуҗалыгына юнәлдерергә мөмкинлек бирә. Әмма вазгыять элеккечә катлаулы булып кала бирә.

1996 елда, җирне һәм элеккеге колхоз-совхоз мөлкәтен хосусыйлаштыру тәртибендә, хуҗалыкларның хезмәткәрләренә һәм колхоз-совхоз пенсионерларына – җир өлешләренә һәм милек пайларына, ә авылдагы социаль өлкә хезмәткәрләренә – укытучыларга, та-

ЦИТАТА

«Суть аграрной реформы – в закреплении частной собственности на землю и имущество за крестьянами с конечной целью – создать эффективно работающие сельскохозяйственные предприятия. Реформы – это не только реальная необходимость, но и потребность жизни».

Валерий Васильев, министр сельского хозяйства и продовольствия Татарстана в 1996 – 1999 гг.

В 1996 г. работников хозяйств и колхозно-совхозных пенсионеров в порядке приватизации земли и бывшего колхозно-совхозного имущества стали наделять правом собственности на земельные доли и имущественные паи, а работников социальной сферы села – учителей, врачей, библиотекарей и т.д. – правом на земельную долю. На каждого попавшего в списки было выписано соответствующее свидетельство с гербовой печатью. Но что делать с этими свидетельствами, большинство населения не знало. Многие руководители заперли документы в конторских сейфах. Реформы буксовали.

В сельском хозяйстве республики попрежнему преобладало крупное производство. Однако убедительные примеры стойкости, предприимчивости и ответственности фермеров «первой волны» на фоне всеобщего упадка укрепляли в руководстве понимание того, что фермерство – это та соломинка, за которую надо было в тот момент схватиться. И в Татарстане на государственном уровне выбирают курс на фермеризацию сельского хозяйства.

В 1997 г. в Альметьевском районе проходит республиканский семинар-совещание с участием глав администраций районов, руководителей и специалистов сельского хозяйства, республиканских министерств и ведомств. О ситуации в аграрном секторе республики говорится без прикрас. Несмотря на высокие производственные показатели, финансовое состояние сельскохозяйственных товаропроизводителей остается сложным. Долги предприятий АПК

библарга, китапханәчеләргә һәм башкаларга җир өлешенә милек хокукы бирелә башлый. Исемлеккә кергән һәр кешегә герблы мөһер сугылган тиешле таныклык язылады. Ләкин бу таныклыклар белән нәрсә эшләргә кирәклеген халыкның күбесе белми иде. Күп кенә җитәкчеләр документларны контора сейфларына бикләп куя. Реформалар аксыйлар. Республиканың авыл хуҗалыгында элеккечә эре җитештерү өстенлек итә. Әмма «беренче дулкын» фермерларының гомуми таркалыш шартларында ныклык, булдыклылык һәм җаваплылык күрсәтүе җитәкчелектә фермерлыкның ул вакытта тотынырга кирәкле терәк булуы турындагы фикерне ныгытты. Татарстанда да авыл хуҗалыгын фермерлаштыруга юнәлеш тотыла.

1997 елда Әлмәт районында район хакимияте башлыклары, авыл хуҗалыгы, республика министрлыклары һәм ведомстволары җитәкчеләре һәм белгечләре катнашында республика семинар-киңәшмәсе уза. Республиканың аграр секторындагы хәл турында катгый сүз була. Җитештерү күрсәткечләре югары булуга карамастан, авыл хуҗалыгы товар җитештерүчеләренең финанс хәле катлаулы булып кала бирә. Аграр сәнәгать комплексы предприятиеләренең банкларга һәм төрле кредит бирүчеләргә бурычлары 5 триллион сум чамасы тәшкил итә. Республика хуҗалыклары елны 100 миллиард сумнан артык зыян белән тәмамлый. Бюджеттан тыш фондларга салымнар буенча бурычлар гына да якынча 1 трилли-

банкам и различным кредиторам составляют почти 5 трлн руб. Хозяйства республики закончили год с убытком свыше 100 млрд руб. Задолженность только по налогам во внебюджетные фонды составляет около 1 трлн руб., в том числе различные пени и штрафы – 150 млрд руб.

Участникам семинара-совещания представили опыт Альметьевского района, где накануне в срочном порядке были созданы в качестве примера 200 крестьянско-фермерских хозяйств (КФХ).

Однако нововведение не было воспринято в аграрной среде однозначно. Руководители и специалисты сельского хозяйства пока не были готовы к переходу на новые производственные отношения. Фермеры к тому моменту еще не показали себя устойчивой, динамично набирающей силу формой организации труда. А в сознании крестьян еще не стерлась память о «кулаках-мироедах».

Время показало: назначить крестьянина фермером нельзя, он должен состояться сам – добровольно, осознанно, с пониманием всех трудностей, которые ему предстоит преодолеть. Большинство первых КФХ в Альметьевском районе вскоре распалось.

Яркой иллюстрацией непростого отношения к реформам, имевшего место в ту пору на селе, является ситуация в агрофирме «Идель» Высокогорского района. Авторитетный директор хозяйства Рафик Замалетдинович Гильмутдинов, вдохновленный решениями Альметьевского семинара-совещания, решил немедленно провести реорганизацию, создав на базе хозяйства 9–10 кооперативов и несколько крестьянско-

он сум, шул исәптән төрле пенялар һәм штрафлар 150 миллиард сум тәшкил итә.

Семинар-киңәшмәдә катнашучыларга Әлмәт районы тәҗрибәсе турында сөйләнә, анда әлеге чара алдыннан гына ашыгыч тәртиптә үрнәк рәвешендә 200 крестьян-фермер хуҗалыгы оештырыла.

Әмма бу яңалык аграр мохиттә бертөрле генә кабул ителми. Авыл хуҗалыгы җитәкчеләре һәм белгечләре яңа җитештерү мөнәсәбәтләренә күчәргә әзер булмыйлар. Фермерлар ул чакта үзләрен хезмәтне оештыруның тотрыклы, динамик рәвештә көч җыючы формасы буларак танытырга өлгермиләр. Ә крестьяннарның аңында «кулаклар-байгуралар» турындагы хатирәләр җуелмый әле.

Вакыт шуны күрсәтте: крестьянны билгеләп кенә фермер итеп булмый, ул үз теләге белән, үзе узарга тиешле барлык кыенлыкларны аңлап мөстәкыйль рәвештә хуҗалык алып барырлык булып җитлегергә тиеш. Әлмәт районындагы беренче крестьян-фермер хуҗалыкларының күбесе тиздән таркала.

Биектау районының «Идел» агрофирмасында килеп туган хәл – ул чорда авылда реформаларга карата гади булмаган мөнәсәбәтнең ачык мисалы. Хуҗалыкның Әлмәт семинар-киңәшмәсе карарлары белән рухланган абруйлы директоры Рәфыйк Җамалетдин улы Гыйльметдинов, хуҗалык җирлегендә 9-10 кооператив һәм берничә крестьян-фермер хуҗалыгы оештырып һәм аларга җирләр бүлеп биреп, кичекмәстән хуҗалыкны үзгәртеп корырга карар кыла. Ләкин директорга ышанычсызлык белдереп һәм аның урынына башка

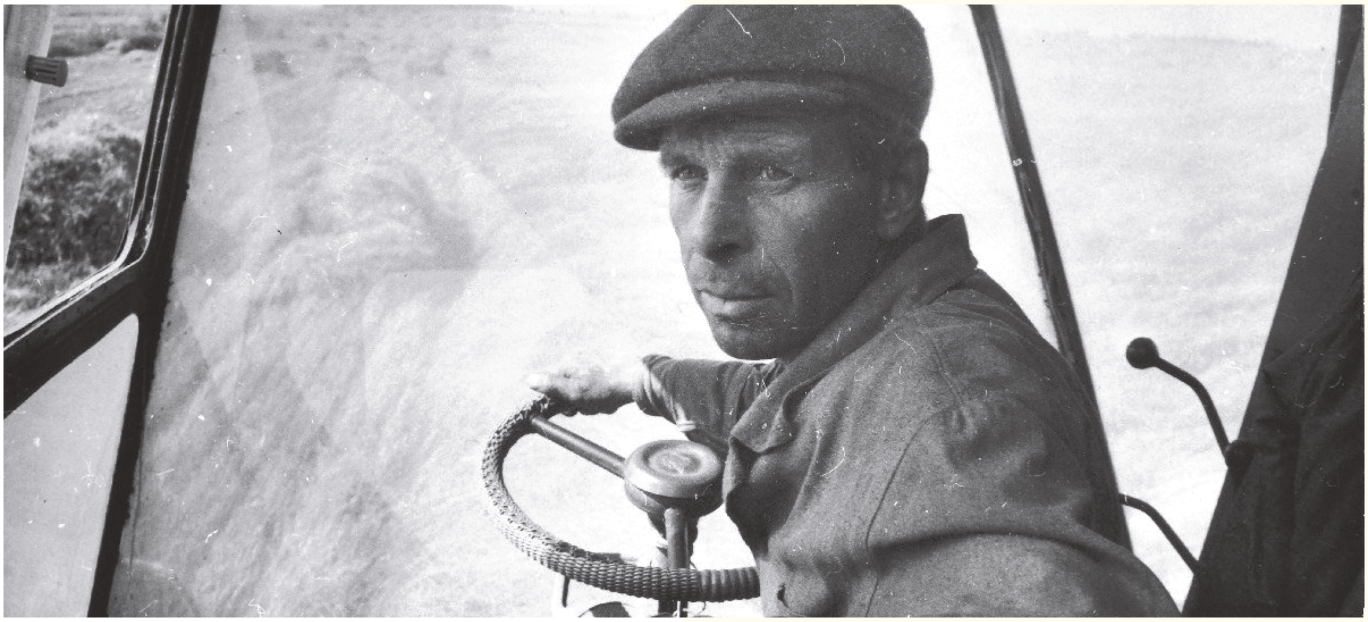

фермерских хозяйств с наделением их землей. Но встретил отпор в лице большинства специалистов, которые написали петицию в администрацию Высокогорского района и в вышестоящую производственную организацию – концерн «Татплодоовощпром», в которой высказали недоверие директору и потребовали его переизбрания. В результате директора-реформатора сняли с должности. И хотя потом приказом министра сельского хозяйства и продовольствия РТ Валерия Павловича Васильева Р. Гильмутдинов был восстановлен в должности, но продолжать свою работу в этом качестве он уже не смог.

Но были примеры и другого плана. Так, еще в 1991 г. в Альметьевском районе решением общего собрания работников колхоза имени Фрунзе, существовавшего 60 лет, было создано акционерное общество «Тан». Крестьяне стали совладельцами собственности акционерного общества – зданий, техники, скота и других фондов бывшего колхоза. Чтобы соблюсти социальную справедливость, тогда даже подняли архивные данные с 1930 г. – с момента создания колхоза. Стаж тех сельчан, документы на которых были утерянными, определял совет стариков. Проведенная реорганизация вскоре благотворно стала сказываться на отношении людей и к своей работе, и на результатах труда.

Реформы на селе, тем не менее, продвигались медленно. Быстрее нарастали кризисные моменты. Начали возникать многомесячные задержки с выдачей работникам зарплаты. Причин этому было несколько: высокая закредитованность хозяйств, прекращение практи-

кешене сайлауны таләп итеп Биектау районы хакимиятенә һәм югары җитештерү оешмасына – «Татплодоовощпром» концернына петиция язган белгечләрнең күпчелеге каршылыгына очрый. Нәтиҗәдә реформатор директор вазифасыннан азат ителә. Аннары Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры Валерий Павлович Васильев боерыгы белән Р.Гыйльметдинов вазифасында торгызылса да, ул шул сыйфатта үз эшен дәвам итә алмый.

Башка төрле мисаллар да бар. Мәсәлән, 1991 елда Әлмәт районында 60 ел буе яшәп килгән Фрунзе исемендәге колхоз хезмәткәрләренең гомуми җыелышы карары белән «Таң» акционерлык җәмгыяте оештырыла. Крестьяннар акционерлык җәмгыяте мөлкәтенең – элеккеге колхоз биналарының, техникасының, терлекләренең һәм башка фондларының милекчеләре булалар. Социаль гаделлекне саклау өчен, ул чакта хәтта 1930 елдан – колхоз төзелгәннән бирле теркәлеп килгән архив мәгълүматларын да күтәрәләр. Документлары югалган авылдашларның стажын аксакаллар шурасы билгели. Әлеге үзгәртеп кору тиздән кешеләрнең үз эшләренә дә, хезмәт нәтиҗәләренә дә уңай йогынты ясый башлый.

Шулай да авылда реформалар акрын бара. Кризис мизгелләре тизрәк үсә. Эшчеләргә хезмәт хакы түләүдә күп айлык тоткарлыклар туа башлый. Моның сәбәләре берничә була, ягъни – хуҗалыкларның зур кредитлар алуы, банк бурычларын сызуны туктату, банкларның яңа кредитлар бирүдән баш тартуы, хәзерләләрү һәм эшкәртү предприятиеләре тарафыннан

ки списания банковских долгов, отказ банков в новых кредитах, нарушения платежной дисциплины со стороны заготовительных и перерабатывающих предприятий. Все это привело к тому, что труднее стало проводить сезонные полевые работы, обеспечивать нормальное функционирование животноводческих ферм, обновлять и восстанавливать технику.

В таких сложных условиях еще ярче проявился талант ряда руководителей сельхозпредприятий республики. Сумели адаптироваться к рынку и нашли резервы для сохранения жизнеспособности и развития руководители хозяйств Файзрахман Ахметович Галиев (колхоз «Искра» Атнинского района), Нафик Факилович Хусаинов (СХПК им. Вахитова Кукморского района), Хамит Гараевич Гараев (ООО «Якты юл» Балтасинского района), Анна Андреевна Захарова (ООО «Серп и Молот» Высокогорского района), Ильшат Газимович Ганиев (ООО ТК «Майский» Зеленодольского района), Раухат Салихянович Салихянов (колхоз им. Шаймарданова Актанышского района), Рафик Рауфович Рауфов (ООО «Новая жизнь» Кукморского района), Николай Васильевич Андреев (ОАО «Масловский» Рыбно-Слободского района), Фоат Габдулхакович Вилданов (ПК «Камский» Тукаевского района), Мансур Рахимзянович Галятдинов (АКХ «Яна юл» Апастовского района), Фазыл Вагизович Ибатуллин (СПК «50 лет Октября» Черемшанского района), Геннадий Самигуллович Миннуллин (СПК «Колос» Бавлинского района), Сирин Ахатович Галиев

түләү дисциплинасы бозылу. Болар барысы да сезонлы кыр эшләрен башкаруда, терлекчелек фермаларының нормаль эшләвен тәэмин итүдә, техниканы яңартуда һәм төзекләндерүдә кыенлыклар тудыра.

Әлеге катлаулы шартларда республиканың кайбер авыл хуҗалыгы предприятиеләре җитәкчеләренең таланты тагын да яктырак чагыла. Хуҗалыкларның җитәкчеләре – Фәйзрахман Әхмәт улы Галиев (Әтнә районының «Искра» колхозы), Нәфыйк Факил улы Хөсәенов (Кукмара районының Вахитов исемендәге авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы), Хәмит Гәрәй улы Гәрәев (Балтач районының «Якты юл» ҖЧҖ), Анна Андреевна Захарова (Биектау районының «Серп и молот» ҖЧҖ), Илшат Газим улы Ганиев (Яшел Үзән районының «Майский» ҖЧҖ), Рәүхәт Салихҗан улы Салихҗанов (Актаныш районының Шәймәрдәнов исемендәге колхозы), Рәфыйк Рәүф улы Рәүфов (Кукмара районының «Яңа тормыш» ҖЧҖ), Николай Васильевич Андреев (Балык Бистәсе районының «Масловский» ААҖ), Фоат Габделхак улы Вилданов (Тукай районының «Кама» җитештерү кооперативы), Мансур Рәхимҗан улы Галәветдинов, Апас районы «Яңа юл» хуҗалыгы), Фазыл Вагыйз улы Ибәтуллин (Чирмешән районының «Октябрьнең 50 еллыгы» хуҗалыгы), Геннадий Сәмигулла улы Миңнуллин (Баулы районының «Колос» хуҗалыгы), Сирин Әхәт улы Галиев (Ютазы районының «Бәйрәкә» ҖЧҖ), Мәхтүр Мансур улы Нуриев (Әгерҗе районының

(ООО «Байряка» Ютазинского района), Махтур Мансурович Нуреев (СХПК «Тан» Агрызского района), Рустам Габдулазянович Хайруллин (СХПК «Северный» Арского района), Мансур Сафович Халилов (колхоз «Алга» Алексеевского района) и др.

Они умело использовали тот запас прочности, который хозяйства накопили в 80-е годы, участвуя в программах «100» (не более 100 га уборочной площади на комбайн), мелиорации, химизации и т.д. А также мудро разрабатывали стратегию и тактику, применяя хозрасчет, усиливая учет и контроль, экономию и бережливость, проявляли предприимчивость, рачительность, эффективно применяли меры материальной и моральной заинтересованности работников.

Большое внимание агропромышленному комплексу уделяло руководство республики. В качестве государственной поддержки сельскому хозяйству уходило до четверти республиканского бюджета. Стало хорошей практикой регулярное проведение республиканских семинаров-совещаний по изучению и распространению передового опыта. По указанию Президента Татарстана Минтимера Шариповича Шаймиева в 1994 г. была принята Республиканская программа по увеличению производства продовольственной пшеницы. Созданная при ТатНИИСХ группа «Продовольственная пшеница» под руководством Иосифа Фомича Левина разработала технологию выращивания с рекомендацией использования перспективных сортов, на хлебоприемных предприятиях

«Таң» авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы), Рөстәм Габделәхәтҗан улы Хәйруллин (Арча районының «Северный» авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы), Мансур Сафа улы Хәлилов (Алексеевск районының «Алга» колхозы) һәм башкалар базарга җайлаша алалар, яшәү сәләтен саклау һәм үсеш өчен резервлар табалар. Алар 80 нче елларда «100 программасы» (комбайнга йөкләнеш 100 гектардан артмау), мелиорация, химияләштерү программаларында һәм башкаларда катнашып хуҗалыклар туплаган ныклык запасларын оста файдаланалар, шулай ук хуҗалык исәп-хисабын кулланып, исәпкә алуны һәм контрольдә тотуны, бәрәкәтлелекне һәм сакчыллыкны көчәйтеп, стратегия һәм тактиканы белеп эшлиләр, булдыклылык күрсәтәләр, хезмәткәрләрне матди һәм мораль кызыксындыру чараларын нәтиҗәле кулланалар.

Республика җитәкчелеге агросәнәгать комплексына зур игътибар бирә. Республика бюджетының чиреге чамасы авыл хуҗалыгына дәүләт ярдәме буларак сарыф ителә. Алдынгы тәҗрибәне өйрәнү һәм тарату буенча даими рәвештә республика семинар-киңәшмәләрен уздыру яхшы тәҗрибәгә әверелә. Татарстан Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиев Указы белән 1994 елда азык-төлек бодае җитештерүне арттыру буенча республика программасы кабул ителә. Иосиф Фомич Левин җитәкчелегендә Татарстан авыл хуҗалыгы каршында оештырылган «Азык-төлек бодае» төркеме перспективалы сортларны куллану тәкъдимен үз эченә

была налажена приемка зерна по группам качества, были отработаны вопросы стимулирования сельхозпроизводителей. В результате республика, где выращенная пшеница в основном шла на кормовые цели, смогла в достатке обеспечивать себя продовольственной пшеницей.

В середине 90-х годов уже при министре сельского хозяйства Фатихе Саубановиче Сибагатуллине была принята программа поглотительного скрещивания районированных в Татарстане пород скота с самой молочной в мире голштинофризской. Процесс адаптации происходил сложно, но потенциал продуктивности скота вырос. Республика уверенно перешагну-

алган үстерү технологиясен эшли, икмәк кабул итү предприятиеләрендә сыйфат төркемнәре буенча ашлык кабул итү җайга салына, авыл хуҗалыгы җитештерүчеләрен стимуллаштыру мәсьәләләре эшләнә. Нәтиҗәдә, үстерелгән бодай башлыча азык максатларында кулланылган республика үзен азык-төлек бодае белән тәэмин итә алды.

90 нчы еллар уртасында, авыл хуҗалыгы министры Фатыйх Сәүбән улы Сибәгатуллин вакытында, Татарстанда районлашкан терлек токымнарын дөньяда сөтне иң күп бирүче голштин-фриз токымлы сыерлар белән катнаш кушу программасы кабул ителә. Җайлашу процессыкатлаулы бара, әмма терлекләрнең продуктивлык потенциалы арта. Республика бер

ла рубеж надоев в 3000 кг молока на корову в год и пошла дальше.

В 90-е годы агропромышленный комплекс Татарстана имел еще немалый запас прочности. На передовых позициях по России оставалась молочная промышленность республики. Благодаря государственной поддержке из республиканского бюджета районные объединения «Татсельхозхимии» продолжали работы по известкованию кислых почв, оказанию других услуг хозяйствам. Несмотря на нарастающие трудности из-за неплатежей, продолжали функционировать районные подразделения «Сельхозтехники». Начали сдавать сбои, но еще работали мясокомбинаты.

И все же преобладающей в сельском хозяйстве и России, и республики была тенденция к ухудшению ситуации. Постоянные задержки с зарплатой усилили миграцию сельского населения в города, продолжилось сокращение поголовья скота и птицы как в общественном секторе, так и в личных подсобных хозяйствах. Неконтролируемый и непрогнозируемый рынок сельхозпродукции не мог быть стимулом для хозяйств к достижению высоких результатов. Даже рекордный для Татарстана урожай 1997 г. – более 6 млн тонн зерна – не улучшил финансовое состояние сельхозпроизводителей из-за обрушившихся цен на зерно. «Недород – горе, урожай – беда». Эта поговорка стала актуальной среди сельчан в те годы.

Так закончился первый этап перехода к капитализму, к рыночной экономике, и закончился он финансовым банкротством государства. Дефолт, подготовленный правительством В.С. Черномырдина и объявленный 17 августа 1998 г. правительством С.В. Кириенко, привел к обвалу национальной валюты. Это произошло через несколько месяцев после деноминации (укрупнения) рубля, проведенной в целях упорядочения денежного обращения и придания большей полноценности национальной валюте. Соотношение рубль/доллар, равнявшееся накануне финансового кризиса 6/1, к концу сентября достигло 18/1.

... Без денег жить можно. Трудно жить без хлеба, молока, мяса. Так же как без воздуха, воды, тепла, света. Должны были наступить те реформы в стране, которые изменили бы ситуацию в сельском хозяйстве в лучшую сторону. Ждать их пришлось долго.

сыерга 3000 кг сөт саву чиген атлап чыга һәм алга таба бара.

90 нчы елларда Татарстанның агросәнәгать комплексы шактый ук нык була. Республика сөт сәнәгате Россия буенча алдынгы позицияләрдә кала. Республика бюджетыннан дәүләт ярдәме белән «Татсельхозхимия» район берләшмәләре ачы туфракларны известьлауны, хуҗалыкларга башка хезмәтләр күрсәтүне дәвам итәләр. Түләүләр аркасында арта барган кыенлыкларга карамастан, «Сельхозтехника»ның район бүлекчәләре эшли бирәләр. Өзеклекләр белән булса да, элеккечә үк ит комбинатлары эшли.

Шулай да Россиядә дә, республикада да авыл хуҗалыгында хәлләр начарая бара. Хезмәт хакын түләүдәге даими тоткарлыклар авыл халкының шәһәрләргә күчүен көчәйтә, җәмәгать секторында да, шәхси ярдәмче хуҗалыкларда да терлек һәм кошкорт саны кимү дәвам итә. Авыл хуҗалыгы продукциясенең контрольдә тотылмаган һәм фаразланмаслык базары хуҗалыкларны югары нәтиҗәләргә ирешү өчен кызыксындыру чарасы була алмый. Татарстан өчен 1997 елгы рекордлы уңыш та (6 миллион тоннадан артык ашлык), ашлык бәяләре ишелеп төшү сәбәпле, авыл хуҗалыгы җитештерүчеләренең финанс хәлен яхшыртмый. Ул елларда «Кытлык – хәсрәт, уңыш – бәла» дигән әйтем авыл халкы арасында актуаль була.

Шулай итеп капитализмга, базар икътисадына күчүнең беренче этабы тәгәлләнә, һәм ул дәүләтнең финанс җәһәтендә бөлгенлеккә төшүе белән тәмамлана. В.С. Черномырдин хөкүмәте әзерләгән һәм 1998 елның 17 августында С. В. Кириенко хөкүмәте тарафыннан игълан ителгән дефолт милли валютаның җимерелүенә китерә. Бу хәл акча әйләнешен тәртипкә салу һәм милли валютага күбрәк тотрыклылык бирү максатыннан үткәрелгән деноминациядән (эреләндерү) соң берничә ай узгач булды. Финанс кризисы алдыннан 6/1 сум тәшкил иткән доллар — рубль нисбәте сентябрь ахырына 18/1 гә җитә.

... Акчасыз яшәп була. Икмәксез, сөтсез, итсез яшәү авыр. Һава, су, җылылык, утсыз кебек үк. Илдә авыл хуҗалыгында вазгыятьне уңай якка үзгәртүче реформалар булырга тиеш иде. Аларны озак көтәргә туры килде.

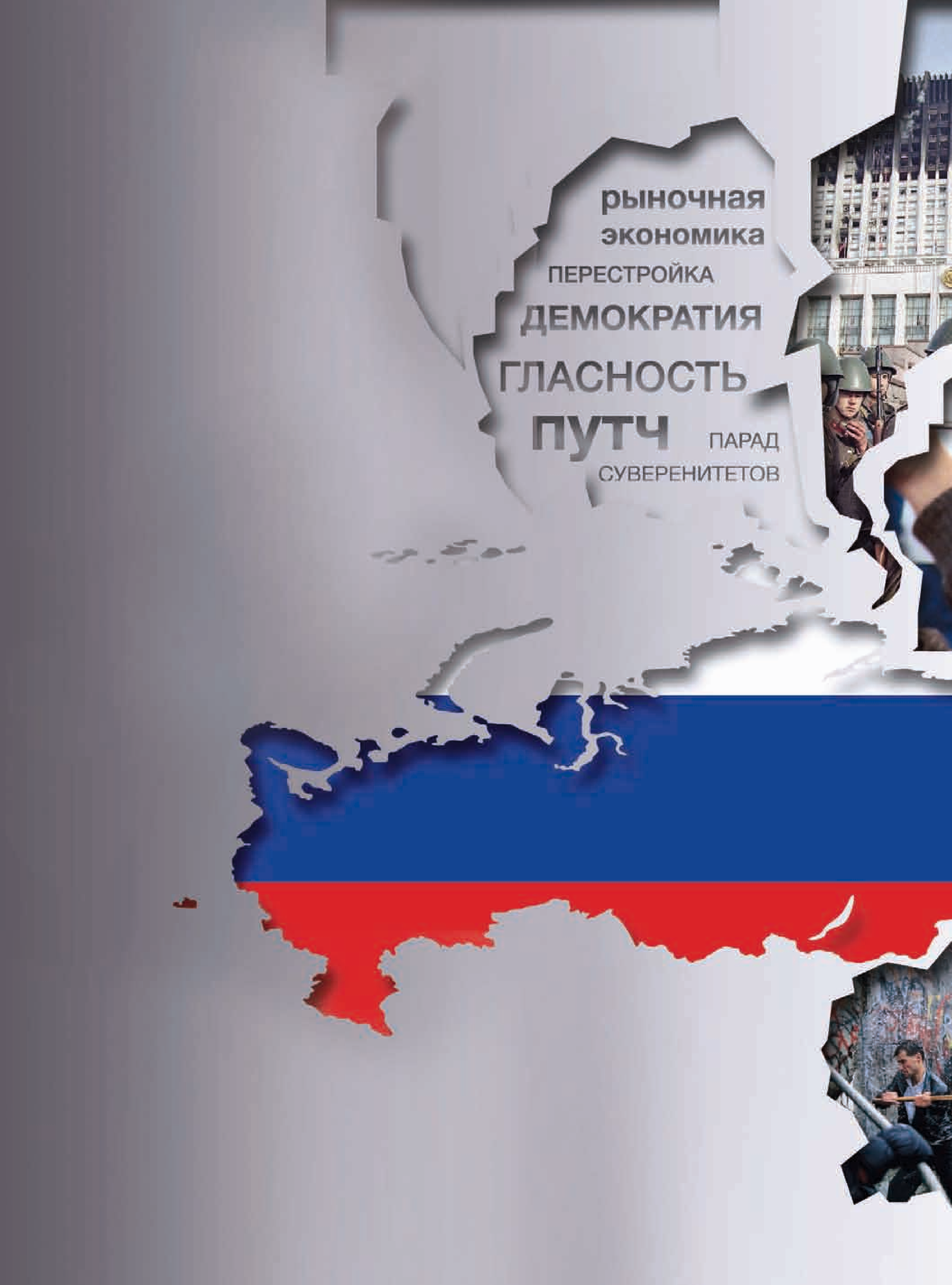
рыночная
экономика
ПЕРЕСТРОЙКА
ДЕМОКРАТИЯ
ГЛАСНОСТЬ
ПУТЧ
ПАРАД
СУВЕРЕНИТЕТОВ

2000 – 2020 гг.

Агросәнәгать җилкәннәре үзгәреш җилендә

ГЛАВА 6

Ветер перемен – в паруса агропрома

МИНИСТРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Ахметов Марат Готович – работал с мая 1999 г. по сентябрь 2019 г.

Родился в 1954 г. в деревне Хасаншаих Арского района Татарской АССР. Окончил Казанский ветеринарный институт (1976), Саратовскую ВПШ (1990). 1976–1978 гг. – главный ветеринарный врач колхоза им. Чапаева Балтасинского района; 1978–1983 гг. – председатель колхоза «Алга» Балтасинского района; с 1983 г. – второй секретарь, 1985–1990 гг. – первый секретарь Балтасинского райкома КПСС; 1990–1991 гг. – председатель Балтасинского районного Совета народных депутатов; 1991–1999 гг. – глава администрации Балтасинского района. С мая 1999 г. по сентябрь 2019 г. – заместитель Премьер-министра РТ, министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. В настоящее время – заместитель Председателя Госсовета Республики Татарстан.

Кандидат сельскохозяйственных наук. Заслуженный работник сельского хозяйства РТ. Лауреат Государственной премии в области науки и техники Республики Татарстан. Награжден орденами Дружбы, «Знак Почета», орденом Почета, серебряной медалью Минсельхоза РФ.

Зяббаров Марат Азатович – работает с сентября 2019 г. по настоящее время.

Заместитель Премьер-министра Республики Татарстан, министр сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан.

Родился в 1983 г. в г. Чистополь Татарской АССР. Окончил Казанский государственный финансово-экономический институт (2005) по специальности «бухгалтерский учет, анализ и аудит, экономист»; Казанский государственный аграрный университет (2008) по специальности «агрохимия и агропочвоведение», ученый агроном-эколог; Казанский (Приволжский) федеральный университет (2013) по специальности «юриспруденция, юрист».

Трудовую деятельность начал программистом в АФ «Бирюли» Высокогорского района. В 2002 г. – заместитель генерального директора ЗАО «Бирюли». В 2003 г. становится сначала заместителем генерального директора, а затем генеральным директором ОАО Племзавод «Бирюлинский». С 2006 по 2013 г. работает генеральным директором ЗАО «Бирюли».

20.05.2013 – 07.06.2017 – заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан; 08.06.2017 – 05.07.2017 – первый заместитель руководителя исполнительного комитета Буинского муниципального района Республики Татарстан; 06.07.2017 – 13.09.2017 – руководитель исполнительного комитета Буинского муниципального района Республики Татарстан; 15.09.2017 – 18.09.2019 – глава Буинского муниципального района Республики Татарстан.

С 19 сентября 2019 г. по настоящее время – заместитель Премьер-министра Республики Татарстан, министр сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан.

Заслуженный работник сельского хозяйства Республики Татарстан.

АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ МИНИСТРЛАРЫ

Әхмәтов Марат Готыф улы 1999 елның маеннан 2019 елның сентябренә кадәр эшли.

1954 елда Татарстан АССРның Арча районы Хәсәншәех авылында туа. Казан ветеринария институтын (1976), Саратов югары партия мәктәбен (1990) тәмамлый. 1976–1978 елларда – Балтач районының Чапаев исемендәге колхозының баш ветеринария табибы; колхоз рәисе; 1978–1983 елларда – Балтач районының «Алга» колхозы рәисе; 1983 елдан КПССның Балтач райкомы икенче секретаре, 1985–1990 елларда – беренче секретаре; 1990–1991 елларда – Балтач районы Халык депутатлары советы рәисе; 1991 – 1999 елларда – Балтач районы хакимияте башлыгы. 1999 елның маеннан 2019 елның сентябренә кадәр – Татарстан Республикасы премьер-министры урынбасары – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. Хәзерге вакытта – Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе урынбасары. Авыл хуҗалыгы фәннәре кандидаты. Татарстан Республикасының атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре. Татарстан Республикасының фән һәм техника өлкәсендә Дәүләт премиясе лауреаты. Дуслык, «Почет билгесе» орденнары, Почет ордены, Россия Федерациясе Авыл хуҗалыгы министрлыгының көмеш медале белән бүләкләнә.

Җаббаров Марат Азат улы 2019 елның сентябреннән хәзерге вакытка кадәр эшли.

Татарстан Республикасы премьер-министры урынбасары – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры.

1983 елда Татарстан АССРның Чистай шәһәрендә туган. Казан дәүләт финанс-икътисад институтын (2005) «бухгалтерлык исәбе, анализ һәм аудит, икътисадчы» белгечлеге буенча; Казан дәүләт аграр университетын (2008) агрохимия һәм агротуфрак белеме белгечлеге буенча, галим агроном-эколог буларак; Казан (Идел буе) федераль университетын (2013) юриспруденция, юрист белгечлеге буенча тәмамлый.

Хезмәт эшчәнлеген Биектау районының «Бөреле» АФда программист булып башлый. 2002 елда – «Бөреле» ЯАҖ генераль директоры урынбасары. 2003 елда башта генераль директор урынбасары, аннары «Бөреле» нәсел заводы ААҖ генераль директоры булып эшли. 2006 елдан 2013 елга кадәр «Бөреле» ЯАҖ генераль директоры булып эшли.

20.05.2013 – 07.06.2017 – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры урынбасары; 08.06.2017–05.07.2017 Татарстан Республикасы Буа муниципаль районы башкарма комитеты– җитәкчесенең беренче урынбасары; 06.07.2017–13.09.2017 Буа муниципаль районы башкарма комитеты җитәкчесе; 15.09.2017 –18.09.2009 – Татарстан Республикасы Буа муниципаль районы башлыгы.

19.09.2009 елдан бүгенге көнгә кадәр – Татарстан Республикасы премьер-министры урынбасары – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. Татарстан Республикасының атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре.

ФГБУ Россельхозцентр
ФГБУ Россельхозцентр

WHITE SIBERIA

Гости из-за рубежа знакомятся с нашей техникой

На рубеже двух тысячелетий сельское хозяйство России оказалось на краю пропасти. По целому ряду продуктов нас спасал импорт. Страна, имеющая самые большие в мире территории черноземов, не могла накормить саму себя.

Кризисная ситуация сложилась и в агропромышленном комплексе Татарстана. Диспаритет цен после гайдаровской реформы 1992 г. обескровил село. Колхозы и совхозы уже под новыми вывесками оказываются по уши в долгах, банкротятся один за другим. Не на что ремонтировать фермы, нечем отапливать мастерские, нет средств для обновления техники. Зарплата задерживается месяцами. Лучшие работники ищут заработок на стороне…

В Москве будто не замечают этих проблем: финансирование сельского хозяйства практически отсутствует, по-прежнему в ходу лозунг молодых демократов: «Рынок все отрегулирует». В бюджете республики тоже нет таких денег, чтобы закрыть все дыры агропрома.

У ведомства Марата Ахметова, назначенного в 1999 г. министром сельского хозяйства Татарстана, финансовые возможности ограничены. Значит, надо поднимать дух крестьян. Марат Готович объявляет 2000 год годом культа технологий. В последующие годы призывает учиться агробизнесу. Но он понимает: это лозунги, а нужны реальные меры. Неустанно говорит об этом руководству республики.

Постепенно созревает решение привлечь в сельское хозяйство средства крупных инвесторов. Нужны были большие деньги. Кризис углубился настолько, что спасать надо было не от-

Конкурс операторов машинного доения

Меңъеллыклар чигендә Россиянең авыл хуҗалыгы кырга гына түгел, ә упкынның үзенә оча. Күп кенә продуктлар буенча безне читтән товарлар кертү коткарып кала. Дөньяда кара туфраклы иң зур территорияләре булган илне чит ил фермерлары туендыра.

Татарстанның агросәнәгать комплексында да кризис барлыкка килә. Авылда төшенкелек хөкем сөрә. 1992 елгы Гайдар реформасыннан соң бәяләр диспаритеты авылны какшата һәм аның бөтен сокларын эчеп бетерә сыман. Колхозлар һәм совхозлар, инде яңа элмә такталар астында, муеннан бурычка батып, бер-бер артлы бөлгенлеккә төшә. Фермаларны ремонтлау, остаханәләрне җылыту, техниканы яңарту өчен акча юк. Хезмәт хакы айлар буе тоткарлана. Иң яхшы хезмәткәрләр читтә хезмәт хакы эзли…

Мәскәүдә бу проблемаларны күрмәмешкә салышалар: авыл хуҗалыгын финанслау юк диярлек, элеккечә үк яшь демократларның: «Базар барысын да җайга сала» дигән шигаре гамәлдә. Республика бюджетында да агросәнәгатьнең барлык тишекләрен тутырырдай акчалар юк.

1999 елда Татарстан авыл хуҗалыгы министры итеп билгеләнгән Марат Әхмәтовның финанс мөмкинлекләре чикләнгән. Димәк, крестьяннарның рухын күтәрергә кирәк. Марат Готыф улы 2000 елны технологияләр культы елы дип игълан итә. Алдагы елларда агробизнеска өйрәнергә чакыра. Тик ул моның лозунг кына булуын, ә реаль чаралар кирәклеген яхшы аңлый. Бу хакта республика җитәкчелеген армый-талмый искәртеп тора.

Әкренләп авыл хуҗалыгына эре инвесторларны җәлеп итү карары өлгереп килә. Аның өчен

Расцвела гречиха

дельные хозяйства, а всю отрасль. Выбор пал на перерабатывающие предприятия агропромышленного комплекса. Будущим спасителям предполагались большие преференции.

Первым на призыв откликнулся владелец пивоваренного производственного объединения «Красный Восток» Айрат Хайруллин. С его помощью было создано акционерное общество – крупнейший территориальный агрохолдинг, включивший в себя 300 тыс. га земли, сотни сел и деревень, множество разорившихся хозяйств Алькеевского, Зеленодольского, Верхнеуслонсокого, Алексеевского, а затем Спасского, Нурлатского и Рыбно-Слободского районов.

Задача стояла определенная: выйти на современные технологии производства, на мировой уровень. Стали появляться крупные животноводческие комплексы на 4–5 тыс. скотомест: Каргопольский, Макуловский, Чув. Бродский, Левашевский… Сюда со всей Европы свозились племенные нетели самых молочных пород.

Один за другим спасать деревню решают все новые и новые крупные инвесторы: «Вамин», «Золотой колос», ХК «Ак Барс», «Агросила групп»…

зур акчалар сорала. Кризис шулкадәр тирәнәя ки, аерым хуҗалыкларны гына түгел, ә бөтен тармакны коткару ихтыяҗы туа. Сайлап алганда агросәнәгать комплексының эшкәртүче предприятиеләренә игътибар бирелә. Булачак коткаручыларга зур ташламалар карала.

Беренче булып чакыруга «Кызыл Шәрык» сыра кайнату җитештерү берләшмәсе хуҗасы Айрат Хәйруллин кушылды. Аның ярдәме белән акционерлык җәмгыяте – 300 000 гектар җир, йөзләгән авыллар, Әлки, Яшел Үзән, Югары Ослан, Алексеевск, аннары Спас, Нурлат һәм Балык Бистәсе районнарындагы бөлгән хуҗалыкларны үз эченә алган бик зур территориаль агрохолдинг төзелә.

Куелган бурыч билгеле: җитештерүнең заманча технологияләрен үзләштерү, дөнья дәрәҗәсенә күтәрелү. 4–5 мең баш терлеккә исәпләнгән эре терлекчелек комплекслары барлыкка килә башлый: Карга, Макыл, Чуваш Кичүе, Левашево... Бирегә бөтен Европадан иң сөтле токымнардан саналган нәселле таналар кайтарыла.

Авылны коткаруга бер-бер артлы яңадан-яңа инвесторлар алына: «Вамин», «Алтын башак», «Ак Барс» холдинг компаниясе, «Агросила групп

ЦИТАТА

«В развитии сельского хозяйства многое зависит от регионов. Считаю, что нужно дать им больше самостоятельности в определении приоритетов использования федеральных субсидий на поддержку АПК, а сам их объем связать с увеличением пашни, повышением урожайности, других качественных показателей эффективности производства, тем самым создав стимул для ввода в оборот простаивающих сельхозземель и внедрения передовых агротехнологий. Здесь хотел бы подчеркнуть: если мы даем больше самостоятельности в использовании средств федерального бюджета, федеральной поддержки, то и ответственность регионов за результаты и эффективное вложение полученных ресурсов… также должна возрасти».

В.В. Путин

Үзмәшгуль
сәүдә рәте
СУВЕНИР

ТОРГОВЫЙ РЯД
САМОЗАНЯТЫХ
Центр поддержки самозанятых
АНО
САМОЕ
2020

Комбайнеры АО «Агросила»

Это сейчас, по прошествии времени, очевидно, что крупные территориальные агрохолдинги – не самые эффективные формы организации сельского хозяйства. Банкротство «Вамина» и «Золотого колоса» – наглядное тому свидетельство. Но существовал ли в начале 2000-х другой, более правильный выход из ситуации? Вопрос сложный.

…Наступил 2006 г. Спасательным кругом для сельского хозяйства и для села стал Приоритетный национальный проект. В сельское хозяйство из федерального бюджета пошли ощутимые денежные ресурсы. Татарстан активно участвовал в реализации этой программы. Деньги направлялись через уполномоченные банки в виде субсидированных кредитов. Взял кредит – получи господдержку в виде погашения части процентной ставки. Кредиты давали под залог имущества – техники, оборудования, скота. Львиную долю господдержки получили крупные агрохолдинги. Как грибы после дождя стали расти все новые и новые комплексы и мегафермы: «Челны-Бройлер», «Камский Бекон», реконструировались фермы «Вамина», началась модернизация птицефабрик, строились элеваторы, семенные заводы…

В эти годы произошла масштабная модернизация животноводческих ферм: реконструировались коровники, механизировалась дойка – молоко пошло по молокопроводам в танки-охладители, были построены десятки доильных залов. Корма стали завозиться тракторами с кормораздатчиками-смесителями и рас-

» … Хәзер, вакытлар узу белән, эре территориаль агрохолдингларның нәтиҗәле булмавы аермачык күренә. «Вамин» һәм «Алтын башак»ның бөлгенлеккә төшүе – моңа ачык дәлил. Тик 2000 еллар башында ул вакыттагы хәлдән чыгуның тагын да дөресрәк башка юлы бар идеме? Катлаулы сорау.

... 2006 ел җитте. Авыл хуҗалыгы һәм авыл өчен Өстенлекле милли проект коткару чарасы булды. Федераль бюджеттан авыл хуҗалыгына сизелерлек акча ресурслары бүлеп бирелде. Татарстан әлеге программаны тормышка ашыруда актив катнашты. Акчалар вәкаләтле банклар аша субсидияле кредитлар рәвешендә җибәрелде. Кредит алдың – процент ставкасының бер өлешен каплау рәвешендә дәүләт ярдәме ал. Кредитлар техника, җиһазлар, терлек кебек мөлкәтне залог итү бәрабәренә бирелде. Дәүләт ярдәменең зур өлешен эре агрохолдинглар алды. Яңгырдан соң чыккан гөмбәләр шикелле яңадан-яңа комплекслар һәм мегафермалар: «Челны-Бройлер», «Камский Бекон» барлыкка килде, «Вамин» фермалары реконструкцияләнде, кошчылык фабрикаларын модернизацияләү башланды, элеваторлар, орлык заводлары төзелде…

Бу елларда терлекчелек фермаларын киң колачлы модернизацияләүгә ирешелә: сыер абзарлары реконструкцияләнә, савым механикалаштырыла – сөт сөтүткәргечләр буенча танк-суыткычларга китә, дистәләгән сыер саву заллары төзелә. Терлек азыгы азык таратнкычлы-катнаштыргычлы тракторлар белән кертелеп,

Заслуженный агроном РТ Шамиль Ахметзянович Кушмин (ООО «Хаерби» Лаишевского района)

кладываться на кормовые столы. Всего за годы действия Приоритетного национального проекта в Татарстане было построено и модернизировано более 200 комплексов и ферм.

Однако не до всех хозяйств доходили эти нововведения. Например, на обочине оставались фермерские хозяйства. Самим кредитным учреждениям, чтобы выполнять план по кредитному портфелю юридических лиц и получать премии, было выгоднее оформлять один миллиардный кредит, чем тысячу по миллиону.

Тем не менее огромный импульс развития получили и личные подсобные хозяйства населения – впервые в новейшей истории им была оказана государственная поддержка в виде субсидированных кредитов. Только за два года они получили более 30 млрд руб. кредитов, построили сотни помещений, закупили тысячи голов скота и птицы, приобрели большое количество сельскохозяйственной техники.

Большие средства были выделены на строительство жилья для молодых специалистов на селе: компенсировалось 70% стоимости нормативных квадратных метров. Кто успел подать

ашату өстәлләренә салына. Өстенлекле милли проект гамәлдә булган елларда Татарстанда 200 дән артык комплекс һәм ферма төзелә һәм модернизацияләнә.

Әмма бу яңалыклар барлык хуҗалыкларга да барып җитми. Мәсәлән, фермер хуҗалыклары аннан читтә кала. Кредит учреждениеләренең үзләренә, юридик затларның кредит портфеле буенча планны үтәү һәм премияләр алу өчен, миллион буенча мең кредитка караганда, бер миллиардлы кредит рәсмиләштерү отышлырак була.

Шуңа да карамастан, халыкның шәхси ярдәмче хуҗалыклары да үсеш импульсы ала – иң яңа тарихта беренче мәртәбә аларга субсидияле кредитлар рәвешендә дәүләт ярдәме күрсәтелә. Ике ел эчендә генә дә алар 30 миллиард сумнан артык кредит алалар, йөзләрчә биналар төзиләр, меңнәрчә баш терлек һәм кош-корт сатып алалар, бик күп авыл хуҗалыгы техникасы булдыралар.

Авылда яшь белгечләр өчен торак төзүгә зур акчалар бүлеп бирелә: норматив квадрат метр бәясенең 70% ы компенсацияләнә. 2006–2007

ЦИТАТА

«Став руководителем, мне кажется, я вполне справедливо начал считать, что самые лучшие, надежные кадры нужно искать именно в деревенской среде. Сельский труд – лучший воспитатель, в том числе и чувства ответственности. Ведь никто сельского паренька не погоняет, специально за тобой не следит, не изводит мелочными придирками или какими-то там проверками. Однако и мысли в голову не придет как-то отлынивать от своих каждодневных забот, что-то «забыть» – оставить, к примеру, семью без воды или топлива, а корову – без сена. Такого просто не может быть. Исключено».

М.Ш. Шаймиев

Пастушок из Арского района

Картофелеводы самого крупного в республике картофелеводческого хозяйства ООО АФ «Кырлай» Арского района

заявки в 2006–2007 гг. и построился – счастливчики, в дальнейшем эта статья расходов федерального бюджета стала уменьшаться.

Однако субсидированные кредиты не стали коренным решением острых вопросов села, они лишь ослабили напряжение. Марат Ахметов на каждом семинаре-совещании с участием руководства республики говорил о реальной ситуации в сельском хозяйстве – о низкой энергообеспеченности агропрома, о недостаточности внесения минеральных удобрений, о дороговизне горюче-смазочных материалов, о низком уровне заработной платы…

Он не был кабинетным министром: постоянно находился в командировках, не только призывал и убеждал других, но и сам без устали учился, во все вникая и доходя до сути. Именно правда жизни помогла ему быть настойчивым и твердым в отстаивании интересов селян. Впрочем, у руля республики всегда были люди, знавшие проблемы села не понаслышке.

Разрабатывается республиканская программа техперевооружения 50:50, в рамках которой половина стоимости закупленной техники погашалась из республиканского бюджета, затем – программа модернизации машинно-тракторного парка: ежегодно из республиканского бюджета выделялось 2 млрд руб. С учетом средств самих сельхозпроизводителей – собственных и заимствованных – стали ежегодно приобретать современные комбайны, трактора, посевные комплексы, различные самоходные машины на 6 млрд руб.

Наконец-то после долгого падения начался

елларда гариза бирергә өлгергән һәм төзеп калуга ирешкән – бәхетлеләр, алга таба федераль бюджет чыгымнарының бу маддәсе кимүгә бара.

Әмма субсидияле кредитлар авылның кискен мәсьәләләрен хәл итүдә төп рольне уйнамады, алар бары тик киеренкелекне кенә йомшартты. Марат Әхмәтов республика җитәкчелеге катнашында узган һәр семинар-киңәшмәдә авыл хуҗалыгындагы реаль хәлләр хакында – агросәнәгать комплексының энергия белән тәэмин ителешенең түбән булуы, минераль ашламалар кертүнең җитәрлек булмавы, ягулык-майлау материалларының кыйммәтлеге, хезмәт хакының түбән булуы турында сөйләде.…

Ул кабинетта гына утыра торган министр түгел иде: даими рәвештә командировкаларга йөри, башкаларны өндәп һәм үгетләп кенә калмыйча, үзе дә армый-талмый укый, ныклап өйрәнә һәм мәсьәләнең төбенә төшмичә туктамый. Нәкъ менә тормыш хакыйкате аңа авыл халкының мәнфәгатьләрен яклауда таләпчән һәм нык булырга ярдәм итте. Хәер, республика җитәкчелегендә һәрвакыт авыл проблемаларын ишетеп кенә белми торган затлар торды.

Яңа техник җиһазлар белән тәэмин итү программасы эшләнә – 50: 50, аның кысаларында сатып алынган техника бәясенең яртысы республика бюджетыннан түләнә, аннары – машина-трактор паркын модернизацияләү программасы: ел саен республика бюджетыннан 2 млрд. сум бүлеп бирелә. Авыл хуҗалыгы җитештерүчеләренең акчаларын – үзләренекен һәм алып торганын – исәпкә алып, ел саен 6 млрд.сумлык заманча комбайннар, тракторлар,

На республиканском семинаре-совещании в Заинском районе

рост энергообеспеченности сельского хозяйства Татарстана. Примерно за десять лет она увеличилась со 153 до 165 лошадиных сил на 100 га пашни. Подставили свое плечо агропрому и нефтяные гиганты – «Татнефть» и «ТАИФ», удешевив дизельное топливо на проведение полевых работ. Выделяются бюджетные средства на приобретение минеральных удобрений. Как итог, республика успевает все поля и засеить, и обеспечить уходными работами, и убирать урожай.

Татарстан стал единственным в России регионом, где не прекратили работу по сохранению плодородия земли, по известкованию кислых почв. Хотя объемы бюджетного финансирования этого направления снизились, но в республике все еще работают более 30 лицензионных карьеров по производству известковых удобрений. В результате известкование проводится ежегодно на 70–80 тыс. га пашни. Все это стало возможным лишь благодаря сохранившейся даже в самые трудные годы бюджетной поддержке республики. За опытом в Татарстан едут из других регионов России.

Краеугольный камень стратегии Ахметова – не на словах, а на деле признать равноправными все формы хозяйствования: агрохолдинги, средние сельхозпредприятия, фермерские и личные подсобные хозяйства. Ежегодные зональные семинары-совещания по повышению деловой активности сельского населения с привлечением глав районов, начальников райсельхозуправлений и глав сельских поселений под руководством председателя Госсовета Татар-

чәчү комплекслары, төрле үзйөрешле машиналар сатып алына башлый.

Ниһаять, озак кына түбән төшкәннән соң, Татарстан авыл хуҗалыгының энергия белән тәэмин ителешендә үсеш башлана. Якынча ун ел эчендә ул 100 гектар сөрүлек җиренә 153 тән 165 ат көченә кадәр арта. Агросәнәгать комплексына, дизель ягулыгын кыр эшләрен уздыру вакытында арзанайтып, нефть гигантлары – «Татнефть» һәм «Таиф» та ярдәмгә килә. Минераль ашламалар сатып алу өчен бюджет акчалары бүлеп бирелә. Нәтиҗә буларак, республика барлык кырларны чәчәргә дә, карап тотуны тәэмин итәргә дә, уңышны җыеп алырга да өлгерә.

Татарстан Россиядә җирнең уңдырышлылыгын саклау һәм ачы туфракларны известьлау буенча эшне туктатмаган бердәнбер төбәк булды. Бу юнәлештә бюджеттан финанслау күләмнәре кимесә дә, республикада известьлы ашламалары җитештерү буенча 30 дан артык лицензияле карьер эшләвен дәвам итә. Нәтиҗәдә, известьлау ел саен 70-80 мең гектар сөрүлекләрдә башкарыла. Боларның барысы да иң авыр елларда да сакланып калган бюджет ярдәме аркасында гына мөмкин булды. Тәҗрибә уртаклашырга Татарстанга Россиянең башка төбәкләреннән киләләр.

Әхмәтов стратегиясенең төп әһәмияте – сүздә түгел, ә чынбарлыкта хуҗалык итүнең барлык формаларын: агрохолдингларны, урта авыл хуҗалыгы предприятиеләрен, фермер һәм шәхси ярдәмче хуҗалыкларны тигез хокуклы дип тануда. Район башлыклары, районнарның авыл хуҗалыгы идарәләре баш-

В коровнике ООО АПК «Продпрограмма»

Доярки Вера Баженова и Сания Насибуллина — многократная победительница и призер республиканских и Всероссийского конкурсов

стана Фарида Мухаметшина и активном участии Минсельхозпрода РТ стали катализаторами созидательных процессов на селе. Бюджетная поддержка республики и муниципалитетов стимулирует создание сотен миниферм.

Таким образом, впервые фермерство Татарстана получило ощутимую государственную поддержку. Этот опыт был замечен в Москве, и в 2012 г. аналогичные программы заработали по всей стране – «Развитие семейных ферм» и «Поддержка начинающих фермеров».

За эти годы благодаря государственной поддержке в республике построено около 1200 семейных ферм, в том числе почти 850 – высокотехнологичных. Именно в фермерском секторе на протяжении ряда лет происходят увеличение производства продукции, рост поголовья скота и птицы.

Авторитет Татарстана как региона, где смогли замедлить и приостановить кризисные процессы в сельском хозяйстве, стал неоспоримым как у руководства страны, так и в регионах России. Достаточно обратиться к молочной сводке МСХ РФ на 2 сентября 2019 г. По данным суточного валового надоя молока, на первом месте – Республика Татарстан (3788 тонн), на втором – Краснодарский край (2841 тонна), на третьем – Воронежская область (1971 тонна). Соседи-самарцы надоили 317 тонн, ульяновцы – 344 тонны, хозяйства Марий Эл – 298 тонн, Чувашской Республики – 523 тонны.

Татарстан занимает третье место в стране по производству валовой сельскохозяйственной продукции, первое место – по производству

лыклары һәм авыл җирлекләре башлыклары катнашында авыл халкының эшлекле активлыгын арттыру буенча ел саен үткәрелә торган зона семинар-киңәшмәләре авылда иҗади процесслар этәргеченә әверелде. Республика һәм муниципалитетларның бюджет ярдәме йөзләгән минифермалар булдыруны стимуллаштыра.

2010 елда Татарстанда «2010 – 2012 елларга Татарстан Республикасында гаилә фермаларын үстерү» дигән Россиядә беренче республика программасы кабул ителә – бу беренче этапта 50 сөт фермасы төзүне күздә тоткан сынау проекты. Фермерларга Россельхозбанкта 5 еллык срокка, «озын», максатчан кредитлар бирелә һәм алар югары булмаган процент белән Росагролизингтан техника, югары технологияле җайланмалар һәм нәселле терлек сатып алалар. Инвестицияле кредитны тәэмин итү өчен залог фондының муниципаль мөлкәте, шулай ук милек яки аренда хокукында фермер хуҗалыгына караган җир кишәрлекләре бирелә. Проектлана торган фермаларның азык базасын тәэмин итү крестьян-фермер хуҗалыклары башлыкларына гына түгел, авыл җирлекләре җитәкчеләренә дә йөкләнә. Республика бюджетына да үз өлешен кертә: сөт фермасы төзү һәм комплектлау бәясенең кимендә 20% ы татар аграр ведомствосы тарафыннан финанслана.

Шулай итеп, Татарстан фермерлыгы беренче тапкыр сизелерлек дәүләт ярдәме ала. Бу тәҗрибәне Мәскәүдә күрәләр, һәм 2012 елда шундый ук программалар – «Гаилә фермаларын үстерү» һәм «Яшь фермерларга ярдәм итү» – бөтен ил буенча эшли башлый.

В кормоцентре сельхозпредприятия ООО АПК «Продпрограмма»

молока. Выросла доля Татарстана в поголовье крупного рогатого скота, в том числе коров.

Однако дважды за последние двадцать лет агропром Татарстана сталкивался с серьезными проблемами. Первый раз это было связано с засухой 2010 г. Из-за неурожая пришлось и сельхозпродукцию, и корма для скота покупать в других регионах, но все же основой было собственное производство, соблюдение технологий. Поголовье скота сохранили!

Второе испытание связано с вступлением России в 2012 г. в ВТО, когда открылись границы для импортной продукции. В одночасье рухнули цены на многие аграрные товары. Отечественный агропром оказался не в состоянии конкурировать с заграницей, где государственная поддержка сельского хозяйства по своим объемам пока несопоставима с нашей. Объявленное Россией продовольственное эмбарго стало для наших крестьян благом.

Приоритетный национальный проект трансформировался в Государственные программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008–2012 гг., далее на 2013–2020 гг. Во исполнение поручения Президента РФ В.В. Путина утверждена и заработала Государственная программа комплексного развития сельских территорий на период 2020–2025 гг.

Капризам погоды в последние годы противопоставлена влагосберегающая технология в земледелии, основанная на своевременной качественной обработке почвы с углублением

Бу елларда республикада дәүләт ярдәме белән 1200 гаилә фермасы төзелә, шул исәптән аларның 850 гә якыны – югары технологияле. Нәкъ менә фермерлар секторында берничә ел дәвамында продукция җитештерү, терлек һәм кош-корт саны арту күзәтелә.

Авыл хуҗалыгында кризислы процессларны акрынайта һәм туктата алган төбәк буларак, Татарстанның абруе ил җитәкчелеге алдында да, Россия төбәкләрендә дә бәхәссез. Россия Федерациясе авыл хуҗалыгы министрлыгының 2019 елның 2 сентябренә сөт буенча сводкасы күз салу да җитә. Тәүлеклек тулай сөт күрсәткечләре буенча беренче урында – Татарстан Республикасы (3788 тонна), икенче урында – Краснодар крае (2841 тонна), өченчедә – Воронеж өлкәсе (1971 тонна). Самара өлкәсендәге күршеләребез – 317 тонна, Ульяновск өлкәсе – 344 тонна, Марий Эл хуҗалыклары – 298 тонна, Чуваш Республикасы хуҗалыклары – 523 тонна сөт савып алдылар. Татарстан тулай авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерү буенча илдә өченче урында, сөт җитештерү буенча беренче урында тора Мөгезле эре терлекләрнең, шул исәптән сыерларның баш саны буенча да Татарстан өлеше арта бара.

Әмма соңгы егерме ел эчендә ике тапкыр Татарстан агросәнәгать комплексы җитди проблемалар белән очраша. Беренче мәртәбә бу 2010 елгы корылык белән бәйле иде. Уңыш булмау аркасында авыл хуҗалыгы продукциясен дә, терлек азыгын да башка төбәкләрдән сатып алырга туры килде, шулай да үз җитештерүебез, технологияләрне үтәү нигез булып торды. Терлекләрнең баш санын саклап калдык!

Икенче сынау 2012 елда Россиянең Бөтендөнья сәүдә оешмасына керүе белән, читтән продукция кертү өчен чикләр ачылу белән бәйле. Күп кенә аграр товарларга бәяләр бер сәгать эчендә җимерелде. Илебезнең агросәнәгать комплексы авыл хуҗалыгына дәүләт ярдәме үзенең күләмнәре буенча әлегә бездәге белән чагыштырып булмый торган чит илләр белән көндәшлек итәрлек хәлдә түгел иде. Россия тарафыннан игълан ителгән азык-төлек эмбаргосы безнең крестьяннар өчен байлыкка тиң булды.

Соңгы елларда игенчелектә сөрү катламын тирәнәйтеп, туфракны вакытында сыйфатлы эшкәртүгә һәм бөтен кыр эшләрен оешкан төстә үткәрүгә, прогрессив агроалымнар – ашламаларны ваклап кертү, яфраклардан тукландыру, эремә узелларында чәчүлекләргә сиптерү өчен кулланыла торган суны нормальләштерү

«День поля»

пахотного слоя и организованном проведении всего комплекса полевых работ, применении прогрессивных агроприемов: дробного внесения удобрений, листовых подкормок, нормализации используемой для опрыскивания посевов воды в растворных узлах. Это напрямую сказывается на увеличении отдачи пашни: увеличилось производство зерна, сахарной свеклы, стабильными стали урожаи подсолнечника и кукурузы на зерно. Аграрии Татарстана стабильно получают более 4 млн тонн зерна, создают надежный запас кормов, выращивают весомые урожаи сахарной свеклы, достаточно у нас картофеля и овощей.

В 2019 г. на пост вице-премьера – министра сельского хозяйства и продовольствия был назначен Марат Азатович Зяббаров, который продолжает инициативы Марата Ахметова. Работают национальные проекты. В растениеводстве решаются вопросы управления формированием урожая. В животноводстве строятся кормоцентры, совершенствуются учет и контроль на основе цифровизации. Продолжает действовать программа технической модернизации машинно-тракторных парков.

Уже несколько лет на селе действуют республиканские программы развития: строятся и ка-

– куллануга нигезләнгән дым саклау технологиясе табигать көйсезлекләренә каршы куела. Бу турыдан-туры сөрүлек җирләрнең уңдырышлылыгы артуда күренә: бөртекле ашлык, шикәр чөгендере җитештерү арта, орлыкка җитештерелгән көнбагыш һәм кукуруз уңышы тотрыклы була. Татарстан аграрийлары тотрыклы рәвештә 4 млн. тоннадан артык ашлык җыеп алалар, ышанычлы азык запасы булдыралар, шикәр чөгендереннән яхшы уңыш үстерәләр, бездә бәрәңге һәм яшелчәләр дә җитәрлек.

2019 елда вице-премьер – авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры вазифасына Марат Азат улы Җаббаров билгеләнде, ул Марат Әхмәтов инициативаларын дәвам итә. Милли проектлар эшләп килә. Үсемлекчелектә уңышны булдыру белән идарә мәсьәләләре хәл ителә. Терлекчелектә азык үзәкләре төзелә, цифрлаштыру нигезендә исәпкә алу һәм контроль камилләшә. Машина-трактор паркларын техник модернизацияләү программасы эшен дәвам итә.

Берничә ел инде авылда республика үсеш программалары эшләп килә: юллар, мәктәпләр, балалар бакчалары, клублар, фельдшерлык-акушерлык һәм ветеринарияпунктлары,

питально ремонтируются дороги, школы, детские сады, клубы, фельдшерско-акушерские и ветеринарные пункты, водопроводы. Села и деревни Татарстана полностью газифицированы.

Но есть и тяжелое наследство – огромные хозяйства с сильными руководителями, но с проблемами неуправляемости, острая нехватка кадров – агрономов, ветеринаров, зоотехников, инженеров, механизаторов и доярок. Население села, несмотря на принимаемые меры, попрежнему стареет. И это та реальность, с которой сельским труженикам приходится жить и работать, сохраняя крепость духа и веру в лучшее будущее.

суүткәргечләр төзелә һәм аларга капиталь ремонт уздырыла. Татарстан авыллары тулысынча газлаштырыла.

Әмма авыр мирас та бар – көчле җитәкчеләре булган зур хуҗалыклар, ләкин аларда идарә ителмәү проблемалары да, кадрларга – агрономнар, ветеринарлар, зоотехниклар, инженерлар, механизаторлар һәм сыер савучыларга нык ихтыяҗ да бар. Күрелгән чараларга карамастан, авыл халкы элеккечә үк картая. Авыл хезмәтчәннәренә рух ныклыгын һәм яхшы киләчәккә ышанычны саклап, яшәргә һәм эшләргә туры килә торган шундый чынбарлык бу.

МОЛОКА
1893,1
2019 год тыс. тонн

ЯИЦ
1491,8
2019 год млн штук

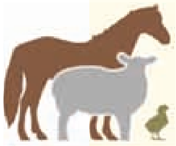

МЯСА
1893,1
2019 год тыс. тонн

АПК РТ ПРОИЗВОДИТ
4,2% всей сельхозпродукции
в РОССИИ

Пестречинский район (страусоводческая ферма, яйца страуса)

Пестречинский район (баба в доме и при деле)

Агропромышленный парк «Казань»

Агропромышленный парк «Казань» был открыт в 2013 г. Татарстан стал первым регионом, где был осуществлен столь грандиозный проект, в котором нашли отражение все основные этапы технологической цепочки сельскохозяйственной продукции: хранение, переработка, реализация. Правительством РФ и РТ на строительство пилотного агропромышленного проекта было выделено 2,4 млрд руб.

Миссия комплекса – создание благоприятных условий для ведения бизнеса в области сельского хозяйства и обеспечение покупателей качественными продуктами питания. В настоящее

«Казан» агросәнәгать паркы

«Казан» агросәнәгать паркы 2013 елда ачыла. Татарстан гаять зур проект тормышка ашырылган беренче төбәк булды, анда авыл хуҗалыгы продукциясенең технологик чылбырының барлык төп этаплары – саклау, эшкәртү, сату чагылыш тапты. Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасы хөкүмәтләре тарафыннан пилот агросәнәгать проекты төзелешенә 2,4 миллиард сум бүлеп бирелде.

Комплексның бурычы – авыл хуҗалыгы өлкәсендә бизнес алып бару һәм сатып алучыларны сыйфатлы азык-төлек белән тәэмин итү өчен уңайлы шартлар тудыру. Хәзерге ва-

время в Агропромпарке «Казань» создано более 1200 рабочих мест, предпринимательскую деятельность осуществляет 271 резидент, чей совместный товарооборот достигает 2,3 млрд руб. Все основные функциональные зоны комплекса, а это просторные, оборудованные склады и производственные помещения, торговые залы, отвечающие европейским стандартам, конференц-залы, офисный центр и т.д., задействованы полностью.

Интерес к комплексу неизменно растет, он востребован как татарстанскими предпринимателями, так и представителями других регионов РФ. За 2019 г. Агропромышленный парк «Казань» посетило более 3 млн человек. Посещаемость комплекса в месяц составляет более 320 тыс. человек.

кытта Казан агросәнәгать паркында 1200 дән артык эш урыны булдырылган, эшмәкәрлек белән 271 резидент шөгыльләнә, аларның уртак товар әйләнеше 2,3 миллиард сумга җитә. Комплексның төп функциональ зоналары – киң, җиһазландырылган складлар һәм җитештерү корылмалары, Европа стандартларына туры килгән сәүдә заллары, конференц-заллар, офис үзәге һ.б. тулы көченә эшли.

Комплекска карата кызыксыну артканнан-арта бара, Татарстан эшмәкәрләренең дә, Россия Федерациясенең башка төбәкләре вәкилләренең дә аңа ихтыяҗы зур. 2019 елда «Казан» агросәнәгать паркында 3 миллионнан артык кеше була. Комплекста бер айда булучылар – 320 меңнән артык кеше тәшкил итә.

Директор ООО «Цильна» Б.А. Гафуров

Механизатор Ильнур Сатдинов – представитель молодого поколения цильнинцев-аграриев

ООО «Цильна»

Барис Аппаувич Гафуров, уже 30 лет работающий руководителем ООО «Цильна» Дрожжановского района, не любит вспоминать, как в начале 2000-х годов его уговаривали войти в агрохолдинг руководителем агрофирмы, обещая зарплату 100 тыс. руб. в месяц. В «Цильне» он зарабатывал меньше. Не поддался Гафуров соблазну – и доказал, что путь выбрал правильный.

Как же работал эти годы Барис Аппаувич? Об этом красноречиво говорят его награды и звания, в том числе орден «За заслуги перед Республикой Татарстан» и звание «Заслуженный работник сельского хозяйства Российской Федерации». За этими почетными регалиями – показатели высокой результативности «Цильны» как на полях, так и на фермах. Условия для роста производства в хозяйстве создаются постоянно: это и наращивание энерговооруженности, которая сейчас составляет 350 лошадиных сил на 100 га пашни, и высокий генетический потенциал крупного рогатого скота, позволяющий увеличивать его продуктивность, и материальные стимулы – своевременно выдаваемые работникам хозяйства аванс и расчет, премии. Итог – это ежегодное производство более 5 тыс. тонн зерна, 1,5–2 тыс. тонн семян, 35–40 тыс. тонн сахарной свеклы, 6600–6700 тонн молока, 330–350 тонн мяса.

«Чынлы» ҖЧҖ

Чүпрәле районының «Чынлы» ҖЧҖ җитәкчесе булып 30 ел эшләүче Барис Аппау улы Гафуров 2000 еллар башында үзен, аена 100 мең сум хезмәт хакы вәгъдә итеп, агрофирма җитәкчесе булып агрохолдингка керергә үгетләүләрен искә төшерергә яратмый. «Чынлы»да ул азрак хезмәт хакы алып эшли. Гафуров кызыктыруга бирешми һәм дөрес юл сайлавын раслый.

Барис Аппау улы бу елларда ничек эшләгән соң? Бу хакта аның бүләкләре һәм исемнәре, шул исәптән – «Татарстан Республикасы алдындагы казанышлары өчен» ордены һәм «Россия Федерациясенең атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре» исеме дә әйтеп тора. Бу мактаулы исемнәр артында – кырларда да, фермаларда да «Чынлы»ның югары нәтиҗәлелек күрсәткечләре. Хуҗалыкта җитештерүне үстерү өчен шартлар даими тудырыла, болар – энергия белән тәэмин ителүне арттыру да, хәзер ул 100 га сөрүлек җирләренә 350 ат көчен тәшкил итә, мөгезле эре терлекнең продуктивлыкны күтәрергә мөмкинлек бирүче югары генетик потенциалы да, матди кызыксындыру чаралары – хуҗалык хезмәткәрләренә үз вакытында бирелә торган аванс һәм исәп-хисап, премияләр дә. Нәтиҗә – ел саен 5 мең тоннадан артык ашлык, 1,5–2 мең тонна орлык, 35–40 мең тонна шикәр чөгендере, 6600-6700 тонна сөт, 330–350 тонна ит җитештерү.

Стаж работы в «Цильне» главного агронома Раиса Раимова и главного инженера Шафика Шайдуллова насчитывает на двоих более 60 лет

Животноводы молочно-товарной фермы №1

Награды ООО «Цильна»

Ранняя обработка почвы – путь к успеху

Колхоз «Родина»

Когда в 2003 г. известный в республике председатель крепкого колхоза «Родина» Алексеевского района Камиль Сафин попросился на пенсию, свою кандидатуру на освободившееся место предложил Ильяс Ахметов, работавший на тот момент начальником райсельхозуправления. И взвалил на себя огромную ответственность: развала «Родины» новому председателю не простили бы. Однако совсем скоро всем стало ясно – человек на своем месте.

Уже в марте 2006 г. этот колхоз стал местом проведения трехдневного республиканского семинара-совещания работников агропромышленного комплекса с участием Президента РТ Минтимера Шаймиева.

В трудных экономических условиях колхоз под руководством Ильяса Ахметова не только не развалился, а еще больше нарастил свой потенциал. Было создано высокопродуктивное стадо коров молочной голштинофризской породы. Укреплена кормовая база. Была внедрена прогрессивная технология с установкой молокопровода, танков-охладителей молока, кормовыми столами, кормораздатчиками-смесителями, налажено полнорационное сбалансированное кормление всех групп скота. На таком рационе коровы даже зимой стали давать около 20 кг молока в сутки, на молзавод его отправляли ежедневно до 12 тонн.

«Родина» колхозы

2003 елда Алексеевск районы «Родина» колхозының республикада танылган рәисе Камил Сафин пенсиягә чыккач, ул вакытта район авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек идарәсе башлыгы булып эшләгән Ильяс Әхмәтов әлеге бушаган урынга үз кандидатурасын тәкъдим итте. Үз өстенә бик зур җаваплылык алды ул: яңа рәиснең «Родина»ны таркатуын кичермәсләр иде. Әмма тиздән барысы да аның үз урынында икәнлеген аңлады.

2006 елның мартында ук бу колхоз Татарстан Республикасы Президенты Минтимер Шәймиев катнашында агросәнәгать комплексы хезмәткәрләренең өч көнлек республика семинар-киңәшмәсен үткәрү урынына әверелде.

Авыр икътисади шартларда Ильяс Әхмәтов җитәкчелегендәге колхоз таркалмый гына түгел, ә үз потенциалын тагын да арттыра. Югары продуктивлы голштинофриз токымлы савым сыерлар көтүе булдырыла. Азык базасы ныгытыла. Сөт үткәргеч, сөт суыткыч-танклар, азык өстәлләре, азык таратучы-катнаштыручы җайланмалар урнаштыру белән алдынгы технология кертелә, барлык төркем терлекләрне тулы рационлы баланслы ашату җайга салына. Мондый рационда сыерлар хәтта кышын да тәүлегенә 20 килограммга якын сөт бирә башлыйлар, ул сөт заводына көн саен 12 тоннага якын озатыла.

Председатель колхоза «Родина» Ильяс Мортазьевич Ахметов и начальник Управления сельского хозяйства и продовольствия в Алексеевском районе Газинур Кирамович Мусин

Зерно на току под крышей

В машинно-тракторном парке колхоза всегда порядок, зимой тепло, техника ремонтируется без авралов. На зернотоке имеются зерноочистительные машины не только для первичной, но и для вторичной очистки зерна. Сегодня колхоз «Родина» – хозяйство высокой культуры производства.

Колхозның машина-трактор паркында һәрвакыт тәртип, кышын җылы, техника ыгы-зыгыларсыз ремонтлана. Ындыр табагында ашлыкны беренчел чистарту машиналары гына түгел, икенчел чистарту өчен дә бар. Бүген «Родина» колхозы – югары җитештерү культурасына ия хуҗалык.

Богатый урожай кукурузы

Дочь Минталипа Минеханова Лилия и его внук Айдар отлично представили сельхозкооператив «Единство» на «Дне поля-2020»

КФХ Минеханов М.И.

Всю жизнь в тревоге за село Минталип Минеханов – глава фермерского хозяйства Тукаевского района.

Настоящим испытанием для его хозяйства стала засуха 2010 г., когда почва, покрытая глубокими трещинами, казалось, не хотела быть союзницей в битве за урожай. Но Минеханов в тот год выстроил свою работу так грамотно и организованно, что в очередной раз доказал: при старании и упорстве можно победить даже такие неблагоприятные погодные условия.

Совместно с «Татмелиорацией» фермерское хозяйство Минеханова поставило две плотины. Хотя было много хлопот по согласованиям, проектированию и подготовке документации. «Но когда государство идет навстречу, – говорит фермер, – и субсидирует большую часть затрат, – все трудности преодолимы». В резуль-

М.И. Миңнеханов КФХ

Гомер буе авыл өчен борчылып яшәгән Минталип Миңнеханов – Тукай районының фермер хуҗалыгы башлыгы. 2010 елгы корылык аның хуҗалыгы өчен чын сынау була, ул чакта тирән ярыклар белән капланган туфрак уңыш өчен көрәштә аркадаш булырга теләмәде кебек. Әмма ул елны Миңнеханов эшне шундый оста оештыра ки, тырышканда, үҗәтлек булганда, хәтта начар һава шартларын да җиңәргә мөмкин икәнлекне тагын бер кат раслый.

«Татмелиорация» белән берлектә Миңнехановның фермер хуҗалыгы ике плотина корып куя. Килешү, проектлау һәм документлар әзерләү мәшәкатьләре күп булса да, дәүләт чыгымнарның зур өлешен субсидияләп, хуплап торгач, ди фермер, барлык кыенлыкларны да җиңеп чыгарга була. Нәтиҗәдә, Миңнеханов КФХсы корылыклы 2010 елда һәр гектардан

Минталип Минеханов и сын Рамис

тате КФХ Минеханова в засушливый 2010 г. получило картофеля с каждого гектара в среднем 340 центнеров, зерна – по 44 центнера.

Минталип Минеханов родом из села, кровь крестьянская. Другое дело – его сын Рамис, который родился и вырос в Набережных Челнах, образование получил не сельскохозяйственное, выбрав бизнес, далекий от хлеба и картошки. Но начав помогать отцу, постепенно стал втягиваться, да так и врос в крестьянское дело. Когда Рамис работает сам на тракторе или на комбайне, Минталип Исмагилович спокоен, потому что знает: все будет сделано, как надо. Поддерживает Минеханова и дочь Лилия, в КФХ она и финансовый директор, и бухгалтер, и юрист, и менеджер.

Основой здорового бытия Минеханов считает крепкую семью, веру в Аллаха, а самое главное – трудолюбие. В этом и заключается философия жизни челнинского фермера.

уртача 340 центнер бәрәңге, 44 әр центнер бөртекле ашлык җыеп ала.

Минталип Миңнеханов тумышы белән авылдан, крестьянлык аның канына сеңгән. Яр Чаллыда туып үскән улы Рәмис исә икенчерәк, белеме авыл хуҗалыгы белән бәйле түгел, ул икмәк һәм бәрәңгедән ераграк бизнесны сайлаган. Тик әтисенә ярдәм итә башлагач, әкренләп крестьян эшенә дә кереп китә. Рәмис тракторда яки комбайнда эшләгәндә, Минталип Исмәгыйль улының күңеле тыныч, чөнки барысы да тиешенчә эшләнәчәген белә. Кызлары Лилия – әтисенең уң кулы – КФХда ул финанс директоры да, бухгалтер да, юрист та, менеджер да.

Ныклы гаилә, Аллаһыга ышану, ә иң мөһиме – хезмәт сөючәнлекне Миңнеханов сәламәт яшәүнең нигезе дип саный. Чаллы фермерының тормыш фәлсәфәсе дә әнә шунда.

В теплицах «Майского»

ООО ТК «Майский»

За овощами тепличного комбината «Майский» неизменно выстраиваются длинные очереди. А это значит, что людей устраивает и цена, и качество продукции. Но путь к такому признанию был непростым. Ветераны комбината помнят тяжелые годы становления комбината, руководил им тогда Евгений Васильевич Карпов. Вторая команда под руководством Ильшата Газимовича Ганиева вывела предприятие на мировой уровень, построив биокомплекс, внедрив капельное орошение, светокультуру, построив высокие теплицы.

Однако долгое время острой проблемой «Майского» была зависимость тепличного комбината от поставщиков тепла и электрической энергии, которых с каждым годом требовалось все больше и больше. И тогда было принято решение построить собственный энергоцентр. В 2019 г. ввели в строй третий по счету энергоблок, который закрыл потребность хозяйства в теплоэнергии на 100% и в электроэнергии – на 88%. Три энергоблока обслуживают сегодня всего 20 человек.

Сегодняшняя планка «Майского» – это около 200 кг с квадратного метра огурцов и более 100 кг помидоров. Это одно из крупнейших тепличных предприятий России с объемом производства 41 тыс. тонн овощей в 2018 г. и около 44 тыс. тонн – в 2019 г.

«Майский» ТК ҖЧҖ

«Майский» теплица комбинатының яшелчәләре өчен һәрвакыт озын чиратлар тезелә. Димәк, кешеләрне продукциянең бәясе дә, сыйфаты да канәгатьләндерә. Әмма мондый танылуга юл җиңеллəрдән булмый.Комбинат ветераннары комбинатны аякка бастырган авыр елларны хәтерли, ул вакытта аны Евгений Васильевич Карпов җитәкли. Илшат Газыйм улы Ганиев җитәкчелегендәге икенче команда биокомплекс төзеп, тамчылы сугару, светокультура кертеп, биек теплицалар төзеп, предприятиене дөньякүләм баскычка күтәрә.

Әмма озак вакытлар «Майский» теплица комбинатының җылылык һәм электр энергиясе белән тәэмин итүчеләргә бәйлелеге кискен проблема була, ә алар елдан-ел күбрәк таләп ителә. Һәм шул вакытта үзләренең энергоүзәген булдыру турында карар кабул ителә. 2019 елда өченче энергоблокны сафка бастырганнар, ул хуҗалыкның җылылык энергиясенә булган ихтыяҗын 100% ка, электр энергиясенә булган ихтыяҗын 88% ка тутыра. Бүгенге көндә өч энергоблокка нибары 20 кеше хезмәт күрсәтә.

«Майский» ның бүгенге планкасы – бер квадрат метрдан 200 кг чамасы кыяр һәм 100 кг нан артык помидор җыеп алу. Бу – Россиянең житештерү күләме буенча 2018 елда 41 мең тонна, ә 2019 елда – 44 мең тоннага якын яшелчә җитештергән иң эре теплица предприятиеләренең берсе.

Огурцы – главная продукция «Майского»

Одно из важных слагаемых успеха «Майского», кроме постоянного стремления управленцев к инновациям, это забота о людях. Коллектив сельхозпредприятия насчитывает 1000 человек. В 2018 г. среднемесячная зарплата работников «Майского» составила 48 028 руб., в 2020 г. – 54 000 руб. Это более чем в 2 раза больше, чем по АПК республики в целом.

На мероприятия по улучшению условий и охраны труда израсходовано 33 323 100 руб., в том числе в расчете на одного работника – 34 003 руб. Неслыханная цифра! А рядом с тепличным комбинатом вырос целый жилищный комплекс, который тоже назвали «Майский».

Мастера-овощеводы цеха № 2

Генеральный директор ООО «ТК «Майский» Ильшат Ганиев

«Майский» уңышының иң мөһим өлешләреннән берсе, идарә итүчеләрнең инновацияләргә даими омтылуыннан тыш, кешеләр турында кайгырту да. Авыл хуҗалыгы предприятиесе коллективы 1000 кеше исәпләнә. 2018 елда «Майский» хезмәткәрләренең уртача хезмәт хакы 48028 сум, 2020 елда 54 000 сум тәшкил итә. Бу республика агросәнәгать комплексы буенча тулаем алганда ике тапкыр күбрәк.

Хезмәт шартларын яхшырту һәм хезмәтне саклау чараларына 33 323 100 сум тотылган, шул исәптән бер хезмәткәргә күчереп исәпләгәндә – 34003 сум. Күрелмәгән-ишетелмәгән сан! Ә теплица комбинаты янында тулы бер торак комплексы үсеп чыкты, аны да «Майский» дип атыйлар.

В энергоцентре

Награда Владимиру Аппакову от Президента РТ Рустама Минниханова

Крестьянское хозяйство «Земляки»

КХ «Земляки» Нижнекамского района было создано в 1991 г., в самый канун крутых преобразований в стране. Соучредителями крестьянского хозяйства выступили восемь человек, инициатором был Владимир Аппаков. За околицей деревни Смыловка когда-то была только посадка хвойных деревьев и рядом песчаные поля фермерского хозяйства. И вот за неполные двадцать лет здесь произошли разительные перемены. Сегодня на этой территории расположились капитальное здание мехмастерской с административными помещениями наверху, два овощехранилища, два зернохранилища, столовая, около трех десятков тракторов, комбайнов, несчетное количество прицепных посевных и почвообрабатывающих машин и т.д.

Дети Аппаковых-старших – Виталий, Юлия и Ирина также связали свою судьбу с сельским хозяйством. Юлия работала в летние каникулы на току, сортировала картофель, собирала овощи на полях. После окончания вуза стала работать с отцом. По стопам сестры пошла и Ирина. Виталий после окончания сельскохозяйственного института также решил помогать отцу. Ему поручают самую ответственную и сложную работу, требующую внимательности, терпения и усердия – сев мелкосемянных культур, опрыскивание культурных растений и т.д.

«Земляки» крестьян хуҗалыгы

Түбән Кама районының «Земляки» крестьян хуҗалыгы 1991 елда, илдәге иң зур үзгәртеп корулар алдыннан оештырыла. Крестьян хуҗалыгын оештыручылар – сигез кеше, башлап йөрүчесе – Владимир Аппаков. Смыловка авылы янында кайчандыр ылыслы агачлар посадкасы һәм фермер хуҗалыгының ком басулары гына бар иде. Һәм менә тулы булмаган егерме ел эчендә биредә искитәрлек үзгәрешләр булды. Бүген әлеге территориядә өске өлешендә административ бүлмәләре булган капиталь механика остаханәсе бинасы, ике яшелчә саклагычы, ике ашлык саклау урыны, ашханә, өч дистәгә якын трактор, комбайн, исәпсез күп тагылма чәчү һәм туфрак эшкәртү машиналары һ. б.урнашкан.

Өлкән Аппаковларның балалары – Виталий, Юлия һәм Ирина да үз язмышларын авыл хуҗалыгы белән бәйлиләр. Юлия җәйге каникулларда ындыр табагында эшли, бәрәңге аера, басуларда яшелчәләр җыя. Югары уку йортын тәмамлаганнан соң бирегә эшкә килә. Сеңлесе Ирина да апасы эзеннән китә. Авыл хуҗалыгы институтын тәмамлаганнан соң, Виталий да атасына булышырга керешә. Аңа игътибар, түземлек һәм тырышлык таләп итә торган иң җаваплы һәм катлаулы эшне – вак орлыклы культуралар чәчү, культуралы үсемлекләрне бөрку һ. б. йөклиләр.

Виталий Аппаков на севе

Владимир Аппаков на картофельном поле

«Второй хлеб» – главное богатство «земляков»

Сания Насибуллина

Есть такая профессия – доярка

Молоко дает сытость, спасает от болезней, придает сил и бодрости. При этом молоко считается одним из самых доступных продуктов на земле. Но как не просто оно дается дояркам – представительницам самой мирной, теплой и вкусной профессии на свете.

Сания Насибуллина, ставшая абсолютным победителем Республиканского конкурса операторов машинного доения коров, работает в ООО АПК «Продпрограмма» Мамадышского района. Ее трудовой стаж – более 30 лет.

На молочном комплексе этого хозяйства коровы содержатся беспривязно, доятся в доильном зале. 3 доярки обслуживают 900 коров в первую смену, 3 – во вторую и третью, затем меняются очередностью. Самая знаменитая корова комплекса – Абама. Ее вместе с другими привезли в 2014 г. из Америки, но через пять лет из той импортной партии осталась она одна. Остальных выбраковали и отправили на мясо, на комплексе выросло молодое поколение буренок.

По молочной продуктивности коров комплекс «Продпрограмма» занимает верхнюю строчку республиканской сводки производства молока крупными инвесторами, выдавая ежедневно от каждой коровы по 29–30 кг молока, а то и бо-

Сария Сабирова

Шундый һөнәр бар – сыер савучы

Сөт туклыклы ризык, авырулардан коткара, көч һәм дәрт бирә. Шул ук вакытта сөт җирдә иң кулай продуктларның берсе булып санала. Тик ул дөньяда иң тыныч, җылы һәм тәмле һөнәр ияләренә – савымчыларга гына бик җиңел бирелми.

Машина белән сыер саву операторлары республика конкурсында абсолют җиңүче булган Сания Насыйбуллина Мамадыш районының «Продпрограмма» АПК ҖЧҖендә эшли. Аның хезмәт стажы – 30 елдан артык. Әлеге хуҗалыкның сөт комплексында сыерлар бәйсез асрала, саву залында савыла. 3 савымчы беренче сменада 900 сыерга, 3 се – икенче һәм өченче сменада хезмәт күрсәтә, аннары чиратлар үзгәрә. Комплексның иң танылган сыерын Абама. Аны башкалары белән бергә 2014 елда Америкадан алып кайталар, әмма биш елдан соң ул берүзе генә кала. Калганнарын, кимчелекләрен табып, иткә озатып җибәрәләр, комплекста сыерларның яңа буыны үсеп чыга.

Сөтнең продуктивлыгы буенча «Продпрограмма» комплексы эре инвесторлар тарафыннан сөт җитештерү буенча республика сводкасында иң югары баскычны били, һәр сыердан көн

Наталья Жданова

Гелина Азизова

лее. Сания Насибуллина вносит весомый вклад в этот несомненный успех. Неоднократная победительница районных и республиканских конкурсов знакома с работой на ферме с младых лет, ведь дояркой работала и мать Сании.

У Сарии Сабировой из ООО «Менгер» Атнинского района стаж чуть скромнее – 26 лет. В отличие от Насибуллиной она принимала участие в республиканском конкурсе впервые и сразу же стала чемпионкой среди тех доярок, которые участвовали в соревновании в номинации доильных залов. У Сарии свой путь: она окончила Атнинский сельскохозяйственный техникум по специальности «бухгалтер», но когда председатель хозяйства пригласил ее на работу на ферму, приняла предложение и не жалеет об этом. Работу свою любит, к тому же и зарплата неплохая – 30 тыс. руб. в месяц. Ее лучшие коровы Ландыш и Лолита давали до 40 кг молока в сутки. По стопам матери в настоящее время пошла и дочь Талия.

Наталья Жданова из ООО «Ик» Муслюмовского района уже шестой раз победила в районном конкурсе, а теперь – в числе победителей республиканского конкурса среди доярок, работающих на линейных установках. А доярка ООО «Цильна» Дрожжановского района Гелина Азизова приняла участие в республиканском конкурсе уже в 30-й раз.

саен 29 – 30, яки аннан да күбрәк килограмм сөт савып алалар. Сания Насыйбуллина бу уңышка саллы өлеш кертә. Күп тапкырлар район һәм республика конкурслары җиңүчесе фермада эшләү белән кечкенәдән таныш, Сания апаның әнисе дә сыер савучы булып эшләгән бит.

Әтнә районының «Мәңгәр» ҖЧҖеннән Сәрия Сабированың стажы бераз азрак – 26 ел. Насыйбуллинадан аермалы буларак, ул республика конкурсында беренче тапкыр катнаша һәм шунда ук сыер савучылар арасында саву заллары номинациясендә җиңү яулый. Сәриянең үз юлы бар: ул Әтнә авыл хуҗалыгы техникумын бухгалтер белгечлеге буенча тәмамлый, әмма хуҗалык рәисе тәкъдиме буенча фермага эшкә килә һәм үкенми. Үз эшен ярата, өстәвенә хезмәт хакы да начар түгел – аена 30 мең сум. Аның иң яхшы сыерлары Ландыш белән Лолита тәүлегенә 40 килограммга кадәр сөт бирә. Хәзерге вакытта кызы Талия дә әнисе юлыннан китте.

Мөслим районының «Ык» ҖЧҖеннән Наталья Жданова район конкурсында инде алтынчы тапкыр җиңүгә иреште, ә хәзер – линия җайланмаларында эшләүче сыер савучылар арасында республика конкурсында җиңүчеләр исәбендә. Ә Чүпрәле районының «Чынлы» ҖЧҖ савымчысы Гөлинә Азизова республика конкурсында инде 30 нчы тапкыр катнашты.

Отгрузка птицы

Сельскохозяйственный потребительский кооператив «Мусабай»

Ренат и Гульнур Хановы – одни из первых фермеров в Татарстане, которые в начале 90-х годов начали развивать деятельность по выращиванию и реализации живой птицы. Сегодня дело, начатое Хановыми-старшими, продолжается уже в 5 деревнях, и в него вовлечена вся семья: 3 дочери, зятья и внуки.

Мощный скачок в развитии произошел в 2015 г. Хановы сначала приобрели 3 заброшенные фермы в селе Биклянь. За 3 года ремонтных работ, реконструкции и выкупа соседних ферм комплекс вырос до 6 корпусов, а в 2019 г. мощность комплекса составила 376 тыс. голов птицы.

В декабре 2018 г. был приобретен еще один комплекс, заброшенный и не эксплуатировавшийся с 2005 г. в деревне Новый Мусабай. В считанные месяцы здесь провели реконструкцию и ремонт 5 корпусов, в том числе и за счет грантовой поддержки Министерства сельского хозяйства и продовольствия РТ по программе «Семейные животноводческие фермы». Уже в 2019 г. там было выращено и реализовано 250 тыс. голов птицы. В том же году для более эффективной работы эти комплексы объединились в кооператив «Мусабай».

Один из производственных корпусов

«Мусабай» авыл хуҗалыгы кулланучылар кооперативы

Ренат һәм Гөлнур Хановлар – Татарстанда 90 нчы еллар башында тере кош үстерү һәм сату эшчәнлегенә керешкән беренче фермерлардан. Бүгенге көндә өлкән Хановлар тарафыннан башланган эш инде 5 авылда дәвам итә, аңа бөтен гаилә – 3 кызлары, кияүләре һәм оныклары җәлеп ителә.

Үсештә куәтле сикереш 2015 елда булды. Хановлар башта Биклән авылындагы 3 ташландык ферманы сатып алалар. 3 ел буе барган ремонт эшләре, күрше фермаларны реконструкцияләү һәм сатып алу эше дәвамында комплекс 6 корпуска кадәр арта, ә 2019 елда комплексның куәте 376 мең баш кош-корт тәшкил итә.

2018 елның декабрендә тагын бер комплекс сатып алына – Яңа Мусабай авылында 2005 елдан бирле файдаланылмаган ташландык комплекс. Санаулы айлар эчендә биредә 5 корпуска реконструкция һәм ремонт ясала, шул исәптән «Гаилә терлекчелек фермалары» программасы буенча Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгының грант ярдәме исәбенә дә. 2019 елда ук анда 250 мең баш кош үстерелә һәм сатыла. Шул ук елны әлеге комплекслар нәтиҗәлерәк эшләү өчен «Мусабай» кооперативына берләшәләр.

Хановы-старшие и их большая родня

Молодняк птицы на выращивании

КАМАЗ
КАМАЗ

ТАТАРСТАН
РЕСПУБЛИКА ТАТАРСТАН
ТАССР
Празднование 100-летия
Татарской АССР
Татарстан АССР төзелүнең
100 еллыгын бәйрәм итү
1920-2020
РОССИЯ 1Р RUSSIA 2020

2020 год

ГЛАВА 7

Интервью

Минтимер Шаймиев,
первый Президент Республики Татарстан

Минтимер Шәймиев,
Татарстан Республикасының
беренче Президенты

У деревенских ребят с ранних лет самое трепетное отношение к земле и ко всему съедобному, что она дает человеку. Дорожить землей нас учили родители, дедушки, бабушки. В нашей семье дети всецело были охвачены этой атмосферой. Причиной тому явилась многолетняя работа отца председателем колхоза с первых лет его организации. Я видел, как отец, с виду строгий и непреклонный, остро переживал за состояние дел в коллективном хозяйстве, проявляя заботу обо всех жителях, населяющих территорию вверенного ему хозяйства, порой рискуя своей судьбой, отстаивал интересы односельчан. И именно он связал мою судьбу с сельским хозяйством. Однажды он пришел домой с районной газетой и безапелляционно заявил: «Вот, смотри. Поедешь учиться на Катеева!», т.е. на главного инженера МТС. В газете было объявление о наборе на недавно открывшийся механический факультет сельхозинститута в Казани. Хотя я с юношеской мечтой стать справедливым прокурором готовился поступать на юридический факультет Казанского университета. Причиной тому была несправедливость в отношении к колхозникам, которых сажали в тюрьму за 300–400 г зерна, припрятанного в кармане для своих голодных детей. И из-за возбуждения уголовного дела в отношении отца, который в 1949 г. организовал питание для голодных участников весеннего сева в виде каши, израсходовав два мешка семенного проса.

Авыл балалары кечкенәдән үк җиргә һәм җир кешегә бирә торган барлык әйберләргә карата бик тә җаваплы мөнәсәбәтле булып үсәләр. Җирнең кадерен белергә безне әти-әниләребез, бабайларыбыз, әбиләребез өйрәтте. Гаиләбездәге балалар, ягъни без, тулысынча шул мохитнең тәэсири чолганышында үстек. Моның сәбәбе әтиебезнең колхоз оешуның башлангыч чорыннан ук күп еллар дәвамында аның рәисе булып эшләве белән бәйле. Мин кырыс һәм катгый кыяфәтле әтинең үзенә ышанып тапшырылган күмәк хуҗалык территориясендә яшәгән барлык кешеләр турында кайгыртып, шул хуҗалыктагы эшләр торышы өчен бик нык борчылуын, кайчакта үз язмышын куркыныч астына куеп, авылдашларының мәнфәгатьләрен яклавын күрә идем. Һәм нәкъ менә ул язмышымны авыл хуҗалыгы белән бәйләде. Бервакыт ул өйгә район газетасы тотып кайтып керде дә, каршы килмәслек итеп: «Менә, кара. Катеевлыкка укырга барасың!» – дип белдерде, ягъни МТСның баш инженеры булырга. Газетада Казандагы авыл хуҗалыгы институтының күптән түгел генә ачылган механика факультетына укырга керүчеләрне җыю турында игълан басылган икән. Яшүсмер чагымдагы гадел прокурор булу хыялым белән Казан университетының юридик факультетына укырга керергә әзерләнә идем. Моңа ач-ялангач балалары хакына кесәләрендә яшерелгән 300-400 грамм ашлык өчен гаделсезлек кылынып, колхозчыларның төрмәгә утыртылуы, 1949 елда ике капчык орлыклык тары-

Если о развитии сельского хозяйства республики в 50-е годы я знал по работе отца, то в 60-е уже сам принимал активное участие в этом процессе. После окончания института меня назначили инженером в Муслюмовскую МТС, вскоре я стал главным инженером. Мне нравилось работать сельским инженером. И будущей супруге – горожанке – сказал твердо: «Сакина, золотые горы я тебе обещать не могу. Сама знаешь, что окончил я сельхозинститут, работа моя связана с селом, и жить мы будем в сельской местности». С задором взялся за дела, главное – нравилось, что могу менять что-то к лучшему: облегчить тяжелый труд земледельцев, внедряя передовые методы, используя свои знания и современную технику. Яркий пример – кукурузная кампания. В начале 1960-х Никита Сергеевич Хрущев начал в партийном порядке внедрять кукурузу. Громадные усилия потребовались для того, чтобы в первый же год освоить технологию возделывания новой культуры для нашей зоны. Весьма кстати пришлись наши инженерные знания. Тут-то мы и придумали нечто невиданное – свое! Что главное в технологии выращивания кукурузы? Получить на поле квадрат, т.е. применить квадратно-гнездовой метод посева. Но получить квадрат размером 70×70 см на огромном поле — дело непростое. Техника и специальные приспособления часто подводили. И тогда мы разработали у себя в районе метод, при котором кукурузный квадрат получался бы при любых погрешностях применяемых тогда

ны язгы чәчүдә катнашкан ач кешеләрне ашату өчен ботка пешерүгә сарыф итүе сәбәпле әтигә карата җинаять эше кузгатылу этәрде.

Әгәр дә республика авыл хуҗалыгының 50 нче еллардагы үсеше турында әтиемнең эше буенча белсәм, 60 нчы елларда мин үзем бу процесста актив катнаштым. Институтны тәмамлагач, мине Мөслим МТСына инженер итеп билгеләделәр, тиздән баш инженер булдым. Миңа авыл инженеры булып эшләү ошады. Булачак хатыныма да (ул – шәһәр кызы) кистереп әйттем: «Сәкинә, мин сиңа алтын таулар вәгъдә итә алмыйм. Үзең беләсең, мин авыл хуҗалыгы институтын тәмамладым, эшем авыл белән бәйле, һәм без авыл җирендә яшәячәкбез», – дидем. Эшкә дәртләнеп тотындым, иң мөһиме – нәрсәне дә булса яхшыга үзгәртә алуым, ягъни алдынгы алымнарны кертеп, үз белемнәремне һәм заманча техниканы кулланып игенчеләрнең авыр хезмәтен җиңеләйтә алуым миңа ошый иде. Кукуруз кампаниясе – ачык мисал. 1960 нчы еллар башында Никита Сергеевич Хрущев партиячел тәртиптә кукуруз үстерүне гамәлгә кертә башлады. Беренче елда ук безнең зона өчен яңа культураны игү технологиясен үзләштерү өчен зур тырышлык таләп ителде. Безнең инженерлык белемнәребезнең бик тә кирәге чыгып куйды. Шунда без моңарчы күрелмәгән нәрсә – үзебезнекен уйлап таптык! Кукурузны үстерү технологиясендә иң мөһиме нәрсә иде соң? Кырда квадрат булдыру, ягъни чәчүдә квадрат-оя алымын куллану. Әмма зур басуда 70 х 70 см

заводских натяжных станций. Прогремели мы этим методом на всю страну, так как кукуруза тогда стала партийной культурой. В итоге меня избрали делегатом XIV съезда ВЛКСМ.

В те годы в сельском хозяйстве страны начались серьезные реформы. Весь Татарстан был разделен на восемь производственных управлений. Аналогичная система была организована и по линии ремонтно-технических станций (РТС), переименованных позже в «Сельхозтехнику». Через некоторое время меня назначили управляющим Мензелинским межрайонным объединением «Сельхозтехника», действующим на территории пяти районов.

На новой работе было непросто, но, как и на прежней, очень интересно. И здесь мы выступали инициаторами решения многих назревших системных вопросов. Удалось навести порядок – внедрить сдельные тарифы сначала на ремонтные, а затем и на все остальные важные виды работ. Упорядочили технические разряды рабочим и т.д. За короткое время освоили новые производства по ремонту электродвигателей, изготовлению рам автомашин, тракторов и т.д. Наша Мензелинская межрайонная «Сельхозтехника» по ремонту тракторов вышла на первое место в республике.

Повседневный, напряженный, увлекательный труд – что может быть лучше для молодого руководителя? Хотя порой и приходилось очень тяжело, но все же самыми памятными годами в своей трудовой биографии я считаю именно те времена, когда работал главным инженером, а потом и управляющим «Сельхозтехники», когда многое в работе с людьми зависело больше от меня.

үлчәмле квадрат булдыру җиңел эш түгел. Техника һәм махсус җайланмалар еш кына кыен хәлгә куялар иде. Үзебезнең районда ул чакта файдаланылган завод тарттыру станцияләренең нинди дә булса кимчелекләре килеп чыкканда да кукуруз квадраты булдырырлык алым эшләдек. Без әлеге алым белән бөтен илгә шауладык, чөнки ул вакытта кукуруз партия культурасына әверелгән иде. Нәтиҗәдә мине ВЛКСМның XIV съездына делегат итеп сайладылар.

Ул елларда илнең авыл хуҗалыгында җитди реформалар башланды. Бөтен Татарстан сигез җитештерү идарәсенә бүленде. Шундый ук система соңрак «Сельхозтехника» дип үзгәртелгән РТСлар (ремонт-техник станцияләр) буенча да оештырылды. Бераздан мине биш район территориясендә эшләгән Минзәлә районара «Сельхозтехника» берләшмәсе идарәчесе итеп билгеләделәр.

Яңа эштә җиңел булмады, әмма, элекке вазифадагыча ук, эшләү бик кызыклы иде. Анда да без көн кадагындагы күп кенә системалы мәсьәләләрне хәл итү инициаторлары булдык. Тәртип урнаштыруга ирештек – башта төзекләндерү эшләренә, аннан соң калган барлык мөһим эш төрләренә дә башкарылган эш күләме буенча тарифлар кертелде. Эшчеләргә техник разрядлар билгеләүне тәртипкә салдык һ.б. Кыска гына вакыт эчендә электр двигательләрен төзекләндерү, автомашиналар, трактор рамнарын ясау һ.б. буенча яңа производстволар үзләштерелде. Безнең Минзәлә районара «Сельхозтехника»сы тракторларны төзекләндерү буенча республикада беренче урынга чыкты.

Көндәлек, киеренке, мавыктыргыч хезмәт –

Именно в эти годы я убедился в том, что надо любить людей, своих подчиненных, да так, чтобы их повседневные заботы стали моими заботами, а порой и настоящей головной болью… Боль сменится радостью, как только чья-то проблема будет благополучно разрешена. И, конечно же, надо быть выше всяких обид, никогда не держать на людей зла.

В Мензелинском объединении «Сельхозтехника» тогда у нас многое получалось. Работали, действительно, от души и для души. В 1965 г. закончилась ударная семилетка развития народного хозяйства страны. По ее итогам мы оказались впереди, и меня как руководителя коллектива наградили орденом Ленина. Это было для меня первой, такой высокой и неожиданной наградой. Вскоре пригласили работать инструктором отдела сельского хозяйства Татарского обкома КПСС и переехать в Казань, я воспринял это почти «в штыки», вроде «отбился», но через год все же пришлось перейти на партийную работу, но, что грело душу, – в области сельского хозяйства. Затем работал заместителем заведующего отделом сельского хозяйства Татарского обкома КПСС, министром мелиорации и водного хозяйства ТАССР, первым заместителем Председателя Совета Министров ТАССР, секретарем обкома по сельскому хозяйству.

Все это время и дальше, будучи в последующем Председателем Совета Министров ТАССР, первым секретарем Татарского обкома КПСС, Председателем Верховного Совета ТАССР, я по долгу службы работал и тесно общался со многими министрами сельского хозяйства республики, руководителями республиканских аграрных ведомств. Это Биктимиров Узбек Аб-

яшь җитәкче өчен тагын нәрсә яхшырак була ала соң? Кайчагында бик авыр булса да, хезмәт биографиямдә иң истәлекле дәвер итеп нәкъ шул елларны – баш инженер, аннары «Сельхозтехника» идарәчесе булып эшләгән чорларны саныйм, ул чакта кешеләр белән эшләүдә шактый нәрсәләр күбрәк үземнән тора иде.

Нәкъ менә шул елларда мин кешеләрне, үз кулым астындагыларны аларның көндәлек мәшәкатьләре – минем кайгыртуларым, ә кайчагында чын баш авыртуларым булырлык дәрәҗәдә яратырга кирәклегенә инандым... Кемнең дә булса проблемасы хәл ителүгә сызланулар шатлык белән алышына. Һәм, әлбәттә инде, һәртөрле үпкәләүләрдән югарырак булырга, беркайчан да кешеләргә ачу тотмаска кирәк.

Ул чакта Минзәлә «Сельхозтехника» берләшмәсендә күп нәрсәләр майтардык. Чыннан да күңелебездән, күңелебез булсын өчен эшләдек. 1965 елда илнең халык хуҗалыгы үсешенең удар җидееллыгы тәмамланды. Аның нәтиҗәләре буенча без алда булып чыктык, коллектив җитәкчесе буларак, мине дә Ленин ордены белән бүләкләделәр. Бу минем өчен беренче, шундый югары һәм көтелмәгән бүләк булды. Тиздән КПССның Татарстан өлкә комитеты авыл хуҗалыгы бүлеге инструкторы булырга һәм Казанга күчеп китәргә чакыруны мин «штыкка» кабул иттем, вакытлыча үз урынымда кала алдым, ләкин бер елдан соң барыбер партия эшенә күчәргә туры килде, тик шулай да яңа эшемнең авыл хуҗалыгы өлкәсе белән бәйле булуыннан күңелем беркадәр тынычланды. Аннан соң КПССның Татарстан өлкә комитеты авыл хуҗалыгы бүлеге мөдире урынбасары, ТАССРның мелиорация һәм су хуҗалыгы ми-

драхманович, Мамаков Георгий Федорович, Минушев Фатых Халилрахманович, Зиганшин Усман Шагиевич, Сираев Марат Ашрапович, Захаров Геннадий Николаевич, Энвальд Николай Григорьевич. Все они преданно служили своему делу.

В 1991 г., став первым Президентом республики в перестроечные годы, пришлось решать судьбоносные проблемы буквально во всех отраслях, в том числе и в сельском хозяйстве. По всей стране начались реформы.

В конце 1991 г. заместитель председателя Правительства РСФСР по вопросам экономической политики Егор Гайдар произнес: «Сельское хозяйство России – черная дыра! Сколько в него ни вкладывай средств, все проваливается бесследно. Нам выгоднее покупать продукты за рубежом, чем производить у себя!». Это мнение было положено в основу аграрной политики нового правительства страны. Подхваченное многими псевдореформаторами, оно нанесло огромный урон сельскому хозяйству, в результате которого страна испытывала трудности с обеспечением населения сельхозпродуктами.

Всю жизнь меня, чем бы я ни занимался, не оставляет вопрос: каким будет урожай конкретного года? И волнение, не ослабевающее с годами, чувствую до тех пор, пока хлеб не окажется, наконец, в закромах. В основном по этой причине я никогда не беру отпуск летом. А как хлеб оказался в закромах, то совсем немного времени проходит, от силы неделя, и уже появляются мысли о новом урожае. Нельзя не видеть, сколько труда человек вкладывает в землю, и как сильно результат этого труда зависит от воли Всевышнего. Урожай во все времена –

нистры, ТАССР Министрлар Советы Рәисенең беренче урынбасары, өлкә комитетының авыл хуҗалыгы буенча секретаре булып эшләдем.

Шул заманда һәм киләчәктә ТАССР Министрлар Советы рәисе, КПССның Татарстан өлкә комитеты беренче секретаре, ТАССР Югары Советы рәисе буларак, хезмәтем буенча республиканың күп кенә авыл хуҗалыгы министрлары, республиканың аграр ведомстволары җитәкчеләре белән эшләдем һәм тыгыз аралаштым. Алар – Үзбәк Абдрахман улы Биктимеров, Георгий Федорович Мамаков, Фатыйх Хәлилрахман улы Минушев, Усман Шаһи улы Җиһаншин, Марат Әшраф улы Сираев, Геннадий Николаевич Захаров, Николай Григорьевич Энвальд. Алар барысы да үз эшләренә тугры хезмәт иттеләр.

1991 елда, үзгәртеп кору елларында республиканың беренче Президенты буларак, барлык тармакларда да, шул исәптән авыл хуҗалыгында да, язмыш мөһимлегендәге мәсьәләләрне хәл итәргә туры килде. Бөтен ил буенча реформалар башланды.

1991 ел ахырында РСФСР Хөкүмәте Рәисенең икътисади сәясәт мәсьәләләре буенча урынбасары Егор Гайдар: «Россия авыл хуҗалыгы – төпсез кое! Аңа күпме генә акча салсаң да, барысы да эзсез югала. Азык-төлекне үзебездә җитештерүгә караганда, аны чит илләрдән сатып алу отышлырак!» – ди. Бу фикер илнең яңа Хөкүмәтенең аграр сәясәте нигезенә салынды. Күп кенә ялган реформаторлар аны күтәреп алды, ул авыл хуҗалыгына зур зыян салды, шуның нәтиҗәсендә ил халыкны авыл хуҗалыгы продуктлары белән тәэмин итүдә кыенлыклар кичерде.

вопрос не только насущный, но и в определенной степени философский: быть или не быть?!

Поэтому, когда идет речь о хлебе, надо иметь в виду и философию, и психологию, и многое другое. Умозрительно всего этого не поймешь. Этим надо жить. Ведь далеко не случайно земледелец консервативен и верит в Аллаха, потому что он веками оставался один на один с природой – погодой. Крестьянин отсюда осторожен и следует пословице «Семь раз отмерь, один раз отрежь». Поэтому, чтобы с таким багажом пойти на какие-то радикальные шаги, деревня должна была хорошенько подумать, ей нужно было попробовать все «на зубок», убедиться – и не раз, что новое лучше старого. Разве можно этого не учитывать?

Оказалось, что можно. В конце 1991 г. сверху пришел Указ, подписанный Президентом России, о неотложных мерах по осуществлению земельной реформы в РСФСР, по сути дела, о реорганизации колхозов и совхозов. Некоторые регионы, непосредственно граничащие с Татарстаном, бросились его выполнять без особых раздумий. Дело дошло до того, что за бесценок стали продавать стельных коров. Дробили неделимые фонды хозяйств. Ликвидировали систему элитного семеноводства, племенные хозяйства и т.д.

Мы в Татарстане, несмотря на указание Центра, разгонять колхозы и совхозы не стали. Когда меня спрашивали, верю ли я в эффективность колхозно-совхозного производства, я искренне отвечал: нет, не верю. И никакого противоречия здесь не видел: просто время и материальная база для отказа от колхозов-совхозов как основной формы организации сельскохозяйственного

Гомерем буе, ни белән генә шөгыльләнсәм дә, миңа конкрет ел уңышы нинди булыр дигән сорау тынгы бирми. Икмәк җыйналып, амбарларга урнаштырылганчы күңелне еллар дәвамында да кимемәгән дулкынлану хисе били. Башлыча шул сәбәпле мин беркайчан да җәйге чорда ял алмыйм. Ә икмәк амбарларга кергәч бик аз вакыт – күп дигәндә бер атна уза һәм инде яңа уңыш турындагы уйлар туа. Кешенең күпме хезмәтен җиргә салуын һәм бу хезмәтнең нәтиҗәсе Аллаһы Тәгаләнең ихтыярына бәйле булуын күрмичә мөмкин түгел. Уңыш һәр заманда мөһим мәсьәлә генә булып калмый, билгеле бер дәрәҗәдә ул фәлсәфи мәсьәлә дә, ягъни: булыргамы, әллә булмаскамы?!

Шуңа күрә, икмәк турында сүз барганда, фәлсәфәне дә, психологияне дә, башкаларны да күз уңында тотарга кирәк. Коры фикерләү белән генә моны аңлап булмый. Моның белән яшәргә кирәк. Игенче юкка гына консерватив һәм диндар түгел, чөнки ул гасырлар буе табигать – һава шартлары белән бергә-бер кала. Шул сәбәпле крестьян үзен бик сак тота һәм «җиде кат үлчә, бер кат кис» мәкале буенча яши. Шуңа күрә, мондый багаж белән ниндидер радикаль адымнарга бару өчен, авыл яхшылап уйларга тиеш иде, аңа барысын «тешләп»дә сынап карарга, яңаның искесеннән дә яхшырак булуына инанырга һәм күп тапкырлар инанырга кирәк иде. Моны исәпкә алмау мөмкинме соң?

Мөмкин икән. 1991 ел ахырында югарыдан Россия Президенты тарафыннан имзаланган РСФСРда җир реформасын гамәлгә ашыру буенча кичектергесез чаралар, асылда, колхозларны һәм совхозларны үзгәртеп кору турындагы Указ төшерелә. Татарстан белән чиктәш

труда еще не подошли. Получилось, что федеральная власть, призывая к организации фермерства, к тому моменту не создала никаких материально-финансовых условий для энергичных, умеющих работать людей, которые пошли бы в фермеры. И они были бы обмануты.

Тогда мы пригласили руководителей хозяйств, чтобы посоветоваться. Открывая совещание я сказал: «Вы знаете, есть указ о создании фермерских хозяйств. Если мы непродуманно будем действовать, наломаем дров. С моей точки зрения, указ не подготовлен: да, он вышел, он популярен, надо развивать фермерство, спору нет, но сегодня мы этого не можем делать. Потому что государством не подготовлены условия выделения кредитов для приобретения техники, удобрений и т.д.». Поэтому я сказал: «Подождем, иначе мы не оправдаем ожидания самой работоспособной части будущих фермеров».

Конечно, мы потом пришли к разным формам хозяйствования и к фермерству. Фермеры появились постепенно. Надо отдать должное нынешней системе (никогда этого не было) стали оказывать помощь личным подсобным хозяйствам, давать ссуды. Главное, сейчас уже можно сказать: колхозно-совхозного запаса прочности в производстве сельхозпродукции у Татарстана и ряда других регионов, где были опытные губернаторы, хватило до конца 90-х годов, и они оказались более подготовленными к радикальным переменам.

Как-то в разгар страды позвонил мне Председатель Правительства России Виктор Черно-

кайбер төбәкләр әлләни уйлап тормыйча аны башкарырга ташландылар. Эш буаз сыерларны юк кына бәядән сатуга барып җитте. Хуҗалыкларның бүленмәс фондларын вакладылар. Элиталы орлыкчылык системасын, нәсел хуҗалыкларын бетерделәр һ.б.

Без Татарстанда, Үзәк күрсәтүенә карамастан, колхозларны һәм совхозларны таратуга бармадык. Миннән колхоз-совхоз җитештерүенең нәтиҗәлелегенә ышанаммы-юкмы иккәнлеген сорагач, мин ихлас күңелдән: «Юк, ышанмыйм», – дип җавап бирдем. Бередә бернинди каршылык та күрмәдем: авыл хуҗалыгы хезмәтен оештыруның төп формасы буларак, колхоз-совхозлардан баш тарту өчен ул чакта әле вакыт килеп җитмәде һәм матди база да җитенкерәмәде. Федераль хакимият, фермерлыкны оештыруга өндәп, ул вакытта фермерлар булырлык энергияле, эшли белүче кешеләр өчен бернинди дә матди-финанс шартлары тудырмады. Һәм алар алданган булырлар иде.

Шулчакта без хуҗалык җитәкчеләрен киңәшләшү өчен хуҗалык җитәкчеләрен чакырдык. Киңәшмәне ачып: «Сез беләсезме, фермер хуҗалыклары төзү турында указ бар. Әгәр дә без уйлап эш итмәсәк, каш ясыйбыз дип күз чыгарырбыз. Минем фикеремчә, указ әзер түгел; әйе, ул чыкты, ул популяр, фермерлыкны үстерергә кирәклеге бәхәссез, әмма бүген без моны эшли алмыйбыз, чөнки техника, ашламалар һ.б.ны сатып алу өчен кредитлар бирү шартлары әзерләнмәгән. Шуңа күрә көтеп карыйк, югыйсә без булачак фермерларның эшкә

мырдин. Спрашивает: «Как с уборкой?». – «Нормально», – отвечаю. Премьер даже переспросил: «Как, неужели все настолько нормально, что нет никаких проблем?» – «Проблемы, как в любом серьезном деле, есть, – говорю, – только это пусть вас не беспокоит. Мы тут на месте сумеем их решить самостоятельно». Виктор Степанович, как мне показалось, таким ответом был изрядно удивлен… и доволен.

Далеко не все знают, но не было года, чтобы мы не оставляли порядка одного миллиона тонн переходящего запаса зерна. И в условиях рыночной экономики мы продолжаем жить с определенным запасом. Поэтому у нас всегда есть возможность повлиять на цену хлеба в кризисных ситуациях.

Я должен сказать, что цель – во что бы то ни стало сохранить сельское хозяйство – достигалась неимоверными усилиями. Еще в конце 1991 г. мы решили, что одной из важнейших задач является заметное увеличение закупок минеральных удобрений. Если в целом по России их тогда было внесено 60% к предыдущему году, то в Татарстане больше, чем в любой другой год. При этом 50% стоимости этих удобрений оплатили за счет бюджета республики. И поэтому в самом трудном, первом переходном к рынку году республика сумела заготовить корма для скота в достаточном количестве. Что и позволило нам стабильно производить животноводческую продукцию без всякой оглядки на «вихри враждебные», веющие в то время над страной, раздираемой великими переменами. И это несмотря на засуху, как назло посланную на землю тем летом.

В том непростом году на развитие аграрного сектора наша республика направила более 10 млрд руб. На мой взгляд, недальновидно поступило тогда российское правительство, не предусмотрев необходимую поддержку для фермеров. Потом, правда, спохватились, но дорогое время упустили! Отдавая приоритет селу, мы защищали, прежде всего, малообеспеченную часть населения от обрушившихся на людей ценовых перемен, делая продукцию села им доступной. Мы делали все, чтобы многодетные семьи, пенсионеры, инвалиды, студенты, работники бюджетных организаций не были брошены на произвол судьбы. Забота о них была государственной политикой. В противном случае общество в целом пострадало бы больше, чем само село. Село просто ушло бы в себя, лишь уклад у него стал бы более натуральным.

В первую очередь необходимо было исполь-

яраклы өлешенең өметләрен акламаячакбыз», – дидем.

Әлбәттә, соңыннан без хуҗалык итүнең төрле формаларына һәм фермерлыкка аяк бастык. Фермерлар акрынлап барлыкка килде. Хәзерге системага тиешле бәя бирергә кирәк – беркайчан да булмаган нәрсә гамәлгә керде – шәхси ярдәмче хуҗалыкларга ярдәм күрсәтелә, ссудалар бирелә башлады. Иң мөһиме – хәзер инде әйтергә була – Татарстанда һәм тәҗрибәле губернаторлар булган башка төбәкләрдә авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерүдә колхоз-совхозлардан килгән ныклык запасы 90 нчы еллар ахырына кадәр җитте һәм ул төбәкләр радикаль үзгәрешләргә яхшырак әзерлекле булып чыкты.

Бервакыт, уракның кызган чагында, миңа Россия Хөкүмәте Рәисе Виктор Черномырдин шалтыратты. «Урып-җыю эшләре ничек бара?» – дип сорый. «Нормаль», – дип җавап бирәм. Премьер хәтта кабатлап: «Ничек, барысы да шулкадәр нормаль булып, бернинди проблемалар да юкмы?» – дип тә сорады. «Теләсә кайсы җитди эштәге кебек үк проблемалар бар. Тик алар Сезне борчымасыннар. Без аларны бирелә, урында мөстәкыйль хәл итә алачакбыз», – дидем. Виктор Степанович, миңа калса, мондый җаваптан бик гаҗәпләнде... һәм канәгать калды.

Без бер миллион тонна күчмә ашлык запасы калдырмаган ел булмавын барысы ук белмиләр. Базар икътисады шартларында да без билгеле бер запас белән яшәүне дәвам итәбез. Шуңа күрә безнең кризислы хәлләрдә икмәкнең бәясенә йогынты ясау мөмкинлегебез бар.

Мин шуны әйтергә тиешмен, ни генә булмасын, авыл хуҗалыгын саклап калу максатына гадәттән тыш зур тырышлык белән ирешелде. 1991 ел ахырында ук без, иң мөһим мәсьәләләрнең берсе буларак, минераль ашламалар сатып алуны сизелерлек дәрәҗәдә арттыру бурычын куйдык. Тулаем алганда, Россия буенча алар узган елга карата 60% кертелгән булса, Татарстанда, теләсә кайсы башка ел белән чагыштырганда, әлеге ашламалар күбрәк кертелде. Шул ук вакытта аларның бәясенең 50% ы республика бюджеты хисабына түләнде. Шуңа күрә базарга күчешнең иң авыр, беренче елында республика терлек азыгын җитәрлек күләмдә әзерли алды. Бу безгә терлекчелек продукциясен ул вакытта зур үзгәрешләр кичергән ил өстендә бөтерелгән «дошман өермәләр»гә карамыйча гына, тотрыклы рәвештә җитештерергә мөмкинлек бирде. Һәм шул җәйдә җиргә ябырылган корылыкка да карамастан.

зовать имеющиеся формы хозяйствования, применяющие коллективный труд. В то время в Мамадышском районе республики возник своего рода эксперимент. Отстающий в прошлом колхоз «Родина», реформированный под руководством своего председателя Рафаэля Ахметова, превратился в ассоциацию кооператоров-собственников с тем же благозвучным названием. Из года в год ассоциация «Родина» стала наращивать объемы производства зерна, мяса, молока и другой продукции.

Рафаэль Ахметов сумел убедить колхозников создать на базе прежних бригад и ферм производственные кооперативы с широкими полномочиями. Они самостоятельно могли решать технологические, хозяйственные вопросы, распределять доходы. Эти кооперативы – а их всего было 28 – в свою очередь формировали свои отраслевые объединения. Каждый труженик имел свой имущественный пай и земельную долю, став владельцем произведенного продукта, и в то же время была сохранена коллективная форма работы на земле. Да и парк техники, который создавался годами, служил теперь всем. Люди начали получать дивиденды от прибыли. Разве можно было такой преображенный колхоз распускать, даже если имелось на то соответствующее распоряжение из Центра? Зачем? Чтобы потом все начинать с нуля? Мы, по возможности, взяли опыт «Родины» на вооружение.

Следующим шагом было создание полноценных фермерских хозяйств. Крестьянин должен был быть уверен, что в любое время может выйти из состава ассоциации и стать собственником. Для этого ему нужно только создать соответствующую базу и все необходимые условия.

На первом этапе реформирования сельского хозяйства республика пошла по пути развития многоукладности. Наиболее жизнеспособными оказались крупные сельскохозяйственные предприятия с коллективно-долевой формой собственности в виде кооперативов, акционерных обществ, арендных кооперативов. А там, где вызревали необходимые условия, успешно развивалось фермерство. Сочетание крупного товарного производства с развивающимся фермерством и другими формами хозяйствования давало оптимальные результаты.

От Министерства сельского хозяйства и продовольствия республики требовалось внимательное изучение положительного опыта работы в других регионах. С ходу ни от чего не следовало отказываться. Главное – искать, несмотря ни на какие сложности.

Шул катлаулы елда безнең республика аграр секторны үстерүгә 10 миллиард сумнан артык акча юнәлдерде. Минемчә, ул чакта Россия Хөкүмәте, фермерлар өчен кирәкле ярдәмне күздә тотмыйча, сукырларча эш итте. Хәер, аннары абайлап алдылар, әмма кыйммәтле вакытны кулдан ычкындырдылар! Авылга өстенлек биреп, без, барыннан да элек, халыкның аз тәэмин ителгән өлешен ябырылган бәя үзгәрешләреннән якладык, авыл продукциясен кулай хәлгә китердек. Без күп балалы гаиләләр, пенсионерлар, инвалидлар, студентлар, бюджет оешмалары хезмәткәрләре язмыш кочагына ташланмасын өчен кулдан килгәннең барын да эшләдек. Алар турында кайгырту дәүләт сәясәте иде. Югыйсә, авылга караганда, гомумән җәмгыять күбрәк зыян күрер иде. Авыл үз-үзенә йомылып, бары тик аның рәвеше генә натураль төсмер алыр иде.

Беренче чиратта хуҗалык итүнең күмәк хезмәт кулланучы формаларын файдаланырга кирәк иде. Ул вакытта республиканың Мамадыш районында үзенчәлекле эксперимент гамәлгә ашырылды. Элек артта барган, рәисе Рафаэль Әхмәтов җитәкчелегендә үзгәртеп корылган «Родина» колхозы шул ук исемдәге кооператорлармилекчеләр ассоциациясенә әверелде. «Родина» ассоциациясе елдан-ел ашлык, ит, сөт һәм башка продукция җитештерү күләмнәрен арттыра барды.

Рафаэль Әхмәтов колхозчыларны элеккеге бригадалар һәм фермалар җирлегендә киң вәкаләтләре булган җитештерү кооперативлары төзергә ышандыра алды. Алар технологик, хуҗалык мәсьәләләрен мөстәкыйль хәл итә, керемнәрне бүлә алдылар. Әлеге кооперативлар – ә алар барысы 28 иде – үз чиратларында үзләренең тармак берләшмәләрен формалаштырдылар. Һәр хезмәткәрнең үз милек пае һәм җир өлеше булып, ул җитештерелгән продуктның хуҗасына әверелде, шул ук вакытта җирдә күмәк эшләү формасы сакланды. Еллар буе төзелгән техника паркы да хәзер барысына да хезмәт итте. Кешеләр табыштан дивидендлар ала башладылар. Хәтта үзәктән тиешле күрсәтмә булса да, шундый үзгәртелгән колхозны таратырга мөмкинме соң? Нигә таратырга? Аннары барысын да нольдән башлау өченме? Без, мөмкин кадәр, «Родина» тәҗрибәсен кулланугa алдык.

Чираттагы адым тулы кыйммәтле фермер хуҗалыклары булдырудан гыйбарәт иде. Крестьян теләсә кайсы вакытта ассоциация составыннан чыгып, милекче була алачагына ыша-

Тогда у всех на слуху был Борис Немцов – губернатор Нижегородской области. Все СМИ шумят: Немцов смело ведет сельхозреформы! Я читаю, смотрю: «Как так? Нижегородская область никогда не отличалась успехами в сельских делах – и так смело начала реформу?!». Задумался: «Молодой человек. Новое поколение. Наверное, он лучше меня понимает реформы. А я, видать, консерватор, может, отстаю от жизни…». И отправил министра сельского хозяйства Валерия Васильева посмотреть, что там происходит, может, нужно что и перенять. Он съездил, побыл два-три дня, потом рассказывает: «Там дело идет к развалу, ничего не подготовлено, но разрушать сложившиеся хозяйства уже начали». Это уже намного позже, другой губернатор Нижегородской области Геннадий Ходырев с нескрываемой болью поведал мне, что в области не обрабатывается порядка 600 тыс. га земли. Жаловался, что эти земли совсем поросли кустарником, а случилось это после псевдореформ Бориса Немцова, который пытался проводить, спешно разогнав коллективные хозяйства. Теперь, чтобы привести эти земли в порядок, надо сначала выкорчевать кустарник и молодые деревья, которых там уже выросло немало.

Никто не может отрицать, что личный интерес всегда глубже общественного. Ни у кого нет сомнений и в том, что земля, ставшая собственностью, будет давать большую отдачу. Но сказать: давайте, мол, всю землю раздадим, и она сразу начнет давать невиданную отдачу – это тоже утопично.

В любом случае мы понимали, что землю нужно давать только тем, кто на ней трудится или всерьез намерен этим заняться. Тем, кто умеет работать на полях. Это же мировая практика! Когда я был в Дании, например, то специально интересовался этим вопросом. Выяснилось, что у них никому просто так землю не продадут. Для этого необходимо, чтобы покупатель умел на земле работать, а также имел специальное сельскохозяйственное образование. Считаю это совершенно правильным подходом, достойным подражания. Вскоре мы определились: формировать собственника нужно разными путями. Главное – уходить от «ничейности» земли, и чтобы земля не выводилась из оборота, не становилась предметом спекуляции. За такой вот подход мы и выступали в свое время. И не ошиблись.

Татарстан также первым в России взялся за реализацию права частной собственности на землю. Мы издали соответствующий указ – он на. Моның өчен аңа тиешле база һәм барлык кирәкле шартларны булдырырга гына кирәк.

Авыл хуҗалыгын реформалауның беренче этабында республика күпкладлылыкны үстерү юлыннан китте. Кооперативлар, акционерлык җәмгыятьләре, арендалы кооперативлар рәвешендәге кумәк-өлешле милек формасына ия эре авыл хуҗалыгы предприятиеләре тормышка сәләтле булып чыкты. Ә кирәкле шартлар өлгергән җирдә фермерлык уңышлы үсеш алды. Эре товар җитештерүенең үсеп килүче фермерлык һәм башка хуҗалык итү формалары белән ярашуы оптималь нәтиҗәләр бирде.

Республиканың Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгыннан башка төбәкләрдәге уңай эш тәҗрибәсен дә игътибар белән өйрәнү таләп ителде. Өйрәнү юлында бернидән дә баш тартырга кирәкми иде. Иң мөһиме – бернинди кыенлыкларга да карамастан, эзләнү.

Ул чакта Түбән Новгород өлкәсе губернаторы Борис Немцов хакында күпләр хәбәрдар иде. Барлык гаммәви мәгълүмат чаралары шау-шу куптады: Немцов кыю рәвештә авыл хуҗалыгы реформалары алып бара! Мин укыйм, карыйм: «Ничек шулай? Түбән Новгород өлкәсе беркайчан да авыл эшләрендәге уңышлары белән аерылып тормады бит, шулай да ул кыю рәвештә реформа башлап җибәргән?!» Уйга калдым: «Яшь кеше. Яңа буын. Мөгаен, реформаларны ул миңа караганда яхшырак аңлыйдыр. Ә мин консерватор булып чыгам, бәлки, тормыштан артта каламдыр...» Һәм авыл хуҗалыгы министры Валерий Васильевны анда ниләр барганын карарга җибәрдем, бәлки алар тәҗрибәсеннән нәрсәнедер үзебездә кулланып булыр, дип уйладым. Ул барып, ике-өч көн шунда булып кайтты да: «Анда эш таркалуга бара, бернәрсә дә әзерләнмәгән, әмма оешкан хуҗалыкларны җимерә башлаганнар инде», – дип сөйләде. Соңрак Түбән Новгород өлкәсенең икенче губернаторы Геннадий Ходырев сызлануын яшермичә өлкәдә 600 мең гектарга якын җирнең эшкәртелмәве хакында әйтте. Шул җирләрне куаклыклар басуга зарланды, әлеге хәл исә Борис Немцовның ялган реформаларыннан соң килеп чыкты. Хәзер ул җирләрне тәртипкә китерү өчен башта куакларны һәм яшь агачларны төпләп чыгарга кирәк, алар инде шактый мәйданнарны биләргә өлгергәннәр.

Шәхси мәнфәгатьнең һәрвакыт иҗтимагый мәнфәгатьтән тирәнрәк булуын беркем дә инкарь итә алмый. Милеккә әверелгән җирнең зур файда китерәчәгенә беркем дә шикләнми. Тик «Әйдәгез, бөтен җирләрне таратыйк та, алар

стал ключом к формированию собственника на средства труда и на землю, т.е. реального хозяина, а также к организации современного менеджмента на селе.

С введением частной собственности на землю закономерно вставал вопрос о ее купле-продаже. Несмотря на то что частная собственность на землю в принципе делала ее предметом купли-продажи, республика все-таки решила предусмотреть определенные ограничения в виде временного моратория на перепродажу земли, установления предельных норм, других условий и требований, предотвращающих различные сомнительные сделки. Обязательным становилось сохранение целевого использования земель. Мы понимали, что в условиях реформирования, когда наметилось значительное перераспределение земель между новыми хозяйственными образованиями, необходимо иметь полную и достоверную информацию о состоянии земельного фонда. С этой целью в республике с периодичностью раз в 10 лет производилось обновление планово-картографического материала аэрогеодезическим методом, т.е. ежегодно по 4–5 районам. Не прекращалось и почвенное обследование сельхозугодий. Это позволило нам выявить земельные участки, подверженные деградации в результате эрозионных и техногенных процессов. В результате принималось решение, скажем, о залужении пашни, т.е. переводе ее в сенокосы и пастбища. Тем самым мы сохраняли эти угодья для будущих поколений.

Понятно, что в условиях рыночных отношений особая роль отводится экономической оценке

шунда ук күрелмәгән уңыш бирә башлаячак» дию дә тормышка ашмаслык хыялыйлык бит.

Һәрхәлдә, без җирне анда эшләүчеләргә яки җитди рәвештә моның белән шөгыльләнергә ниятләүчеләргә генә бирергә кирәклеген аңлый идек. Әйе, кырларда эшли белүчеләргә. Бу дөнья тәҗрибәсе ләбаса! Мин Даниядә булганда, мәсәлән, бу мәсьәлә белән махсус кызыксындым. Анда бирәүгә дә җирне болай гына сатмаулары мәгълүм булды. Моның өчен сатып алучының җирдә эшли белүе, шулай ук аның махсус авыл хуҗалыгы белеме булуы зарур. Моны бөтенләй дөрес, үрнәккә алырлык караш дип саныйм. Тиздән без милекчене төрле юллар белән формалаштырырга кирәклеген ачыкладык. Иң мөһиме – җир әйләнештән чыгарылмасын, алыпсатарлык предметына әверелмәсен өчен аңа «беркемнеке дә түгел» дип карауны туктатырга кирәк. Заманында без шул фикерне яклап чыктык. Һәм ялгышмадык.

Татарстан шулай ук Россиядә беренчеләрдән булып җиргә хосусый милек хокукын гамәлгә ашыруга кереште. Без тиешле Указ чыгардык – ул хезмәт чараларына һәм җиргә милекче, ягъни реаль хуҗа формалаштыру, шулай ук авылда заманча менеджмент оештыру өчен ачкыч булды.

Җиргә шәхси милек кертелгәннән соң закончалыклы рәвештә аны сату-алу турындагы мәсьәлә килеп басты. Җиргә шәхси милек булу аны асылда сатып алу-сату предметына әверелдерсә дә, шикле килешүләрне булдырмый калу өчен республика вакытлыча җирне кабат сатуны тыю, чик нормаларны билгеләү, баш-

земель. Эти данные позволяют судить о доходности земель, они крайне необходимы при определении степени выгодности вложения в них капитала. Поэтому в республике незамедлительно начались работы по определению кадастровой стоимостной оценки сельхозугодий по каждому хозяйству. Татарстан обзавелся собственным кадастром одним из первых в России. Проведение полной инвентаризации земель сделало реальным создание земельного рынка, включая оборот сельскохозяйственных угодий. Поступления земельного налога становились солидной частью республиканского и местных бюджетов, существенной опорой местного самоуправления.

А в стране закон о земле буксовал еще долго. Хотя где-то и это можно было понять. Сложно в России принимать единый закон для всех. На Камчатке одни условия, в Дагестане – другие, в Поволжье – третьи. В связи с этим мы предлагали сделать этот самый важный для всех закон рамочным. Мы в Татарстане к тому времени уже несколько лет жили с частной собственностью на землю. Не дожидаясь всей России, приняли закон, разрешающий и регулирующий куплю-продажу земли и, разумеется, ни разу с тех пор об этом не пожалели.

Буду предельно откровенен: если бы нам не удалось ввести у себя куплю-продажу земли, то я бы вообще не видел смысла заниматься развитием рыночных отношений. Следовало бы просто забыть о каком-то притоке инвестиций в наше село. Те, кто уверял, что наши земли хотят скупить какие-то злодеи, сами, мягко говоря,

ка шартлар һәм таләпләр рәвешендәге билгеле бер чикләүләрне күздә тотарга булды. Җирләрне максатчан файдалануны саклау мәҗбүри таләпкә әверелде. Реформалау барышында җирләрне яңа хуҗалык берәмлекләре арасында яңадан бүлү арткан шартларда җир фондының торышы турында тулы һәм дөрес мәгълүмат алырга кирәклеген без аңлый идек. Бу максаттан республикада 10 елга бер тапкыр, ягъни ел саен 4-5 район буенча, аэрогеодезик алым кулланып, планлы-картографик материалны яңарта бардылар. Авыл хуҗалыгы җирләренең туфракларын тикшерү дә туктатылмады. Бу безгә эрозия һәм техноген процесслар нәтиҗәсендә начарайган җир участокларын ачыклау мөмкинлеге бирде. Нәтиҗәдә, аерым алганда, сөрүлек җирне болынлыкка әверелдерү, ягъни аны печәнлек һәм көтүлекләргә күчерү турында карар кабул ителде. Шулай итеп, без бу җирләрне киләчәк буыннар өчен сакладык.

Базар мөнәсәбәтләре шартларында җирләрне икътисади бәяләүгә аерым роль бирелүе аңлашыла. Бәяләү мәгълүматлары җирләрнең керемлелеге турында фикер йөртергә мөмкинлек бирә, алар шул җирләргә капитал кертүнең отышлылык дәрәҗәсен ачыклау өчен бик кирәк. Шуңа күрә республикада кичекмәстән һәр хуҗалык буенча авыл хуҗалыгы җирләренең кадастр бәясен билгеләү буенча эшләр башланды. Татарстан Россиядә беренчеләрдән булып үз кадастрына ия булды. Авыл хуҗалыгы җирләре әйләнешен дә кертеп, тулысынча җирләрне инвентаризацияләү җир базарын булдыруга нигез бирде. Җир салымыннан алынган

заблуждались и намеренно, как мне казалось, вводили в заблуждение других. Бывая в те годы на селе, видя энергичных ребят, всегда говорил: «Берите, мужики, землю, потом такой возможности не будет, это исторический момент!». На самом деле тот, кто сегодня берет землю, если у него есть такая возможность, берет ее навсегда – для себя и для потомков. Земля дешеветь не будет, она имеет свойство только дорожать. Да и потом не надо же забывать Марка Твена, который однажды дал своему приятелю весьма аргументированный совет: «Покупайте землю – ее больше не делают!».

Пока во многих регионах России шли вялотекущие споры о «судьбах земли», пока различные федеральные законопроекты о земле безрезультатно «гуляли» в пределах Садового кольца Москвы, в Татарстане уже заработали такие законы, как Земельный кодекс, Закон о земельной реформе, Закон о плате за землю, Закон о крестьянском и фермерском хозяйстве, Закон об административной ответственности за нарушение земельного законодательства и др. Все они обеспечивали землевладельцу достойные права, регламентировали его обязанности.

В процессе реорганизации колхозов и совхозов к 1 января 2000 г. у нас образовалось около 600 различных хозяйственных обществ, товариществ, около 400 производственных сельскохозяйственных кооперативов, коллективных предприятий. Более полутора тысяч фермерских

керемнәр республика һәм җирле бюджетларның саллы өлешен, җирле үзидарәнең җитди таянычын тәшкил итте.

Илдә исә җир турындагы закон бик озак аксады әле. Хәер, кайсыдыр мәсьәләдә моны да аңларга мөмкин иде. Россиядә барысы өчен дә бердәм закон кабул итү кыен. Камчаткада шартлар бер, Дагыстанда – икенче, Идел буенда – өченче төрле. Шуңа бәйле рәвештә барыбыз өчен дә аеруча мөһим әлеге законны кысалы рәвештә булдырырга тәкъдим иттек. Без Татарстанда ул вакытка инде берничә ел буе җиргә хосусый милек белән яшәдек. Бөтен Россияне көтеп тормыйча, җирне сату-алуны рөхсәт итүче һәм көйләүче закон кабул иттек һәм, әлбәттә, шул чордан соң бу хакта бер дә үкенмәдек.

Ачыктан-ачык әйтәм: әгәр дә без үзебездә җирне сату-алуны гамәлгә кертә алмаган булсак, мин базар мөнәсәбәтләрен үстерү белән шөгыльләнүнең мәгънәсен бөтенләй күрмәс идем. Шулай булгач, авылыбызга инвестицияләр агымы турында онытырга кирәк булыр иде. Җирләребезне ниндидер явызлар сатып алырга телиләр дип ышандырырга тырышучылар, йомшак кына әйткәндә, ялгыштылар яки, миңа калса, белә торып башкаларны да ялгыш юлга кертә башладылар. Ул елларда авылда булганда, энергияле егетләрне күреп, һәрвакыт: «Егетләр, җирне алып калыгыз, аннары андый мөмкинлек булмаячак, бу – тарихи момент!» – дия идем. Чынлыкта, бүгенге көндә җирне алган кеше, әгәр дә аның шундый мөмкинлеге бар икән, ул

хозяйств разместились на площади 125 тыс. га. Средний размер одного фермерского хозяйства составил 76 га. Более миллиона татарстанцев имели земельные участки для ведения личных подсобных хозяйств, коллективного садоводства, жилищного и дачного строительств.

Кропотливая работа по реформированию села принесла результаты. В агропромышленном комплексе Республики Татарстан сформировалась реальная многоукладная экономика. Но все же самым главным итогом реформ было то, что в село пошли инвесторы. Республика по достоинству оценивает и воздает должное стратегическим инвесторам за то, что своевременно подставили плечо сельскому хозяйству, оказавшемуся в период реформ в сложном положении. Они вложили не только свои инвестиции, но и принесли в сельскохозяйственное производство новые, прогрессивные взгляды и новые технологии, поменяли менталитет многих руководителей и специалистов села, помогли скинуть оцепенение от страха перед рыночными преобразованиями. Они стали мощной, преобразующей силой АПК, результатом действия которой стал рост конкурентоспособности татарстанской продукции. АО «Агросила» под руководством Фардиева Ильшата Шаеховича, АО «Красный Восток» под руководством Хайруллина Айрата Назиповича, теперь – его сына Аделя Хайруллина, ООО «Сервис Агро» под руководством Каримова Марата Габделхаевича, ООО «Агро-Инвест» под руководством Сулейманова Раиса

аны мәңгегә – үзе һәм варислары өчен ала. Җир очсызланмаячак, ул кыйммәтләнү үзлегенә генә ия. Аннары Марк Твенның сүзләрен дә онытмаска кирәк, ул бервакыт дустына, бик тә дәлилле рәвештә: «Җирне сатып алыгыз – аны бүтән эшләмиләр!» – дип киңәш биргән.

Россиянең күп кенә төбәкләрендә «җир язмышы» турында сүлпән бәхәсләр барган арада, җир турындагы төрле федераль закон проектлары Мәскәүнең Бакча боҗрасы чикләрендә «йөргәндә», Татарстанда Җир кодексы, Җир реформасы турындагы закон, Җир өчен түләү турындагы Закон, Крестьян һәм фермер хуҗалыгы турындагы закон, Җир законнарын бозган өчен административ җаваплылык турындагы закон һ.б. законнар эшли башладылар. Алар барысы да җир хуҗасын лаеклы хокуклар белән тәэмин иттеләр, аның бурычларын рәсмиләштерделәр.

Колхозларны һәм совхозларны үзгәртеп кору барышында 2000 елның 1 гыйнварына бездә 600 ләп төрле хуҗалык җәмгыяте, ширкәтләр, 400 гә якын авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы, күмәк предприятиеләр барлыкка килде. Мең ярымнан артык фермер хуҗалыгы 125 мең гектар мәйданда урнашты. Бер фермер хуҗалыгының уртача зурлыгы 76 гектар тәшкил итте. Миллионнан артык татарстанлы шәхси ярдәмче хуҗалыклар, күмәк бакчачылык, торак һәм дача төзелеше алып бару өчен җир кишәрлекләренә ия иде.

Авылны реформалау буенча җентекле эш нәтиҗәләр бирде. Татарстан Республи-

Ахтямовича и др. в настоящее время вносят огромный вклад в развитие отрасли.

Благодаря слаженной работе агропромышленного комплекса, татарстанцы не испытывают беспокойства по поводу обеспечения картофелем, овощами, сахарным песком, полным ассортиментом мясных и молочных продуктов собственного производства. Республика сегодня полностью обеспечивает свою продовольственную безопасность по основным продуктам питания и является лидером сельхозпроизводства и переработки.

Кто-то из мудрых сказал, что люди, которые трудятся в сельском хозяйстве, заслуживают уважения всего человечества. Это истина, которая не требует доказательств. Когда речь идет о сельском хозяйстве, человеческий фактор – решающий. В условиях перехода к рыночной экономике от руководителей потребовались совершенно новые качества. Если раньше руководителем мог работать и просто хороший исполнитель, то теперь на первый план выдвинулись его компетентность, предприимчивость, самостоятельность. В республике оказалось немало руководителей, соответствующих этим требованиям. Буквально в каждом районе! Среди них есть действительно выдающиеся личности.

В первую очередь, это, конечно же, Файзрахман Ахметович Галиев, председатель колхоза «Искра» Атнинского района. Он мне особенно дорог – уж слишком многим напоминал моего отца. Воевал, был тяжело ранен, вернулся

касы агросәнәгать комплексында реаль күп укладлы икътисад формалашты. Шулай да реформаларның иң төп нәтиҗәсе авылга инвесторлар килүдән гыйбарәт иде. Республика реформалар чорында катлаулы хәлдә калган авыл хуҗалыгына үз вакытында иңбашларын куйганнары өчен, стратегик инвесторларга тиешле бәя бирә. Алар, үз инвестицияләрен кертеп кенә калмыйча, ә авыл хуҗалыгы җитештерүенә яңа, прогрессив карашлар һәм яңа технологияләралып килделәр, авылдагы күп кенә җитәкчеләрнең һәм белгечләрнең менталитетын үзгәрттеләр, базар үзгәртеп коруларыннан куркып катып калган хәлдән чыгарга булыштылар. Алар агросәнәгать комплексының көчле, үзгәртүчән көченә әверелде, әлеге көчнең эшчәнлеге нигезендә Татарстан продукциясенең көндәшлек сәләте арта бара. Илшат Шәех улы Фәрдиев җитәкчелегендәге «Агросила» АҖ, Айрат Нәҗип улы Хәйруллин, хәзер аның улы Гадел Хәйруллин җитәкчелегендәге «Кызыл Шәрекъ» АҖ, Марат Габделхәй улы Кәримов җитәкләгән «Сервис Агро» ҖЧҖ, Рәис Әхтәм улы Сөләйманов җитәкчелегендәге «АгроИнвест» ҖЧҖ һәм башкалар тармак үсешенә зур өлеш керттеләр.

Агросәнәгать комплексының җайга салынган эше нәтиҗәсендә татарстанлылар өчен бәрәңге, яшелчә, шикәр комы, үзләре җитештергән ит һәм сөт продукциясенең тулы ассортименты белән тәэмин ителүгә карата борчылырга урын юк. Республика бүген төп ашамлык продуктлары

домой и возглавил колхоз… в 19 лет. Еле-еле сводившая концы с концами небольшая артель «Чулпан», которую Файзрахман Галиев принял под свое начало в июне 1944 г., превратилась в знаменитый на всю республику колхоз «Искра» с высокоразвитой экономикой и благоустроенной жизнью. Мудрый от природы человек, он 48 лет проработал руководителем хозяйства в родной деревне Нижние Шаши Атнинского района. Как-то спрашиваю его: «В чем же секрет? Поделиться бы надо, других-то неурожаи замучили. Особенно часто постигает неудача с озимой рожью из-за плохой перезимовки». Он только плечами пожал: «Какой мой секрет? Соблюдай технологию возделывания ржи – и получишь высокий урожай. Должны быть здоровые крепкие семена, и вовремя засевай ими поля с осени как следует. Вот и все. Урожай обеспечен».

Однажды я приехал на их годовое отчетное собрание и был поражен тем, с какой любовью и доверием относятся к нему колхозники. Послушав выступающих, я заявил в своей речи: «Я убедился, у вас безупречно действует устав Файзи Галиева. И вижу, что нет необходимости что-либо советовать вам вне рамок этого священного писания».

Под стать Галиеву в республике были и есть другие прекрасные руководители сельского хозяйства. Это все дорогие, близкие по духу мне люди, «старая гвардия», которая и в новых условиях не подкачала, подтвердила, что профессиональные знания, опыт, знание жизни востребуенча үзенең азык-төлек иминлеген тулысынча тәэмин итә һәм авыл хуҗалыгы җитештерүендә һәм эшкәртүдә лидер булып тора.

Акыл ияләреннән кемдер: авыл хуҗалыгында хезмәт куючы кешеләр бөтен кешелек хөрмәтенә лаек, дигән. Бу – дәлилләр таләп итмәүче хакыйкать. Авыл хуҗалыгы турында сүз барганда кеше факторы — хәлиткеч фактор. Базар икътисадына күчү шартларында җитәкчеләрдән бөтенләй яңа сыйфатлар таләп ителде. Әгәр элек җитәкче булып яхшы башкаручы да эшли алса, хәзер аның компетентлыгы, булдыклылыгы, мөстәкыйльлеге беренче планга чыкты. Республикада әлеге таләпләргә туры килә торган җитәкчеләр шактый иде. Һәр районда да! Алар арасында чыннан да атаклы шәхесләр бар.

Беренче чиратта, әлбәттә, аларның берсе – Фәйзрахман Әхмәт улы Галиев, Әтнә районының «Искра» колхозы рәисе. Ул миңа аеруча кадерле – бик тә әтиемне хәтерләтә иде. Яу кырларында сугышкан, авыр яраланган, өенә кайткан һәм... 19 яшендә колхозны җитәкләгән. 1944 елның июнендә Фәйзрахман Галиев кабул иткән, ул чакта көч-хәл белән очын-очка ялгаган кечерәк кенә «Чулпан» артеле югары үсеш алган икътисады һәм төзекләндерелгән тормышы белән бөтен республикага танылган «Искра» колхозына әверелә. Зирәклеге табигатьтән килгән кеше, ул 48 ел буе Әтнә районының үзе туган Түбән Шашы авылында хуҗалык җитәкчесе булып эшләде. Аңардан югары уңыш алуның сере белән уртаклашуын сорыйм, баш-

бованы во все времена. Это Рафик Рауфович Рауфов, который 28 лет до выхода на заслуженный отдых возглавлял колхоз «Новая жизнь» в родном Кукморском районе; Назип Зиатдинович Зиятдинов – директор совхоза «Гигант» Тукаевского района, Герой Социалистического Труда; Самат Сираевич Ахтямов – председатель колхоза «Ярыш» Альметьевского района; Нафис Рахматуллович Бадамшин – директор ОПХ «Семеновод» Бугульминского района; Раухат Салихянович Салихянов – председатель колхоза им. Шаймарданова Актанышского района; Нургазиз Вагизович Киямов – председатель колхоза им. Вахитова Алексеевского района; Фалис Ахатович Валеев – директор совхоза «Зай» Заинского района; Талгат Ашрафзянович Гиниатуллин – председатель колхоза им. Ленина Зеленодольского района; Нурислам Зиганшевич Кадыров – председатель колхоза «Гигант» Буинского района; Ахметгарей Шакирзянович Абдреев – председатель колхоза им. XXII партсъезда Дрожжановского района; Габдулхак Шакирович Шакиров – директор совхоза «Нижнекамский» и др.

В то же время подрастала плеяда молодых для своего времени, талантливых руководителей. Особо результативную работу показывали Салимхан Минниханович Ахметханов – генеральный директор агрофирмы «Петровская»;

калар уңыш булмаудан җәфалана бит. Бигрәк тә уҗым арышының начар кышлавы еш кына уңышсыз тәгәлләнә.

Ул иңбашларын гына җыерып: «Минем нинди серем булсын? Арыш игү технологиясен дөрес үтәсәң – югары уңыш аласың. Орлыклар таза, нык булырга тиеш, аларны вакытында, көздән үк тиешенчә чәчәргә кирәк. Бары тик шул гына. Уңыш тәэмин ителгән дип исәплә», – диде. Бервакыт аларның еллык хисап җыелышына килеп, колхозчыларның аңа ничек яратып һәм ышаныч белән каравына таң калдым. Чыгыш ясаучыларны тыңлаганнан соң, мин чыгышымда: «Мин сездә Фәйзи Галиев уставының тел тидермәслек итеп эшләвенә инандым. Әлеге мөкатдәс нигезләмә кысаларыннан тыш сезгә нәрсә дә булса киңәш итәргә кирәклеген күрмим», – дип белдердем.

Республикада Галиев кебек башка гаҗәеп авыл хуҗалыгы җитәкчеләре дә бар. Алар барысы да кадерле, рухлары буенча миңа якын кешеләр, яңа шартларда да кыен хәлгә куймаган, барлык чорларда да һөнәри белемнәргә, тәҗрибәгә, тормышны белүгә ихтыяҗ булуын раслаган «иске гвардия». Алар – лаеклы ялга чыкканчы 28 ел буе туган Кукмара районында «Новая жизнь» колхозын җитәкләгән Рәфыйк Рәүф улы Рәүфов, Тукай районының «Гигант»

Николай Васильевич Андреев – директор ОАО «Масловский» Рыбно-Слободского района; Ильшат Газимович Ганиев – директор крупнейшего в стране тепличного агрокомбината «Майский» Зеленодольского района; Анна Андреевна Захарова – директор ООО «Серп и Молот» Высокогорского района; Ринат Азальевич Мухамедьяров – директор ООО «Уразаево» Азнакаевского района; Жаудат Салихович Хусаинов – директор ООО «Коммуна» Буинского района и др.

Давно известно, что сельчане – особый народ. Они не очень доверчивы к красивым словам, настороженно относятся к громким обещаниям. И этому их научил собственный опыт, непростая действительность. Если крестьянин увидит реальные дела, то нет более твердого, последовательного и искренне любящего родную землю человека – человека труда. И он заслуживает самого глубокого уважения и заботы. Пожалуй, именно эта мысль ускорила начало сплошной газификации республики.

Когда в 1995 г. мы заговорили о сплошной газификации республики, часть населения не поверила. Особенно сельские жители, потому что это казалось им неосуществимой мечтой. Тем более такого по всей стране нигде не было. Поэтому газификацию села я называю «земным раем». В детстве нам приходилось в деревне отапливаться кизяком – лесов в нашем районе не было. Как непросто было его заготавливать – целая наука по нынешним временам! Многим сегодня невозможно себе даже представить, как мы жили и в тридцатые, да и пятидесятые годы. Надо отдать должное Рэму Ивановичу Вяхиреву, первому председателю «Газпрома», который оказал нам огромную поддержку. Видимо, и он сам, будучи родом из села Большая Черниговка Куйбышевской области, намаялся с этим видом деревенского топлива. И вот в конце XX в., наконец, появилась возможность осуществить нашу мечту детства. Мы нашли взаимопонимание в наисложнейшей проблеме — газификации республики, которую начали еще до перестроечного времени, но при условиях начавшихся реформ никак не могли продолжить в нужном темпе. Руководство «Газпрома» в лице Рема Вяхирева проявило терпение, понимание, показало свою политическую и экономическую дальновидность. В то время у республики, как и у остальных регионов, были долги по оплате за газ. И мы с ним пришли к уникальному и верному решению: мы строим у себя газовые сети и в счет наших долгов передаем их в собственность «Газпрома». Уложились в оговоренный

совхозы директоры, Социалистик Хезмәт Герое Нәҗип Зыятдин улы Зыятдинов, Әлмәт районының «Ярыш» колхозы рәисе Самат Сирай улы Әхтәмов, Бөгелмә районының «Семеновод» тәҗрибә-житештерү хуҗалыгы директоры Нәфис Рәхмәтулла улы Бадамшин, Актаныш районының Шәймәрдәнов исемендәге колхозы рәисе Рәүхәт Салихҗан улы Салихҗанов, Алексеевск районының Вахитов исемендәге колхозы рәисе Нургазиз Вагыйз улы Кыямов, Зәй районының «Зәй» совхозы директоры Фалис Әхәт улы Вәлиев, Яшел Үзән районының Ленин исемендәге колхозы рәисе Тәлгать Әшрәфҗан улы Гыйниятуллин, Буа районының «Гигант» колхозы рәисе Нурислам Җиһанша улы Кадыйров, Чүпрәле районының XXII партсъезд исемендәге колхозы рәисе Әхмәтгәрәй Шакирҗан улы Әбдриев, «Түбән Кама» совхозы директоры Габделхак Шакир улы Шакиров һ. б.

Шул ук вакытта үз вакыты өчен яшь, талантлы җитәкчеләр буыны үсеп җитте. «Петровская» агрофирмасы генераль директоры Сәлимхан Миңнехан улы Әхмәтханов, Балык Бистәсе районының «Масловский» ААҖ директоры Николай Васильевич Андреев, Яшел Үзән районының «Майский» теплица агрокомбинаты директоры Илшат Газыйм улы Ганиев, Биектау районының «Серп и Молот» ҖЧҖ директоры Анна Андреевна Захарова, Азнакай районының «Уразай» ҖЧҖ директоры Ринат Әзәл улы Мөхәммәдьяров, Буа районының «Коммуна» ҖЧҖ директоры Җәүдәт Салих улы Хөсәенов һәм башкалар аеруча нәтиҗәле эш күрсәттеләр.

Күптәннән мәгълүм: авыл кешеләре – үзенчәлекле халык. Алар матур сүзләргә бик ышанып бетмиләр, яңгыравыклы вәгъдәләргә сагаеп карыйлар. Үз тәҗрибәләре, катлаулы чынбарлык аларны шуңа өйрәтте. Ләкин әгәр дә крестьян реаль эшләрне күрә икән – хезмәт кешесеннән дә ныклырак, аңардан да эзлеклерәк, туган җирен аңардан да ихласрак яратучы кеше юк. Һәм ул иң тирән ихтирамга һәм кайгыртуга лаек. Республиканы тоташ газлаштыру башлануын нәкъ менә шушы фикер тизләткәндер, мөгаен.

1995 елда без республиканы тоташ газлаштыру турында сүз башлагач, халыкның бер өлеше ышанмады. Бигрәк тә авыл халкы, чөнки бу аларга тормышка ашмаслык хыял кебек тоелды. Өстәвенә, бөтен ил буенча мондый хәлнең беркайда да булганы юк иде. Шуңа күрә газлаштыруны мин авыл өчен «җир җәннәте» дип атыйм. Балачакта безгә авылда кизәк ягарга туры килде, безнең районда урманнар юк иде. Аны әзерләү

срок. Сплошная газификация республики завершилась в 2001 г. К каждому населенному пункту подвели сетевой газ. Таким образом решили главную социальную проблему сельчан, а их в то время в республике было порядка миллиона человек. Приход газа в корне изменил облик села, весь жизненный уклад людей. Дома стали строить просторные, с большими светлыми окнами, потому что не было больше проблемы отопления помещений. Даже бани стали намного комфортнее.

В 2010 г. в самом центре Казани, около Кремля был возведен Дворец земледельцев, где разместилось Министерство сельского хозяйства и продовольствия. Получился красивый дворец, где большое Дерево жизни, украшающее фасад, символизирует именно возделанную благородным трудом земледельцев природу. По поводу этого примечательного здания существуют разные мнения и оценки – от восторженных до резко критикующих. Но жизнь идет, и мы видим: Дворец земледельцев превращается в одну из самых популярных достопримечательностей Казани. Около него всегда много народу: фотографируются молодожены, туристы, люди просто гуляют и наслаждаются…

А задумали мы его строить с бессменным в течение 20 лет (1999–2019) министром сельского хозяйства и продовольствия республики Маратом Готовичем Ахметовым. Я должен сказать, что выдержка и твердость характера, добросовестный труд позволили ему стать глубокоуважае-

җиңел булмады – хәзерге заман күзлегеннән тулы бер фән иде! Утызынчы елларда һәм илленче елларда да ничек яшәвебезне бүген күпләр күз алдына да китерә алмый. «Газпром»ның беренче рәисе Рэм Ивановичка карата тиешлесен әйтергә кирәк, ул безгә нык ярдәм итте. Ул Куйбышев өлкәсенең Зур Черниговка авылында туып-үскән, үзе дә авыл ягулыгының шул төре белән җәфаланган, күрәсең. Һәм менә XX гасыр ахырында, ниһаять, безнең балачак хыялын тормышка ашыру мөмкинлеге туды. Без иң катлаулы проблемада – үзгәртеп кору чорына кадәр үк башланган республиканы газлаштыруда бер-беребезне аңладык, әмма башланган реформалар шартларында газлаштыруны тиешле темпта дәвам итә алмадык. Рем Вяхирев йөзендә «Газпром» җитәкчелеге түземлелек, аңлаучанлык, үзенең сәяси һәм икътисади алдан күрүчәнлеген күрсәтте. Шул ук вакытта республиканың, башка төбәкләрнең кебек үк, газ өчен түләү бурычлары бар иде. Без аның белән уникаль һәм дөрес карарга килдек: без үзебездә газ челтәрләре төзибез һәм, безнең бурычлар хисабына, аларны «Газпром» милкенә тапшырабыз. Билгеләнгән вакытка сыештылар. Республиканы тоташ газлаштыру 2001 елда тәмамланды. Һәр торак пунктка челтәрдән газ сузылды. Шул рәвешле ул чакта миллионлап кеше исәпләнгән авыл халкының төп социаль проблемасы хәл ителде. Газ килү авылның йөзен, кешеләрнең бөтен тормыш рәвешен тамырдан үзгәртте. Иркен, зур якты тәрәзәләре

мым и особо почитаемым министром. Министру сельского хозяйства быть таким и оставаться таковым в течение 20 лет очень сложно, практически невозможно, но это ему удалось. Ведь далеко не все в сельском хозяйстве зависит только от одного человека и его успешной деятельности. Как бы ни был человек талантлив, тут много иных факторов, скажем, нет долгожданного снега или дождя, и ничего тут не сделаешь волевым решением. Или же, например, начальный период его работы министром совпал с перестроечными процессами и их последствиями, т.е. не только с обычными, природными явлениями, с чем сталкивается человек земли, но и с коренными преобразованиями в стране. Ему как руководителю агропромышленного комплекса пришлось пережить самое сложное время, когда происходили распад коллективных хозяйств и смена собственности на землю. А смена собственности на землю, скажу я вам, – это эпохальное событие во все времена. Когда меняется общественный строй, на земле, в сельском хозяйстве процессы происходят особенно остро, во многом даже трагично. Но и в этих условиях Марат Готович, наперекор всем сложностям, продолжал идти, потому что следовал вечному закону жизни: что бы ни происходило вокруг – надо сеять. Пока земля не пустует и на ней что-то растет, есть надежда на благополучие завтрашнего дня.

Надо отметить, что мы при назначении глав этого, считаю, ключевого министерства всегда делали ставку на людей «от земли», знающих реалии жизни, крепких хозяйственников. В непростые перестроечные годы министрами были Сибагатуллин Фатих Саубанович, Васильев Валерий Павлович. Я им благодарен за то, что они оказались способными сделать больше, чем было возможно в те непростые годы.

Были времена, когда сельское хозяйство республики не могло похвастаться выдающимися результатами, но благодаря труду сельских тружеников, последовательному внедрению современных технологий, неустанному вниманию вопросам подготовки и обучения кадров Татарстан стал одним из лидеров сельскохозяйственного производства в Российской Федерации. Так, например, в настоящее время мы занимаем первое место в стране по объемам производства молока; имея более 6% от общего объема, урожайность зерновых в отдельные годы превышает 40 центнеров с га. О таких показателях раньше приходилось только мечтать.

Сегодняшний министр Зяббаров Марат Азатович, насколько я знаю, человек подготовленный

булган йортлар төзи башладылар, чөнки хәзер инде биналарны җылыту проблемасы юк иде. Хәтта мунчалар да күпкә уңайлырак хәлгә килде.

2010 елда Казанның үзәгендә, Кремль янында Игенчеләр сарае төзелде, анда Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы урнашты. Матур сарай барлыкка килде, аның фасадын бизәп торган зур Тормыш агачы нәкъ менә игенчеләрнең игелекле хезмәте белән үстерелгән табигый хозурлыкны гәүдәләндерә. Әлеге мәһабәт бинага карата төрле карашлар һәм бәяләр – таң калулардан алып тәнкыйди фикерләргә кадәр белдерелә. Әмма тормыш бара һәм без Игенчеләр сараеның Казанның иң популяр урыннарының берсенә әверелүен күрәбез. Аның янында һәрвакыт халык күп була – өйләнешүчеләр, туристлар фотога төшә, кешеләр сәйран кылып йөриләр һәм хозурланалар…

Ә без аны 20 ел дәвамында (1999–2019) республиканың алыштыргысыз авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры Марат Готыф улы Әхмәтов белән төзергә уйлаган идек. Мин аның характерындагы чыдамлык һәм ныклык, намуслы хезмәте нәтиҗәсендә тирән ихтирамлы һәм аеруча хөрмәтле министр булып танылуын әйтергә тиешмен. Авыл хуҗалыгы министрына 20 ел дәвамында шундый булып калу – бик авыр, мөмкин түгел диярлек, әмма ул моңа иреште. Югыйсә, авыл хуҗалыгында барысы да кешедән һәм аның уңышлы эшчәнлегеннән генә тормый. Кеше никадәр генә талантлы булса да, башка факторлар да күп, әйтик, күптән көтелгән кар яки яңгыр яумый һәм бу очракта ихтыяр көче белән берни дә эшләп булмый. Яки, мәсәлән, аның министр булып эшли башлау чоры үзгәртеп кору процесслары һәм аларның нәтиҗәләре, ягъни җир кешесе юлыккан гадәти, табигый күренешләр белән генә түгел, илдә тамырдан үзгәртеп корулар белән дә туры килде. Аңа, агросәнәгать комплексы җитәкчесе буларак, күмәк хуҗалыклар таркалган һәм җиргә милек мөнәсәбәте алмашынган катлаулы чорны кичерергә туры килде. Ә җиргә карата милек мөнәсәбәте һәм формасы алмашыну, әйтер идем – барлык заманнар өчен дә эпохаль вакыйга. Җәмгыять строе үзгәргәндә җирдә, авыл хуҗалыгында процесслар аеруча кискен бара, күп кенә очракларда алар хәтта фаҗигале төс ала. Әмма әлеге шартларда да Марат Готыф улы, барлык кыенлыкларга карамастан, алга баруын дәвам итте, чөнки тормышның мәңгелек законы буенча эш йөртте – тирә-юньдә ни генә

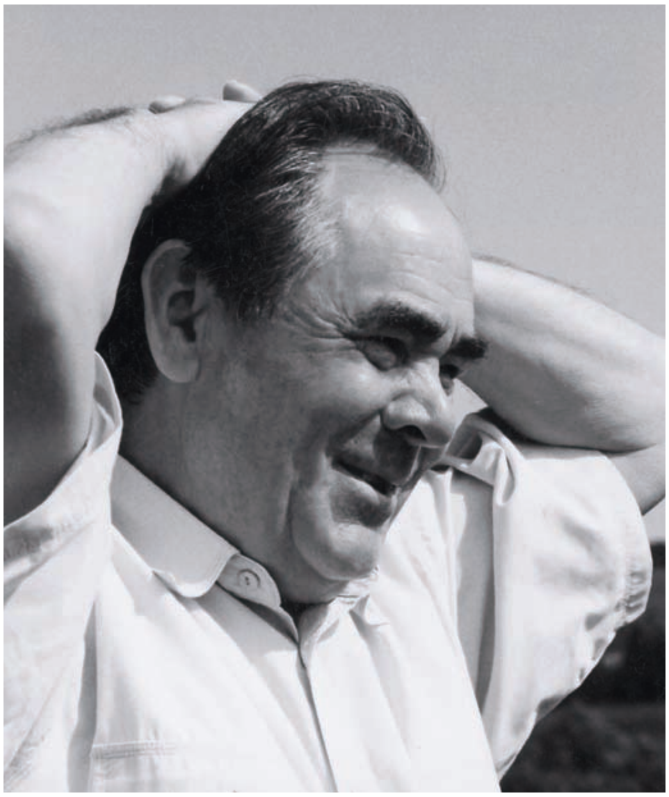

к этой работе, вижу, у него уже многое получается. Я верю в него, он умело продолжает славные традиции отрасли. Отрадно, что у каждого времени есть свои лидеры-труженики, сегодня это Хакимов Анас Габдулахатович, ООО «Шахтер», Атнинский р-н; Мутигуллин Рифат Махмутович, ООО АПК «Продпрограмма», Мамадышский р-н; Хусаинов Нафик Факилович, СХПК им. Вахитова, Кукморский р-н; Мухаметшин Зуфар Зиннатович, КФХ, Сабинский р-н; Хайруллин Фердинанд Нургаянович, СХПК «Кызыл Юл», Балтасинский р-н; Сафин Марат Талгатович, ООО СХП им. Сайдашева, Тукаевский р-н; Валиев Насим Насихович, ООО «АгроМир», Ютазинский р-н; Садыков Ильгизяр Минневалиевич, ООО «Возрождение», Арский р-н; Курчаткин Николай Григорьевич, ООО «Авангард», Буинский р-н и др.

Очень важно, что фермерство из года в год укрепляет свои позиции. Сулейманов Ахтям Исмагилович в Нурлатском районе, Минеханов Минталип Исмагилович в Тукаевском, Аппаков Владимир Ильич в Нижнекамском, Давлетов Насим Галимзянович в Мензелинском, Гумеров Ильдар Ильшатович в Алексеевском, Исламов Ильгиз Закиянович в Муслюмовском сумели организовать образцовые фермерские хозяйства.

Меня часто спрашивают: на что нужно сегодня сделать «главную ставку» в развитии сельского хозяйства в республике? Отвечаю: на хозяина! Скажу откровенно: в моей душе всегда тепли-

булмасын, чәчәргә кирәк. Җир буш тормыйча, анда нәрсә дә булса үссә – иртәгәсе көн иминлегенә өмет бар.

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, әлеге, төп министрлык башлыкларын билгеләгәндә без һәрвакыт «җирдән чыккан» кешеләрне, тормыш чынбарлыгын белүчеләрне, ныклы хуҗалыкчыл шәхесләрне күздә тоттык. Катлаулы үзгәртеп кору елларында министрлар булып Фатыйх Сәүбән улы Сибәгатуллин, Валерий Павлович Васильев эшләде. Мин аларга шул авыр елларда мөмкин булганнан кадәр күбрәк эшләргә сәләтле булулары өчен рәхмәтлемен.

Республиканың авыл хуҗалыгы гаять югары нәтиҗәләр белән мактана алмаган вакытлар да булды, әмма авыл хезмәтчәннәренең хезмәте, эзлекле рәвештә заманча технологияләрне гамәлгә кертү, кадрларны әзерләү һәм укыту мәсьәләләренә даими игътибар бирү нәтиҗәсендә Татарстан Россия Федерациясендә авыл хуҗалыгы җитештерүендә лидерларның берсенә әверелде. Мәсәлән, хәзерге вакытта без сөт җитештерү буенча илдә беренче урында торабыз – җитештерелгән гомуми күләмнең 6 проценттан артыгы республикабызга туры килә; аерым елларда бөртеклеләрнең уңышы гектардан 40 центнердан артып китә. Элегрәк мондый күрсәткечләр турында хыялланырга гына туры килә иде.

Бүгенге министр – Марат Азат улы Җаббаров – белүемчә, әлеге эшкә әзерлекле кеше, кулыннан күп нәрсә килгәнен күрәм. Мин аңа ышанам, ул тармакның данлы традицияләрен оста дәвам итә. Шунысы куанычлы, һәр заманның үз лидерлары–хезмәтчәннәре бар, бүген алар – Әнәс Габделәхәт улы Хәкимов, «Шахтер» ҖЧҖ, Әтнә р-ны; Рифат Мәхмүт улы Мотыйгуллин «Азыктөлек программасы» агросәнәгать комплексы» ҖЧҖ, Мамадыш р-ны; Нәфыйк Факил улы Хөсәенов, Вахитов исемендәге авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы, Кукмара р-ны; Зөфәр Зиннәт улы Мөхәммәтшин, крестьян-фермер хуҗалыгы, Саба р-ны; Фердинанд Нургаян улы Хәйруллин, «Кызыл Юл» авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы, Балтач р-ны; Марат Тәлгать улы Сафин, «Сәйдәшев исемендәге авыл хуҗалыгы предприятиесе» ҖЧҖ, Тукай р-ны; Нәсим Нәсыйх улы Вәлиев, «АгроМир» ҖЧҖ, Ютазы р-ны; Илгизәр Минневәли улы Садыйков, «Возрождение» ҖЧҖ, Арча р-ны; Николай Григорьевич Курчаткин, «Авангард» ҖЧҖ, Буа р-ны һ.б.

Фермерлыкның елдан-ел үз позицияләрен ныгыта баруы бик мөһим. Нурлат районында

лось желание обосноваться на земле, иметь собственное хозяйство. У меня же два сына. Думал: ничего больше и не надо, нервов-то немало потрачено за все эти годы… Разные моменты были – система давила, мог и себя потерять. Вот и думал: вместо всего этого, взять бы участок земли, работать, да и жить с сыновьями в свое удовольствие!.. И ни от кого не зависеть. Ведь будущее села, в этом я всегда был убежден, за настоящим хозяином земли – основного средства производства, способного постоянно оставаться плодородным!

Год 100-летия Министерства сельского хозяйства республики совпадает со 100-летием образования родного Татарстана и может оказаться самым урожайным за все годы существования министерства. Таков добрый знак от Всевышнего…

Әхтәм Исмәгыйль улы Сөләйманов, Тукай районында Минталип Исмәгыйль улы Миңнеханов, Түбән Кама районында Владимир Ильич Аппаков, Минзәлә районында Нәсим Галимҗан улы Дәүләтов, Алексеевск районында Илдар Илшат улы Гомәров, Мөслим районында Илгиз Зәкиян улы Исламов үрнәк фермер хуҗалыклары оештыра алдылар.

Миннән еш кына: «Бүген республикада авыл хуҗалыгын үстерүдә «төп ставка»ны нәрсәгә ясарга кирәк?» – дип сорыйлар. Җавап бирәм: Хуҗага! Ачыктан-ачык әйтәм: күңелемдә һәрвакыт җирдә төпләнү, үз хуҗалыгымны булдыру теләге яшәде. Ике улым бар бит. Башка берни дә кирәкми, нервлар бу елларда аз сарыф ителмәде, дип уйладым... Төрле моментлар булды – система басым ясады, үземне югалту да ихтимал иде. Менә шулай, моның урынына җир участогын алырга, эшләргә, улларым белән рәхәтләнеп яшәргә кирәк!.. Һәм беркемгә дә бәйле булмаска, дип уйландым. Чөнки авылның киләчәге – минем моңа иманым камил – төп җитештерү чарасы булган, даими рәвештә уңдырышлы булып калырга сәләтле җир хуҗасы кулында..

Республика Авыл хуҗалыгы министрлыгының 100 еллыгы туган Татарстаныбыз оешуына 100 ел тулу белән туры килә һәм ул елның министрлык эшләгән елларның иң уңышлысы булуы ихтимал. Аллаһы Тәгаләдән изге билге шундый…

АХМЕТОВ МАРАТ ГОТОВИЧ

С 1999 по 2019 г. – заместитель Премьер-министра РТ, министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. С сентября 2019 г. – заместитель председателя Государственного совета РТ, председатель комиссии по соблюдению правил этики депутата ГС РТ

ӘХМӘТОВ МАРАТ ГОТЫФ УЛЫ

1999 елдан 2019 елга кадәр – Татарстан Республикасы Премьер-министры урынбасары – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. 2019 елның сентябреннән – Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе урынбасары, Татарстан Республикасы Дәүләт Советы депутаты этикасы кагыйдәләрен үтәү буенча комиссия рәисе

МЕЧТАЮ, ЧТОБЫ СЕЛО ЖИЛО С УВЕРЕННОСТЬЮ В БУДУЩЕМ

Министерское кресло – это тяжелая работа. Это высочайшая мера ответственности, и самое сложное, что за тобой уже никого нет. Никто за тебя эту работу не сделает, тебе самому принимать важные решения, ты отвечаешь за результат, за людей, за их судьбы.

Самой важной школой жизни было общение с мудрыми людьми, с профессионалами. Мне довелось работать с первым Президентом Татарстана Минтимером Шариповичем Шаймиевым. Это был руководитель очень строгий, но мудрейший и понимающий проблемы села. Сложно ли работать с Президентом, который сам был секретарем обкома по селу? Очень сложно! Но именно Минтимер Шарипович – человек, который беззаветно любит землю, село, – сделал в сложный период все, чтобы сохранить сельское хозяйство не как отрасль экономики, а как уклад народной жизни, как особый менталитет. «Деревня – это же целая философия!» – это его слова.

Благодаря ему, отношение к сельскому хозяйству в Татарстане сформировалось особое. У руководителей республики всегда было понимание, что земля – это самое главное. К сельскому

Министрлык кәнәфие – авыр хезмәт. Бу – бик зур җаваплылык дәрәҗәсе, һәм иң авыры шул – синең артыңда беркем дә тормый. Синең өчен бу эшне берәү дә эшләмәячәк, мөһим карарлар кабул итү дә синең өстә, син нәтиҗә өчен, кешеләр өчен, аларның язмышлары өчен җавап бирәсең.

Зирәк кешеләр, профессионаллар белән аралашу иң мөһим тормыш мәктәбе булды. Миңа Татарстанның беренче Президенты Минтимер Шәрип улы Шәймиев белән эшләргә туры килде. Ул бик кырыс, әмма зирәк һәм авыл проблемаларын аңлаучы җитәкче иде. Үзе авыл буенча обком секретаре булган Президент белән эшләү авырмы? Бик авыр! Әмма нәкъ менә Минтимер Шәрипович – җирне, авылны чын күңелдән яратучы кеше, – авыл хуҗалыгын икътисад тармагы сыйфатында түгел, ә халыкның тормыш рәвеше, аерым менталитет буларак саклап калу өчен катлаулы чорда барысын да эшләде. «Авыл – ул үзе бер фәлсәфә бит!» – бу аның сүзләре. Аның башлангычында Татарстанда авыл хуҗалыгына карата аерым мөнәсәбәт формалашты. Республика җитәкчеләре һәрвакыт Җирнең иң зур хәзинә икәнлеген аңлап эш итте. Авыл хуҗалыгына бизнес буларак кына карап бул-

АВЫЛ КИЛӘЧӘККӘ ЫШАНЫЧ БЕЛӘН ЯШӘСЕН ДИП ХЫЯЛЛАНАМ

хозяйству невозможно относиться только как к бизнесу (да и как бизнес оно очень рискованное). Земля – это наши корни, наши традиции, это святое. Впрочем, то, что люди сделали ставку на сельское хозяйство как на бизнес – тоже заслуга руководства республики. Предприниматели знали, что поддержка будет.

Самые сложные времена пришлись на начало XXI в., в прошлые годы еще хватало прежних запасов, ресурсов, а здесь все стало приходить в негодность. Нам, как и соседним регионам, стала угрожать опасность потерять миллион гектар пахотных земель. Вот тогда на выручку пришли холдинги, через которые стали поступать инвестиции в село. К такой практике неоднозначное отношение, но она во многом позволила спасти ситуацию. Сегодня в республике три десятка крупных компаний работают в нашей сфере: ОАО Холдинговая компания «Ак Барс», ЗАО «Агросила групп», ОАО «Красный Восток-Агро», ЗАО «УК Агроинвест», ООО «Сөт иле» и др.

В последние годы все больше стал размышлять о том, в чем должны заключаться функции министерства. Раньше сельским хозяйством ру-

мый (ул бизнес буларак та да бик хәтәр нәрсә). Җир – ул безнең тамырларыбыз, безнең гореф-гадәтләребез, ул изге. Хәер, кешеләрнең авыл хуҗалыгын бизнес буларак сайлавы да – республика җитәкчелегенең казанышы. Эшмәкәрләр ярдәм булачагын белделәр. Иң катлаулы вакытлар XXI гасыр башына туры килде, узган елларда элеккеге запаслар, ресурслар җитә иде әле, ә монда барысы да яраксызга чыга башлады.

Безгә, күрше төбәкләрдәге кебек үк, миллионлаган гектар сөрүлек җирләрне югалту куркынычы туды. Менә шул вакытта холдинглар ярдәмгә килде, алар аша авылга инвестицияләр керә башлады. Мондый гамәлгә мөнәсәбәт төрлечә булды, әмма ул, нигездә, хәлне саклап калырга ярдәм итте. Бүген безнең тармакта республикада ун эре компания эшли: «Ак Барс» холдинг компаниясе» ААҖ, «Агросила групп» ЯАҖ, «Красный Восток-Агро» ААҖ, «АгроИнвест ИК» ЯАҖ, «Сөт иле» ҖЧҖ һәм башкалар. Соңгы елларда министрлык функцияләре нидән гыйбарәт булырга тиешлеге турында күбрәк уйлана башладым. Элек авыл хуҗалыгы белән 8 структура (!) җитәкчелек итте, аларда 500 гә якын кеше эшләде, хәзер барысы да безнең министрлык

ководило 8 структур (!), и в них работало около 500 человек, теперь все на нашем министерстве, и в нем всего 110 человек. В других регионах министерства большей частью осуществляют методическую поддержку на уровне инструкций. Мы же влезаем во все сферы, отвечаем за производство, экономику отрасли и помогаем решать конкретные проблемы. А в конечном счете сами отвечаем за полные закрома, за урожай.

Сегодня мы должны не только учить сельчан технологиям, а научиться понимать их нужды, слышать их...

Когда готовлюсь к выступлению, думаю о том, что в зале будут сидеть люди умнее и опытнее, мудрее меня, что они будут знать проблему лучше меня, и стараюсь докопаться до сути. У нас такая область деятельности, что непрофессионала или лентяя сразу видно. Поэтому работать над собой нужно постоянно, не останавливаться, искать новые методы. Речь всегда идет об одних и тех же проблемах, например, как сохранить урожай. Но каждый раз надо найти новые аргументы, найти способ сказать так, чтобы тебя услышали.

Есть притча о силе слова. «Слепой человек просил милостыню. Подошла к нему женщина, заглянула в пустую коробку для сбора денег и написала на ней обращение к людям. В тот день слепой собрал так много денег, как никогда. На обратном пути он возблагодарил женщину и попросил прочесть написанное. Там оказались простые слова: “Сегодня прекрасный день, но я его не вижу”». Вот так просто можно взять человека за душу, поставив себя на его место. Считаю, руководитель должен быть мудрым человеком, уметь говорить с людьми разных поколений, разного уровня и ранга.

Я по-настоящему ценю возможность работать в такой команде талантливых, интересных людей, активных, умных, ответственных – в Правительстве Республики Татарстан. Наш Президент Рустам Нургалиевич Минниханов всем задает тон. Это удивительный человек, с такими неисчерпаемыми личными ресурсами, с такой способностью к саморазвитию! А какая у Президента колоссальная работоспособность! Мы живем по соседству, и я иногда иду на работу и понимаю, что Президент уже меня опередил.

На мой взгляд, еще одно важное качество для руководителя – это оптимизм. Вот у нас с 2009 г. начались сложные природные условия. Каждый год в убытках, погода не на нашей стороне. Но министр не должен сеять панику, я должен демонстрировать уверенность, людей под-

өстендә, һәм анда барлыгы 110 кеше мәшгуль. Башка төбәкләрдә министрлыклар күбесенчә инструкцияләр рәвешендә методик ярдәм күрсәтә. Без бит барлык өлкәләргә дә катнашабыз, житештерү, тармак икътисады өчен җавап бирәбез һәм конкрет проблемаларны хәл итәргә булышабыз. Ә ахыр чиктә, үзебез амбарларның тулы булуы өчен, уңыш өчен җавап бирәбез. Бүген без авыл халкын технологияләргә генә өйрәтеп калмыйча, аларның ихтыяҗларын аңларга, аларны ишетергә дә өйрәнергә тиеш... Чыгыш ясарга әзерләнгәндә, залда миннән акыллырак, тәҗрибәлерәк, зирәгрәк кешеләр утырадыр, алар проблеманы миннән яхшырак белә торгандыр дип уйлыйм һәм мәсьәләнең асылын аңларга тырышам. Бездә шундый эшчәнлек өлкәсе ки, профессионал булмаганнар яки ялкаулар шунда ук күренә. Шуңа күрә үз өстеңдә даими эшләргә, тукталмаска, яңа алымнар эзләргә кирәк. Сүз һәрвакыт бер үк проблемалар турында бара, мәсәлән, уңышны ничек сакларга. Әмма һәр тапкырында яңа дәлилләр табарга, сине ишетерлек итеп әйтү ысулын таба белергә кирәк. Сүзнең көче турында бер кыйсса бар. «Сукыр кеше сәдака сорап тора икән. Аның янына бер хатын килә, акча җыю өчен куелган буш тартмага карап ала да, кешеләргә мөрәҗәгать яза. Ул көнне сукыр моңарчы булмаганча күп акча җыя. Кайтыр юлында ул хатын-кызга рәхмәт әйтә һәм тартмада нәрсә язылганны укуын сорый. Анда гади генә итеп: «Бүген гаҗәеп матур көн, әмма мин аны күрмим» дип язылган була». Менә шулай гади генә, үзен аның урынына куеп, кешенең күңеленә үтеп керергә мөмкин. Җитәкче зирәк кеше булырга, төрле буын, төрле дәрәҗәдәге кешеләр белән сөйләшә белергә тиеш дип саныйм. Мин чын-чынлап шундый талантлы, кызыклы, актив, акыллы, җаваплы кешеләрдән торган командада – Татарстан Республикасы хөкүмәтендә эшли алу мөмкинлегем булуны бик югары бәялим. Президентыбыз Рөстәм Нургали улы Миңнеханов барыбызны да үз артыннан ияртә белә. Ул бетмәс-төкәнмәс шәхси ресурсларга ия, үзлектән үсешкә гаять сәләтле гаҗәеп кеше! Президентның эшкә сәләтлелек дәрәҗәсе исә искиткеч! Без күршеләр булып яшибез, мин эшкә барганда ук Президентның миннән алдарак җитешкәнен аңлап торам. Минемчә, җитәкченең тагын бер мөһим сыйфаты – рух күтәренкелеге. Менә бездә 2009 елдан табигать шартлары катлаулана башлады. Һәр ел зыян зыян кичерәбез, һава торышы да безгә уңай килми. Әмма министр паника кубарырга тиеш түгел, мин кешеләргә ышаныч күрсәтергә, алар-

держивать: «Справимся, все будет хорошо!», в то же время, конечно, я понимаю, что одного оптимизма мало.

Сельское хозяйство в наших условиях не выживет без государственной поддержки, без правильного отношения именно со стороны большой политики. Село – это не только экономическая сфера, это душа народа, уклад жизни.

Да, крестьянин – человек очень терпеливый, консервативный. И в благополучном XXI в. ему нелегко.

Если это механизатор, то он работает с 6 утра до 7–8 вечера и зарабатывает в среднем всего 15–17 тыс. А ведь детей, семью содержать надо. Как? Пока и страна себя не в состоянии сама прокормить, и сельское хозяйство само себя не окупает. В благоприятные годы еще как-то сводим концы с концами, но чуть погода подведет – мы понимаем свое техническое бессилие. Элементарно техники не хватает, чтобы выдержать сроки уборки урожая. И людей. Как мы можем удержать людей в деревне? Самые умные, образованные, деятельные уезжают в город. И разрешить эту проблему можно пока только на государственном уровне.

О чем я мечтаю? О большом хлебе. О том, чтобы село жило с уверенностью в будущем, без чувства серости, безысходности. О том, чтобы человек, работающий на земле, жил достойно, был счастлив, а его труд уважали в обществе. О достойном отношении государства и общества к земле, к людям земли, к деревне в целом. Тогда начнется новое время. Это будет показатель того, что общество выздоравливает. Земля вылечит нравственные проблемы нашего времени.

га ярдәм итәргә тиеш: «Булдырабыз, барысы да яхшы булачак!», шул ук вакытта, әлбәттә, оптимизм гына аз булуын да аңлыйм мин. Безнең шартларда авыл хуҗалыгы дәүләт ярдәменнән башка, нәкъ менә зур сәясәт ягыннан дөрес мөнәсәбәттән башка яши алмый. Авыл – ул икътисади өлкә генә түгел, ул халыкның җаны, яшәү рәвеше. Әйе, крестьян – бик түзем, консерватив кеше. Муллыклы XXI гасырда да аңа җиңел түгел. Механизатор булса, ул иртәнге 6 дан кичке 7–8 гә кадәр эшли һәм айга уртача 15–17 мең сум акча ала. Ә бит балаларны, гаиләне карап тотарга кирәк. Ничек? Әлегә ил дә үз-үзен туендыра алмый, һәм авыл хуҗалыгы да үзен акламый. Уңай елларда әле ничектер очын-очка ялгыйбыз, әмма һава торышы бераз сыната калса, без үзебезнең техник яктан көчсез икәнлегебезне аңлыйбыз. Урып-җыю срокларына сыешу өчен техника җитми. Һәм кешеләр дә. Без кешеләрне авылда ничек тотып кала алабыз? Иң акыллы, белемле, эшлекле кешеләр шәһәргә китә. Бу проблеманы әлегә дәүләт дәрәҗәсендә генә хәл итеп була. Мин нәрсә турында хыялланам соң? Зур икмәк турында. Авылның киләчәккә ышаныч белән яшәве, бертөрлелек, өметсезлек хисеннән башка гына яшәве турында. Җирдә эшләүче кешенең лаеклы яшәве, бәхетле булуы, ә аның хезмәтен җәмгыятьтә хөрмәт итүләре турында. Дәүләтнең һәм җәмгыятьнең җиргә, җир кешеләренә, гомумән авылга лаеклы мөнәсәбәте турында. Шул чагында яңа вакыт башланыр. Бу җәмгыятьнең сәламәтләнүен күрсәтер. Җир заманыбызның әхлакый проблемаларын дәвалар.

**ВАСИЛЬЕВ
ВАЛЕРИЙ ПАВЛОВИЧ**

С 1996 по 1999 г. – министр сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан. С 1999 по 2001 г. – председатель Государственного комитета Республики Татарстан по управлению государственным имуществом. 2001–2009 гг. – министр земельных и имущественных отношений Республики Татарстан

**ВАСИЛЬЕВ
ВАЛЕРИЙ ПАВЛОВИЧ**

1996–1999 елларда – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. 1999–2001 елларда – Татарстан Республикасының Дәүләт милке белән идарә итү буенча дәүләт комитеты рәисе. 2001–2009 елларда –Татарстан Республикасы җир һәм мөлкәт мөнәсәбәтләре министры

НЕОБХОДИМО ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АПК

Перед руководством республики в переломные 90-е годы стояла принципиальная задача: максимально сохранить сельскохозяйственную отрасль в том формате, в котором она могла бы обеспечить продовольственную безопасность региона. И это, к сожалению, не просто красивые слова. Стремительный развал СССР, повлекший необратимые последствия для экономики страны в целом, создал реальную угрозу необеспечения населения основными продуктами питания. Достаточно вспомнить лишь космический скачок цен на энергоносители, чтобы оценить масштаб катастрофы, нависшей над отраслью. Литр дизтоплива, который стоил в 2 раза дешевле килограмма зерна, стал стоить в 3-4 раза дороже его. Аналогичная ситуация сложилась и с ценами на сельхозтехнику, минеральные удобрения, средства защиты и другие необходимые материалы. А цены на хлеб, молоко, мясо необходимо было сохранить на доступном для людей уровне.

Очевидно, что решение этой задачи требовало нестандартных подходов. Во многом этому способствовало сохранение производственно-кадрового потенциала на селе, принципиальная позиция руководства республики, значительные

Борылышлы 90 нчы елларда республика җитәкчелеге алдында принципиаль бурыч торды – ул төбәкнең азык-төлек куркынычсызлыгын тәэмин итә алырлык кысаларда авыл хуҗалыгы тармагын максималь рәвештә саклап калу. Кызганычка каршы, бу матур сүзләр генә түгел. СССРның тиз арада таркалуы, бөтен ил икътисады өчен кайтарып алмаслык нәтиҗәләр китереп чыгарып, халыкны төп азык-төлек продуктлары белән тәэмин итүне куркыныч астына куя.

Тармак өстенә төшкән һәлакәтнең зурлыгын бәяләү өчен энергия чыганакларына бәяләрнең космик сикерешен генә искә төшерү дә җитә. Ашлыкның килограммы бәясеннән ике тапкыр арзанрак булган дизель ягулыгының бер литры аннан 3–4 тапкыр кыйммәтрәк тора башлады. Авыл хуҗалыгы техникасы, минераль ашламалар, саклау чаралары һәм башка кирәкле материаллар бәяләре белән дә шундый ук хәл булды. Ә икмәк, сөт, ит бәяләрен халык өчен кулай дәрәҗәдә саклап калырга кирәк иде. Күрәсең, бу мәсьәләне хәл итү өчен стандарт булмаган алымнар куллану таләп ителгән. Моңа күп яктан авылда җитештерү-кадрлар потенциалын саклап калу, республика җитәкчелегенең принци-

АГРОСӘНӘГАТЬ КОМПЛЕКСЫНА ДӘҮЛӘТ КӨЙЛӘВЕ ЗАРУР

финансовые ресурсы из местных бюджетов. А также своевременная поддержка сельчан со стороны татарстанских нефтяников и нефтехимиков, энергетиков и машиностроителей, что позволило оперативно внедрить новые прогрессивные технологии производства.

За относительно короткий период удалось провести реформирование отрасли: были созданы свыше тысячи фермерских хозяйств, ряд крупных агрохолдингов, несколько лизинговых компаний. На заводах республики было освоено производство некоторых видов сельхозтехники, не уступающей зарубежным аналогам. В каждом районе создавались специальные мехотряды по различным направлениям деятельности: уборке урожая, вспашке зяби, обработке посевов и др. В соответствии с новыми требованиями перестраивались также и сельскохозяйственные учебные заведения республики. Районные управления сельского хозяйства постепенно переходили от командно-административного к более современным методам управления: экономическим и консультативным. Конечно, были и ошибки, ведь мы были «первопроходчиками», но именно совместно разработанные решения того периода

пиаль позициясе, җирле бюджетлардан килгән шактый гына финанс ресурслары булышлык итте. Шулай ук авыл кешеләренә Татарстан нефтьчеләре һәм нефть химиклары, энергетиклар һәм машина төзүчеләре ягыннан үз вакытында ярдәм күрсәтелү дә җитештерүнең яңа прогрессив технологияләрен оператив рәвештә кертергә мөмкинлек тудырды. Чагыштырмача кыска вакыт эчендә тармакны үзгәртеп коруга ирешелде: меңнән артык фермер хуҗалыгы, берничә эре агрохолдинг, берничә лизинг компаниясе булдырылды. Республика заводларында авыл хуҗалыгы техникасының чит ил тиңдәшләреннән калышмый торган кайбер төрләрен җитештерү үзләштерелде. Һәр районда эшчәнлекнең төрле юнәлешләре – уңышны җыеп алу, туңга сөрү, чәчүлекләрне эшкәртү һ.б. буенча махсус мехотрядлар оештырылды. Район авыл хуҗалыгы идарәләре әкренләп команда-административ идарәдән идарә итүнең заманчарак – икътисади һәм консультатив алымнарына күчте. Әлбәттә, хаталар да булды, без бит «беренче юл салучылар» идек, ләкин нәкъ менә шул чорда бергәләп эшләнгән карарлар республиканың заманча аграр сәясәте

легли в основу современной аграрной политики республики.

Во многом нам помогло изучение опыта передовых стран: Венгрии, Голландии, Бельгии, ФРГ, США, Израиля, Италии и Франции. В условиях рыночной экономики государство всегда поддерживает собственное производство основных видов продовольствия. Поэтому популярный в обществе лозунг о том, что рынок все урегулирует, по отношению к сельскому хозяйству не только безответственный, но и безнравственный. А в России, в силу особенностей ее климатических условий, необходимо плановое и даже директивное государственное регулирование сельскохозяйственного производства и развития сельской инфраструктуры. Без этого невозможно обеспечить рентабельность производства, достойную заработную плату сельчан, а значит привлекательность труда и жизни на селе. Ведь не секрет, что сегодня даже в креп-

нигезенә ятты. Безгә күп очракта Венгрия, Голландия, Бельгия, ФРГ, АКШ, Израиль, Италия һәм Франция кебек алдынгы илләр тәҗрибәсен өйрәнү ярдәм итте. Базар икътисады шартларында дәүләт һәрвакыт ил эчендә төп азык-төлек төрләрен җитештерүгә ярдәм итә. Шуңа күрә җәмгыятьтә «базар барысын да көйли» дигән шигар авыл хуҗалыгына карата җавапсыз гына түгел, ә әхлаксыз да яңгырый. Россиядә исә, аның климат шартлары үзенчәлекләре буенча, авыл хуҗалыгы җитештерүенә һәм авыл инфраструктурасын үстерүгә планлы һәм хәтта директив рәвештә дәүләт көйләве кирәк. Моннан башка җитештерүнең рентабельлеген, авыл кешеләренең лаеклы хезмәт хакын, димәк, авылдагы хезмәткә һәм тормышка кызыксындыруны тәэмин итү мөмкин түгел. Бүгенге көндә республиканың нык хуҗалыкларында

ких хозяйствах республики рентабельность не превышает 10%, что, к сожалению, позволяет вести только простое воспроизводство.

Опыт многих стран свидетельствует о необходимости разработки и внедрения модулей по основным видам производства (зерна, молока, мяса и др.), оптимальных по размерам и экономическим показателям. Это позволит существенно сократить затраты на строительство и механизацию, стартовую подготовку и дальнейшее обучение кадров. И конечно же, именно государство несет ответственность за решение стратегических задач контроля в следующих направлениях: совершенствование отраслевого законодательства и разработка нормативных актов; подготовка и переподготовка кадров; охрана труда; сохранение плодородия почв; защита животных и растений от болезней и вредителей и др.

да рентабельлелек 10% тан артмый, бу, кызганычка каршы, бары тик гади җитештерү белән генә шөгыльләнергә мөмкинлек бирә. Күп кенә илләрнең тәҗрибәсе җитештерүнең төп төрләре (ашлык, сөт, ит һ.б.) буенча үлчәмнәре һәм икътисади күрсәткечләре ягыннан оптималь модульләр эшләү һәм гамәлгә кертү зарурлыгын раслый. Бу төзелеш һәм механикалаштыру, кадрларны башлап әзерләү һәм алга таба укыту чыгымнарын шактый киметергә мөмкинлек бирәчәк. Һәм, әлбәттә, нәкъ менә дәүләт түбәндәге юнәлешләрдә стратегик контроль мәсьәләләрен хәл итү өчен җаваплы: тармак законнарын камилләштерү һәм норматив актлар эшләү; кадрлар әзерләү һәм яңадан әзерләү; хезмәтне саклау; туфракның уңдырышлылыгын саклау; хайваннарны һәм үсемлекләрне авырулардан һәм корткычлардан саклау һ. б.

СИБАГАТУЛЛИН
ФАТИХ САУБАНОВИЧ

С 1991 по 1995 г. – министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. С января 1995 г. по апрель 1996 г. – заместитель Премьер-министра, министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. С апреля 1996 г. по сентябрь 1996 г. – министр сельского хозяйства и продовольствия РТ. Со 2 декабря 2007 г. – депутат Государственной думы Федерального Собрания Российской Федерации V, VI, VII созывов. Доктор ветеринарных наук. Профессор

ВСТАВАТЬ НАДО РАНО – НА РАССВЕТЕ ПО УЛИЦЕ ХОДИТ СЧАСТЬЕ

В детстве меня бабушка учила так: надо вставать рано, до восхода солнца, открывать ворота. Я говорю: «Бабушка, почему?» – «На рассвете по улице ходит счастье, если ворота закрыты, не заходит». – «Бабуль, вот есть соседи, у них нет ворот. Им не надо открывать». – «Сынок, где нет ворот, там вообще счастье не держится, насквозь пролетает». Вот так воспитывала. Поэтому я ранний, всегда вставал на рассвете, утром.

Мой папа – ветеран тыла, когда в шестом классе учился, началась война. Забрали на фронт всех механизаторов, мужиков молодых и здоровых, и его в 14 лет посадили на трактор. Он был передовым трактористом, потом бригадиром тракторной бригады, а после войны – участковым механиком при МТС.

Прошли годы. Отец работал механиком, окончил после 40 лет вечернюю школу, 11 классов. Я председатель колхоза, мне 26 лет, рядом с Балтасями колхоз «Правда». До нашей деревни 25 км. Приезжаю домой, спрашиваю: «Папа, как быть? Как вести себя?». Он говорит: «Сынок, что я могу тебе советовать? Я председателем колхоза никогда не был». Раз приезжаю, спрашиваю совета – не дает. Два приезжаю. Он говорит: «Делай людям добро». – «Хорошо». Я получил совет делать людям добро. Во второй раз. На третий раз говорю: «А если вдруг не ответят на добро добром?» – «А ты не жди. Может, у него нет возможности? Добро взамен, в долг не делается, сынок. Раз

Балачакта әбием мине болай өйрәтте: иртүк, кояш чыкканчы торырга да, капканы ачып куярга кирәк. Мин әйтәм: «Әби, нигә алай?» – «Таң атканда урам буйлап бәхет йөри – капкалар ябык булса, керми китә». «Әбием, менә күршеләрнең капкасы юк. Аларга ачарга кирәкми». – «Улым, капка булмаган йортта бәхет бөтенләй тормый анда, үтәли чыга да китә». Менә шулай тәрбияләде. Шуңа күрә мин һәрвакыт иртә таңнан ук торам.

Әтием – тыл ветераны, ул алтынчы сыйныфта укыганда, сугыш башлана. Барлык механизаторлар, ир-атлар фронтка озатыла, аны 14 яшендә тракторга утырталар. Ул алдынгы тракторчы, аннары трактор бригадасы бригадиры, сугыштан соң МТС каршындагы участок механигы була.

Еллар уза. Әти – механик, инде 40 елдан соң кичке мәктәпне, 11 сыйныфны тәмамлый. Мин Балтач янындагы «Правда» колхозы рәисе, миңа 26 яшь,. Безнең авылга кадәр 25 километр. Өйгә кайтабыз, сорыйм: «Әти, нинди булырга? Үзеңне ничек тотарга?» Ул: «Улым, мин сиңа нәрсә киңәш итә алам? Мин беркайчан да колхоз рәисе булмадым», – ди. Бер киләм, киңәш сорыйм – юк, әйтми. Ике киләм. Аннары әйтте: «Кешеләргә яхшылык кыл». – «Яхшы». Мин кешеләргә яхшылык эшләргә киңәш алдым. Икенче тапкыр. Өченче тапкырында әйтәм: «Әгәр яхшылыкка яхшылык белән җавап бирмәсәләр?» – «Ә син көтмә. Бәлки аның мөмкинлекләре юктыр? Яхшылык башкасы урынына, бурычка эшләнми, улым. Ходай сиңа шун-

**СИБӘГАТУЛЛИН
ФАТЫЙХ СӘҮБАН УЛЫ**

1990–1995 елларда Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры вазифасын башкара. 1995–1996 елларда – Татарстан Республикасы премьер-министры урынбасары – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры. 1996–2005 елларда – Нурлат районы һәм Нурлат шәһәре хакимияте башлыгы, шулай ук Халык депутатларының район советы президиумы рәисе. 2007 елның 2 декабреннән Россия Федерациясе Федераль Җыенының V, VI, VII чакырылышлары Дәүләт думасы депутаты. Ветеринария фәннәре докторы. Профессор

тебе Бог дал такую возможность – не жалей, делай добро».

Когда был министром сельского хозяйства, меня наградили Орденом рыцарей. Дело было как. У нас технологии тогда – это ручной труд, прополка свеклы до 20 га для женщины – изнурительный труд. И мы стали вести переговоры с известными мировыми компаниями. В результате в Заинском районе впервые вырастили свеклу без ручного труда. Не только ликвидацию ручного труда по свекле провели, но еще и кукурузу вырастили из зерна по французской технологии. Поэтому французы и дали мне этот Орден рыцаря сельского хозяйства Франции. Они испытывали свои семена в Краснодаре и Татарстане, у нас получился результат лучше.

Владимир Владимирович Путин в своем послании заявил о национальном проекте: учащихся начальных классов надо обеспечить бесплатным питанием. Рустам Нургалиевич Минниханов нас, депутатов Госдумы от Татарстана, тоже собрал и говорит: «Мы к сентябрю обеспечим во всех школах питание. Но есть одно „но“: чем будем кормить?». У многих детей идет рост, появляется лишний вес, возникает аллергия из-за неправильного питания. Я в своем выступлении как раз этот аспект и затронул. Мы приняли федеральный закон об органической продукции в сельском хозяйстве. Сейчас узаконим его в условиях Татарстана, решим, что включить в сам закон.

дый мөмкинлек биргән икән – кызганма, игелек кыл».

Авыл хуҗалыгы министры булганда, мине Рыцарьлар ордены белән бүләкләделәр. Эш менә ничек булды. Ул вакытта безнең технологияләр кул хезмәтеннән гыйбарәт, хатын-кыз өчен 20 гектарга кадәр чөгендер сирәкләү – бик авыр хезмәт. Һәм без танылган дөнья компанияләре белән сөйләшүләр алып бара башладык. Нәтиҗәдә, Зәй районында беренче тапкыр чөгендерне кул хезмәтеннән башка гына үстерүгә ирештек. Чөгендер буенча кул хезмәтен бетереп кенә калмадык, әле кукурузны да орлыктан француз технологиясе буенча үстердек. Шуңа күрә французлар миңа Франция авыл хуҗалыгы рыцаре орденын бирделәр дә инде. Алар үз орлыкларын Краснодарда һәм Татарстанда сынадылар, һәм безнең нәтиҗә яхшырак булды.

Владимир Владимирович Путин үзенең юлламасында башлангыч сыйныф укучылары өчен милли проект – башлангыч сыйныф укучыларын бушлай тукландыру белән тәэмин итү турында белдерде. Рөстәм Нургалиевич Миңнеханов безне, Татарстаннан Дәүләт Думасы депутатларын, шулай ук җыйды да әйтте: «Без сентябрьгә барлык мәктәпләрне дә туклану белән тәэмин итәчәкбез. Әмма бер «ләкин» бар: нәрсә ашатачакбыз?» Күп кенә балалар артык үсеп китә, артык авырлык барлыкка килә, дөрес тукланмау аркасында аллергия килеп чыга. Мин үз чыгышымда нәкъ шушы мәсьәләгә кагылып үттем. Без авыл хуҗалыгында органик продукция ту-

Если вкратце, то должна быть обследована почва, а она сейчас загрязнена по всей России. Я являюсь профессором кафедры биотехнологии и производства органической продукции. Биотехнологии – это, прежде всего, обезвреживание отходов животноводства. Начали мы с птичьего помета. Институту им. Арбузова Казанского научного центра РАН заказали разработать способ для утилизации птичьего помета. У них уже была основа. Они исследовали метилфосфон – метилфосфоновую кислоту. Так появился препарат «Мефосфон».

В 2018 г. мы использовали эту методику в Лаишевском районе, на птицефабрике «Ялатель», бывшей «Юбилейной». Сейчас там 3,5 млн кур, за сутки получается 350 тонн птичьего помета. Результаты использования утилизированного помета прекрасные. Мы посеяли яровую пшеницу (сорт «Йолдыз»), обработали поле прямо с конвейера с птицефабрики. Метилфосфон и сам разлагается, температура в течение недели повышается с 45 до 50°С, а в 42°С микробы уже погибают. Сейчас пробуем на озимых в Ленино-Кокушкино, на птицефабрике в Пестрецах. Ездил в Пестрецы, мы выбрали поле с соблюдением условия, что там 2 года не должны применяться минеральные удобрения, а также гербициды. Будем обрабатывать «Мефосфорында федераль закон кабул иттек. Хәзер инде Татарстан шартларында закон чыгарачакбыз, законның үзенә нәрсә кертергә икәнне хәл итәрбез. Кыскача әйткәндә, туфрак тикшерелгән булырга тиеш, ә ул хәзер бөтен Россия буенча пычранган. Мин – биотехнология һәм органик продукция җитештерү кафедрасы профессоры. Биотехнологияләр – барыннан да элек терлекчелек калдыкларын зарарсызландыру ул. Без кош тизәгеннән башладык. Россия Фәннәр академиясе Казан фәнни үзәгенең Арбузов исемендәге институтына кош тизәген утильләштерү ысулын эшләргә заказ бирдек. Аларның нигезе бар иде инде. Алар метилфосфонны – метилфосфон кислотасын тикшерделәр. «Мефосфон» препараты әнә шулай барлыкка килде. 2018 елда без бу методиканы Лаеш районында, «Ялатель»дә – элекке «Юбилейная» кошчылык фабрикасында кулландык. Хәзер анда 3,5 миллион тавык бар – тәүлегенә 350 тонна кош тизәге барлыкка килә. Утильләштерелгән тизәкне куллану нәтиҗәләре бик яхшы. Без язгы бодай («Йолдыз» сорты) чәчтек, турыдан-туры конвейердан ук кош фабрикасыннан чыгу юлында эшкәрттек. Метилфосфон үзе дә таркала, атна дәвамында температура 45 тән 50 градуска кадәр күтәрелә, ә 42 градуста инде микроблар һәлак була. Хәзер Ленино-Кокушкинода – Питрәчтәге кошчылык фабрикасында уҗымнарда сынап карыйбыз.

ном» прямо на поле.

Был создан «Татарстан-органик» – это маленькое подразделение при нашей кафедре в Аграрном университете. Министерство сельского хозяйства Татарстана предоставляет финансирование – 3 млн руб.

Я тщательно изучил этот вопрос. Мы не сможем производить органическую продукцию, например, в Нурлате, Аксубаево или Черемшане, там по пять нефтяных компаний в каждом районе. Или, к примеру, в 5 км от трассы М7 от Казани в сторону Набережных Челнов тоже нельзя выращивать органику, потому что постоянно ездят машины, вокруг дым… Остается только северная зона республики, начиная от Ленино-Кокушкино. Там ничего не загажено, нет ни одной скважины, ни промышленности, вообще ничего.

В проект «Экотат» я в первую очередь включаю экологическую продукцию, во-вторых, исторический музей в Ленино-Кокушкино, далее Тюлячи, где выращивают лошадей татарской породы, там очень красиво. Далее Сабы. Там в райцентре красивый деревянный городок, Сабинский лесхоз. Этот комплекс – единственный в своем роде: 8 га, закрытый грунт, можно выращивать 25 млн саженцев в год! Там есть абсолютно все, начиная от лабораторий и заканчивая семенами. Кроме того, имеется дендрарий, а еще Музей лесного хозяйства Татарстана. Например, у нас есть ценная порода, дубрава: это Апастово, Кайбицы, но ведь и туда, и сюда ездить не будешь. В сабинской зоне есть ель, в Нижнекамске – сосновый бор. Показать всю эту красоту будет интересно и полезно. Нас не красит, что лесов не так много, но все равно история должна быть.

Далее Кукмор. Поселок Поле Чудес, там умелые люди делают красивую кладку, строят замечательные дома. Показать их кому угодно можно, хоть Рокфеллеру демонстрируй. Кроме того, там единственный в Поволжье завод металлической посуды: сковороды, казаны… Далее меховая фабрика с историей, валяльно-войлочный комбинат. Надо упомянуть и полбу – экологически чистый продукт, который еще со времен Пушкина сохранился только в Кукморе.

Молочный комплекс для производства экологически чистой продукции. Больше всего – свыше 300 тонн молока за сутки – надаивает Кукморский район. Ему даже дали орден за молоко. Село Вахитово в Кукморском районе: красивые деревянные дома, показать не стыдно. Соблюдаются все татарские традиции и обычаи. И это далеко не весь маршрут.

Питрәчкә бардым, басуны ике ел дәвамында минераль ашламалар, шулай ук гербицидлар кулланылмаска тиешлек шартын үтәп сайладык. «Мефосфон» белән кырда ук эшкәртәчәкбез. «Татарстан-органик» оештырылды – бу Аграр университетта безнең кафедра каршындагы кечкенә бүлекчә. Татарстан Авыл хуҗалыгы министрлыгы финанс ярдәме күрсәтә – 3 миллион сум акча бирә. Мин бу мәсьәләне җентекләп өйрәндем. Без органик продукцияне, мәсәлән, Нурлат, Аксубай яки Чирмешәндә җитештерә алмыйбыз, анда һәр районда бишәр нефть компаниясе эшли. Яки, әйтик, Казаннан Яр Чаллы ягына үтүче М7 трассасыннан 5 километр ераклыкта органика үстерергә ярамый, чөнки даими рәвештә машиналар йөри, тирә-юньдә төтен... Ленин-Кокушкинодан башлап республиканың төньяк зонасы гына кала. Анда берни дә пычранмаган, бер генә скважина да, сәнәгать тә юк, гомумән, берни дә юк. «Экотат» проектына мин беренче чиратта экологик продукцияне кертәм, икенчесе – тарихи музей. Ленино-Кокушкино, аннары – Теләче (анда татар токымлы атлар үстерәләр, анда бик матур). Аннан соң – Саба. Анда район үзәгендә матур агач шәһәрчек, аннары – Саба урман хуҗалыгы. Бу комплекс – үзенә күрә бердәнбер: 8 гектар, ябык грунт, елына 25 миллион үсенте үстерергә мөмкин! Анда лабораторияләрдән башлап орлыкларга кадәр барысы да урын алган. Моннан тыш, дендрарий бар, һәм шулай ук Татарстанның урман хуҗалыгы музее да бар. Мәсәлән, бездә кыйммәтле токым, имәнлек бар, бу Апас, Кайбыч яклары, тик анда да, монда да йөрмисең бит. Саба зонасында чыршы, Түбән Камада – нарат урманнары бар. Бөтен бу тарихны күрсәтү кызыклы һәм файдалы булачак. Урманнар күп булмавы безне бизәми, әмма тарих барыбер булырга тиеш. Аннары Кукмара. Могҗизалар кыры бистәсе – анда оста куллы кешеләр, алар матур итеп корылмалар өяләр, искиткеч йортлар салалар. Теләсә кайсы дәрәҗәдә, хәтта Рокфеллерга күрсәтсәләр дә, татарларга оят түгел. Моннан тыш, анда Идел буенда бердәнбер Металл савыт-саба заводы: табалар, казаннар... Алга таба – тарихи мех фабрикасы, киез итеккиез комбинаты. Пушкин заманыннан ук Кукмарада гына сакланып калган экологик чиста продуктны – борайны да искә алырга кирәк. Экологик чиста продукция җитештерү өчен сөт комплексы. Иң күп – тәүлегенә 300 тоннадан артык сөт Кукмара районында савыла. Аңа хәтта сөт өчен орден да бирделәр. Кукмара районындагы Вахит авылы: матур агач йортлар. Кызарырлык түгел: гореф-гадәтләр, татар традицияләре – барысы да үтәлә. Бу әле бөтен маршрут

Дальше Балтаси, где в 2 км Черное озеро (Кара-Куль). Там, в свое время, когда работал председателем колхоза, посадил деревья на склоне. На озере Кара-Куль надо построить гостиницу. Летом там можно купаться, зимой можно сделать горно-лыжный комплекс. На следующее утро поехали в Балтаси, в райцентр, там Музей дружбы народов (Муртаза-бай йорты), говорят, он пока пустует.

Затем поехали в Карадуван. Там в двухэтажном доме размещаются сразу два музея: один – Мусы Джалиля, другой – истории Сибирского тракта. А чуть выше этого музея сохранилась мощенная булыжником дорога еще со времен Екатерины II.

Далее поехали в мою родную деревню Апазово Арского района, там тоже чаепитие, обычаи, традиции можно показать и даже базар организовать, так как Апазово испокон веков была базарной деревней. Дальше Тукай-Кырлай, и вот его уже надо делать по-настоящему. Показать великого Тукая таким, каким он действительно был. Далее Арск, который славился шитьем ичиг. Надо восстановить это знаменитое ремесло. Кроме того, в Арске давно существует педучилище, основательное, с богатой историей, с прекрасной базой. Вот его и можно сделать национальным университетом для подготовки татарских учителей, воспитателей татарских детских садов, учителей начальных школ и т.д. Дальше маршрут продолжается в Атню. Там есть историческая деревня, из которой вышло много видных татарских купцов. Сегодня Атнинская зона – это место, где получают экологически чистую продукцию. После Атни направляемся в сторону Дубъяз и в Казань.

Думаю, этот проект может работать в нескольких направлениях: развивать в республике экологический туризм и поднимать еще выше престиж республики.

түгел. Алга таба – Балтач, аннары 2 километр ераклыкта урнашкан Кара Күл. Үз вакытында колхоз рәисе булып эшләгәндә, биредәге тау битләренә агачлар утырткан идек. Кара Күлдә кунакханә төзергә кирәк булачак. Бер көн Казаннан килерләр, ә кичкә – анда. Җәен биредә су коенырга, кышын тау чаңгыларында шууны оештырырга мөмкин. Иртә белән торгач, Балтачка, район үзәгенә китәргә була – анда Халыклар дуслыгы музее, Мортаза бай йорты, анда да музей булачак ди сөйлиләр, тик ул әлегә буш. Аннары Карадуган авылына китәсе, анда ике катлы йортта берьюлы ике музей урнашкан: берсе – Муса Җәлилгә, икенчесе — Себер тракты тарихына багышлана. Ә бу музейдан бераз югарырак йомры таш түшәлгән юл әле Екатерина II заманыннан ук сакланып калган. Аннары Арча районына минем туган авылым Апазга юл тотабыз – анда да традицион чәй эчүләрне, йолагадәтләребезне күрсәтергә, хәтта базар оештырырга да була, чөнки Апаз элек-электән базарлы авыл иде. Алга таба Тукай-Кырлай, һәм менә аны чын-чынлап эшләргә кирәк. Бөек Тукайны, чыннан да, нинди була алганын күрсәтәсе иде, ә чахоткадан интегүче түбәтәйле ябык бер зат итеп түгел! Алга таба – чигүле читекләре белән дан тоткан Арча. Бу атаклы һөнәрне торгызырга кирәк. Моңардан тыш, Арчада күптән инде бай тарихлы, искиткеч база булган педучилище бар. Менә аны татар укытучылары, татар балалар бакчалары тәрбиячеләре, башлангыч мәктәп укытучылары һ.б. ны әзерләү өчен милли университет итеп эшләргә була. Алга таба маршрут Әтнәгә таба сузыла. Ул районда бик күп күренекле татар сәүдәгәрләре чыккан тарихи авыл бар. Бүген Әтнә зонасы – экологик яктан чиста продукция ала торган урын. Әтнәдән соң Дөбъяз ягына һәм Казанга юнәләбез. Минемчә, әлеге проект берничә юнәлештә – республикада экология туризмын үстерү һәм республиканың абруен тагын да югарырак күтәрү юнәлешләрендә эшли ала.

ЗАЛАКОВ
НАИЛЬ РИНАТОВИЧ

Первый заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия РТ

ЗАЛАКОВ
НАИЛ РИНАТ УЛЫ

ТР авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрының беренче урынбасары

СЕГОДНЯ СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО – НЕ ТОЛЬКО УКЛАД ЖИЗНИ, НО И ВЫГОДНЫЙ БИЗНЕС

В сельском хозяйстве в общей сложности я работаю 10 лет. Когда в 2009 г. мне предложили возглавить ООО «Агрофирма Ялтау», с удовольствием согласился. Это была очень интересная работа, и мы со своей командой вложили немало усилий, чтобы поднять на должный уровень этот свинокомплекс на 25 тыс. голов. Кроме того, мы занимались выращиванием как кормовых, зерновых, так и технических культур. Только сахарной свеклы было засеяно порядка 3 тыс. га. В 2013 г. стал генеральным директором крупнейшей агрофирмы «Лениногорская» – большое хозяйство в 5 тыс. голов крупного рогатого скота. Надо отметить, что это была очень хорошая профессиональная школа, благодаря которой у меня сформировалось достаточно четкое представление – куда должно развиваться сельское хозяйство Татарстана.

В прошлом году Марат Азатович Зяббаров пригласил меня стать первым заместителем министра. В министерстве очень сильные, опытные заместители, курирующие свои направления. Моя задача – общая координация, внешнее общение с бизнес-структурами, инвесторами, решение проблемных вопросов.

Сельское хозяйство Татарстана – одно из самых успешных в России. В этом, несомненно, заслуга нашего первого Президента Минтимера Шариповича Шаймиева, а также поддержка нашего действующего Президента Рустама Нургалеевича Минниханова. Сегодня не будет преувеличением сказать, что аграрии республи-

Авыл хуҗалыгында мин гомумән алганда 10 ел эшлим. 2009 елда миңа «Ялтау агрофирмасы» ҖЧҖен җитәкләргә тәкъдим иткәч, рәхәтләнеп ризалаштым. Бу бик кызыклы эш булды, һәм без үз командабыз белән 25 башка исәплөнгән әлеге дуңгызчылык комплексын тиешле дәрәҗәгә җиткерү өчен күп көч куйдык. Моннан тыш, без азык, бөртекле культуралар белән бергә, техник культуралар үстерү белән дә шөгыльләндек. Шикәр чөгендере генә дә 3 мең гектарга якын чәчелде. 2013 елда 5 мең баш мөгезле эре терлеккә исәплөнгән зур хуҗалыкның – «Лениногорск» агрофирмасының генераль директоры вазифасына билгеләндем. Әйтергә кирәк, бу бик яхшы һөнәри мәктәп булды, ул миндә Татарстан авыл хуҗалыгының үсешенә карата шактый төгәл күзаллау формалаштырды.

Узган ел Марат Азат улы Җаббаров миңа министрның беренче урынбасары вазифасын тәкъдим итте. Министрлыкта үз юнәлешләренә кураторлык итүче тәҗрибәле, бик көчле урынбасарлар эшли. Минем бурыч – гомуми координацияләү, бизнес-структуралар, инвесторлар белән тышкы аралашу, проблемалы мәсьәләләрне хәл итү.

Татарстанның авыл хуҗалыгы – Россиядә иң уңышлылардан берсе. Һичшиксез, бу – беренче Президентыбыз Минтимер Шәрип улы Шәймиевнең казанышы, шулай ук хәзерге Президентыбыз Рөстәм Нургали улы Миңнехановның булышлыгы. Бүген республикабыз аграрийлары аякларында нык басып тора дип әйтү дә арты-

БҮГЕН АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ – ТОРМЫШ РӘВЕШЕ ГЕНӘ ТҮГЕЛ, ТАБЫШЛЫ БИЗНЕС ТА

ки твердо стоят на ногах. У нас есть как крупные и сильные инвесторы, так и развитые крестьянские и фермерские хозяйства, небольшие предприятия. Огромную долю занимают подсобные личные хозяйства.

Сельскохозяйственная отрасль Татарстана диверсифицирована. Мы являемся лидерами по очень многим направлениям и в Российской Федерации, и в Приволжском федеральном округе. Активно развивается сельхозпереработка. Наша задача – становиться более эффективными, идти в ногу со временем, учиться новым технологиям и улучшать экономику каждого хозяйства. В республике много примеров успешных хозяйств и по зарплате работников, и по прибыли. Это возможно только при должном уровне цифровизации, внедрении современных технологий, при умении работать с бюджетом, анализировать предыдущие периоды, находить ошибки и идти дальше.

Очень важный вопрос современного аграрного сектора – это создание новых, современно оснащенных рабочих мест. Сегодня сельское хозяйство – не просто определенный уклад жизни, но и выгодный бизнес. Я убежден, что инициативные молодые люди найдут на селе и интересную работу, и способ заработать. Крестьянский труд – качественный, благородный. Что меня особенно привлекает в нашей работе? То, что мы производим ту продукцию, без которой невозможно жить. И мы каждый день видим результат своего труда.

ру булмас. Бездә зур һәм көчле инвесторлар да, алга киткән крестьян һәм фермер хуҗалыклары да, кечерәк предприятиеләр дә бар. Зур өлешне шәхси ярдәмче хуҗалыклар тәшкил итә.

Татарстанның авыл хуҗалыгы тармагы диверсификацияләнгән. Без Россия Федерациясендә дә, Идел буе округында да бик күп юнәлешләр буенча лидерлар булып торабыз. Авыл хуҗалыгы эшкәртүе актив үсеш ала. Безнең бурыч – нәтиҗәлерәк эшләү, заман белән бергә атлау, яңа технологияләргә өйрәнү һәм һәр хуҗалыкның икътисадын яхшырту. Республикада хезмәткәрләрнең эш хакы буенча да, табыш буенча да уңышлы эшләүче хуҗалыкларның мисалларын күпләп китерергә мөмкин. Бары тиешле дәрәҗәдә цифрлаштыру, заманча технологияләр кертү, бюджет белән эшли белү, алдагы чорларны анализлау, хаталарны табу ярдәмендә генә алга барырга мөмкин.

Хәзерге аграр секторның бик мөһим мәсьәләсе – яңа, заманча җиһазландырылган эш урыннары булдыру. Бүген авыл хуҗалыгы – билгеле бер тормыш рәвеше генә түгел, ә табышлы бизнес та. Инициативалы яшьләр авылда кызыклы эш тә, акча эшләү юлын да табарлар дип ышанам мин. Крестьян хезмәте – сыйфатлы, игелекле хезмәт. Безнең эштә мине шунысы аеруча җәлеп итә – без аннан башка яшәү мөмкин булмаган продукция җитештерәбез. Һәм без көн саен үз хезмәтебезнең нәтиҗәсен күрәбез.

ТАГИРЗЯНОВ ТАЛЬГАТ ГАЛИМЗЯНОВИЧ

Заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан (курирует направление инженерно-технической политики министерства)

ТӘЛГАТЬ ГАЛИМҖАН УЛЫ ТАҺИРҖАНОВ

Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры урынбасары (министрлыкның инженер-техник сәясәте юнәлешенә кураторлык итә)

НАША СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ЗАДАЧА – ВНЕДРЕНИЕ «УМНОЙ» СЕЛЬХОЗТЕХНИКИ

Сельское хозяйство — это одна из экономических основ Татарстана. Мы ведем активную работу над укреплением лидирующей позиции Агропромышленного комплекса республики в России. Стремимся к технологическому прогрессу, модернизации отрасли, росту темпов производства.

Процесс стартовал в 2000-е годы, когда началось серьезное техническое перевооружение отрасли – постепенный переход на новые модели тракторов, комбайнов. Этому предшествовало тщательное изучение опыта зарубежных передовых хозяйств. Нужно отметить, что в основе технологических нововведений АПК Татарстана лежат разработки специалистов Бразилии, Канады и Австралии.

Первым неоспоримым результатом реновации стал стремительный рост производительности труда. К примеру, в 1970-е годы я сам работал на комбайне «Нива». Раньше, чтобы быть передовиком в районе, нужно было намолоть 1 тыс. тонн зерна. Сегодня современный комбайн способен убрать 4–6 тыс. тонн. Если прежние жатки, управляемые хорошим механизатором, в день обрабатывали 10–15 га земли, то сегодня широкие жатки с рабочей шириной до 9 м могут на высокой скорости скосить за это же время 100 га.

В начале 2000-х годов на одного работника приходилось по 60–70 тыс. руб. продукции. Сказывались последствия экономического кризиса

Авыл хуҗалыгы – Татарстанның икътисади нигезләренең берсе. Без Россиядә республика агросәнәгать комплексының алдынгы позициясен ныгыту өстендә актив эш алып барабыз. Технологик алгарышка, тармакны модернизацияләүгә, житештерү темплары үсүенә омтылабыз.

Процесс 2000 нче елларда, тармакны җитди рәвештә техник яктан яңадан коралландыруга – әкренләп тракторларның һәм комбайннарның яңа модельләренә күчүгә керешкәч башланып китте. Моңа кадәр чит илләрдәге алдынгы хуҗалыкларының тәҗрибәсе җентекләп өйрәнелде. Татарстан агросәнәгать комплексының технологик яңалыклары нигезендә Бразилия, Канада һәм Австралия белгечләре эшләнмәләре ятуын билгеләп үтәргә кирәк.

Реновациянең, ягъни яңартылуның беренче бәхәссез нәтиҗәсе хезмәт җитештерүчәнлегенең ыргылышлы үсешеннән гыйбарәт иде. Мисал өчен, 1970 елларда мин үзем «Нива» комбайнында эшләдем. Элек районда алдынгы булу өчен 1 мең тонна ашлык суктырырга кирәк иде. Бүгенге көндә заманча комбайн 4-6 мең тонна җыеп алырга сәләтле. Әгәр яхшы механизатор идарә иткән элекке ургычлар көнгә 10-15 гектар җир эшкәртсә, бүген 9 метр киңлектәге киң ургычлар югары тизлек белән шул ук вакыт эчендә100 гектарны чабып чыга ала.

СТРАТЕГИК БУРЫЧЫБЫЗ – «АКЫЛЛЫ» АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫ ТЕХНИКАСЫН ГАМӘЛГӘ КЕРТҮ

в России 90-х, девальвация, дефолт. Сейчас денежная выручка составляет 300 тыс. руб. на одного работника. Цифры несопоставимые!

Приведем еще один показательный пример. Чтобы получить хороший урожай, надо обеспечить равномерный сев на нужную глубину. Раньше использовался специализированный агрегат с одним механизатором и тремя сеяльщиками. Все вместе они могли засеить по 30 га земли. Сегодня один большой современный трактор тянет целый посевной комплекс, а там – все необходимые удобрения и семена. Он один засевает до 200 га. То есть было занято 4 человека с производительностью 30 га, а сейчас 1 механизатор – и результат в 200 га.

В свое время мне пришлось внедрять в хозяйствах и машинную дойку. Всей технологии нас отлично обучали в институте. У нас были замечательные преподаватели на факультете механизации: Мудров Петр Григорьевич, Митряев Николай Игнатьевич, Яхин Мирбат Ахметович. Авторитетные специалисты, настоящие ученые, которых знали во всем Советском Союзе.

Так вот, при ручной дойке за одной дояркой, как правило, закреплялось 18–20 коров. У бедных женщин болели руки, самая распространенная напасть для них – ревматизм. Когда внедрили машинную дойку, доярки стали доить по 30–35 коров. В 2000-е годы после установки на фермах молокопроводов и доильных аппаратов – по 50 коров. Дальше – больше. Мы

2000 нче еллар башында бер хезмәткәргә 60-70 мең сум продукция туры килде. Килеп туган әлеге хәлдә Россиядәге 90 нчы елларда булган икътисади кризис нәтиҗәләре, девальвация, дефолт чагылыш тапты. Хәзерге вакытта бер хезмәткәргә акчалата керем 300 мең сум тәшкил итә. Саннар чагыштырырлык түгел!

Тагын бер гыйбрәт алырлык мисал китерик. Яхшы уңыш алу өчен тиешле тирәнлеккә тигез чәчүне тәэмин итәргә кирәк. Элек бер механизатор һәм өч чәчүче хезмәт күрсәткән махсус агрегат файдаланылды. Алар барысы бергә 30 ар гектар җир чәчә алдылар. Бүген бер зур заманча трактор тулы бер чәчү комплексын тарта, ә анда кирәкле барлык ашламалар һәм орлыклар бар. Ул берүзе 200 гектарга кадәр чәчә. Ягъни, элек 4 кеше 30 гектарда чәчсә, хәзер 1 механизатор 200 гектарда чәчү эшләрен башкара.

Үз вакытында миңа хуҗалыкларда машина белән сыер савуны да гамәлгә кертергә туры килде. Институтта бөтен технологияне бик яхшы укыттылар. Бездә механикалаштыру факультетында гаҗәеп укытучылар бар иде: Петр Григорьевич Мудров, Николай Игнатьевич Митряев, Мирбат Әхмәт улы Яхин. Абруйлы белгечләр, чын галимнәр, аларны бөтен Советлар Союзында беләләр иде.

Кагыйдә буларак, кул белән сауганда бер савымчыга 18-20 сыер беркетелде. Бичара хатын-кызларның куллары сызлый, алар киң таралган ревматизмнан интектеләр. Машина белән

стали строить доильные залы «Карусель». Это система предназначается для крупных хозяйств и мегаферм, где существенно сокращен ручной труд. Тут уже на одну доярку приходится по 200 коров. А самое главное, работа превратилась из физически тяжелой в автоматизированную. Сейчас на современных фермах чисто, светло, воздух вентилируется. Успешно развиваются комплексы, где уже не требуется обслуживания доярок. Если раньше в животноводстве крупного рогатого скота применяли различные способы мечения: клеймение, татуировка, биркование, ошейники, краска, то сейчас каждой корове вживляют микрочип. Это позволяет роботам отслеживать все этапы жизни животного и регулировать количество комбикорма в соответствии с результатами удоя. В этих комплексах нужна слаженная работа IT-инженеров. При условии высокоэффективной и интенсивной работы возможность доения в час достигает 700 коров. Как результат, сейчас животноводчество республики занимает по уровню производительности

савуны кулланышка керткәч, сыер савучылар 30-35 сыер сава башладылар. 2000 нче елларда фермаларда сөтүткәргечләр һәм саву аппаратлары урнаштырылганнан соң 50 шәр сыер саудылар. Алга таба бу күрсәткеч арта барды. Без «Карусель» саву залларын төзи башладык. Бу система кул хезмәте шактый азайган эре хуҗалыклар һәм мегафермалар өчен каралган. Аларда бер савымчыга 200 әр сыер туры килә. Ә иң мөһиме – авыр физик эшне автоматлаштырылган хезмәт алыштырды. Хәзер заманча фермаларда чисталык хөкем сөрә, якты, һава җиллләтелә. Сыер савучылар хезмәте таләп ителмәгән комплекслар уңышлы үсеш кичерә. Элек терлекчелектә мөгезле эре терлекләрне тамгалауда төрле ысуллар – келәймә сугу, татуировка төшерү, тамга асу, муенчак кидерү, буяу сөртү кулланылса, хәзер һәр сыерга микрочип куела. Бу роботларга терлекләр тормышының барлык этапларын күзәтеп торырга һәм, савым нәтиҗәләренә карап, катнаш азыкның күләмен көйләргә мөмкинлек бирә. Әлеге комплекслар-

труда лидирующие позиции в Приволжском федеральном округе и по всей стране.

Для меня как человека, выросшего в деревне, знающего не понаслышке, что такое кропотливый крестьянский труд и что такое старая техника, всегда было очевидно: важно облегчить жизнь труженика. Наша стратегическая задача в условиях развития технологий – это своевременно реагировать и внедрять все необходимые новшества и разработки в производственный процесс. Сейчас активно ведем работу по переводу всей нашей технической базы на самое экономичное топливо, требующее минимальных затрат, – метан.

Большим достижением является то, что наши комбайны стали «умными». В кабине современного комбайнера нешумно, функционирует кондиционер. Комбайнер сегодня работает не в грязной спецовке и в рабочих ботинках, а в чистой рубашке, белых носках и тапочках. И заработную плату он получает достойную – по 150–200 тыс. руб. в сезон.

Для выявления лучших комбайнеров республики Министерством сельского хозяйства и продовольствия Татарстана ведется постоянный мониторинг. Только за 2019 г. мы определили 500 лучших комбайнеров. Информация об участниках жатвы публиковалась на официальном сайте министерства и обновлялась в течение всей уборочной кампании. Комбайнеры, достигшие наивысших результатов в 2019 г., были награждены премией в 60 тыс. руб. Кроме того, ежегодно проводится конкурс на призы Президента Республики Татарстан для передовых трактористов, комбайнеров и других механизаторов с целью поощрения участников уборки урожая.

У нас всегда было понимание: хозяйствам необходима качественная техника, которая обслуживается, проходит дефектовку осенью, сразу же после полевых работ. Работая в период перемен, в 90-е годы, перед руководством министерства мы ставили условие, чтобы просубсидированная техника была куплена только у основного дилера. Именно тогда была организована инновационная система продаж. Уже тогда было понимание, что дилер должен находиться на территории Республики Татарстан, должен быть здесь зарегистрирован, и работать должны специально обученные, прошедшие экзамен и сертификацию татарстанцы. Как результат, мы получили систему, в которой в течение одних суток любая техника может быть восстановлена.

да IT-инженерларның эше җайга салынуы кирәк. Югары нәтиҗәле һәм интенсив эш шартларында сәгатенә 700 сыер саву мөмкинлеге бар. Нәтиҗә буларак, хәзер республика терлекчелеге хезмәт җитештерүчәнлеге дәрәҗәсе буенча Идел буе федераль округында һәм бөтен ил буенча алдынгы урында тора.

Авылда туып-үскән, крестьян хезмәтенең нәрсә икәнлеген һәм иске техниканың нәрсә икәнлеген ишетеп кенә түгел, якыннан белүче кеше буларак, хезмәт кешесенең тормышын җиңеләйтүнең мөһимлеген мин һәрчак ачык аңлый идем. Технологияләрне үстерү шартларында безнең стратегик бурычыбыз – җитештерү процессына кирәкле барлык яңалыкларга һәм эшләнмәләргә үз вакытында игътибар итү һәм аларны гамәлгә кертү. Хәзерге вакытта үзебезнең барлык техник базабызны минималь чыгымнар таләп иткән иң бәрәкәтле ягулыкка күчерү буенча актив эш алып барабыз.

Безнең комбайннарның «акыллы» булуы – зур казанышыбыз. Комбайнчының заманча кабинасында тавышлы түгел, кондиционер эшли. Бүген комбайнчының өстендә – пычрак махсус кием һәм эш ботинкалары түгел, чиста күлмәк, ак оекбашлар һәм башмаклар. Хезмәт хакы да лаеклы – сезонга 150-200 мең сум ала.

Республиканың иң яхшы комбайнчыларын ачыклау өчен Татарстан Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы тарафыннан даими мониторинг алып барыла. 2019 елда гына да без 500 иң яхшы комбайнчыны ачыкладык. Уракта катнашучылар турындагы мәгълүмат министрлыкның рәсми сайтында күрсәтелде һәм урып-җыю кампаниясе дәвамында яңартылып барылды. 2019 елда иң югары нәтиҗәләргә ирешкән комбайнчылар 60 мең сумлык премия белән бүләкләнде. Моннан тыш, ел саен урып-җыюда катнашучыларны бүләкләү максатында алдынгы тракторчылар, комбайнчылар һәм башка механизаторлар өчен Татарстан Республикасы Президенты призына конкурс үткәрелә.

Без һәрвакыт хуҗалыкларга хезмәт күрсәтелә, көзен, кыр эшләреннән соң ук дефектлана торган сыйфатлы техника кирәклеген аңлап эш иттек. Үзгәрешләр чорында, 90нчы елларда, министрлык җитәкчелеге алдына субсидияләнгән техниканың бары тик төп дилердан гына сатып алынуы шартын куйдык. Нәкъ менә шул вакытта сатуның инновацион системасы оештырылды. Ул чакта ук дилерның Татарстан Республикасы территориясендә булырга һәм аның монда теркәлергә тиешлеген, махсус өйрәтелгән, имтихан һәм сертификация узган татарстанлылар

В результате на нашей территории появились свои заводы сельхозмашиностроения, например, «Кузембетьевский РМЗ», «Агромастер», «Казаньсельмаш». Все эти производства участвуют в федеральных программах. Татарстанская техника поставляется не только в Татарстан, но и в другие регионы России и даже за рубеж.

Ежегодно проводим две значительные выставки – «ТатАгроЭкспо-2020» и традиционный «День поля». В процессе демонстрации техники показывается ее работа в условиях основной и предпосевной обработки почвы, внесения минеральных и органических удобрений, химической защиты растений, орошения, сбора урожая. Это по-настоящему уникальная возможность для работников сельского хозяйства и руководителей познакомиться и сравнить в действии потенциал техники для сельскохозяйственных работ от разных производителей, а также получить консультации специалистов по агротехнологиям.

С 2008 г. в республике активно развивается «Программа государственной поддержки технической и технологической модернизации сельскохозяйственного производства («40 на 60»)». По программе 40% субсидируется Правительством РТ покупка новой, не бывшей в употреблении сельскохозяйственной техники, это трактора, комбайны, плуги, жатки, кормораздатчики и т.п. Оставшиеся 60% стоимости оплачивает сельхозпроизводитель.

Мечта у нас, инженеров, одна – более надежные и совершенные машины. Мы продолжаем модернизировать и развивать конкурентоспособную техническую и технологическую базу АПК Республики Татарстан.

эшләргә тиеш икәнлеген аңлый идек. Нәтиҗәдә без бер тәүлек эчендә теләсә нинди техника торгызылырга мөмкин булган системага ия булдык, территориябездә үзебезнең авыл хуҗалыгы машиналарын төзү заводлары, мәсәлән, «Хуҗәмәт РМЗ», «Агромастер», «Казансельмаш» барлыкка килде. Бу производстволарның барысы да федераль программаларда катнаша. Татарстан техникасы Татарстан буенча гына түгел, Россиянең башка төбәкләренә дә, хәтта чит илләргә дә җибәрелә.

Ел саен ике зур күргәзмә – «ТатАгроЭкспо» һәм традицион «Кыр көне» үткәрәбез. Аларда техниканың туфракны төп һәм чәчү алдыннан эшкәртү, минераль һәм органик ашламалар кертү, үсемлекләрне химик яклау, сугару, уңыш җыю шартларында эшләве күрсәтелә. Бу – авыл хуҗалыгы хезмәткәрләре һәм җитәкчеләр өчен төрле җитештерүчеләр тарафыннан эшләнгән авыл хуҗалыгы техникасының потенциалы белән танышу һәм аны гамәлдә чагыштыру, шулай ук агротехнологияләр буенча белгечләрдән консультацияләр алу өчен уникаль мөмкинлек.

2008 елдан республикада авыл хуҗалыгы җитештерүен техник һәм технологик модернизацияләүгә дәүләт ярдәме программасы актив үсеш кичерә («60 ка 40»). 40% программасы буенча Татарстан Республикасы Хөкүмәте тарафыннан яңа, куллануда булмаган авыл хуҗалыгы техникасы (тракторлар, комбайннар, сабаннар,ургычлар, азык тараткычлар һ.б.) сатып алу субсидияләнә. Бәянең калган 60 % ын авыл хуҗалыгы җитештерүчесе түли.

Безнең, инженерларның, хыялы бер – ышанычлырак һәм камилрәк машиналар. Без Татарстан Республикасы аграр сәнәгать комплексының көндәшлеккә сәләтле техник һәм технологик базасын модернизацияләүне һәм үстерүне дәвам итәбез.

ГАБДРАХМАНОВ ИЛЬДУС ХАРИСОВИЧ

Заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан (курирует направление земледелия)

ИЛДУС ХАРИС УЛЫ ГАБДРАХМАНОВ

Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры урынбасары (игенчелек юнәлешенә кураторлык итә)

РАБОТА НА ЗЕМЛЕ НЕ ТЕРПИТ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ОТНОШЕНИЯ

Растениеводческая отрасль АПК занимает особое положение в экономике Татарстана как одна из основополагающих отраслей народного хозяйства, определяющих жизнедеятельность и продовольственную безопасность.

Надо сказать, в начале 2000-х годов наблюдалось определенное безразличие к земледелию со стороны многих руководителей, даже было ощущение какой-то безысходности. Сегодня отношение специалистов отрасли меняется в лучшую сторону. Мы проводим много мероприятий, которые призваны разъяснять актуальные вопросы: зональные семинары, учеба. Если раньше посещение таких встреч было больше обязаловкой, то сейчас люди уже знают, сколько полезного, ценного можно узнать здесь. Люди понимают: сегодня время простого производства уже прошло, нужен особый подход, требуется учитывать особенности экономики на селе.

Иногда меня спрашивают: «Вам не жалко колхозы?». Почти десять лет я работал председателем колхоза в Кукморском районе. Колхоз – это психология «все наше, общее». В настоящее время на селе существуют разные формы хозяйствования – это и фермерские хозяйства, и акционерные общества, и общества с ограниченной ответственностью. Мы имеем очень хорошие примеры, когда на базе бывших колхозов, где было «все наше», появились адекват-

Агросәнәгать комплексының үсемлекчелек тармагы, халык хуҗалыгының төп тармакларыннан берсе буларак, Татарстан икътисадында аерым урын алып тора.

Әйтергә кирәк, 2000 нче еллар башында күп кенә җитәкчеләр тарафыннан игенчелеккә карата билгеле бер битарафлык күзәтелде, хәтта котылгысызлык хисе дә бар иде. Бүген тармак белгечләренең мөнәсәбәте яхшы якка үзгәрә. Без актуаль мәсьәләләрне аңлатуга юнәлдерелгән күп кенә чаралар – зона семинарлары, төрле укулар уздырабыз. Әгәр элек мондый очрашуларга бару мәҗбүри булса, хәзер кешеләр бирелә күпме файдалы, кыйммәтле нәрсә белергә мөмкин икәнлеген беләләр. Кешеләр аңлыйлар – бүген гади җитештерү вакыты узды инде, мәсьәләгә аерым якын килү кирәк, авылда икътисад үзенчәлекләрен исәпкә алу таләп ителә.

Кайчагында миннән: сезгә колхозлар кызганыч түгелме, дип сорыйлар. Ун елга якын Мин Кукмара районында колхоз рәисе булып эшләдем. Колхоз – «барысы да безнеке, уртак» психологиясе ул. Хәзерге вакытта авылда хуҗалык итүнең төрле формалары – фермер хуҗалыклары да, акционерлык җәмгыятьләре дә, җаваплылыгы чикләнгән җәмгыятьләр дә бар. Элеккеге «барысы да безнеке» булган колхозлар җирлегендә территорияләрнең иминлеге, кешеләрне мөмкин

ҖИР ҮЗЕН КАДЕРЛӘГӘННЕ ЯРАТА

ные собственники, хозяева, думающие о благополучии территорий, об обеспечении как можно большего количества людей рабочими местами.

Можно сказать, работа на земле требует серьезного, профессионального подхода и не терпит потребительского отношения. Сегодня пришла новая плеяда инвесторов, которые уже несколько по-иному стали относиться к земле. В республике мы видим большие перспективы в этих направлениях. Например, последние 7–8 лет мы активно ведем Программу биологизации земледелия. Она предусматривает более активное использование биологических препаратов и удобрений, выращивание сидеральных культур, увеличение площадей под многолетние травы и их систематическое обновление. Все это призвано улучшить плодородность земель в республике, повысить урожайность. Если раньше в Татарстане площадей сидеральных культур практически не было, то в этом году мы имеем 80 тыс. га. А в ближайшие годы все пары должны быть сидеральными. В Татарстане в качестве основных культур сидерального пара используются горчица белая, редька масличная, донник. Рекомендуем такую культуру, как фацелия. После них урожайность на этих полях вырастает на 20–25%. Органики получается 25,0–30,0 тонн на га. В результате почва меняет структуру, получает необходимые элементы питания.

кадәр күбрәк эш урыннары белән тәэмин итү турында уйлаучы адекват милекчеләр, хуҗалар барлыкка килүнең яхшы мисаллары бар.

Җирдә эшләү җитди, профессиональ якын килүне таләп итә һәм кулланучылар мөнәсәбәтенә түзә алмый. Бүген җиргә башкача карый башлаган инвесторларның яңа буыны килде. Республикада без бу юнәлештә зур перспективалар күрәбез. Мәсәлән, соңгы 7-8 елда без игенчелекне биологияләштерү программасын актив алып барабыз. Ул биологик препаратларны һәм ашламаларны активрак куллануны, сидераль культуралар үстерүне, күпьеллык үләннәр мәйданнарын арттыруны һәм аларны системалы яңартуны күздә тота. Болар барысы да республикада җирләрнең уңдырышлылыгын яхшыртырга, уңышны арттырырга тиеш. Элек Татарстанда сидераль культуралар мәйданнары юк диярлек иде, быел ул культуралар 80 мең гектар били, ә якындагы елларда барлык пар җирләре дә сидераль булырга тиеш. Татарстанда сидераль парның төп культуралары сыйфатында ак горчица, майлы торма, тәкәмөгез кулланыла. Фацелия культурасын да чәчәргә тәкъдим иттәбез. Алардан соң бу басуларда уңыш 20-25 процентка арта. Органика бер гектарга 25,0-30,0 тонна чыга. Нәтиҗәдә туфрак структурасын үзгәртә, кирәкле туклану элементлары ала.

В республике для развития животноводства мы также имеем полмиллиона гектаров многолетних трав. И один раз в четыре года рекомендуем обновление этих трав. Ежегодно выращивается около 200 тыс. га рапса, сои, гороха, они также улучшают почву.

Вырастить хороший хлеб без профессиональной защиты невозможно. Сегодня мы ведем интегрированную защиту, т.е. совмещаем химические препараты с биологическими. Они очень эффективно работают, снижая нагрузку на экосистему территории.

Еще одним направлением нашей работы являются противоэрозионные, влагосберегающие мероприятия. В республике ежегодно высаживается около 3 тыс. га лесных противоэрозионных насаждений, чтобы приостановить процесс эрозии почвы. И самое главное – сейчас все больше понимаем необходимость перехода на разноглубинную обработку почвы без оборота пласта. Я выпускник сельскохозяйственного вуза 80-х годов, и помню, как нас учили важности классической пахоты. Сейчас, имея за плечами большой аграрный опыт, я против классической пахоты. И с каждым годом все больше убеждаюсь в этом.

За последние годы реализуются масштабные целевые программы по восстановлению орошаемых земель и гидротехнических сооружений. Благодаря этим усилиям в Татарстане система

Республикада терлекчелек үсеше өчен ярты миллион гектарда күпьеллык үләннәр үстерелә. Дүрт елга бер тапкыр бу үләннәрне яңартырга киңәш итәбез. Ел саен 200 мең гектарга якын рапс, соя, борчак үстерелә, алар шулай ук туфракны яхшырталар.

Профессиональ дәрәҗәдә саклаудан башка сыйфатлы икмәк үстерү мөмкин түгел. Бүген без интеграцияләнгән чаралар, ягъни химик һәм биологик препаратларны чиратлаштырып кулланабыз. Алар, территория экосистемасына йөкләнешне киметеп, югары нәтиҗә бирәләр.

Безнең эшебезнең тагын бер юнәлеше – эрозиягә каршы юнәлдерелгән, дым саклау чаралары. Республикада ел саен, туфракта эрозия процессын туктату өчен, 3 мең гектарга якын урман утыртыла. Һәм иң мөһиме – хәзер катлам әйләнешеннән башка туфракны төрлечә тирәнәйтүгә күчү кирәклеген ныграк аңлыйбыз. Мин 80 нче елларда авыл хуҗалыгы вузын тәмамлаган идем, классик сөрүнең мөһимлеген ничек өйрәтүләрен хәтерлим. Хәзер инде шактый бай аграр тәҗрибә тупланды, һәм мин классик сөрүгә каршы. Һәм моңа елдан-ел күбрәк инанам.

Соңгы елларда сугарулы җирләрне һәм гидротехник корылмаларны торгызу буенча масштаблы максатчан программалар тормышка ашырыла. Бу тырышлыклар нәтиҗәсендә, Татарстанда мелиорация системасы сакланып

мелиорации не только сохранена, но и ежегодно укрепляется и продолжает развиваться.

В нашей республике 42% почвы разной степени кислотности. Но мы смогли удержать ситуацию еще с советских времен, и Татарстан является одним из немногих субъектов России, где работает программа известкования. В этом году мы поставили цель произвестковать почву 80 тыс. га, а к 2024 г. – 100 тыс. га. Это тоже относится к мерам по улучшению и сохранению плодородного состояния почвы Татарстана.

Урожайность зависит во многом от семенного фонда. В Татарстане предел 50% пашни занимают зерновые культуры. В этом направлении активно помогают Татарский научно-исследовательский институт сельского хозяйства со своими сортовыми семенами и ассоциация «Элитные семена Татарстана», производя и реализуя свою продукцию аграриям не только Татарстана. В целом выстроена эффективная система семеноводства. В составе ассоциации свыше 40 хозяйств, которые хорошо технически оснащены и специализируются на выращивании и поставке семенного материала.

Сейчас мы достигли такого уровня знания и понимания земледелия, что ставим вопрос о необходимости управления формированием урожая на каждой стадии вегетации культур. Лаборатория диагностирует, чего не хватает для получения высокой урожайности. Я бы сравнил это с первыми месяцами жизни новорожденного младенца: если ему не хватает каких-то витаминов и микроэлементов, он может заболеть, например рахитом. Так и растения на всех этапах своего роста и созревания требуют постоянного мониторинга. Такие же технологические мероприятия проводятся и на полях, где выращиваются корма для животноводства. В Татарстане они занимают 1 млн га.

Часто бывая в хозяйствах, беседуя с руководителями и агрономами, видишь и творческий подход, и системность в технологической практике земледелия республики. Очень важен человеческий фактор. Мне кажется, в 90-е годы в газетах и по телевидению создавался непривлекательный образ труженика села. Если ты не уезжаешь в город, а остаешься на селе – ты почти неудачник. Именно отсюда произрастают корни существующей и поныне проблемы с кадрами. Сельскохозяйственной отрасли по-прежнему нужны не только высококлассные специалисты, но и механизаторы. Очень важно заинтересовать, поддержать на местах молодых людей, чтобы они посвятили важному для общества труду свою жизнь.

кына калмыйча, елдан-ел ныгый һәм үсә бара.

Республикабызда төрле дәрәҗәдәге ачы туфрак 42% тәшкил итә. Әмма без хәлне совет чорыннан ук саклап кала алдык, Татарстан – Россиянең известьлау программасы эшли торган бик аз субъектларының берсе. Быел без 80 мең га, ә 2024 елга 100 мең га җирне эшкәртү максатын куйдык, бу да Татарстан туфрагының уңдырышлылыгын яхшырту һәм саклау чараларына кагыла.

Уңыш күп очракта орлык фондына бәйле. Татарстанда сөрүлек җирләренең 50 % ын бөртекле культуралар били. Бу юнәлештә Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты, «Татарстанның элиталы орлыклары» ассоциациясе актив ярдәм итә. Тулаем алганда, орлыкчылыкның нәтиҗәле системасы төзелгән. Ассоциация составында 40 тан артык хуҗалык керә, алар техник яктан яхшы җиһазландырылган, орлык материалы үстерү һәм аның белән тәэмин итү буенча специальләшә.

Хәзер безнең игенчелек буенча белемнәребез югары дәрәҗәгә күтәрелде, шуңа күрә культуралар вегетациясенең һәр стадиясендә уңыш формалаштыру белән идарә итү кирәклеге мәсьәләсен куябыз. Лаборатория югары уңыш алу өчен нәрсә җитмәвен тикшерә. Мин моны яңа туган сабыйның беренче айлары белән чагыштырыр идем: әгәр аңа витаминнар һәм микроэлементлар җитми икән, ул, әйтик, рахит белән авырырга мөмкин. Шулай итеп, үсемлекләр дә үсешнең һәм өлгерүнең барлык этапларында да даими мониторинг таләп итә. Терлекчелек өчен азык үстерелә торган басуларда да шундый ук технологик чаралар үткәрелә. Татарстанда алар 1 млн. га мәйдан били.

Хуҗалыкларда еш булу, җитәкчеләр, агрономнар белән сөйләшү нәтиҗәсендә иҗади якын килү дә, республика игенчелегенең технологик практикасындагы системалылык та аермачык күренә. Кеше факторы бик мөһим. Миңа калса, 90 нчы елларда газеталарда һәм телевидение аша авыл хезмәтчәненең күңелгә бик үк хуш килмәслек образы тудырылды. Әгәр дә шәһәргә китмичә, авылда каласың икән – син бәхетсез диярлек. Нәкъ менә шуннан хәзер дә актуаль кадрлар проблемасы үсеп чыга. Авыл хуҗалыгы тармагына элеккечә үк югары квалификацияле белгечләр генә түгел, механизаторлар да кирәк. Гомерләрен җәмгыятебез өчен әһәмиятле хезмәткә багышласыннар өчен урыннарда яшьләрне кызыксындыру, аларга ярдәм итү бик мөһим.

OSTSELMASH
STOP
ЖХТ 9-18

ХАБИПОВ РИШАТ РАШИТОВИЧ

Заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан (курирует развитие фермерских и малых форм хозяйствования)

РИШАТ РӘШИТ УЛЫ ХӘБИПОВ

Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министры урынбасары (фермерлык һәм хуҗалык итүнең кече формалары үсешенә кураторлык итә)

ЭКОЛОГИЯ БУДУЩЕГО НАЧИНАЕТСЯ С СЕЛЬСКОГО УКЛАДА ЖИЗНИ

Если рассуждать глобально, то в чем смысл, в чем цель всей нашей работы? Помогая людям обрести «экологическое» мышление, мы словно возвращаем их к истокам, к исконным традициям уклада семьи и жизни. Это и называется «сельский уклад жизни». Многие программы государственной поддержки фермерских и малых хозяйств направлены на то, чтобы люди жили на земле и жили счастливо.

Экономика, статистика доходов фермеров и сельских частников в последние годы радует. В Татарстане сейчас 455 тыс. (!) личных хозяйств, расположенных в 43 муниципальных, в 911 сельских поселениях. В этих поселениях проживает более 900 тыс. татарстанцев, это почти четвертая часть республики. Вот такая армия, такой ресурс нашей земли. Особенно радует, что все больше молодежи остается на земле.

Ликвидный бизнес – лучший стартовый капитал, которым молодые знают, как управлять. В республике есть удивительные семьи, главы которых в 90-е годы были первыми фермерами, а сейчас уже внуки «встали к плугу». Например, легендарная семья Аппаковых. Владимир Аппаков был, можно сказать, первым фермером в Татарстане, сейчас его хозяйство кормит Нижнекамск, Елабугу, Набережные Челны, его продукцию приобретает известный концерн «Махеев». И таких династий много: Сахиповы, Мадьяровы, Миникановы...

Мы очень гордимся темпами развития малых хозяйств в Татарстане и, конечно, в этом огром-

Глобаль фикер йөрткәндә, барлык эшебезнең мәгънәсе нәрсәдә? Кешеләргә «экологик» фикерләүгә ирешүгә ярдәм итеп, без аларны гаилә һәм тормыш рәвешенең башлангычларына, чын традицияләренә кайтарабыз сыман. Бу «авыл тормышы рәвеше» дип атала да инде. Фермерларга һәм кече хуҗалыкларга дәүләт ярдәме күрсәтү буенча күп кенә программалар кешеләр җирдә яшәсен һәм бәхетле яшәсен өчен юнәлтелгән.

Фермерларның һәм авылдагы хосусый милекчеләрнең икътисады, керемнәре статистикасы соңгы елларда сөендерә. Татарстанда хәзер 43 муниципаль районда, 911 авыл җирлегендә урнашкан 455 мең шәхси хуҗалык (!) бар. Әлеге җирлекләрдә 900 меңнән артык татарстанлы яши, бу республиканың дүрттән бер өлеше диярлек. Менә шундый армия, безнең җирнең ресурсы шундый. Бигрәк тә яшьләрнең җирдә калуы куандыра.

Отышлы бизнес – иң яхшы старт капиталы, яшьләр аның белән ничек идарә итәргә икәнен беләләр. Республикада башлыклары 90 нчы елларда беренче фермерлар булган гаҗәеп гаиләләр бар, ә хәзер инде аларның оныклары «сабан башына» җигелде. Мәсәлән, Аппаковларның легендар гаиләсе. Владимир Аппаков, әйтергә кирәк, Татарстанда беренче фермер иде, хәзер аның хуҗалыгы Түбән Кама, Алабуга, Яр Чаллыны тукландыра, аның продукциясен танылган «Махеев» концерны алдыра. Мондый династияләр шактый: Сәхиповлар, Мадьяровлар, Миңнехановлар...

КИЛӘЧӘКНЕҢ ЭКОЛОГИЯСЕ АВЫЛ ТОРМЫШЫННАН БАШЛАНА

ная заслуга руководства республики. Первый Президент РТ М.Ш. Шаймиев в трудные годы на всех совещаниях с какой-то огромной личной болью обращался к нам: «Спасите деревню, не дайте земле погибнуть».

По программам господдержки в год выделяются миллиарды рублей на кредитование, гранты. И они дают накопительный, синергетический, буквально «взрывной» эффект: село оживает, становится полем для бизнеса, стартапов!

С 2010 г. в Татарстане стали работать программы господдержки развития фермерства и животноводческих ферм, государством выделялось по 500 тыс. руб. на развитие ферм по крупнорогатому скоту, до 1 млн руб. – на строительство молочных ферм. В этом году 300 человек подали документы на грантовую поддержку, 136 человек – как начинающие фермеры, 50 человек – на развитие семейных ферм. Каждый год республика выделяет больше и больше денег на эту сферу, а фермерские хозяйства становятся все более технологичными, прибыльными. Объединение крестьянских и фермерских хозяйств под председательством Байтимирова Камияра Мижагитовича приобретает все больший вес и все более серьезный статус.

Важнейшим звеном между производителем и потребителем становятся сельские кооперативы: заготовительные, перерабатывающие. Хозяйства объединяются, например, как пайщики, с целью продажи своей продукции по самой выгодной цене. Каждый год создается по 50–60

Без Татарстанда кече хуҗалыкларның үсеш темплары белән бик горурланабыз һәм, әлбәттә, монда республика җитәкчелегенең өлеше зур. Татарстанның беренче Президенты М.Ш. Шәймиев иң авыр елларда да барлык киңәшмәләрдә шәхси эчке сызлануы белән: «Авылны саклап калыгыз, җирне һәлак итмәгез», – дип мөрәҗәгать итә иде.

Дәүләт ярдәме программалары буенча кредит бирү, грантлар алу өчен елга миллиардларча сум акча бүлеп бирелә. Һәм алар тупланулы, синергетик, «шартлаулы» эффект бирә: авыл җанлана, бизнес, стартаплар өчен мәйданга әверелә!

2010 елдан башлап Татарстанда фермерлыкны һәм терлекчелек фермаларын үстерүгә дәүләт ярдәме программалары эшли башлады, дәүләт тарафыннан эре мөгезле терлек фермаларын үстерүгә 500 әр мең сум, сөт фермалары төзүгә 1 миллион сумга кадәр акча бүлеп бирелде. Быел 300 кеше грант ярдәме алуга, 136 кеше – яшь фермерлар буларак, 50 кеше гаилә фермаларын үстерүгә документлар тапшырды. Ел саен республика бу өлкәгә күбрәк акча бүлеп бирә, ә фермер хуҗалыклары технологик яктан тагын да камилрәк, табышлырак була бара. Камияр Мижагит улы Байтимеров рәислегендәге крестьян һәм фермер хуҗалыклары берләшмәсе тагын да зуррак һәм тагын да җитдирәк статус ала.

Авыл кооперативлары – әзерләү, эшкәртү кооперативлары җитештерүче һәм кулланучы арасында иң мөһим буын булып тора. Хуҗалыклар,

новых кооперативов и миникооперативов с оборотом до 5 млн руб. в год. В настоящее время в Татарстане 295 кооперативов, 125 кооперативов сотрудничают с министерством.

Приятно видеть, как развиваются молодые хозяйства: «Юлдыз» (Кайбицкий район), «Барэкет» (Азнакаевский район), «Фермер» (Мамадышский район), «У Мырзая» (Сабинский район), завода по производству кормов «Монокорм». В Муслюмовском районе молодой кооператив «Фаиза» научился делать сыры по голландской технологии. В кооперативе «Деревня» (интересно, что организовал хозяйство иммигрант из Европы) – уникальное производство и методы хранения ягод и фруктов.

Свою посильную лепту в «продовольственную безопасность» республики вносят и личные подворья. Личные подворья Татарстана – это более 100 тыс. голов коров и крупного рогатого скота, главный акцент в этом сегменте – на сохранении традиций, культуры сельского образа жизни.

В общую казну личных подворий по разным статьям и формам поддержки каждый год из бюджета выделяется около 2 млрд руб. На корову выделяется ежегодное пособие в 3 тыс. руб., на козу – 500 руб. Это те деньги, что возвращаются сторицей, может быть, не в виде прямой и быстрой прибыли, а в виде ухоженной, обогащенной земли, качественной продукции. А значит, будут развиваться деревни и села, и жизнь будет продолжаться на нашей земле!

пайчылар кебек үк, үз продукцияләрен иң отышлы бәядән сату максаты белән берләшәләр. Ел саен 5 млн. сумга кадәр әйләнештәге 50-60 яңа кооператив һәм миникоператив төзелә. Хәзерге вакытта Татарстанда 295 кооператив бар. 125 кооператив министрлык белән хезмәттәшлек итә.

«Йолдыз» (Кайбыч), «Бәрәкәт» (Азнакай районы), «Фермер» (Мамадыш районы), «Умырзая» (Саба районы), «Монокорм» терлек азыгы җитештерү заводы кебек яшь хуҗалыкларның үсешен күрү күңелне бизи. Мөслим районында яшь «Фаиза» кооперативы сырларны Голландия технологиясе буенча эшләргә өйрәнгән. «Авыл» кооперативында (шунысы кызык, әлеге хуҗалыкны Европадан килгән иммигрант оештырды) җиләк-җимешне уникаль җитештерү һәм саклау алымнары гамәлгә ашырыла.

Республиканың азык-төлек иминлегенә на шәхси хуҗалыклар да үз өлешләрен кертә. Татарстанның шәхси хуҗалыклары – 100 мең баштан артык сыер һәм эре мөгезле терлек, бу сегментта төп урынны били – гореф-гадәтләрне, авылның яшәү рәвеше мәдәниятен саклауда зур әһәмияткә ия.

Төрле юнәлешләр һәм ярдәм күрсәтү буенча шәхси хуҗалыкларның гомуми казнасына ел саен бюджеттан 2 миллиард сумга якын акча бүлеп бирелә, сыерга – ел саен 3 мең сум, кәҗәгә – 500 сум. Бу туры һәм тиз табыш рәвешендә түгел, ә каралган, баетылган җир, сыйфатлы продукция рәвешендә кире кайтарыла торган акчалар. Димәк, авыллар да үсәчәк, җиребездә тормыш дәвам итәчәк!

20

ЯКУШКИН НИКОЛАЙ МИХАЙЛОВИЧ

Доктор экономических наук, профессор, заслуженный экономист Республики Татарстан, лауреат Государственной премии РТ в области науки и техники, более 19 лет работал заместителем министра сельского хозяйства по экономике и развитию малых форм хозяйствования. С 2013 по 2019 г. – ректор ФГОУ ДПО «Татарский институт переподготовки кадров агробизнеса» (ТИПКА)

НИКОЛАЙ МИХАЙЛОВИЧ ЯКУШКИН

Икътисад фәннәре докторы, профессор, Татарстан Республикасының атказанган икътисадчысы, ТРның фән һәм техника өлкәсендә Дәүләт бүәге лауреаты. 19 елдан артык авыл хуҗалыгы министрының хуҗалык итүнең кече формалары икътисады һәм үсеше буенча урынбасары булып эшли. 2013 елдан 2019 елга кадәр – «Татарстан агробизнес кадрларын яңадан әзерләү институты» өстәмә һөнәри белем бирү федераль дәүләт бюджет мәгариф учреждениесе ректоры

СКОЛЬКО ЗНАЕШЬ – СТОЛЬКО СМОЖЕШЬ

Есть такая народная мудрость «Сколько знаешь – столько можешь». Перефразирую: если ты обладаешь современными знаниями, то тебе многое под силу.

Я начинал работать тогда, когда еще существовало колхозно-совхозное сельское хозяйство. На моих глазах произошли очень важные изменения, некоторые из них вселяли надежду, а некоторые заставляли искать выход на региональном уровне. Например, все 90-е годы сельское хозяйство существовало в условиях, когда государство не создавало элементарных условий для его развития. Минтимер Шарипович Шаймиев и министр сельского хозяйства Фатих Саубанович Сибгатуллин много размышляли тогда: как республике идти дальше. В Нижнем Новгороде по указу Ельцина распустили совхо-

Халыкта «Күпме беләсең – шулкадәр булдырасың» дигән фикер яши. Гыйбарәне беркадәр үзгәртәм: әгәр дә заманча белемнәргә ия булсаң, кулыңнан күп нәрсә киләчәк.

Мин колхоз-совхоз авыл хуҗалыгы заманында эшли башладым. Күз алдымда бик мөһим үзгәрешләр булды, аларның кайберләре өмет уятты, ә кайберләре төбәк дәрәҗәсендә чыгу юлларын эзләргә мәҗбүр итте. Мәсәлән, 90 нчы еллар дәвамында авыл хуҗалыгы дәүләт аны үстерү өчен гап-гади мөмкинлекләр дә тудырмаган шартларда яшәде. Минтимер Шәрип улы Шәймиев һәм авыл хуҗалыгы министры Фатыйх Сәүбән улы Сибгатуллин республиканың алга таба ничек барырга тиешлеге турында күп уйландылар. Түбән Новгородта Ельцин указы

КҮПМЕ БЕЛӘСЕҢ – ШУЛКАДӘР БУЛДЫРЫРСЫҢ

зы, миллионы гектар остались без обработки. Татарстан сделал все, чтобы в этих условиях сохранить аграрный сектор.

Минтимер Шарипович Шаймиев и Рустам Нургалиевич Минниханов как сельские ребята понимали, что в землю надо сначала хорошо вкладывать, чтобы получить хороший урожай. А эффективное земледелие – это основа для эффективного животноводства.

Сегодня в развитие сельского хозяйства России выделяется из федерального бюджета 1,3%. Представьте, если мы заболеваем гриппом, врач назначает две таблетки, которые надо пить 4 раза в день. Но если мы будете пить по полтаблетки – эффекта не будет. Потому что существует такое понятие, как порог эффективности: две таблетки дают этот эффект, а полтаблетки –

буенча совхозлар таркатылган, миллионнарча гектар җирләр эшкәртелмичә калган. Әлеге шартларда аграр секторны саклап калу өчен Татарстан барысын да эшләде.

Шәймиев һәм Рөстәм Нургали улы Миңнеханов, авыл уллары буларак, яхшы уңыш алу өчен, иң элек җиргә мулдан акча кертергә кирәклеген аңлап эш иттеләр. Ә нәтиҗәле игенчелек – нәтиҗәле терлекчелек өчен нигез.

Бүген Россия авыл хуҗалыгын үстерүгә федераль бюджеттан 1,3 % бүлеп бирелә. Күз алдыгызга китерегез: әгәр дә без грипп белән авырый калсак, табиб көнгә 4 тапкыр эчәргә тиешле ике сәдәп дару билгеләи. Тик ярты сәдәп эчсәк, нәтиҗә булмаячак. Чөнки нәтиҗәлелек бусагасы кебек төшенчә бар: ике сәдәп нәтиҗә бирәчәк,

уже нет. 1,3% федерального бюджета – это как раз полтаблетки, которые не позволяют решать кардинально важные вопросы сельского хозяйства. А ведь были времена, когда вкладывали до 16% бюджета. Тогда мы видели, как интенсивно идет мелиорация, строятся социальные объекты на селе и т.д.

Сегодня, когда говорят об успехах обеспечения продовольственной безопасности, действительно, определенные подвижки сделаны, но заслуга в этом принадлежит больше региональному правительству. В Татарстане хорошо понимают, насколько это важно. Уже в 90-е годы мы не менее 10% республиканского бюджета вкладывали в развитие сельского хозяйства. Это позволило республике давать 2,9% российской продукции. Сегодня мы даем 4,5% – в полтора раза увеличилось производство сельскохозяйственной продукции.

Продовольственная безопасность – это тогда, когда продукция выходит на медицинские нормы потребления продуктов питания. Качественная, например халяльная, продукция стоит на 30–40% дороже. Чтобы быть самостоятельными, независимыми в обеспечении продовольственной безопасности, надо постепенно, планово уходить и от завозных кормов, и от завозной техники, и от завозных семян, что собственно и делает Татарстан.

Еще один важный вопрос: какой специалист сейчас нужен аграрно-промышленному комплексу? В настоящее время активно идут преобразования технологического характера: цифровизация, роботизация и другие инновации, которые внедряются сегодня в сельское хозяйство, и т.д. Поэтому необходимо, чтобы сегодня в отрасль пришли специалисты, обладающие соответствующими знаниями и практическим опытом, что позволило бы уже на второй-третий день работы доверить им решение серьезных задач.

К сожалению, бакалавров, которые обучаются четыре года в наших аграрных вузах, нельзя назвать полноценными специалистами. Это серьезная проблема, причины которой заключаются в нескольких важных моментах. Во-первых, в аграрные вузы пришли преподавать люди не те прежние, которые имели за плечами огромный опыт работы в сельскохозяйственной отрасли, а в большинстве своем – теоретики, не имеющие за плечами жизненную и профессиональную школу. Поэтому студенты получают знания не в полном объеме и не в соответствии с сегодняшними реалиями.

ә ярты сәдәп – юк инде. Федераль бюджетның 1,3% ы – нәкъ менә ярты сәдәплек, ул авыл хуҗалыгының мөһим мәсьәләләрен хәл итәргә мөмкинлек бирми. Ә бит бюджеттан 16% ка кадәр сарыф ителгән чорлар да булды. Ул чакта без мелиорациянең интенсив үсешен, авылда социаль объектлар төзелүен күрдек.

Бүген, азык-төлек иминлеген тәэмин итү уңышлары турында сөйләгәндә, чыннан да, кайбер алга китешләр булса да, монда төбәк хөкүмәтенең өлеше зур. Татарстанда моның ни дәрәҗәдә мөһим булуын яхшы аңлыйлар. 90 нчы елларда ук республика бюджетының кимендә 10 % ын авыл хуҗалыгы үсешенә керттек. Бу республикага Россия продукциясенең 2,9% ын җитештерергә мөмкинлек бирде. Бүген без 4,5% бирәбез – авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерү бер ярым тапкырга артты.

Азык-төлек иминлеге – продукциянең азык-төлек продуктларын куллануның медицина нормаларына чыгу вакыты. Сыйфатлы, мәсәлән, хәләл продукция 30-40% ка кыйммәтрәк тора. Азык-төлек иминлеген тәэмин итүдә мөстәкыйль, бәйсез булу өчен читтән кертелгән терлек азыгыннан да, читтән кертелгән техникадан да, читтән кертелгән орлыклардан да акрынлап арынырга кирәк, Татарстан нәкъ шулай эш йөртә.

Тагын бер мөһим мәсьәлә – хәзер агросәнәгать комплексына нинди белгеч кирәк? Хәзерге вакытта актив рәвештә технологик характердагы үзгәртеп корулар – цифрлаштыру, роботлаштыру һәм башка төрле яңалыкларны, шул исәптән авыл хуҗалыгында да гамәлгә кертү бара. Шуңа күрә бүген тармакка тиешле белемнәргә һәм гамәли тәҗрибәгә ия белгечләр килү зарур, бу инде эшнең икенче-өченче көнендә үк аларга җитди мәсьәләләрне хәл итүне ышанып тапшырырга мөмкинлек бирер иде.

Кызганычка каршы, безнең аграр вузларда дүрт ел белем алучы бакалаврларны тулы кыйммәтле белгечләр дип атап булмый. Бу җитди проблема, аның сәбәпләре берничә. Беренчедән, аграр югары уку йортларына укытырга авыл хуҗалыгы тармагында зур тәҗрибә туплаган элеккеге кешеләр түгел, күбесенчә тормыш мәктәбе һәм һөнәри мәктәп узмаган теоретиклар килде. Шуңа күрә студентларның белемнәре тулы күләмдә түгел һәм бүгенге чынбарлыкка туры килми.

Элегрәк югары уку йортларының өлкән курс студентлары ай саен диярлек хуҗалыкларга

Раньше старшекурсники вузов выезжали в хозяйства практически каждый месяц. Сегодня, когда внедряются суперсовременная техника и инженерное оборудование, мы не наблюдаем этого. В результате выпускники психологически и морально не готовы к тому, чтобы прийти и работать в аграрной ферме или даже на крестьянском подворье. Это первый момент. И второй момент – не очень высокая оплата труда, не везде хорошие социальная инфраструктура и условия обустройства молодых специалистов. Весь этот комплекс факторов становится причиной того, что молодые специалисты не задерживаются в сельском хозяйстве. В результате огромные предприятия, имеющие 6, 7, 8, 9 тыс. га сельхозугодий, нередко не имеют или главного агронома, или зоотехника и ветеринара, или инженера. В основном там работают люди в солидном возрасте, и работают они, скорее, интуитивно.

В этих условиях миссия Татарского института переподготовки кадров агробизнеса очень важна – мы должны подготовить конкурентоспособных, востребованных, жизненно полезных специалистов, которые бы хорошо знали сельскохозяйственную практику – как отечественную, так и зарубежную. И понимали, что от них во многом зависит будущее отрасли.

Что такое цифровизация? Сейчас она получает бурное развитие во всех отраслях экономики, и сельское хозяйство – не исключение. Цифровизация помогает быстро и качественно осуществлять управление полем, управление фермой, управление другими хозяйственными формами на селе. Современные комбайны оснащены электроникой. Современная техника, дроны, беспилотники, роботы, чипирование – это тоже формы цифровизации. Внедрение новых технологий в сельское хозяйство является естественным процессом. В Татарстане в настоящее время немало районов, развивающих аграрные хозяйства нового поколения: в Тетюшском районе – агрофирма «Колос», в Буинском районе – «Авангард», в Алексеевском районе – «Родина» и др. Здесь идут в ногу со временем. Эти хозяйства каждый год обучают и переобучают в нашем институте своих специалистов. Вот мы недавно проводили «День поля-2020». Арский, Атнинский, другие районы, которые показывают высокие результаты по земледелию, животноводству, по экономическим вопросам, ежегодно переобучают по 60–70 человек в нашем институте. Это значит, хозяйства сами воспитывают хороших специалистов, хорошо понимая, как важно вкладывать в развитие человеческого капитала.

баралар иде. Бүген, заманча техника һәм инженерлык җиһазлары гамәлгә кертелгәндә, бу хәл күзәтелми. Нәтиҗәдә, югары уку йортларын тәмамлаучылар аграр фермада яки хәтта крестьян хуҗалыгында эшләргә килергә психологик һәм мораль яктан әзер түгелләр. Бу – беренче момент. Икенче момент – хезмәт хакы бик үк югары түгел, бөтен җирдә дә яхшы социаль инфраструктура һәм яшь белгечләрне тиешенчә урнаштыру шартлары тудырылмаган. Әлеге факторлар комплексы – яшь белгечләрнең авыл хуҗалыгында тоткарланмаулары сәбәбе. Нәтиҗәдә, 6-7-8-9 мең гектар авыл хуҗалыгы җирләре булган гаять зур предприятиеләрдә еш кына баш агроном, зоотехник, ветеринар, инженер юк. Аларда башлыча өлкән яшьтәге кешеләр эшли һәм алар интуитив хәлдә эшлиләр.

Әлеге шартларда Татарстан агробизнес кадрларын яңадан әзерләү институты бик мөһим миссия башкара, без көндәшлеккә сәләтле, кирәкле, тормыш өчен файдалы, илебезнең һәм чит илләрдәге авыл хуҗалыгын яхшы белгән белгечләр әзерләргә тиешбез. Без тармакның киләчәге аларга бәйле икәнен аңлый идек.

Нәрсә ул цифрлаштыру? Хәзер ул икътисадның барлык тармакларында да көчле үсеш алды, һәм авыл хуҗалыгы биредә искәрмә түгел. Цифрлаштыру басулар белән идарә итүне, ферма белән идарә итүне, авылда башка хуҗалык формалары белән идарә итүне тиз һәм сыйфатлы итеп башкарырга ярдәм итә. Заманча комбайннар электроника белән җиһазландырылган. Заманча техника, дроннар, пилотсыз очу аппаратлары, роботлар, чиплар урнаштыру – болар шулай ук цифрлаштыру формалары. Авыл хуҗалыгына яңа технологияләр кертү – табигый процесс. Хәзерге вакытта Татарстанда яңа буын аграр хуҗалыкны үстерүче районнар аз түгел: Тәтеш районында – «Колос» агрофирмасы, Буа районында – «Авангард», Алексеевск районында – «Родина» һәм башкалар. Биредә заман белән бергә атлыйлар. Әлеге хуҗалыклар ел саен үз белгечләрен безнең институтта укыталар һәм яңадан укытып әзерлиләр. Менә күптән түгел «Кыр көне-2020» не уздырдык. Арча, Әтнә районнардан, игенчелек, терлекчелек, икътисади мәсьәләләр буенча югары нәтиҗәләргә ирешкән башка районнардан ел саен безнең институтта 60-70 кеше белем ала. Димәк, хуҗалыклар үзләре яхшы белгечләр тәрбиялиләр, кеше капиталы үсешенә ничек мөмкинлекләр тудыру кирәклеген яхшы аңлыйлар.

ХАЗИПОВ
НАЗИП НАКИПОВИЧ
С 2003 по 2019 г. – заместитель министра сельского хозяйства и продовольствия РТ по животноводству, с сентября 2019 г. – руководитель Исполнительного комитета Тюлячинского муниципального района РТ

НӘҖИП НӘКЫЙП УЛЫ
ХАҖИПОВ
2003 елдан 2019 елга кадәр – Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрының терлекчелек буенча урынбасары. 2019 елның сентябреннән – Татарстан Республикасы Теләче муниципаль районы Башкарма комитеты җитәкчесе

ИСТОРИЮ НАДО ЗНАТЬ, ВЕДЬ ОНА ИМЕЕТ СПОСОБНОСТЬ ПОВТОРЯТЬСЯ

Животноводство является основой сельского хозяйства. В Татарстане уделялось и уделяется особое внимание развитию этой важнейшей отрасли. Долгие годы возглавлял Министерство сельского хозяйства и продовольствия РТ Ахметов Марат Готович. Мне посчастливилось 16 лет работать под руководством Марата Готовича.

Продовольственное обеспечение населения страны – одна из главных задач государства. Одним из наиболее развитых сегментов в отрасли сельского хозяйства Татарстана является животноводство. При этом по производству молока республика занимает ведущее место в Российской Федерации. Особенно успешно отрасль республики развивалась с 2006 г. с реализации национального проекта «Развитие АПК Республики Татарстан». Инвестиции и государственная поддержка позволили модернизировать технологическое оборудование, улучшить генетический потенциал, внедрить ресурсосберегающие мировые технологии в кормопроизводстве.

Большое влияние на показатели продуктивности оказала модернизация существующих, строительство современных комплексов для содержания животных, оснащение их инновационным оборудованием, а также строительство механизированных откормочных площадок, кормовых центров.

Я человек, уважающий вклад своих преемников. На втором этаже министерства располо-

Терлекчелек авыл хуҗалыгының нигезе булып тора. Татарстанда бу мөһим тармак үсешенә аерым игътибар бирелде һәм бирелә. Озак еллар буе ТР Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгын Марат Готыф улы Әхмәтов җитәкләде. Миңа аның җитәкчелегендә 16 ел эшләргә насыйп булды.

Ил халкын азык-төлек белән тәэмин итү – дәүләтнең төп бурычларыннан берсе. Татарстан авыл хуҗалыгы тармагында иң алга киткән сегментларның берсе – терлекчелек. Шул ук вакытта сөт җитештерү буенча республика Россия Федерациясендә әйдәп баручы урында тора. «Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексын үстерү» милли проектын гамәлгә ашыру нәтиҗәсендә, 2006 елдан республиканың әлеге тармагы аеруча уңышлы үсеш алды. Инвестицияләр һәм дәүләт ярдәме технологик җиһазларны модернизацияләргә, генетик потенциалны яхшыртырга, терлек азыгы җитештерүдә ресурсларны саклаучы дөньякүләм технологияләрне гамәлгә кертергә мөмкинлек бирде.

Терлекләрне асрау өчен булган комплексларны модернизацияләү, заманча яңаларын төзү, аларны инновацион җиһазлар белән тәэмин итү, механикалаштырылган симертү мәйданчыклары, азык үзәкләре төзү продуктивлык күрсәткечләренә зур йогынты ясады.

Мин – вазифамны дәвам итүчеләрнең керткән өлешен хөрмәт итүче кеше. Министрлыкның

ТАРИХНЫ БЕЛЕРГӘ КИРӘК, ЧӨНКИ УЛ КАБАТЛАНУ СӘЛӘТЕНӘ ИЯ

жена галерея видных деятелей нашей отрасли, работавших в разное время в министерстве (с 1920 г.). Это своеобразный подарок к 100-летию республики. Получаю положительные отзывы и от коллег, и от гостей. Многие узнают на фотографиях своих родных и близких. Со слезами на глазах говорят мне: «Спасибо за память. Это нужное и важное дело».

Мы подготовили второй подарок к 100-летию Татарстана – это возрождение татарской породы лошадей. История сохранила до нашего времени немало свидетельств об этой породе. Татарский народ всегда был на конях. Считается, что эти лошади появились на территории современного Татарстана более двух тысяч лет назад. Татарские лошади показали себя как бесстрашные и выносливые участники войн. Когда татарам пришлось воевать с китайцами, воины Поднебесной были поражены, насколько сильными и выносливыми оказались кони противника. Наши предки дошли на них во время войны 1812 г. до Парижа. У татарской лошади – замечательные физические данные, она даже зимой могла сама себе находить под снегом корм, преодолевать за день 100–120 км.

К сожалению, с развитием механизации сельского хозяйства, в начале 1960-х годов, порода почти исчезла с территории Татарстана. Нам предстояло найти ее и сделать все для ее возрождения.

икенче катында төрле вакытта министрлыкта (1920 елдан) эшләгән күренекле эшлеклеләр галереясы урнашкан. Бу республиканың 100 еллыгына үзенчәлекле бүләк. Коллегаларымнан да, кунаклардан да уңай бәяләр алам. Күпләр фотосурәтләрдә үзләренең туганнарын һәм якыннарын таныйлар. Яшьле күзләре белән миңа: «Истәлек өчен рәхмәт. Бу – кирәкле һәм мөһим эш», – диләр.

Без ТАССРның 100 еллыгына икенче бүләк тә әзерләдек, ул да булса – татар атлары токымын торгызу. Тарих әлеге токым турында безнең вакытка кадәр байтак мәгълүматлар саклаган. Татар халкы һәрвакыт аттан аерылгысыз иде. Әлеге атлар хәзерге Татарстан территориясендә ике мең ел элек барлыкка килгән дип санала. Татар атлары сугышларда кыю һәм чыдам буларак танылдылар. Татарларга кытайлар белән сугышырга туры килгәндә, кытай сугышчылары җиңелде. Аларның дошманының атлары гаять көчле һәм чыдам булып чыкты. Аларга атланган бабаларыбыз 1812 елгы сугыш вакытында Парижга кадәр барып җиткәннәр. Татар атының физик күрсәткечләре гаҗәеп – ул хәтта кышын да үзе өчен кар астыннан азык таба, көн дәвамында 100-120 км ара уза ала иде.

Кызганычка каршы, 1960 еллар башында авыл хуҗалыгын механикалаштыру барышында токым Татарстан территориясендә юкка чыгу чигендә калды. Безгә аны табарга һәм аны

Работу мы начали в 2005 г. еще во время первого Президента РТ Минтимера Шариповича и продолжили при Рустаме Нургалиевиче. Работали в тесной связи с Ветеринарной академией, племенным и ветеринарном управлением. Изучали старые книги, в которых сохранились описания породы. По всей России искали этих лошадей: и на Алтае, и в Сибири. Выпустили совместно с учеными книгу «Татар атлары» об этой замечательной породе.

В конце 2018 г. татарская лошадь получила официальное признание и занесена в Федеральный государственный реестр как отдельная порода. У нее есть паспорт, и теперь она уже не исчезнет никогда. Как отмечается на сайте Минсельхоза России, «нахождение породы в Госреестре дает право размножать, ввозить, сертифицировать и реализовывать племенной материал пород на территории Российской Федерации». Надо отметить, вклад в эту работу Фарита Набиуллина из Лениногорского района, Фаниса Бакирова из Алькеевского района и Сагита Гиниятуллина из Тюлячинского района. Под эгидой Минсельхозпрода республики они буквально по крупицам формировали генофонд лошадей этой древней породы и доказали, что она существует. На мой взгляд, это очень большой подарок к юбилею республики.

В бытность заместителем министра мне пришлось много ездить не только по России, но и в другие страны. Я по-настоящему горд за Татарстан. Мы очень выделяемся своим отношением к земле, к деревне, отношением к семейным ценностям, гостеприимством, дружелюбием.

Сам я родом из Сабинского района, в который до 1991 г. входил Тюлячинский район. В 2019 г. я стал руководителем Исполнительного комитета этого района. Получается, что я вернулся в свой родной район.

Тюлячинский район отличается трудолюбивым народом, уникальной природой, чистой экологией. В нем проживают около 14 тыс. человек. Люди знают друг друга в лицо. Хорошая инфраструктура. Земля вся в обработке. Исходя из финансовых возможностей, взяли курс на внедрение новых технологий. Один кормовой центр построили, строим второй, третий. Наша задача – ввести в эксплуатацию глубокомеханизированные комплексы. Выполнить это под силу только крепкой команде. А команда у нас здесь сильная. Она способна выполнить поставленные задачи качественно и в установленные сроки.

торгызу өчен барысын да эшләргә туры килде.

Без эшне 2005 елда, беренче Президент Минтимер Шәрип улы эшләгән вакытта ук башладык һәм Рөстәм Нургали улы белән дәвам иттек. Ветеринария академиясе, нәсел һәм ветеринария идарәсе белән тыгыз элемтәдә эшләдек. Токым тасвирламалары сакланган иске китаплар өйрәнелде. Бөтен Россия буйлап – Алтайда да, Себердә дә шул атларны эзләдек. Галимнәр белән бергә әлеге искиткеч токым турында «Татар атлары» китабын бастырып чыгардык.

2018 ел ахырында татар аты рәсми рәвештә танылып, Федераль дәүләт реестрына аерым токым буларак кертелде. Аның паспорты бар, һәм хәзер ул беркайчан да юкка чыкмаячак. Россия Федерациясе Авыл хуҗалыгы министрлыгы сайтында билгеләп үтелгәнчә, «токымның дәүләт реестрында булуы Россия Федерациясе территориясендә нәселле токым материалларын үрчетү, кертү, сертификацияләү һәм сату хокукы бирә». Бу эштә Лениногорск районыннан Фәрит Нәбиуллинның, Әлки районыннан Фәнис Бакировның һәм Теләче районыннан Сәгыйть Гыйниятуллинның өлеше зур икәнлеген билгеләп үтәргә кирәк. Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы химаясе белән алар бу борынгы токым атларының генофондын бөртекләп формалаштырдылар һәм аның барлыгын исбатладылар. Минемчә, бу – республика юбилеена бик зур бүләк.

Министр урынбасары буларак, миңа Россия буенча гына түгел, башка илләргә дә күп йөрергә туры килде. Мин чын-чынлап Татарстан белән горурланам. Без җиргә, авылга, гаилә кыйммәтләренә карата мөнәсәбәтебез, кунакчыллыгыбыз, дустанә мөнәсәбәтебез белән аерылып торабыз.

Чыгышым белән үзем 1991 елга кадәр Теләче районы кергән Саба районыннан. 2019 елда мин әлеге районның Башкарма комитеты җитәкчесе итеп тәгаенләндем. Димәк, мин туган районыма әйләнеп кайттым.

Теләче районы хезмәт сөючән халкы, уникаль табигате, чиста экологиясе белән аерылып тора. Анда 14 меңгә якын кеше яши. Кешеләр бер-берсен күреп беләләр. Яхшы инфраструктура. Җир тулысынча эшкәртелә. Финанс мөмкинлекләреннән чыгып, яңа технологияләр кертүгә курс алдык. Бер азык үзәге төзедек, икенчесен, өченчесен төзибез. Безнең бурыч – тирән механикалаштырылган комплексларны файдалануга тапшыру. Моны ныклы командa гына башкара ала. Ә безнең командабыз көчле. Ул куелган бурычларны сыйфатлы һәм билгеләнгән срокларда башкарырга сәләтле.

KSU-1

ООО «Орсис - Агро»
Татарстан
Professional
СЕЛЬМАШ

NOVA 340

ТАГИРОВ МАРСЕЛЬ ШАРИПЗЯНОВИЧ
Академик АН РТ, докотр сельскохозяйственных наук, директор ТатНИИСХ ФИЦ КазНЦ РАН, заслуженный работник сельского хозяйства РТ

МАРСЕЛЬ ШӘРИПҖАН УЛЫ ТАҺИРОВ
Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе академигы, авыл хуҗалыгы фәннәре докторы, Россия Фәннәр академиясе Казан фәнни үзәгенең федераль тикшеренү үзәге Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты директоры. Татарстан Республикасының атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре

ТАТАРСТАНСКАЯ АГРАРНАЯ НАУКА ВОСТРЕБОВАНА, ИМЕЕТ ВЫСОКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

В настоящее время в России работают 42 селекцентра, среди них достойное место занимает Татарский научно-исследовательский институт сельского хозяйства. В год 100-летия Татарстана подарок нашего института республике – это 8 новых сортов яровой пшеницы татарстанской селекции, в том числе новый сорт пшеницы «100 лет ТАССР», который специально выведен к юбилейной дате. Эта пшеница в настоящее время проходит государственное сортоиспытание. Сорт отличается повышенной продуктивностью, высокими хлебопекарными характеристиками, полевой устойчивостью к болезням.

Еще один момент, который мне хотелось бы отметить: наш институт, как и весь аграрно-промышленный комплекс республики, в этом году отмечает свое столетие. Отсчет ведем с первого областного съезда по опытному делу, который проходил в Казани 20–25 декабря 1920 г. и вынес окончательное решение об организации Казанской опытной станции, а также установил границы семи районов, которые должны были обслуживаться этой аграрной организацией. На протяжении всего этого исторического пути ученые и специалисты нашего института сверяли свою научную деятельность с нуждами и проблемами сельского хозяйства Татарстана.

В настоящее время ТатНИИСХ входит в мощную структуру Казанского научного центра РАН, что позволяет нам более эффективно работать по междисциплинарным исследова-

Хәзерге вакытта Россиядә 42 селекция үзәге эшли, алар арасында Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты лаеклы урын били. ТАССРның 100 еллыгы елында безнең институтның республикабызга бүләге – язгы бодайның Татарстан селекциясендә чыгарылган 8 яңа сорты, шул исәптән бодайның юбилей датасына махсус чыгарылган яңа «ТАССР га 100 ел» сорты. Бу бодай хәзерге вакытта дәүләт сорт сынавы уза. Сорт югары продуктивлыгы, югары икмәк пешерү характеристикасы, авыруларга каршы ныклыгы белән аерылып тора.

Тагын бер момент – институтыбыз, республиканың барлык аграр-сәнәгать комплексы кебек үк, быел үзенең йөз еллыгын билгеләп үтә. Хисапны тәҗрибә эше буенча 1920 елның 20–25 декабрендә Казанда уздырылган беренче өлкә съездыннан алып барабыз; съезд Казан тәҗрибә станциясен оештыру турында карар чыгарды, шул аграр оешма тарафыннан хезмәт күрсәтелергә тиешле җиде районның чикләрен билгеләде. Әлеге тарихи юл дәвамында безнең институт галимнәре һәм белгечләре үзләренең фәнни эшчәнлекләрен Татарстан авыл хуҗалыгы ихтыяҗлары һәм проблемалары белән бәйләделәр.

Хәзерге вакытта Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты Россия Фәннәр академиясе Казан фәнни үзәге структурасына керә, бу безгә аграр-сәнәгать комплексының нәтиҗәлелеген күтәрү буенча дисциплинара тикшеренүләрдә нәтиҗәлерәк эшләргә

ниям по повышению эффективности аграрно-промышленного комплекса. Работа в основном строится по двум основным блокам – это фундаментальные исследования в рамках нового государственного задания Министерства науки и высшего образования РФ и прикладные исследования во взаимодействии с Министерством сельского хозяйства и продовольствия РТ. Исследования ведутся по растениеводству, защите и биотехнологии растений, зоотехнии по 3 направлениям Программы фундаментальных исследований государственных академий наук на 2013–2020 гг.

Самым крупным направлением исследований ТатНИИСХ с масштабным внедрением в производство является селекция и семеноводство: селекция по 15 культурам (озимая рожь, озимая пшеница, озимая тритикале, яровая пшеница, ячмень, яровой рапс, горох, соя, гречиха, просо, картофель, кукуруза, яблоня, вишня, слива), семеноводство по 17 культурам. Разработана серия ценных сортов озимой и яровой пшеницы с высоким качеством клейковины. Для нас важно, что они получили широкое распространение. В настоящее время в Госреестр включено 88 сортов и гибридов, которые работают в производстве 32 регионов России – «от Москвы до Владивостока». А новые сорта озимой ржи дают высокую урожайность и в условиях рискованного земледелия. Наши сорта различных культур занимают

ТАТАРСТАН АГРАР ФӘНЕНӘ ИХТЫЯҖ ЗУР, АНЫҢ ЮГАРЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ БАР

мөмкинлек бирә. Эш нигездә ике төп блок буенча корыла, ягъни Россия Федерациясе Фән һәм югары белем министрлыгының яңа дәүләт йөкләмәсе кысаларында фундаменталь тикшеренүләр һәм Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы белән берлектә гамәли тикшеренүләр. Тикшеренүләр үсемлекчелек, үсемлекләрне саклау һәм биотехнология, зоотехния юнәлешләрендә 2013-2020 еллар өчен дәүләт академияләренең фундаменталь тикшеренүләре программасы буенча алып барыла.

Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты тикшеренүләренең иң зур юнәлеше – селекция һәм орлыкчылык: селекция – 15 культура (көзге арыш, көзге бодай, көзге тритикале, язгы бодай, арпа, язгы рапс, борчак, соя, карабодай, тары, бәрәңге, кукуруз, алма, чия, слива), орлыкчылык эше 17 культура буенча башкарыла. Көзге һәм язгы бодайның югары сыйфатлы клейковиналы кыйммәтле сортлары сериясе эшләнде. Безнең өчен аларның киң таралуы мөһим. Хәзерге вакытта дәүләт реестрына 88 сорт һәм гибрид кертелгән, алар Россиянең 32 төбәгендә – «Мәскәүдән алып Владивостокка кадәр» җитештерүдә кулланыла. Ә көзге арышның яңа сортлары хәвефле игенчелек шартларында да югары уңыш бирә. Безнең төрле культураларның сортлары бөтен Россия буенча 1,7 млн. га чәчүлек мәйданнарын били. Бу бик яхшы күрсәткеч.

1,7 млн га посевных площадей по всей России. Это очень хороший показатель.

Всего учеными и специалистами ТатНИИСХ создано более 160 сортов и гибридов различных сельскохозяйственных культур. Новизна исследований института защищена 194 патентами Российской Федерации на селекционные достижения и изобретения (45 из них являются действующими).

Деятельность института и сегодня неразрывно связана с сельским хозяйством Татарстана. В последние десять лет созданные ТатНИИСХ сорта различных культур занимают в республике более половины посевных площадей. В первую десятку лидеров по посевным площадям в России из наших сортов входят озимая пшеница Казанская 560, озимая рожь Радонь и Тантана, ячмень Раушан. В 2018 г. впервые в истории республики площади сортов яровой пшеницы местной селекции достигли 58%. Среди новых сортов наиболее популярен сорт Йолдыз, он обеспечивает прибавку урожая с каждого гектара от 3 до 5 центнеров. За годы использования в производстве его площади расширились до 60 тыс. га.

Также учеными ТатНИИСХ ведутся исследования по созданию сортов яровой пшеницы с повышенным содержанием биологически активных компонентов. Выведены сорта Экада 113 и Хазине с повышенным содержанием каротинои-

Татарстан авыл хуҗалыгы фәнни-тикшеренү институты галимнәре һәм белгечләре тарафыннан төрле авыл хуҗалыгы культураларының барлыгы 160 тан артык сортлары һәм гибридлары булдырылды. Институтның тикшеренүләренең яңалыгы Россия Федерациясенең селекция казанышлары һәм уйлап табулар өчен 194 патенты белән яклаган (шуларның 45е гамәлдә).

Институтның эшчәнлеге бүгендә Татарстанның авыл хуҗалыгы белән тыгыз бәйләнгән. Соңгы ун елда төрле культураларның аның тарафыннан чыгарылган сортлары республикада чәчү мәйданнарының яртысыннан артыгын били. Россиядә чәчү мәйданнары буенча беренче унлыкка безнең сортлардан көзге бодай Казанская-560, көзге арыш Радонь һәм Тантана, арпа Раушан керә. 2018 елда республика тарихында беренче тапкыр җирле селекциядәге сабан бодае сортларының мәйданнары 58% ка җитте. Яңа сортлар арасында Йолдыз сорты аеруча популяр, аның һәр гектарында 3 центнердан 5 центнерга кадәр уңыш өстәлә. Җитештерүдә куллану елларында аның мәйданы 60 мең гектарга кадәр артты.

Шулай ук Татарстан авыл хуҗалыгы фәннитикшеренү институты галимнәре тарафыннан язгы бодайның биологик актив компонентлар югары булган сортларын булдыру буенча тикшеренүләр алып барыла. Каротиноидлар катнашы югары булган Экада 113 һәм Хәзинә

дов, сорт Надира с фиолетовой окраской зерна, с высокой антиоксидантной активностью и повышенным содержанием антоцианов в зерне. Эти сорта хороши для детского и диетического питания, для профилактики онкозаболеваний.

В настоящее время одна из проблем, над которой мы работаем, – это проблема дефицита белка в животноводстве. Предлагаем решить ее за счет внедрения новых сортов зернофуражных культур.

Конечно, для нас очень важно, чтобы наши научные разработки были востребованы на рынке. Ежегодно на базе института проводятся крупные мероприятия: «День поля» с участием Президента республики; конкурс молодых ученых памяти Р.Г. Гареева в виде Всероссийской конференции; Международный инновационный совет по картофелю. Издаются журнал «Нива Татарстана» и большое количество методической, рекомендательной, и популярной литературы для аграриев. Все это позволяет поддерживать конкурентоспособность наших разработок на отечественных и зарубежных рынках.

Без преувеличения можно сказать, что татарстанская аграрная наука востребована, имела и имеет высокие перспективы динамичного развития и еще долгие годы будет плодотворно работать на благо процветания сельскохозяйственного производства нашей страны.

сортлары, югары антиоксидант активлыгы һәм бөртекләрдә антоцианнар тупланышы югары булган, шәмәхә төстәге Надир сорты чыгарылды. Бу сортлар балалар туклануы һәм диетик туклану өчен дә, онкология авыруларын профилактикалауда да уңышлы кулланылырга мөмкин.

Хәзерге вакытта без хәл итү өстендә эшли торган проблемаларның берсе – терлекчелектә аксым кытлыгы проблемасы. Аны бөртекле фураж культураларының яңа сортларын кертү хисабына чишәргә тәкъдим итәбез.

Әлбәттә, безнең өчен фәнни эшләнмәләребезгә базарда ихтыяҗ булу бик мөһим. Ел саен институт җирлегендә зур чаралар үткәрелә: республика Президенты катнашында Татарстан Республикасының Кыр көне; Бөтенроссия конференциясе рәвешендә Р.Г. Гәрәев истәлегенә яшь галимнәр конкурсы; Бәрәңге буенча халыкара инновацион совет. «Нива Татарстана» журналы, авыл хуҗалыгы хезмәтчәннәре өчен күп санда методик, тәкъдим итүле һәм популяр әдәбият нәшер ителә. Болар барысы да безнең эшләнмәләрнең илебез һәм чит ил базарларында көндәшлеккә сәләтен нығытуга булышлык итәргә мөмкинлек бирә.

Һич тә арттырусыз әйткәндә, Татарстан аграр фәненә ихтыяҗ зур, аның динамик үсешенең югары перспективалары бар һәм ул озак еллар дәвамында илебезнең авыл хуҗалыгы җитештерүенең чәчәк атуы өчен нәтиҗәле эшләячәк.

**ФАЙЗРАХМАНОВ
ДЖАУДАТ ИБРАГИМОВИЧ**
Советник при ректорате Казанского государственного аграрного университета, профессор, доктор экономических наук. Заслуженный деятель науки РФ и РТ. Почетный работник ВПО РФ. Член-корреспондент Академии наук РТ, Член-корреспондент Российской академии аграрного образования.

**ҖӘҮДӘТ ИБРАҺИМ УЛЫ
ФӘЙЗРАХМАНОВ**
Казан дәүләт аграр университеты ректораты каршындагы киңәшче, профессор, икътисад фәннәре докторы. РФнең һәм ТРның атказанган фән эшлеклесе. РФнең югары һөнәри белем бирү мактаулы хезмәткәре. ТР Фәннәр академиясе академигы, Россия аграр мәгариф академиясе мөхбир әгъзасы.

МОЯ РАБОТА В АГРАРНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ – ЭТО ПУТЬ ПОЧТИ ДЛИНОЮ В ЖИЗНЬ

В послевоенные десятилетия почти вся территория Татарстана была втянута в процесс индустриализации. Это ставило серьезные проблемы для развития аграрной отрасли республики. К окончанию войны сельское хозяйство республики, как и Советского Союза в целом, находилось в упадке и нуждалось в государственной поддержке.

Важной особенностью экономической политики Татарстана в период становления рыночной экономики явилась государственная поддержка сельского хозяйства. В итоге в сельском хозяйстве республики удалось избежать разрушительных тенденций, отчетливо проявившихся в 1990-е годы в аграрном производстве России. Линию на поддержку аграрного сектора Республики продолжил избранный 25 марта 2010 г. Президент РТ Рустам Нургалиевич Минниханов, выпускник кафедры механизации Казанского сельскохозяйственного института.

Возможно, это не очень скромно заявлять, но подготовив таких выпускников, которые оказали ключевое и глобальное влияние на развитие не только сельского хозяйства, но и всей республики в целом, казанский сельскохозяй-

Сугыштан соңгы унъеллыкта Татарстанның бөтен территориясе диярлек индустрияләштерү процессына җәлеп ителә. Бу республиканың аграр тармагын үстерүдә җитди проблемалар тууга китерә. Сугыш тәмамланганда республиканың авыл хуҗалыгы, бөтен Советлар Союзындагы кебек үк, таркалу хәлендә һәм дәүләт ярдәменә мохтаҗ була.

Базар икътисады оешкан чорда Татарстанның икътисади сәясәтенең мөһим үзенчәлеге авыл хуҗалыгына дәүләт ярдәменнән гыйбарәт иде. Нәтиҗәдә, республика авыл хуҗалыгында 1990 елларда Россия аграр җитештерүендә ачык чагылыш тапкан җимерүле тенденцияләрне булдырмый калуга ирешелде. Республика аграр секторына булышлык итү линиясен механикалаштыру белгечлеге буенча Казан авыл хуҗалыгы институтын тәмамлаган, 2010 елның 25 мартында Татарстан Республикасы Президенты итеп сайланган Рөстәм Нургали улы Миңнеханов дәвам итә.

Ихтимал, болай әйтү бик үк тыйнак та булмас, әмма авыл хуҗалыгы үсешенә генә түгел, бөтен республика үсешенә төп һәм глобаль йогынты ясаган укучылар әзерләп чыгарган университет үзен әлеге вакыйгаларга катнашы

АГРАР УНИВЕРСИТЕТТА ЭШЛӘГӘН ЕЛЛАРЫМ - ҮЗЕ БЕР ГОМЕР

ственный институт, ныне – университет считает себя причастным к этим событиям.

Моя работа в университете – это путь почти длиною в жизнь. Яркая, насыщенная событиями история от ассистента до профессора, доктора экономических наук, ректора. Самым знаменательным стало преобразование Казанского государственного сельскохозяйственного института в Казанскую государственную аграрную академию, а затем и достижение нового качественного роста – до уровня Казанского государственного аграрного университета. Только за последние 5 лет в Казанском ГАУ число специальностей и направлений подготовки выросло в три раза, насчитывается более 20 программ направлений подготовки всех уровней профессионального образования по широкому спектру специальностей сельского и лесного хозяйств.

Благодаря новаторским и инновационным подходам в решении острейших проблем аграрного образования Казанский ГАУ был определен как головной вуз научно-образовательного кластера агропромышленного комплекса РТ, включающего в себя 9 учреждений среднего и

бар дип саный.

Минем университетта эшләгән елларым – үзе бер гомергә тиң диярлек юл. Ассистенттан алып профессорга, икътисад фәннәре докторына һәм ректорга кадәрге якты, вакыйгаларга бай тарихи юл. Казан дәүләт авыл хуҗалыгы институтын Казан дәүләт аграр академиясенә әверелдерү, аннары Казан дәүләт аграр университеты дәрәҗәсенә күтәреп, яңа сыйфат үсешенә ирешү иң мөһим казаныш булды. Соңгы 5 елда гына да Казан дәүләт аграр университетында белгечлекләр һәм әзерлек юнәлешләре саны өч тапкыр артты, авыл һәм урман хуҗалыгы белгечлекләренең киң спектры буенча һөнәри белем бирүнең барлык дәрәҗәләрен әзерләү юнәлешендә 20 дән артык программа гамәлгә куелды.

Аграр белем бирүдә килеп туган проблемаларны хәл итүдә новаторлык һәм инновацион алымнар ярдәмендә Казан дәүләт аграр университеты Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексы фәнни-мәгариф кластерының төп югары уку йорты буларак билгеләнде, ул 9 урта һәм башлангыч һөнәри белем бирү учреждениесен, республика авыл хуҗалыгының әйдәп баручы эш бирүчеләрен

начального профессионального образования, ведущих работодателей сельского хозяйства республики. Это способствовало увеличению доли студентов на сельскохозяйственные направления подготовки, поступивших в университет.

Постоянно следим за передовым опытом и стремимся внедрить его. В результате, в университете получило активное развитие дополнительное профессиональное образование (26 программ), в том числе международная программа МВА «Агробизнес» (первая в России), реализуемая совместно с ведущим европейским Университетом Вагенинген (Нидерланды) и Европейской ассоциацией «AGRIMBA». В ее рамках успешно прошли обучение уже более 100 руководителей сельхозпредприятий, управления и агробизнеса РТ.

В последние годы ученые нашего университета внесли значительный вклад в аграрную науку и инновационное развития АПК, что привело к значительному приросту сельскохозяйственного производства и ускоренному развитию АПК Республики Татарстан. Это ресурсо- и энергосберегающие технологии производства экологически безопасной продукции, генетической селекции сельскохозяйственных растений и животных и их комплексной защиты, повышения урожайности и развития точечного земледелия, новые технологии по восстановлению плодородия почв, загрязненных в результате техногенного воздействия земель.

С 2015 г. по нашей инициативе начала свою деятельность не имеющая аналогов в России и отвечающая новейшим запросам социально-экономического развития Высшая агрономическая школа Казанского ГАУ. Проводятся еженедельные вебинары в режиме on-line, посвященные актуальным проблемам растениеводства, земледелия, защиты растений и др. Участниками консультационных вебинаров являются агрономы всей Республики Татарстан, соседних регионов, специалисты сельхозуправлений и других агрономических служб, которые в прямом эфире могут задавать свои вопросы и получить на них квалифицированные ответы от известных ученых и практиков.

Последние пять лет Казанский ГАУ находится в числе лидеров по количеству заявок на участие в конкурсе «50 лучших инновационных идей для Республики Татарстан». Университет

үз эченә ала. Бу университетка кабул ителеп, авыл хуҗалыгы юнәлешләре буенча белгечлек алучы студентлар өлешенең артуына китерә.

Алдынгы тәҗрибәне даими күзәтәбез һәм аны кулланырга омтылабыз. Нәтиҗәдә, университетта өстәмә һөнәри белем бирү (26 программа) актив үсеш алды, шул исәптән «Агробизнес» МВА халыкара программасы (Россиядә беренче), ул Европадагы әйдәп баручы Вагенинген (Нидерланд) университеты һәм «AGRIMBA» Европа Ассоциациясе белән берлектә гамәлгә ашырыла. Аның кысаларында Татарстан Республикасының 100 дән артык авыл хуҗалыгы предприятиесе, идарәсе һәм агробизнес җитәкчеләре укуөйрәнүне уңышлы узды.

Соңгы елларда безнең университет галимнәре аграр фәнгә һәм агросәнәгать комплексын инновацион үстерүгә зур өлеш керттеләр, бу авыл хуҗалыгы җитештерүенең шактый артуына һәм Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексының тизләтелгән үсешенә китерде. Бу – экологик яктан зарарсыз продукция җитештерү, авыл хуҗалыгы үсемлекләре һәм хайваннарының генетик селекциясе һәм аларны комплекслы яклау, уңышны арттыру һәм игенчелек тармагын үстерү буенча ресурс һәм энергия саклаучы җитештерү технологияләре, җиргә техноген йогынты нәтиҗәсендә пычранган туфракның уңдырышлылыгын торгызу буенча яңа технологияләр.

2015 елдан безнең башлангыч белән Казан дәүләт аграр университетының Россиядә тиңдәше булмаган һәм социаль-икътисади үсешнең яңа таләпләренә җавап бирүче Югары агрономия мәктәбе үз эшчәнлеген башлап җибәрде. Атна саен on-line режимында үсемлекчелек, игенчелек, үсемлекләрне саклау һ. б. актуаль проблемаларга багышланган вебинарлар уздырыла. Консультация вебинарларында Татарстан Республикасы, күрше төбәкләр агрономнары, авыл хуҗалыгы идарәләре һәм башка агрономия хезмәтләре белгечләре катнаша, алар турыдан-туры эфирда үз сорауларын бирә һәм танылган галимнәрдән һәм гамәли белгечләрдән квалификацияле җаваплар ала алалар.

Соңгы биш елда Казан дәүләт аграр университеты «Татарстан Республикасы өчен 50 иң яхшы инновацион идея» конкурсында катнашу өчен гаризалар саны буенча лидерлардан исәпләнә. Университет Фәнни-техник өлкәдә предприятиеләрнең кече формаларын үстерүгә ярдәм фонды белән актив хезмәттәшлек итә. Җиде кече инновацион предприятие булдырылды: «Инвитро-Поволжье» ҖЧҖ, «Наука» ҖЧҖ,

верситет активно сотрудничает с Фондом содействия развитию малых форм предприятий в научно-технической сфере. Создано 7 малых инновационных предприятий: ООО «Инвитро-Поволжье», ООО «Наука», ООО «Квант», ООО «Техника-XXI», ООО «Биокарбон», ООО «Вектор», ООО «НПФ «Биотехнология-форте».

Сегодня перед нами стоит очень важная задача: опережающее развитие кадрового потенциала сельского хозяйства как основного носителя инновационных знаний и навыков и как основное условие внедрения современных методов и технологий в производство и управление предприятиями агропромышленного комплекса.

В начале 2000-х годов мной были разработаны концепция и методология совершенствования реформ в аграрном секторе РТ и предложена развернутая программа стабилизации и развития экономики АПК в условиях рыночной экономики. Инновации применительно к АПК – это новые технологии, новая техника, новые сорта растений, новые породы животных, новые удобрения и средства защиты растений и животных, новые методы профилактики и лечения животных, новые формы организации, финансирования и кредитования производства, новые подходы к подготовке, переподготовке и повышению квалификации кадров и т.д.

За несколько последних лет была создана мощная научная школа в области реформирования и устойчивого развития АПК, инновационного менеджмента, организации и управления аграрным производством.

Благодаря комплексному подходу и поддержке руководства РТ в 2019 г. АПК республики заняла 4-е место по Российской Федерации и 1-е место в ПФО по доле валовой продукции сельского хозяйства.

Сегодня мы можем фиксировать успехи сельского хозяйства республики в области растениеводства и животноводства; технической, технологической, кадровой обеспеченности, механизации; цифровизации АПК; государственных программах и мер поддержки АПК; в аграрном образовании и науке. А если сформулировать кратко, то слагаемые конкурентоспособности сельского хозяйство – это модернизация и техническое переоснащение АПК, внедрение современных технологий, опережающее развитие кадрового потенциала.

«Квант» ҖЧҖ, «Техника-XXI» ҖЧҖ, «Биокарбон» ҖЧҖ, «Вектор» ҖЧҖ, «Биогентехнология-форте» фәнни җитештерү фирмасы» ҖЧҖ.

Бүген безнең алда гаять мөһим бурыч тора – инновацион белем һәм күнекмәләрне төп йөртүчеләр һәм агросәнәгать комплексы предприятиеләре белән идарә итүдә һәм җитештерүдә заманча методларны һәм технологияләрне үзләштерүнең төп шарты буларак, авыл хуҗалыгының кадрлар потенциалын алга таба өстенлекле үстерү.

2000 нче еллар башында минем тарафтан Татарстан Республикасы аграр секторында реформаларны камилләштерү концепциясе һәм методологиясе эшләнде һәм базар икътисады шартларында агросәнәгать икътисадын тотрыклыландыру һәм үстерү программасы тәкъдим ителде. Агросәнәгать комплексына карата инновацияләр – яңа технологияләр, яңа техника, үсемлекләрнең яңа сортлары, яңа токымлы терлекләр, яңа ашламалар һәм үсемлекләрне, терлекләрне саклау чаралары, терлекләрне профилактикалау һәм дәвалау буенча яңа ысуллар, оештыруның, финанслауның һәм җитештерүне кредитлауның яңа формалары, кадрлар әзерләүнең, яңадан әзерләүнең һәм квалификацияләрне күтәрүнең яңа алымнары һәм башкалар ул.

Соңгы берничә ел эчендә агросәнәгать комплексын реформалау һәм тотрыклы үстерү, инновацион менеджмент, аграр җитештерүне оештыру һәм идарә итү өлкәсендә куәтле фәнни мәктәп булдырылды.

Комплекслы якын килү һәм Татарстан Республикасы җитәкчелеге ярдәме белән 2019 елда республиканың агросәнәгать комплексы Россия Федерациясе буенча 4 нче урынны һәм Идел буе федераль округында авыл хуҗалыгы продукциясенең тулаем өлеше буенча 1 нче урынны биләде.

Бүген без республика авыл хуҗалыгының үсемлекчелек һәм терлекчелек; техник, технологик, кадрлар белән тәэмин итү, механикалаштыру; агросәнәгать комплексын цифрлаштыру; агросәнәгать комплексына ярдәм итү буенча дәүләт программалары һәм чаралары; аграр мәгариф һәм фән өлкәсендәге уңышларын терки алабыз. Кыскача гына әйтсәк, авыл хуҗалыгының көндәшлеккә сәләтлелегенең нигезе – агросәнәгать комплексын модернизацияләү һәм техник яктан яңадан җиһазландыру, заманча технологияләр кертү, кадрлар потенциалын өстенлекле үстерү ул.

**ВАЛИЕВ
АЙРАТ РАСИМОВИЧ**

Ректор ФГБОУ ВО «Казанский государственный аграрный университет», почетный работник агропромышленного комплекса России, профессор, доктор технических наук

**АЙРАТ РӘСИМ УЛЫ
ВӘЛИЕВ**

Казан дәүләт аграр университеты ректоры, Россия агросәнәгать комплексының мактаулы хезмәткәре. Профессор, техник фәннәр докторы

НАША ЗАДАЧА – И ТРАДИЦИИ СОХРАНИТЬ, И РАЗВИВАТЬСЯ

История развития Казанского государственного аграрного университета имеет глубокие корни, тесно связана как с историей Республики Татарстан, так и с развитием сельского хозяйства. Решение Главпрофобра РСФСР о его создании было принято 22 мая 1922 г.

На протяжении почти 100 лет наш вуз старается на высоком уровне отвечать запросам кадрового и научного обеспечения сельского хозяйства республики. За большой вклад в подготовку высококвалифицированных специалистов сельского хозяйства вуз награжден орденом «Знак Почета», Почетной грамотой Министерства сельского хозяйства РФ, вручено памятное знамя Совета Министров ТАССР и Президиума Верховного Совета Татарской АССР. В 1995 г. Казанскому сельскохозяйственному институту как крупному учебно-научному центру в области сельского хозяйства был присвоен статус академии, в 2006 г. – статус университета. Мы по праву гордимся своими традициями и замечательными выпускниками, среди которых первый Президент РТ, ныне Государственный советник РТ М.Ш. Шаймиев и действующий Президент РТ Р.Н. Минниханов, руководители крупных сельхозпредприятий и агробизнеса России.

В настоящее время Казанский государственный аграрный университет представляет собой крупный учебно-научный центр, в составе которого – Институт экономики, Институт меха-

Казан дәүләт аграр университетының тарихының тамырлары тирәнгә барып тоташа, ул Татарстан Республикасы тарихы белән дә, авыл хуҗалыгы белән дә тыгыз бәйләнгән. РСФСР Баш Профобрының аны оештыру турындагы карары 1922 елның 22 маенда кабул ителә.

100 елга якын дәвердә безнең уку йортыбыз югары дәрәҗәдә республиканың авыл хуҗалыгын кадрлар һәм фәнни яктан тәэмин итү таләпләренә җавап бирергә тырыша. Югары квалификацияле авыл хуҗалыгы белгечләрен әзерләүгә керткән зур өлеше өчен ул «Почет билгесе» ордены, Россия Федерациясе Авыл хуҗалыгы министрлыгының Мактау грамотасы белән бүләкләнде, аңа ТАССР Министрлар Советының һәм Югары Советы Президиумының истәлек байрагы тапшырылды. 1995 елда Казан авыл хуҗалыгы институтына, авыл хуҗалыгы өлкәсендә эре укытуфәнни үзәге буларак, академия статусы, 2006 елда университет статусы бирелә. Без лаеклы рәвештә үзебезнең традицияләребез, бездә укып чыккан күренекле шәхесләр белән горурланабыз, алар арасында Татарстанның беренче Президенты, хәзер ТР Дәүләт Киңәшчесе М. Ш.Шәймиев, ТР Президенты

Р. Н. Миңнеханов, Россиянең эре авыл хуҗалыгы предприятиеләре һәм агробизнес җитәкчеләре бар.

Хәзерге вакытта Казан дәүләт аграр университеты – эре укыту-фәнни үзәк, аның составын-

БЕЗНЕҢ БУРЫЧ – ГОРЕФ-ГАДӘТЛӘРНЕ САКЛАП КАЛУ ҺӘМ ҮСЕШКӘ ИРЕШҮ

низации и технического сервиса и 2 факультета: агрономический и лесного хозяйства и экологии. Подготовка квалифицированных кадров для АПК осуществляется по 17 направлениям подготовки бакалавриата, 1 специальности, 9 направлениям подготовки магистратуры, 5 направлениям подготовки научно-педагогических кадров в аспирантуре и около 30 программам дополнительного профессионального образования.Контингент обучающихся в Казанском ГАУ составляет чуть менее 5 тыс. человек. Продолжается классическое обучение по традиционным образовательным программам (их более 60), в то же время в университете особое внимание уделяется развитию новых перспективных образовательных программ, таких как «Сельскохозяйственная биотехнология», «Автоматизация и роботизация технологических процессов», «Информационные системы и технологии» и др.

Казанский ГАУ – головной вуз научно-образовательного кластера агропромышленного комплекса РТ, включающий в себя 9 учреждений среднего профессионального образования, а также ведущих работодателей сельского хозяйства республики. Доля студентов по сельскохозяйственным направлениям подготовки, поступивших в университет из учреждений кластера, увеличилась на 50%. Такая форма способствует повышению эффективности кадрового обеспечения АПК Республики Татарстан и по-

да Икътисад институты, Механикалаштыру һәм техник сервис институты, 2 факультет – агрономия, урман хуҗалыгы һәм экология факультетлары эшләп килә. Агросәнәгать комплексы өчен квалификацияле кадрлар әзерләү бакалавриат әзерләүнең 17 юнәлеше, 1 белгечлек, магистратураны әзерләүнең 9 юнәлеше, аспирантурада фәнни-педагогик кадрлар әзерләүнең 5 юнәлеше һәм 30 га якын өстәмә һөнәри белем бирү программалары буенча гамәлгә ашырыла. Казан дәүләт аграр университетында укучылар контингенты – 5 меңгә якын кеше. Традицион белем бирү программалары буенча (60 тан артык) классик укытуны дәвам итеп, университетта «Авыл хуҗалыгы биотехнологиясе», «Технологик процессларны автоматлаштыру һәм роботлаштыру», «Мәгълүмати системалар һәм технологияләр» һ. б. кебек перспективалы мәгариф программаларын үстерүгә аерым игътибар бирелә.

Казан дәүләт аграр университеты – Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексы фәнни-белем бирү кластерының төп югары уку йорты, 9 урта һөнәри белем бирү учреждениесен, шулай ук республика авыл хуҗалыгының төп эш бирүчеләрен үз эченә ала. Университетка авыл хуҗалыгы юнәлешләренә кластер учреждениеләреннән кергән студентлар өлеше 50% ка кадәр артты. Мондый форма Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексын кадрлар белән тәэмин итүнең

зволяет более 80% наших выпускников трудоустраиваться по специальности. Важно отметить, что это выше общероссийского показателя в полтора раза.

Чтобы соответствовать современному уровню развития аграрно-промышленного сектора, мы постоянно следим за передовым опытом в отрасли и стремимся внедрить его в систему подготовки специалистов. На базе агрономического факультета создан Центр агроэкологических исследований, а также закуплено современное оборудование для проведения исследований на сумму более 50 млн руб. В 2019 г. университетом учрежден МИП ООО «Агробиотехнопарк», задача которого заключается в ведении производственно-хозяйственной деятельности на полученных в долгосрочную аренду 100 га земель на территории пос. Нармонка Лаишевского района РТ. На сегодня вся площадь «Агробиотехнопарка» освоена, проводятся полевые исследования по агрохимии, земледелию, растениеводству, селекции, семеноводству и многим другим направлениям сельского хозяйства; налажено семеноводство зерновых культур, картофеля и многолетних трав. Здесь же в дальнейшем планируется строительство инфраструктурных объектов «Агробиотехнопарка», призванного объединить учебу, науку и производство в единое целое.

нәтиҗәлелеген күтәрүгә ярдәм итә һәм бездә укып чыгучыларның 80% тан артыгына белгечлек буенча эшкә урнашырга мөмкинлек бирә. Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, бу гомумроссия күрсәткеченнән бер ярым тапкырга югарырак.

Аграр сәнәгать секторы үсешенең заманча дәрәҗәсенә туры килү өчен, без даими рәвештә тармакның алдынгы тәҗрибәсен күзәтәбез һәм аны белгечләр әзерләү системасына кертергә омтылабыз. Агрономия факультеты җирлегендә Агроэкологик тикшеренүләр үзәге төзелде, шулай ук тикшеренүләр уздыру өчен 50 млн сумнан артык бәягә заманча җиһазлар сатып алынды, 2019 елда университет тарафыннан «Агробиотехнопарк» ҖЧҖ гамәлгә куелды. Аның максаты – Татарстанның Лаеш районы Нармонка посёлогы территориясендә озак вакытка арендага алынган 100 га мәйданда җитештерү-хуҗалык эшчәнлеге алып бару. Бүгенге көндә «Агробиотехнопарк»ның барлык мәйданы үзләштерелгән, агрохимия, игенчелек, үсемлекчелек, селекция, орлыкчылык һәм авыл хуҗалыгының башка күп кенә юнәлешләре буенча кыр тикшеренүләре үткәрелә, бөртекле культуралар, бәрәңге һәм күпьеллык үләннәр орлыкчылыгы җайга салынган. Биредә киләчәктә укуны, фәнне һәм җитештерүне тулысынча берләштерергә

В университете активно развивается дополнительное профессиональное образование, в том числе международная программа МВА «Агробизнес» (первая в России), реализуемая совместно с ведущим европейским Университетом Вагенинген (Нидерланды) и Европейской ассоциацией «AGRIMBA», Министерством сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан. В ее рамках уже успешно прошли обучение более 100 руководителей сельхозпредприятий, управления и агробизнеса Республики Татарстан.

Сегодня сельское хозяйство превратилось в высокотехнологичную отрасль. Это активное использование робототехники, искусственного интеллекта, сквозных информационных технологий, генной инженерии и других современных технологий. Грамотное использование последних научных достижений позволяет республике увеличивать производство качественной сельхозпродукции и развивать глубокую переработку. В эти достижения вносят большой вклад представители агронауки и образования Казанского ГАУ. Среди них ресурсо- и энергосберегающие технологии производства экологически безопасной продукции, генетической селекции сельскохозяйственных растений и животных и их комплексной защиты, повышение урожайности и развитие точечного земледелия, новые

тиешле «Агробиотехнопарк»ның инфраструктура объектларын төзү планлаштырыла.

Университетта өстәмә һөнәри белем бирү, шул исәптән МВА «Агробизнес» (Россиядә беренче) халыкара программасы актив үсеш ала, ул Вагенинген университеты (Нидерланд) һәм «AGRIMBA» Европа ассоциациясе, Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы белән берлектә гамәлгә ашырыла. Аның кысаларында Татарстан Республикасы авыл хуҗалыгы предприятиеләренең, идарә һәм агробизнесның 100 дән артык җитәкчесе уңышлы укып чыкты.

Бүген авыл хуҗалыгы югары технологияле тармакка әверелде. Роботлар техникасы, ясалма интеллект, үтәли мәгълүмати технологияләр, геннар инженериясе һәм башка заманча технологияләр актив кулланыла. Соңгы фәнни казанышларны дөрес файдалану республикага сыйфатлы авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерүне арттырырга һәм тирән эшкәртүне үстерергә мөмкинлек бирә. Әлеге казанышларга Казан дәүләт аграр университетының фән һәм мәгариф вәкилләре дә зур өлеш кертә. Алар экологик куркынычсыз продукция җитештерү, авыл хуҗалыгы үсемлекләре һәм терлекләрнең генетик селекциясе, аларны комплекслы саклау, уңышны арттыру һәм игенчелек тар-

технологии по восстановлению плодородия почв, загрязненных в результате техногенного воздействия на землю.

Группой наших ученых разработана программа инновационного развития университета, в рамках которой созданы научно-технические советы и инновационные центры – например, Учебно-демонстрационный центр, Учебно-производственный центр, Центр ландшафтного дизайна, межкафедральная научно-исследовательская лаборатория биотехнологий и молекулярной генетики животных и растений, лаборатория по микроклональному размножению растений и многое другое.

С 2015 г. по нашей инициативе работает не имеющая аналогов в России Высшая агрономическая школа Казанского аграрного университета. Проводятся еженедельные вебинары в режиме on-line, посвященные актуальным проблемам растениеводства, земледелия, защиты растений и др. В консультационных вебинарах участвуют агрономы не только Татарстана, но и соседних регионов. Главная ценность этих онлайн-встреч заключается в том, что специалисты сельхозуправлений и других агрономических служб могут задавать в прямом эфире свои

магын үстерү буенча ресурс һәм энергия саклаучы технологияләр, җирләрнең техноген йогынтысы нәтиҗәсендә пычранган туфракның уңдырышлылыгын торгызу буенча яңа технологияләр кулланыну алга сөрәләр.

Безнең галимнәр төркеме тарафыннан университетның инновацион үсеш программасы эшләнде, аның кысаларында фәнни-техник советлар һәм инновацион үзәкләр – мәсәлән, Укыту-күргәзмә үзәге, Укыту-җитештерү үзәге, Ландшафт дизайны үзәге, кафедраара биотехнологияләр һәм хайваннар, үсемлекләрнең молекуляр генетикасы фәнни-тикшеренү лабораториясе, үсемлекләрнең микроклонлы үрчү лабораториясе һәм башкалар оештырылды.

2015 елдан башлап безнең инициатива буенча Казан аграр университетының Россиядә тиңе булмаган Югары агрономия мәктәбе эшли. Консультация вебинарларында Татарстанның гына түгел, күрше төбәкләрнең агрономнары да катнаша. Әлеге онлайн-очрашуларның төп кыйммәте шунда ки, авыл хуҗалыгы идарәләре һәм башка агрономия хезмәтләре белгечләре турыдан-туры эфирда үз сорауларын бирә һәм танылган галимнәрдән, практиклардан аларга квалификацияле җаваплар ала алалар. Ка-

вопросы и получить на них квалифицированные ответы от известных ученых и практиков. Разработки и рекомендации специалистов Казанского ГАУ активно используются при проведении различных мероприятий Министерством сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан.

Научно-технические достижения ученых университета широко известны. Ежегодно нами патентуются около тридцати объектов интеллектуальной собственности, только за последние 5 лет получено более 100 патентов. Мы регулярно представляем наши разработки на Поволжском агропромышленном форуме, Международных выставках «Агрокомплекс. Интерагро. Анимед. Фермер Поволжья», «Энергетика. Ресурсосбережение» и т.д. Последние 5 лет Казанский ГАУ является лидером по количеству заявок на участие в конкурсе «50 лучших инновационных идей для Республики Татарстан». Мы активно сотрудничаем с Фондом содействия развитию малых форм предприятий в научно-технической сфере.

Богатая история одного из старейших аграрных вузов России продолжается. Наша задача – не только сохранить его замечательные традиции, но и прирастить достижения.

зан дәүләт аграр университеты белгечләренең эшләнмәләре һәм тәкъдимнәре Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы тарафыннан төрле чаралар үткәргәндә актив кулланыла.

Университет галимнәренең фәнни-техник казанышлары киң танылды. Ел саен безнең тарафтан утызга якын интеллектуаль милек объекты патентлана, соңгы 5 елда гына да 100 дән артык патент алынды. Без даими рәвештә эшләнмәләребезне Идел буе агросәнәгать форумында, «Агрокомплекс. Интерагро. Анимед. Идел буе фермеры», «Энергетика. Ресурсларны сак тоту» һ. б. халыкара махсуслаштырылган күргәзмәләрдә тәкъдим итәбез. Соңгы биш елда Казан дәүләт аграр университеты «Татарстан Республикасы өчен 50 иң яхшы инновацион идея» конкурсында катнашу өчен гаризалар саны буенча лидер булып тора. Без фәннитехник өлкәдә Предприятиеләрнең кече формаларын үстерүгә ярдәм итү фонды белән актив хезмәттәшлек итәбез.

Россиянең иң элеккеге аграр югары уку йортларының берсенең бай тарихы дәвам итә. Безнең бурыч – аның гаҗәеп традицияләрен саклап калу гына түгел, ә казанышларны үстерү дә.

РАВИЛОВ
РУСТАМ ХАМЕТОВИЧ

Ректор ФГБОУ ВО «Казанская государственная академия ветеринарной медицины имени Н.Э. Баумана», президент Гильдии практикующих ветеринарных врачей Республики Татарстан, доктор ветеринарных наук, профессор

РӨСТӘМ ХӘМИТ УЛЫ
РАВИЛЕВ

Н.Э. Бауман исемендәге Казан дәүләт ветеринария медицинасы академиясе ректоры, Татарстан Республикасы практик ветеринария табиблары гильдиясе президенты, ветеринария фәннәре докторы, профессор

СТАРАЕМСЯ СООТВЕТСТВОВАТЬ ГЛАВНЫМ ТРЕНДАМ СОВРЕМЕННОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В сельском хозяйстве сейчас происходят глобальные изменения. Благодаря цифровизации, интенсификации, жесткой системе селекции животных, упору на промышленное производство главным аспектом и трендом всей работы становится высокая рентабельность сельхозпредприятий и их эффективность. Эти изменения являются ориентирами для нас и при подготовке ветеринарных и зоотехнических специалистов.

В 1995 г. наш вуз переименован в Казанскую государственную академию ветеринарной медицины имени Н.Э. Баумана. Кроме специалистов в области ветеринарного дела, академия в настоящее время выпускает бакалавров по направлениям «зоотехния», «ветеринарно-санитарная экспертиза» и «технология производства и переработки сельскохозяйственной продукции».

Наши кадры очень востребованы в аграрно-промышленном комплексе Татарстана. Например, зоотехник – это специалист, который занимается вопросами получения животноводческой продукции. С одной стороны, он имеет знания в области биологии животных, с другой – является грамотным инженером, т.е. разбирается в технике, всевозможных технологиях. В настоящее время, можно сказать, к этой специальности в обществе сформировалось в достаточной степени предвзятое отношение. Многие не по праву считают это направление подготовки

Авыл хуҗалыгында хәзер глобаль үзгәрешләр бара. Цифрлаштыру, интенсификацияләү, терлекләрне селекцияләүнең катгый системасы, сәнәгать җитештерүенә басым ясау нәтиҗәсендә, авыл хуҗалыгы предприятиеләренең югары рентабельлелеге һәм нәтиҗәлелеге бөтен эшнең төп аспекты һәм юнәлешенә әверелә. Бу үзгәрешләр ветеринария һәм зоотехния буенча белгечләр әзерләгәндә безнең өчен дә юнәлеш бирүче булып тора.

1995 елда безнең югары уку йорты Н.Э.Бауман исемендәге Казан дәүләт ветеринария медицинасы академиясе дип үзгәртелә. Ветеринария эше өлкәсе белгечләреннән тыш, академия хәзерге вакытта «зоотехния», «ветеринария-санитария экспертизасы» һәм «авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерү һәм эшкәртү технологиясе» юнәлешләре буенча бакалаврлар әзерләп чыгара.

Татарстанның аграр-сәнәгать комплексында безнең кадрларга ихтыяҗ зур. Мәсәлән, зоотехник – терлекчелек продукциясе алу мәсьәләләре белән шөгыльләнүче белгеч. Бер яктан, ул хайваннар биологиясе өлкәсендә белемнәргә ия, икенче яктан – грамоталы инженер, ягъни техниканы, төрле технологияләрне яхшы белә. Хәзерге вакытта бу белгечлеккә карата җәмгыятьтә дөрес булмаган мөнәсәбәт яшәп килә диярга була. Күпләр хаксыз рәвештә әзерлекнең бу юнәлешен совет чоры калдыгы

БҮГЕНГЕ АВЫЛ ХУҖАЛЫГЫНЫҢ ТӨП ЮНӘЛЕШЛӘРЕННӘН КАЛЫШМАСКА ТЫРЫШАБЫЗ

пережитком советского времени. Однако квалифицированный зоотехник сегодня является менеджером, который занимается вопросами экономики, управления и технологии выращивания, разведения животных. Именно сейчас эти специалисты крайне важны.

Если мы говорим о направлении подготовки ветеринарно-санитарной экспертизы, то данная специальность в известной степени узкая. Эти специалисты стоят на охране нашего здоровья. Они занимаются вопросами пищевой безопасности.

Название направления «технология производства и переработка сельскохозяйственной продукции» говорит само за себя. Это специалисты, которые непосредственно занимаются производством и переработкой сельскохозяйственной продукции. Они востребованы на предприятиях перерабатывающей промышленности.

И все-таки наш основной специалист, которого выпускает академия, — это ветеринарный врач. Если сравнить всех студентов, которых мы набираем в августе, то больше половины из общего числа приема на заочное и очное отделения – это будущие ветеринарные врачи. Это очень практическая специальность. Они должны многие вещи делать своими руками. Можно рассказать и сто раз показать, но если студент не будет иметь практики, то из него ничего не получится. Поэтому на обучение ветеринарных

дип саный. Әмма квалификацияле зоотехник бүген икътисад, идарә итү һәм терлек үстерү технологиясе, терлек үрчетү мәсьәләләре белән шөгыльләнә торган менеджер булып тора. Нәкъ менә хәзер бу белгечләр булу бик тә мөһим.

Ветеринария-санитария экспертизасын әзерләү юнәлеше турында сүз алып барганда, әлеге белгечлек билгеле дәрәҗәдә тар. Бу белгечләр безнең сәламәтлек сагында тора. Алар азык-төлек куркынычсызлыгы мәсьәләләре белән шөгыльләнәләр.

«Авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерү һәм эшкәртү технологиясе» юнәлеше исеме үзе турында үзе үк сөйли. Бу белгечләр турыдан-туры авыл хуҗалыгы продукциясен җитештерү һәм эшкәртү белән шөгыльләнәләр. Аларга эшкәртү сәнәгате предприятиеләрендә ихтыяҗ зур.

Шулай да академия әзерләп чыгаручы төп белгечебез – ветеринария табибы. Әгәр без август аенда җыйган барлык студентларны чагыштырып карасак, читтән торып уку һәм көндезге бүлекләргә кабул ителүчеләрнең яртысыннан артыгы – булачак ветеринария табиблары. Бу бик тә гамәли белгечлек. Алар күп кенә әйберләрне үз куллары белән ясарга тиеш. Әйтергә дә һәм йөз тапкыр күрсәтергә дә мөмкин, ләкин әгәр студент, тәҗрибә башы буларак практика узмаса – аннан белгеч чыкмаячак. Шуңа күрә ветеринария табибларын укытуга, әйтик, цифрлаш-

врачей не так сильно повлияла, например, цифровизация. Конечно, появляются новые препараты, более совершенные методики, но когда мы говорим о фундаментальном подходе и принципах в обучении ветеринарной медицины, то врачебное мышление, умение правильно поставить диагноз и назначить лечение и сегодня, как и сто, и двести лет назад, стоят на первом месте. Ветеринария из всех направлений подготовки – самая фундаментальная, классическая, и в этом ее преимущество.

С удовлетворением хочется отметить, что на направлениях подготовки ветеринарно-санитарных экспертов, зоотехников и технологов по производству и переработке сельскохозяйственной продукции подавляющее большинство абитуриентов и студентов (порядка 80%) – это выходцы из Татарстана. На ветеринарии – 50% студентов, приехавших к нам учиться из других регионов России.

Мы стараемся заниматься трудоустройством наших выпускников, стало уже устойчивой тенденцией, когда половина из тех, кто приезжает к нам в регион, после завершения обучения остаются работать в Татарстане. Большую часть выпускников удается направить в соответствии с профессиональной подготовкой. Около 60% специалистов, окончивших Казанскую государственную академию ветеринарной медицины, трудятся непосредственно в сельском хозяйстве или на предприятиях, связанных с АПК Республики Татарстан. 20% выпускников уходят работу бик нык йогынты ясамады. Әлбәттә, яңа препаратлар, камилләштерелгән методикалар барлыкка килә, әмма без ветеринария медицинасын укытуда фундаменталь якын килү һәм принциплар турында сөйләшкәндә, табиб фикерләве, диагноз куя белү һәм дәвалауны билгели белү беренче урында тора. Әзерлекнең барлык юнәлешләренә караганда ветеринария – иң фундаменталь, классик тармак, һәм бу аның өстенлеге.

Канәгатьләнү хисе белән билгеләп үтик – ветеринария-санитария экспертларын, зоотехникларны һәм авыл хуҗалыгы продукциясен житештерү һәм эшкәртү технологларын әзерләү юнәлешләрендә абитуриентлар һәм студентларның зур күпчелеге, 80% ы – Татарстан кешеләре. Ветеринария юнәлешендә белем алучы студентларның 50% ын Россиянең башка төбәкләреннән килүчеләр тәшкил итә.

Без үзебезнең уку йортын тәмамлаучыларны эшкә урнаштыру белән шөгыльләнергә тырышабыз, безгә килүчеләрнең яртысы Татарстанда эшләргә калуы тотрыклы тенденциягә әверелде. Укып чыгучыларның зур өлешен эшкә алган һөнәри әзерлекләре буенча җибәрәбез. Казан дәүләт ветеринария медицинасы академиясен тәмамлаган белгечләрнең 60% ы турыдан-туры авыл хуҗалыгында яки Татарстан Республикасы агросәнәгать комплексы белән бәйле предприятиеләрдә хезмәт куя. Чыгарылышның 20% ы хосусый ветеринария клиникаларына табиблар булып эшләргә китә. Бездә укуын тәмамлаган һәр белгеч һәм студент буенча максатчан эш алып барыла.

тать врачами в частные ветеринарные клиники. Нами ведется целенаправленная работа по каждому выпускнику и студенту.

Актуальным является не только вопрос распределения выпускников на предприятия АПК, а что будет с ними через 3–4 года? Самое важное, чтобы полученная у нас квалификация соответствовала условиям труда. Мы даем им направление, организовываем встречи со специалистами, представителями кадровых служб предприятий и руководителями крупных холдингов нашего региона, например, «Агросила», «Ак Барс», «Бахэтле Агро», «Красный Восток-Агро». Ведущие предприятия нередко предлагают нашим выпускникам зарплату в 30–35 тыс. руб., служебный автомобиль, жилье. Однако квалифицированный ветеринарный врач хочет выполнять свою работу профессионально, а для этого должны быть хорошие условия и для работы.

Прохождение производственной практики на сельскохозяйственных предприятиях – это обязательное условие для студентов выпускных курсов. Мы направляем их по списку, рекомендованному Министерством сельского хозяйства и продовольствия Татарстана, из 30–40 самых передовых предприятий. Это делается для того, чтобы студент увидел самое лучшее, что есть в Республике Татарстан. Наша общая задача в том, чтобы после окончания вуза они понимали и представляли, к чему стремиться и в каком направлении развивать сельскохозяйственную отрасль.

Укуны тәмамлаучыларны АПК предприятиеләренә урнаштыру мәсьәләсе генә түгел, 3–4 елдан соң алар белән нәрсә булачагы турындагы сорау дә актуаль. Иң мөһиме, бездә алган квалификация хезмәт шартларына туры килергә тиеш. Без аларга юнәлеш бирәбез, белгечләр, предприятиеләрнең кадрлар хезмәте вәкилләре һәм төбәкнең эре холдинглары, мәсәлән, «Агросила», «Ак Барс», «Бәхетле Агро», «Кызыл Шәрекъ Агро» җитәкчеләре белән очрашулар оештырабыз. Әйдәп баручы предприятиеләр еш кына бездә укып чыгучыларга 30–35 мең сум хезмәт хакы, эш автомобиле, торак тәкъдим итә. Әмма квалификацияле ветеринария табибы үз эшен профессиональ рәвештә башкарырга тели, моның өчен исә эшләү шартлары да яхшы булырга тиеш.

Авыл хуҗалыгы предприятиеләрендә җитештерү практикасы узу –чыгарылыш курс студентлары өчен мәҗбүри шарт. Без аларны Татарстан Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы 30–40 иң алдынгы предприятие арасыннан тәкъдим иткән исемлек буенча җибәрәбез. Бу – студент Татарстан Республикасында булганның иң яхшыларын күрсен өчен эшләнә. Аннары, югары уку йортын тәмамлаганнан соң, алар авыл хуҗалыгы тармагында нәрсәгә омтылырга һәм аны нинди юнәлештә үстерергә кирәклеген аңласыннар һәм күз алдына китерсеннәр. Бу – безнең уртак бурычыбыз.

БАЙТЕМИРОВ
КАМИЯР МИЖАГИТОВИЧ

Председатель Ассоциации фермеров и крестьянских подворий Татарстана

КАМИЯР МӨҖАҺИТ УЛЫ
БАЙТИМЕРОВ

Татарстанның Фермерлар һәм крестьян хуҗалыклары ассоциациясе рәисе

ОТ ФЕРМЕРА К ПОТРЕБИТЕЛЮ БЕЗ ПОСРЕДНИКОВ

Крестьяне на протяжении веков являются теми людьми, которые несут на своих плечах ношу государственной важности – продовольственную безопасность государства. В этом контексте и надо рассматривать развитие малых и средних форм предпринимательской деятельности в области сельского хозяйства – фермерских хозяйств и крестьянских подворий.

Первые фермерские хозяйства в Татарстане начали появляться в 90-е годы. Как только в 1991 г. вышел закон «О крестьянском фермерском хозяйстве», сразу встал вопрос о развитии сельскохозяйственной потребительской кооперации, фермерам нужна была и финансовая поддержка. Сейчас этап становления сельскохозяйственных, обслуживающих и перерабатывающих кооперативов набирает полную силу, и этому уделяется большое внимание со стороны и федерального правительства, и Министерства сельского хозяйства России, и Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстана. Если взять сегодняшний день, то количество юридически оформленных фермерских хозяйств в Татарстане достигает уже более 6 тыс. Действующих крестьянских подворий (личных подсобных хозяйств, ЛПХ) – более 318 тыс.

Почему так важны для села фермерские хозяйства? Наряду с производственными за-

Крестьяннар гасырлар дәвамында иңнәрендә дәүләткүләм әһәмияткә ия йөкне – дәүләтнең азык-төлек иминлеген тартып баралар. Авыл хуҗалыгы – фермер хуҗалыклары һәм крестьян хуҗалыклары өлкәсендә эшмәкәрлек эшчәнлегенең кече һәм урта формалары үсешен әнә шул яктан карарга кирәк тә.

Татарстанда беренче фермер хуҗалыклары 90 нчы елларда барлыкка килә башлый. 1991 елда «Крестьян-фермер хуҗалыгы турында» гы Закон чыгу белән үк авыл хуҗалыгы кулланучылар кооперациясен үстерү мәсьәләсе килеп баса, фермерларга финанс ярдәме дә кирәк иде. Хәзер авыл хуҗалыгы, хезмәт күрсәтү һәм эшкәртү кооперативларының барлыкка килү этабы тулы көченә бара, моңа һәм федераль хөкүмәт, һәм Россия Авыл хуҗалыгы министрлыгы, һәм Татарстан Республикасы Авыл хуҗалыгы һәм азык-төлек министрлыгы тарафыннан да зур игътибар бирелә. Бүгенге көнне алсак, Татарстанда юридик яктан рәсмиләштерелгән фермер хуҗалыклары саны 6 меңнән артып китә. Гамәлдәге крестьян хуҗалыклары (шәхси ярдәмче хуҗалыклар, ЛПХ) 318 меңнән артык.

Авыл өчен фермер хуҗалыклары ни өчен шулай мөһим? Җитештерү бурычлары белән берләттән, алар авылны социаль яклау ролен дә үтиләр, үзенә күрә авыл оештыручы предприятиеләр дә булып торалар. Үз тирәләрендә инфраструктураны үстерәләр

ФЕРМЕРДАН КУЛЛАНУЧЫГА АРАДАШЧЫЛАРДАН БАШКА

дачами они выполняют роль социальной защиты деревни, становятся своего рода деревнеобразующими предприятиями. Вокруг себя развивают инфраструктуру – формируются сельскохозяйственные потребительские, снабженческо-сбытовые, перерабатывающие кооперативы, где работают селяне.

В Татарстане более 200 сельскохозяйственных потребительских кооперативов всех видов (снабженческо-сбытовые, перерабатывающие). Этого недостаточно. Если взять в общем объеме той продукции, которую производят фермеры и крестьянские подворья, необходимо более 300 кооперативов. В идеале, на каждые 2–3 поселения должен быть один кооператив. Пока существующие кооперативы работают на 10 и более деревень.

Если обратиться к опыту некоторых стран Европы, США или Канады, то там фермеры объединены в кооперативы по отраслевому принципу. Фермер является пайщиком, и заработанные средства в кооперативе через переработку, обслуживание возвращаются пропорционально его участию в этом кооперативе. Работа строится на доверительных началах: общее собрание решает, куда направить заработанные средства. Мы считаем, что при надлежащей господдержке кооперация в Татарстане должна получить соответствующее развитие. Работа Ассоциации и государственные субсидии позволяют выйти

– авыл кешеләре эшли торган авыл хуҗалыгы кулланучылар, тәэмин итү-сату, эшкәртү кооперативлары формалаша.

Татарстанда барлык төрдәге (тәэмин итү-сату, эшкәртү) 200 дән артык авыл хуҗалыгы кулланучылар кооперативы бар. Бу гына җитәрлек түгел. Фермерлар һәм крестьян хуҗалыклары җитештергән продукциянең гомуми күләмен алсак, 300дән артык кооператив кирәк. Чынлыкта, һәр 2 – 3 җирлеккә бер кооператив булырга тиеш. Әлегә гамәлдәге кооперативлар 10 һәм аннан да күбрәк авылга хезмәт күрсәтә.

Әгәр Европа, АКШ һәм Канаданың кайбер илләре тәҗрибәсенә мөрәҗәгать итсәк, анда фермерлар кооперативларга тармак принцибы буенча берләшә.Фермер пайчы булып тора, һәм кооперативта эшкәртү, хезмәт күрсәтү аша алынган акчалар аның әлеге кооперативта катнашына пропорциональ рәвештә кире кайта. Эш ышанычлы башлангычларда оештырыла: гомуми җыелыш эшләп тапкан акчаларны нәрсәгә тотарга икәнлеген хәл итә. Фикеребезчә, кирәкле дәүләт ярдәме булганда Татарстанда кооперация алга таба үсеш алырга тиеш. Ассоциация эше һәм дәүләт субсидияләре дәүләт-шәхси партнерлыгының яңа дәрәҗәсенә ирешергә мөмкинлек бирә.

Фермер хуҗалыклары үсешендә хәл ителмәгән проблемалар күп әле. Мәсәлән,

на новый уровень государственно-частного партнерства.

Нерешенных проблем в развитии фермерских хозяйств еще много. Например, вопросы ценообразования, вопросы по государственному заказу, при котором крестьяне и агрохолдинги знали бы, по какой цене и в каких количествах они будут реализовывать основную свою продукцию. Вследствие того, что у населения и у сельхозтоваропроизводителей в целом по всей России снизилось поголовье скота, потребность в молоке внутри Татарстана и за пределами республики выросла, цена на молоко увеличилась. Переработчики и посредники молока неоправданно снижают цены, т.е. снижаются и закупочные цены.

Поэтому одна из задач нашей Ассоциации и самих фермеров состоит в том, чтобы производимое фермерами молоко перерабатывалось кооперативами. Сейчас закупочные цены на молоко разнятся даже в пределах одного муниципального района. Нам хотелось бы, чтобы цены на молоко имели определенную рентабельность. При хороших ценах за литр фермерские хозяйства и крестьянские подворья готовы увеличивать поголовье скота, особенно сейчас, когда государство оказывает им поддержку.

Важный вопрос – распределение субсидий. Последние годы по предложению Ассоциации субсидии распределяются всем пропорционально пашне и произведенной продукции, но чиновники на каждом уровне добавили дополнительные требования. В связи с этим сумма субсидий, конечно, уменьшилась. При распределении средств для бюджетной поддержки, выделяемых на развитие сельского хозяйства, лишь

бәяләр формалашу, дәүләт заказы мәсьәләләре ачыкланса, крестьяннар һәм агрохолдинглар үзләренең төп продукциясен нинди бәядән һәм күпме күләмдә сатачакларын белеп торыр иде. Бөтен Россия буенча халыкта һәм авыл хуҗалыгы товарлары җитештерүчеләрдә терлекләрнең баш саны кимүе нәтиҗәсендә, Татарстан эчендә һәм республикадан читтә сөткә ихтыяҗ артты, сөткә бәя күтәрелде. Сөт эшкәртүчеләр һәм арадашчылар хаксыз рәвештә бәяләрне киметәләр, шунлыктан сатып алу бәяләре дә кими.

Шуңа күрә безнең Ассоциациянең һәм фермерларның үзләренең бурычларыннан берсе – фермерлар җитештергән сөтнең кооперативлар тарафыннан эшкәртелүе. Хәзер сөтне сатып алу бәяләре хәтта бер муниципаль район чикләрендә дә төрлечә. Без сөткә бәяләр билгеле бер рентабельлеккә ия булуын теләр идек. Бер литры өчен яхшы бәяләр булганда, фермер хуҗалыклары да, крестьян хуҗалыклары да терлекләрнең баш санын арттырырга әзер, бигрәк тә хәзер, аларга дәүләт ярдәме булганда.

Мөһим мәсьәлә – субсидияләр бүлү. Ассоциация тәкъдиме буенча, соңгы елларда субсидияләр бөтен кешегә сөрүлек җирләргә һәм җитештерелгән продукциягә пропорциональ бүленә, әмма түрәләр һәр баскычта өстәмә таләпләр өстиләр. Шуңа бәйле рәвештә субсидияләр суммасы, әлбәттә, кими. Бюджет ярдәме буларак авыл хуҗалыгын үстерүгә бүлеп бирелә торган акчаның фәкать 16–18% ы гына фермерларга һәм крестьян хуҗалыкларына барып ирешә. Шуның белән бергә, исегезгә төшерәм, без тулай авыл

16–18% достается фермерам и крестьянским подворьям. При этом напомню, мы производим более половины валовой сельскохозяйственной продукции. Конечно, этих средств недостаточно для того, чтобы малый и средний бизнес в сельском хозяйстве эффективно развивался, внедрялись новейшие технологии.

Что касается кредитования, то из 2945 фермерских хозяйств кредиты получают лишь единицы. Крестьянским подворьям (ЛПХ) кредиты выдавались охотнее, потому что они брали средства в небольшом объеме на короткое время и вовремя возвращали. К сожалению, данный льготный кредит перестал работать по отношению к ЛПХ. Фермерскому хозяйству деньги, как правило, нужны на долгосрочные проекты и в больших суммах. Банки на это не идут из-за высоких рисков. Мы вкладываем свою душу в производство сельскохозяйственной продукции, но рискуем практически каждый день.

Несколько слов хочется сказать об агропромпарке «Казань», идея и идеология которого была разработана Ассоциацией при поддержке Президента РТ Р.Н. Минниханова и при активном участии М.Г. Ахметова. Сегодня – это уникальная площадка, современный, многофункциональный технологичный комплекс, его деятельность направлена на поддержку и развитие малых и средних форм предпринимательской деятельности в области сельского хозяйства. Создана современная система торговли продуктами сельскохозяйственного производства по принципу «от фермера к потребителю без посредников». Возможности данного комплекса огромны в оказании услуг малым формам хозяйствования в АПК РТ, требующие принятия решений.

хуҗалыгы продукциясенең яртысыннан артыгын җитештерәбез. Әлбәттә, авыл хуҗалыгында кече һәм урта бизнесның нәтиҗәле үсеше һәм яңа технологияләр кертү өчен бу акчалар җитәрлек түгел.

Кредит бирүгә килгәндә, 2945 фермер хуҗалыгыннан кредитларны бары тик бик азлар гына ала. Крестьян хуҗалыкларына (ИПХ) кредитлар бик теләп бирелгән, чөнки алар аз гына вакыт эчендә акча алган һәм вакытында кайтарып биргән. Кызганыч ки, әлеге ташламалы кредит шәхси ярдәмче хуҗалыкларга карата эшләүдән туктады. Фермер хуҗалыгына акча, кагыйдә буларак, озак сроклы проектларга һәм зур суммаларда кирәк. Бик тә хәвефле булганлыктан, банклар моңа батырчылык итми. Без авыл хуҗалыгы продукциясе җитештерүгә күңелебезне бирәбез, әмма көн саен диярлек хәвеф алдында торабыз.

«Казан» агросәнәгать паркы турында берничә сүз әйтәсе килә. Аның идеясе һәм идеологиясе ТР Президенты Р. Н. Миңнеханов ярдәме белән һәм М. Г. Әхмәтовның актив катнашында Ассоциация тарафыннан эшләнде.

Бүген бу уникаль мәйданчык – заманча, күп функцияле технологик комплекс, аның эшчәнлеге авыл хуҗалыгы өлкәсендә кече һәм урта эшмәкәрлеккә булышлык итүгә һәм үстерүгә юнәлдерелгән. «Фермердан кулланучыга арадашчыларсыз» принцибы буенча авыл хуҗалыгы продукциясе белән сәүдә итүнең заманча системасы булдырылган.

Татарстан Республикасы АПКсында әлеге комплексның хуҗалык итүнең карарлар чыгаруны таләп итүче кече формаларына хезмәтләр күрсәтүдә мөмкинлекләре бик зур.

ХУСАИНОВ НАФИК ФАКИЛОВИЧ

Кандидат сельскохозяйственных наук, председатель сельскохозяйственного производственного кооператива им. Вахитова Кукморского района РТ, депутат Яныльского сельсовета, заслуженный работник сельского хозяйства РТ

НӘФЫЙК ФАКИЛ УЛЫ ХӨСӘЕНОВ

Авыл хуҗалыгы фәннәре кандидаты, ТРның Кукмара районы Вахитов исемендәге авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы рәисе. Янил авыл советы депутаты, Татарстан Республикасының атказанган авыл хуҗалыгы хезмәткәре

КТО ХОЧЕТ И НЕ БОИТСЯ РАБОТАТЬ – НАХОДИТ У НАС РАБОТУ

Нашему кооперативу скоро исполнится 30 лет. В первое время, когда только начали работать, достижением для нас было 48 тонн молока в год. Сейчас мы даем 96 тонн, у нас надойных коров – 3200 голов, общее поголовье крупного рогатого скота – 7,5 тыс. Если раньше мы занимались картофелеводством, то сегодня наше хозяйство сильно разрослось и приобрело сугубо животноводческое направление – мясное и молочное.

Сельскохозяйственный производственный кооператив им. Вахитова – племенное предприятие, которое ежегодно продает более 100 племенных нетелей и бычков хозяйствам республики и соседних регионов. За этой красивой цифрой стоит многолетний труд. Мы очень много ездили и знакомились с опытом животноводов не только России, но и зарубежья. Сам я, прежде чем начать работу, побывал в Подмосковье, затем был в Германии, Франции, Чехословакии. Мы 2 раза для обновления породы покупали нетели за границей: в 1992 г. в Венгрии, в 2017 г. в Канаде. Привезенные нетели хорошо приживаются у нас, потому что в Канаде, например, климат почти как у нас, чуть теплее. Они надаивают там по 11–12 тыс. литров молока в год – это очень хорошие показатели. У нас сейчас надаивается уже около 10 тыс. литров на корову.

Безнең кооперативка тиздән 30 ел тула. Әле эшли генә башлаган вакытта елына 48 т сөт җитештерү безнең өчен казаныш иде. Хәзер 96 тонна сөт бирәбез, 3200 баш савым сыеры, 7,5 мең баш мөгезле эре терлек асрыйбыз. Әгәр элегрәк без бәрәңге үстерү белән дә шөгыльләнсәк, бүген безнең хуҗалык шактый киңәйде һәм ул фәкать терлекчелек юнәлешендә генә – ит һәм сөтчелек буенча эш алып бара

Вахитов исемендәге авыл хуҗалыгы җитештерү кооперативы – нәсел предприятиесе, ул ел саен республика һәм күрше төбәк хуҗалыкларына 100 дән артык тана һәм үгез сата. Бу матур сан артында күпьеллык хезмәт ята. Без бик күп йөрдек һәм Россиянең генә түгел, чит ил терлекчеләренең тәҗрибәсе белән дә таныштык. Мин үзем, эшне башлар алдыннан, Мәскәү өлкәсендә булдым, аннары Германиядә, Франциядә, Чехословакиядә булып кайттым. Токымны яңарту өчен без ике тапкыр чит илдә таналар сатып алдык: 1992 елда Венгриядә, 2017 елда Канадада. Кайтарылган таналар бездәге шартларга яхшы җайлаша, чөнки Канадада, мәсәлән, климат бездәге кебек үк диярлек, бераз гына җылырак. Алардан анда елына 11–12 мең литр сөт савып алалар – бу бик яхшы күрсәткечләр. Бездә хәзер бер сыерга 10 мең литрга якын сөт савып алына.

КЕМ ТЕЛИ ҺӘМ ЭШТӘН КУРЫКМЫЙ – БЕЗДӘ ЭШ ТАБА

Надо сказать, вырастить породистую племенную нетель – это не так просто. Коровы самой молочной в мире породы – голштинофризской известны своей большой требовательностью к условиям содержания и кормлению. Полноценное кормление считается главным условием высокой продуктивности и нормального физиологического развития коров. Корм дойных коров должен содержать в достаточном количестве и протеин, и сахар, и каротин, и микроэлементы. И конечно, нужна забота, забота и еще раз забота.

Не сразу, но мы пришли к пониманию того, что для получения полноценного корма, необходимо контролировать структуру посевных площадей, а также начало заготовки и саму закладку кормов – сена, сенажа и силоса. Кормовые культуры, как правило, убираем в период максимального накопления в них питательных веществ. Закладка кормов производится в бетонированные траншеи. Постоянный мониторинг кормов, анализ крови коров позволяют быстро реагировать и при выявленном дефиците каких-то показателей вносить в рацион животных необходимые витамины и белки.

Земли у нас было до последнего времени очень мало – 5,5–5,6 тыс. га. В прошлом году увеличили до 10 тыс. га, с таким объемом уже можно вести нормальное хозяйство. Последние

Әйтергә кирәк, нәселле тана үстерү дә җиңел түгел. Дөньядагы иң сөтле голштинофриз токымлы сыерлар үзләренең асрау һәм ашату шартларына карата зур таләпчәнлеге белән билгеле. Тиешенчә ашату сыерларның югары продуктивлыгы һәм физик яктан нормаль үсеше өчен төп шарт булып санала. Савым сыерларының азыгында протеин да, шикәр дә, каротин да, микроэлементлар да җитәрлек булырга тиеш. Әлбәттә, кайгырту, кайгырту һәм тагын бер кат кайгырту кирәк.

Шунда ук түгел, әмма без яхшы сыйфатлы терлек азыгы алу өчен чәчү мәйданнарының структурасын, шулай ук азык – печән, сенаж һәм силос әзерләүне һәм аны саклауны контрольдә тотарга кирәклеген аңладык. Азык культураларын, кагыйдә буларак, аларда туклыклы матдәләр күп тупланган чорда җыябыз. Терлек азыгы бетон траншеяларга салына. Терлек азыгына даими мониторинг, сыерлардан кан анализы алу тиз арада теге яки бу җитешсезлекләрне ачыкларга – күрсәткечләр буенча терлекләр рационына кирәкле витаминнар һәм аксымнар кертергә мөмкинлек бирә.

Бездә соңгы вакытка кадәр җирләр бик аз – 5,500 – 5, 600 мең га иде. Узган ел 10 мең гектарга җиткердек – мондый күләм белән нормаль хуҗалык алып барырга була инде. Соңгы елларда без фермалар төзүне актив алып

годы мы активно ведем строительство ферм. В старых делаем реконструкцию, строим новые. В 2014 г. открыли мегаферму на 1200 голов крупного рогатого скота. Построили ее фактически за год. В этом году уже в другой бригаде строится еще одна мегаферма, третья по счету – тоже на тысячу голов. Почему не строить, если нам помогают республиканское министерство, Москва. Если бы нам не помогали, ничего бы не получилось. Дают деньги на молодняк, на сухостойных коров.

Все, кто хочет и не боится работать, находит у нас занятие. Сейчас в кооперативе трудится 450 человек – все свои: механизаторы, животноводы… Еще работают те специалисты, которые начинали вместе со мной. Но очень много и молодых. Происходит обновление коллектива, и это не может не радовать. Вновь поступившие видят, сколько всего у нас делается, какое отношение к добросовестным работникам.

Существует очень много хороших программ для тех, кто хочет остаться на селе, например, выделяют субсидии на строительство дома. Наш кооператив каждый год отправляет по 3 человека в санаторий, чтобы люди хорошо отдохнули, восстановились.

Я вижу очень хорошие перспективы в дальнейшем. Если цены на сельскохозяйственную продукцию будут нормальные – все будет нормально. Думаем о необходимости переработки своей продукции. Возможно, это дело ближайшего будущего.

барабыз. Искеләрендә реконструкция ясыйбыз, яңаларын төзибез. 2014 елда 1200 баш мөгезле эре терлеккә мегаферма ачтык. Аны чынлыкта бер ел эчендә төзеп бетердек. Быел икенче бригадада тагын бер мегаферма төзелә, исәп буенча өченчесе инде, шулай ук мең башка исәпләнгән. Республика министрлыгы, Мәскәү булышып торганда, нигә төземәскә ди? Әгәр безгә ярдәм итмәсәләр, берни дә килеп чыкмас иде. Яшь бозауларга, кысыр сыерларга акча бирәләр.

Эшләргә теләүчеләр һәм эштән курыкмаган кешеләр бездә шөгыль таба. Хәзер кооперативта 450 кеше эшли – барысы да үзебезнекеләр: механизаторлар, терлекчеләр... Минем белән бергә эшли башлаган белгечләр дә эшли әле. Әмма яшьләр дә бик күп. Коллективның яңаруы бара, шунысы куандыра да. Яңадан килүчеләр бездә күпме эш башкарылуын, намуслы хезмәткәрләргә нинди мөнәсәбәт булуын күреп тора.

Авылда калырга теләүчеләр өчен бик күп яхшы программалар бар – мәсәлән, йорт төзүгә субсидияләр бүлеп бирелә. Безнең кооператив кешеләр яхшы ял итсен, тернәкләнсен өчен, ел саен 3әр кешене санаторийга җибәрә.

Мин киләчәктә бик яхшы перспективалар күрәм. Әгәр авыл хуҗалыгы продукциясенә бәяләр нормаль булса, барысы да әйбәт булачак. Үз продукциябезне эшкәртү кирәклеге турында уйлыйбыз. Ихтимал, бу якын киләчәк эше булыр.

CLAAS
CLAAS
TUCANO
C750
CLAAS

ГЛАВА 1

1. История Татарстана / Ф.Ш. Хузин, И.А. Гилязов, В.И. Пискарев [и др.]. – Казань: Тарих, 2001. — 544 с.

2. *Мулаянов, Ш.Н.* Первый нарком земледелия / Ш. Мулаянов. – Казань: ООО «Татполиграф», 2013. – 192 с.

3. *Никитин, И.Н.* История ветеринарии Татарстана / И.Н. Никитин, А.В. Иванов. – Казань: ГУП ПИК «Идел-Пресс», 2002. – 256 с.

3. *Сираев, М.А.* Прошлое с нами / М.А. Сираев. – Казань: Дом печати, 2009. – 316 с.

4. *Шайдуллин, Р.В.* Крестьянские хозяйства Татарстана в 1920-х годах: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Р.В. Шайдуллин; Казанский государственный университет. – Казань, 2003. – 40 с.

5. 100 лет Союзу потребительских обществ Республики Татарстан / М.Г. Фаттахов, Р.В. Шакиров, Ф.Ш. Тимерханов. – Казань: Геликон, 2016. – 544 с.

ГЛАВА 2

1. *Асылгараева, А.Ш.* Женщины Татарской АССР в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: дис. ... канд. ист. наук / А.Ш. Асылгараева. – Казань, 1991.

2. *Гильманов, З.И.* Татарская АССР в Великой Отечественной войне / З.И. Гильманов. – Казань, 1977.

3. *Кабирова, А.Ш.* Аграрное производство и крестьянство Татарстана в годы военного лихолетья (1941–1945 гг.) / А.Ш. Кабирова // Известия Алтайского государственного университета. – 2008. – № 4/5 (60). – С. 82–85.

4. *Кривоножина, Е.Г.* Сельское население Татарской АССР в годы Великой Отечественной войны: дис. ... канд. ист. наук / Е.Г. Кривоножина. – Казань, 2001.

5. Татарстан в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Казань, 2000.

6. *Сираев, М.А.* Прошлое с нами / М.А. Сираев. – Казань: Дом печати, 2009. – 316 с.

7. *Шаронов, А.В.* Патриотический подвиг тружеников сельского хозяйства Среднего Поволжья в годы Великой Отечественной войны: дис. ... канд. ист. наук / А.В. Шаронов. – Куйбышев, 1970.

ГЛАВА 3

1. *Галлямова, А.Г.* История Татарстана: модернизация по-советски (вторая половина 1940-х – первая половина 1980-х гг.) / А.Г. Галлямова. – Казань: Магариф, 2010. – 223 с.

2. *Никитин, И.Н.* История ветеринарии Татарстана / И.Н. Никитин, А.В. Иванов. – Казань: ГУП ПИК «Идел-Пресс», 2002. – 256 с.

3. *Салимов, Д.Д.* Положение дел в сельском хозяйстве ТАССР на примере Мортовского района колхоза «Социализм» и Староюрашского сельского поселения в 1950 году и Азнакаевского района в 1958 году / Д.Д. Салимов // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2015. – Т. 7, № 1. – С. 106–110.

4. *Сираев, М.А.* Прошлое с нами / М.А. Сираев. – Казань: Дом печати, 2009. – 316 с.

5. *Тагиров, И.Р.* Очерки истории Татарстана и татарского народа (XX век) / И.Р. Тагиров. – Казань: Татарское книжное издательство, 1999 – 467 с.

ГЛАВА 4

1. *Галлямова, А.Г.* Сельское хозяйство Татарстана в 1970-е гг.: диспропорции развития / А.Г. Галлямова // Известия Алтайского государственного университета – 2009. – № 4. – С. 56-58.

2. *Галлямова, А.Г.* Сельское хозяйство Татарской АССР в 70 – начале 80-х гг.: дис. … канд. ист. наук / А.Г. Галлямова. – Казань, 1990.

3. История Татарстана / Ф.Ш. Хузин, И.А. Гилязов, В.И. Пискарев [и др.]. – Казань: Тарих, 2001. — 544 с.

4. *Никитин, И.Н.* История ветеринарии Татарстана / И.Н. Никитин, А.В. Иванов. – Казань: ГУП ПИК «Идел-Пресс», 2002. – 256 с.

5. *Сираев, М.А.* Прошлое с нами / М.А.Сираев. – Казань: Дом печати, 2009. – 316 с.

Президент Республики Татарстан Р.Н. Минниханов 4

Министр сельского хозяйства Российской Федерации Д.Н. Патрушев 6

Первый Президент Республики Татарстан,
Государственный советник Республики Татарстан,
Герой Труда Российской Федерации М.Ш. Шаймиев 8

Заместитель Премьер-министра Республики Татарстан,
министр сельского хозяйства и продовольствия
Республики Татарстан М.А. Зяббаров 10

ГЛАВА 1 Сельское хозяйство как локомотив в восстановлении экономики (1920–1940 гг.) 14

ГЛАВА 2 Они Победу приближали, как могли (1941–1945 гг.) 46

ГЛАВА 3 «Оттепель» во многих вдохнула жизнь (1945–1960 гг.) 74

ГЛАВА 4 Противоречивые уроки эпохи застоя (1965–1980 гг.) 106

ГЛАВА 5 Ускорение с «путами» на ногах (1985–1999 гг.) 136

ГЛАВА 6 Ветер перемен – в паруса агропрома (2000–2020 гг.) 166

ГЛАВА 7 Интервью (2020 год) 208

фото Ф. Губаев

УДК 63(470.41)(091)
ББК 4г(2Рос.Тат)
В26

Век испытаний и побед. Истории людей и земли. – Казань: Издательский дом «Логос», 2020. – 320 с.

ISBN 978-5-6044766-5-9
© Издательский дом «Логос», 2020

ВЕК ИСПЫТАНИЙ И ПОБЕД.
Истории людей и земли
К 100-летию Министерства сельского хозяйства
и продовольствия
Республики Татарстан

ПОД ОБЩЕЙ РЕДАКЦИЕЙ
заместителя Премьер-министра Республики Татарстан,
министра сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан
Марата Азатовича Зяббарова

РЕДАКТОР
доктор ист. наук, проф. КФУ
Р.В. Даутова

РУКОВОДИТЕЛЬ ПРОЕКТА
доктор юрид. наук, директор ИД «ЛОГОС»
М.В. Андреев

АВТОР ГЛАВ 5, 6
заслуженный работник культуры Республики Татарстан
В.Т. Белосков

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
управляющий делами МСХиП РТ
И.А. Спиридонов – председатель;
первый заместитель генерального директора АО РИВЦ МСХиП РТ
А.А. Манонин;
доктор экономических наук
Н.М. Якушкин;
начальник отдела кадров МСХиП РТ
Г.Х. Кадырова;
пресс-секретарь МСХиП РТ
Р.Ф. Лотфуллина;
консультант проекта
И.Х. Халиков;
директор музея сельского хозяйства
Н.М. Сабиров;
начальник отдела делопроизводства и контроля МСХиП РТ
Р.К. Багаутдинова;
ведущий специалист отдела организационной работы МСХиП РТ
В.Р. Мухаметдинова

ИСПОЛЬЗОВАНЫ МАТЕРИАЛЫ
из архива Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Татарстан;
материалы, предоставленные Государственным комитетом
Республики Татарстан по архивному делу;
из архива ИД «ЛОГОС» и из открытых источников

ДИЗАЙН, ВЕРСТКА
И. Андреев, Е. Ганиева, В. Калинин

ПЕРЕВОД НА ТАТАРСКИЙ
Р.И. Халиуллина

Подписано в печать 30.09.2020. Формат 60×90 $^{1}/_{8}$.
Бумага мелованная. Печать офсетная.
Гарнитура «Arial». Усл. печ. л. 39,5.
Тираж 1000 экз. Заказ 09-20/02-1

ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ДОМ
им. академика В.И. Андреева

420108, г. Казань, ул. Портовая, 25а.
Тел./факс: (843) 231-05-46, 231-08-71, 231-04-19.
E-mail: citlogos@mail.ru
www.logos-press.ru